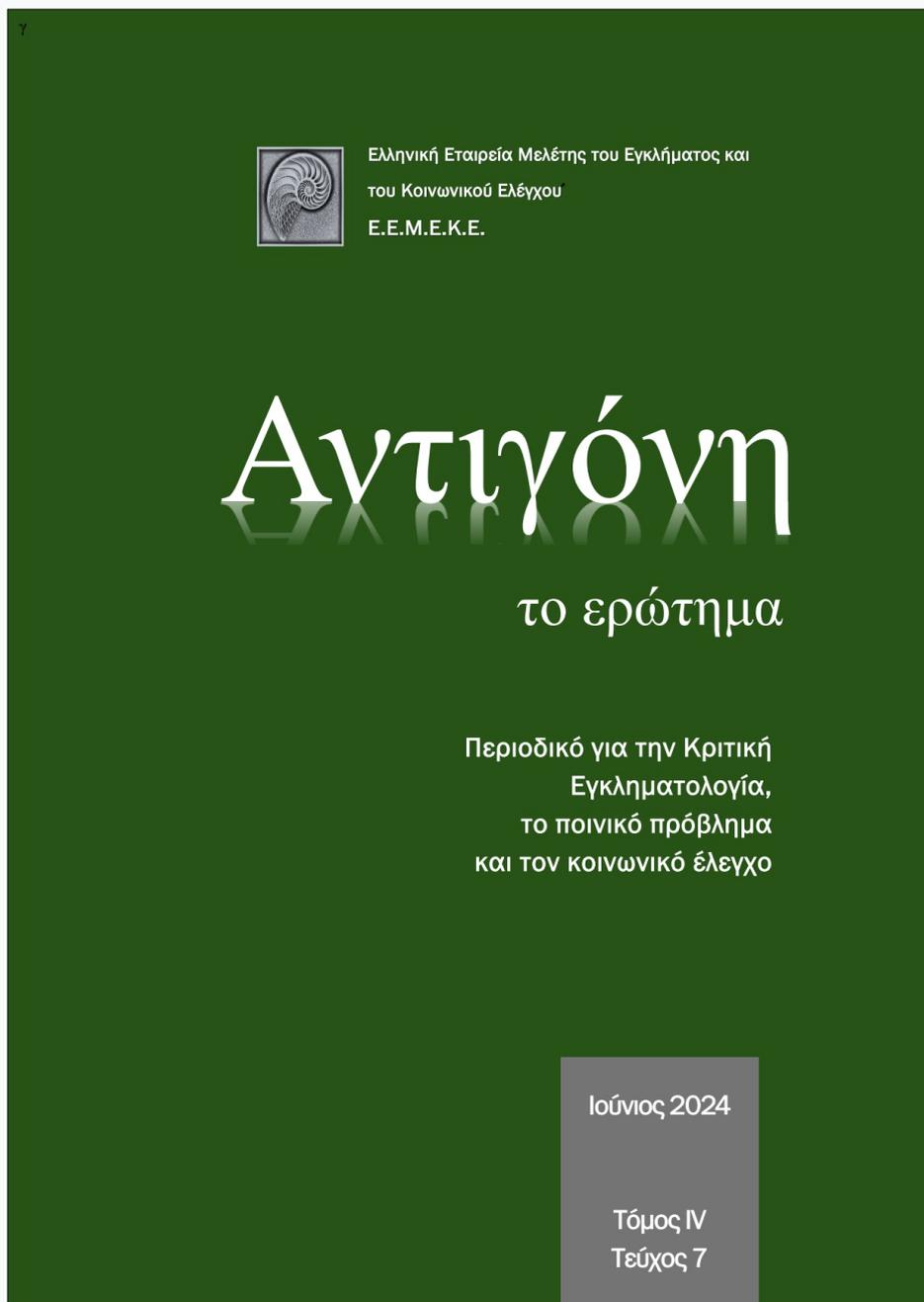

Αντιγόνη: το ερώτημα

Τόμ. 4, Αρ. 7 (2024)

Αντιγόνη: το ερώτημα, Ιούνιος 2024

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος
και του Κοινωνικού Ελέγχου

Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.

Αντιγόνη

το ερώτημα

Περιοδικό
για την Κριτική Εγκληματολογία,
το Ποινικό Πρόβλημα
και τον Κοινωνικό Έλεγχο

Ιούνιος

2024

Τόμος IV

Αρ. 7

Αντιγόνη, το ερώτημα

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.)

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση για την Κριτική Εγκληματολογία,
το Ποινικό Πρόβλημα και τον Κοινωνικό Έλεγχο

Αντιγόνη, the question

Greek Society for the Study of Crime and Social Control (GRSSCSC)

Semi-annual Scientific Review on Critical Criminology, the Penal Problem and Social Control

Συντακτική Επιτροπή

Σοφία Βιδάλη, Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, Στράτος Γεωργούλας, Όλγα Θεμελή, Νικόλαος Κ. Κουλούρης,
Χρήστος Κουρουτζάς, Γιώργιος Παπανικολάου, Ειρήνη Σταμούλη, Γιάννης Πέτσας

Επιστημονική Επιτροπή

Έφη Αβδελά, Ομ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Αθηνά Αθανασίου, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Βασιλική Αρτινοπούλου, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αλέξανδρος Κεσσόπουλος, Επίκ. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κώστας Κοσμάτος, Επίκ. Καθηγητής, Δ.Π.Θ., Μαρία Κρανιδιώτη, Επίκ. Καθηγήτρια, Ε.Κ.Π.Α., Γιώργος Νικολόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Χάρης Παπαχαράλαμπος, Αν. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κύπρου (CY), † Στέφανος Παύλου, Καθηγητής, Δ.Π.Θ., Δήμητρα Σορβατζιώτη, Αν. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας (CY), Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, Καθηγήτρια, Α.Π.Θ., Τόνια Τζαννετάκη, Επίκ. Καθηγήτρια, Ε.Κ.Π.Α., Δημήτρης Χριστόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Iñaki Rivera Beiras, Professor, University of Barcelona (SP), David Brotherton, Professor, City University of N.Y. (U.S.A.), George Rigakos, Professor, Carleton University (CA), Vincenzo Ruggiero, Professor, Middlesex University (UK), Dina Siegel, Professor, Utrecht University (NL), René Van Swaaningen, Professor, Erasmus University (NL), Valeria Weis, Associate Professor, University of Buenos Aires (AR), Damian Zaitch, Associate Professor, Utrecht University (NL).

Επιστημονικοί συνεργάτες

Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου, Άννα Κασάπογλου, Δημήτρης Κόρος, Δημήτρης Παρασκευόπουλος,
Μαρκέλα Σιταρά, Σοφία Σπυρέα, Αθανάσιος Χουλιάρας.

Επικοινωνία: Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.: grsscsc@gmail.com

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Για την Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.: Ε. Σταμούλη

Γλωσσική επιμέλεια: Στέλιος Στεμής

Σχεδιασμός – Επιμέλεια

Μοτίβο εκδοτική Α.Ε., Μεθώνης 71Α, 10683 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Κεντρική διάθεση

Το περιοδικό διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή αρχείων PDF και epub, από την ηλεκτρονική πλατφόρμα www.toposbooks.gr/contents/books2.php?bid=92&bcid=4

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

Ετήσια συνδρομή για pdf: Ιδιώτες: 36€ / Βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια: 60€

Τιμή τεύχους pdf: 20€

Τιμή άρθρου: 5€

Ετήσια συνδρομή για έντυπη μορφή: Ιδιώτες: 50€ / Βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια: 70€

Τεύχος 7 – 2024 • ISSN 2732-8600

7ο Τεύχος

Ιούνιος 2024

Εκδοτικό σημείωμα..... 5

ΑΡΘΡΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

Φίλιππος Κουράκης
Μια κριτική αναπροσαρμογή της θεωρίας του “crimmigration”..... 7

Ευτύκης Φυτράκης
Το παιδί είναι το πρόσχημα... Προβλήματα οριοθέτησης της παιδικής
προστασίας διά του ποινικού δικαίου 36

Γεωργία Ευσταθιάδου, Βασίλης Ιωακειμίδης
Απόψεις και εμπειρίες εφήβων για το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης
ανηλίκων: Η ανάγκη για μια φιλική δικαιοσύνη..... 54

Ιωάννα Δρόσου
Το μεικτό ορκωτό σύστημα στην πράξη: κριτικές παρατηρήσεις
από μια υπό εξέλιξη έρευνα..... 86

Βασίλειος Α. Μπάτζιος
Ο έλεγχος της διαφθοράς στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα:
Παρεμβάσεις πρόληψης και προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής 107

Γεώργιος Γιαννούλης
Ο αποκλεισμός της Κούβας από τη σκοπιά της τυπολογίας
των κρατικών εγκλημάτων και των τεχνικών ουδετεροποίησης 134

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Γιώργος Παπανικολάου
Θ. Λάγιος, Σ. Παπασθόπουλος & Ν. Χαραλαμπόπουλος (2023):
Γενεαλογίες, ασφάλειας, ελέγχου, αστυνόμευσης, Αθήνα: Affect..... 154

Issue 7

June 2024

Editorial note.....	5
---------------------	---

ARTICLES-STUDIES

Fillippos Kourakis A critical revision of the theory of “cimmigration”.....	7
Eftichis Fytrakis The child is the pretext... Problems of delimiting child protection through criminal law.....	36
Georgia Efstathiadou, Vasilios Ioakimidis Adolescent views and experiences of the juvenile justice system: The need for a friendly justice.....	54
Ioanna Drosou The Greek Jury System in practice: Critical perspectives of an ongoing research.....	86
Vasileios A. Batzios The control of corruption in the Greek penal system: Prevention interventions and anti-crime policy proposals.....	107
Georgios Giannoulis The blockade of Cuba from the point of view of the typology of state crimes and neutralization techniques.....	134

BOOK REVIEW

Giorgos Papanikolaou Th. Lagios, S. Papastathopoulos & N. Haralambopoulos (2023). <i>Genealogies of security, control and policing</i> . Athens: Affect.....	154
--	-----

Εκδοτικό σημείωμα

Editorial Note

Στο παρόν τεύχος παρουσιάζουμε μια ποικιλία μελετών και ερευνών που πραγματεύονται επίκαιρα αλλά και ιστορικού χαρακτήρα ζητήματα. Σημαντική είναι η παρουσία νέων επιστημόνων με πρωτότυπα ή ελάχιστα διερευνημένα από την ελληνική βιβλιογραφία θέματα. Η *Αντιγόνη* συνεχίζει την προσπάθεια για μια κριτική ανάλυση του ποινικού φαινομένου όπως εκδηλώνεται στην Ελλάδα και το εξωτερικό, έχοντας στο επίκεντρο τις σύγχρονες κριτικές θεωρητικές τάσεις και κοινωνικά προβλήματα που διαμορφώνονται στο πλαίσιο της παρούσας πραγματικότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερο προβληματισμό προκαλεί από εγκληματολογική άποψη το μεταναστευτικό ζήτημα, η θέση και η κατάσταση των ανηλίκων, ζητήματα σχετικά με το ορκωτό σύστημα στην ποινική δίκη, η διαφθορά στις φυλακές, διαστάσεις των κρατικών εγκλημάτων.

Διατρέχοντας την ύλη του παρόντος τεύχους, το κείμενο του Φίλιππου Κουράκη παρουσιάζει τα βασικά χαρακτηριστικά της έννοιας του “*crimmigration*” και αναλύει κριτικά τη θεώρησή της, καθώς και τη μετεξέλιξή της σε πρακτική καταστολής του προσφυγικού και μεταναστευτικού ζητήματος. Η μελέτη παρουσιάζει δύο εναλλακτικά σενάρια ερμηνείας της σύγχρονης τιμωρητικής στάσης των δυτικών κρατών απέναντι στους παράτυπους μετανάστες και αναπτύσσει την προβληματική της θεωρίας του “*crimmigration*” από τη σκοπιά της εγκληματολογικής θεωρίας.

Το κείμενο του Ευτύχη Φυτράκη πραγματεύεται το ζήτημα της σεξουαλικής κακοποίησης των παιδιών, που δοκιμάζει το φιλελεύθερο ποινικό δίκαιο και τεκμηριώνει την άποψη ότι εμφατικά παιδοκεντρικές – θυματοκεντρικές προσεγγίσεις ενέχουν κινδύνους αναφορικά και σε συνάρτηση με την ανάγκη διασφάλισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η μελέτη της Γεωργίας Ευσταθιάδου και του Βασίλη Ιωακειμίδη διερευνά την αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη από τους φορείς ποινικής καταστολής μέσω συνεντεύξεων βάθους που έγιναν σε χρήστες παράνομων ψυχοδραστικών ουσιών. Αποκαλύπτεται έτσι, μέσα από προσωπικές μαρτυρίες των ίδιων των χρηστών, μια μορφή θυματοποίησης ελάχιστα διερευνημένη.

Η μελέτη της Ιωάννας Δρόσου εστιάζει σε ένα απολύτως «άγνωστο» στην εγκληματολογική βιβλιογραφία θέμα, δηλαδή στον τρόπο λειτουργίας του συστήματος των Μεικτών Ορκωτών Δικαστηρίων στην Ελλάδα. Το ζήτημα, υπό το φως των μεταρρυθμίσεων του Κ.Π.Δ., αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον και είναι επίκαιρο. Η συγ-

γραφέας επιχειρεί να απαντήσει σε ποιο βαθμό υπηρετείται ο ιδρυτικός σκοπός του συστήματος αυτού, που είναι η λαϊκή συμμετοχή στην απόδοση της δικαιοσύνης και, μεταξύ άλλων, αναλύει την ουσιαστική δικαιοπολιτική χρησιμότητα και συνεισφορά του ορκωτού συστήματος ως έκφραση της απόδοσης δικαιοσύνης.

Το κείμενο του Βασιλείου Μπάτζιου μελετά τη διαφθορά στα σωφρονιστικά καταστήματα, τους παράγοντες που την προκαλούν και την ενισχύουν, παρουσιάζοντας σχετική ποιοτική έρευνα και τα ευρήματά της και διατυπώνοντας προτάσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Στη μελέτη του Γιώργου Γιαννούλη αναλύεται το ιστορικό του πολυδιάστατου αποκλεισμού της Κούβας από τις ΗΠΑ το 1962 υπό το πρίσμα των κρατικών εγκλημάτων και ειδικότερα του «Διεθνούς – Κρατικού Εγκλήματος», της θεώρησης των τεχνικών ουδετεροποίησης των Matza και Sykes και των αναπτύξεων του S. Cohen σχετικά με τις καταστάσεις άρνησης. Εκτός από τη θεωρητική ανάλυση, ο συγγραφέας επιχειρεί μια εύστοχη συγκριτική αναφορά διαχείρισης της υπόθεσης με αυτήν της υπόθεσης της Κύπρου.

Τέλος, η ύλη του τεύχους κλείνει με τη βιβλιοκρισία του Γιώργου Παπανικολάου για το βιβλίο των Θανάση Λάγιου, Στάθη Παπασταθόπουλου και Νίκου Χαραλαμπόπουλου, *Γενεαλογίες ασφάλειας, ελέγχου, αστυνόμευσης*, το οποίο αποτελεί μια σημαντική συνεισφορά στη θεωρητική επεξεργασία ενός καταργητικού λόγου απέναντι στην αστυνομία και στη χώρα μας.

Η Συντακτική Επιτροπή

Μια κριτική αναπροσαρμογή της θεωρίας του “crimmigration”

Φίλιππος Κουράκης

Υποψήφιος Διδάκτορας Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου

A critical revision of the theory of “crimmigration”

Filippos Kourakis

PhD Candidate in Criminology, Panteion University

Περίληψη

Η μελέτη αποτελεί μια απόπειρα κριτικής ανάλυσης και τεκμηρίωσης της θεωρίας του “crimmigration”. Αρχικά παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της θεωρίας έτσι όπως έχουν διατυπωθεί στην αμερικανική και ευρωπαϊκή βιβλιογραφία. Στη συνέχεια, επιχειρείται μια κριτική αναπροσαρμογή της θεωρίας μέσω της ανάλυσης των βασικών της στοιχείων: α) εγκληματοποίηση, β) εγκλεισμός, γ) απέλαση, δ) φυλετικό στοιχείο, ε) θόλωση διοικητικού και ποινικού δικαίου, στ) διαλογική έκφανση. Αναγνωρίζοντας τα όρια της θεωρίας, η μελέτη παρουσιάζει δύο εναλλακτικά σενάρια ερμηνείας της σύγχρονης τιμωρητικής στάσης των δυτικών κρατών απέναντι στους παράτυπους μετανάστες. Η μελέτη κλείνει με ορισμένες σκέψεις αναφορικά με την εγκληματολογική αξία της θεωρίας του “crimmigration”.

Abstract

The essay attempts to critically analyse and substantiate the theory of “crimmigration”. It commences by presenting the basic characteristics of the theory as it has been formulated in the American and European literature. It then attempts to critically revisit the theory by analyzing its key elements: a) criminalization, b) confinement, c) deportation, d) racialization, e) the blurring of administrative and criminal law, f) the discursive aspect. Acknowledging the limits of the theory, the study presents two alternative scenarios for interpreting the contemporary punitive approach of western states towards irregular migrants. The study concludes with some reflections regarding the criminological value of “crimmigration”.

1. Εισαγωγή

Οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης έχουν προκαλέσει σημαντική αύξηση τόσο της τυπικά νόμιμης όσο και της παράτυπης μετανάστευσης, με αμφότερες τις μορφές να θεωρούνται σήμερα αναπόσπαστα συστατικά του παγκόσμιου μεταναστευτικού καθεστώτος. Οι μετακινούμενοι πληθυσμοί αποτελούσαν πάντα προνομιακό στόχο στη μακρά ιστορία του «ανθρωποκυνηγτού» (Chamayou, 2013), αποτελώντας πηγή κατασκευής κοινωνικών προβλημάτων καθώς και πρώτη ύλη για τη δημιουργία νθικών πανικών, έτσι ώστε να αποτελούν κατ' εξοχήν «πελατεία» για το ποινικό σύστημα (Νικολόπουλος, 2011: 12). Η καταστολή της μετανάστευσης με μέσα και πρακτικές που προσομοιάζουν σε αυτά του ποινικού δικαίου (κέντρα κράτησης, αστυνόμευση, στρατιωτικοποίηση) έχει ίσως καταστεί το παραδειγματικό μοντέλο για τη «διακυβέρνηση της μετανάστευσης» στη σύγχρονη εποχή (Rubins, 2023: 1).

Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα μελέτη αναλύει το φαινόμενο του “crimmigration” έτσι όπως έχει αποτυπωθεί στην αμερικανική και ευρωπαϊκή βιβλιογραφία, διακρίνοντας τα κύρια στοιχεία του, ήτοι: α) εγκληματοποίηση, β) εγκλεισμός, γ) απέλαση, δ) φυλετικό στοιχείο, ε) θόλωση διοικητικού¹ και ποινικού δικαίου, στ) διαλογική έκφραση. Τα ανωτέρω στοιχεία αναλύονται κριτικά με σκοπό να εξεταστεί, αφενός, η περιγραφική αξία του όρου και, αφετέρου, ο καινοφανής χαρακτήρας του. Έπειτα εξετάζονται δύο εναλλακτικά σενάρια ερμηνείας της σύγχρονης τιμωρητικής στάσης των κρατών απέναντι στους παράτυπους μετανάστες. Αυτά είναι η «υπο-εγκληματοποίηση» και η τιμωρητική εφαρμογή του μεταναστευτικού δικαίου. Σκοπός είναι να αναδειχθεί η εγκληματολογική αξία της θεωρίας του “crimmigration” και το ενδεχόμενο εμπειρικής αξιοποίησής της.

2. Θεωρητικές προοπτικές του “crimmigration”

Οι ολοένα αυξανόμενες αναπαραστάσεις του «ξένου» με όρους ασφαλειοποίησης,² αφενός, στο πεδίο του ελέγχου του εγκλήματος και, αφετέρου, στο πεδίο των συνοριακών ελέγχων, έχουν αποτελέσει την πρώτη ύλη για νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου των φυλετικοποιημένων σωμάτων. Υπάρχει ένας αυξανόμενος όγκος ερευνών με διατομεακό χαρακτήρα που αναγνωρίζουν τις εκφάνσεις της κρατικής ποινικής εξουσίας στον τομέα του ελέγχου των μεταναστευτικών ροών ως πεδίο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος

1. Στη μελέτη χρησιμοποιείται χωρίς διάκριση ο όρος «διοικητικό» και «μεταναστευτικό» δίκαιο, δεδομένου ότι τελούν σε σχέση γένους προς είδος.
2. Προερχόμενη από τον αγγλικό όρο “securitisation”, ως «ασφαλειοποίηση» ορίζεται η διαδικασία, όπου κρατικοί φορείς μετατρέπουν συγκεκριμένα ζητήματα σε ζητήματα «ασφάλειας», που πρέπει να αντιμετωπιστούν με τη λήψη συχνά ακραίων μέτρων στο όνομα της «ασφάλειας» (Buzan, Wæver & De Wilde 1998: 25).

για την εγκληματολογία (Κόρος, 2021: 72). Οι έρευνες αυτές συνιστούν το πρόσφατο υπο-πεδίο της εγκληματολογίας των συνόρων (*border criminology*), που περιλαμβάνει την εξέταση των συνόρων από εγκληματολογική άποψη και τις μελλοντικές δυνατότητες που αναπτύσσονται εντός της εγκληματολογίας και απορρέουν από αυτά τα θεωρητικά θεμέλια (ό.π.).

Σε αυτό το πλαίσιο, θεσμοί όπως η διοικητική κράτηση μεταναστών, η (διοικητική ή/και ποινική) απέλαση, καθώς και η αστυνομική διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, που προκύπτουν από την αλληλοεπικάλυψη του μεταναστευτικού και του ποινικού δικαίου στις κατασταλτικές πρακτικές τους και στις διαδικαστικές τους παραλληλίες, έχουν αποτυπωθεί με τον νεολογισμό “*crimmigration*”.³ Ο όρος εισήχθη το 2006 από την Juliet Stumpf στο θεμελιώδες άρθρο της με τίτλο «*The Crimmigration Crisis*». Σε αυτό, η Stumpf υποστηρίζει ότι, στο νομικό πλαίσιο των ΗΠΑ, οι μηχανισμοί του μεταναστευτικού και του ποινικού δικαίου προοδευτικά συγκλίνουν, με τρόπο με τον οποίο επιδιώκεται ο οριστικός αποκλεισμός των παράτυπων μεταναστών από την ενσωμάτωση στην ευρύτερη κοινωνία.

Ενώ αρχικά η μελέτη του “*crimmigration*” επικεντρώθηκε στον τομέα του ελέγχου της μετανάστευσης στις ΗΠΑ, η έννοια χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια για τη διερεύνηση των πρακτικών μεταναστευτικής καταστολής στον Καναδά, αλλά και σε ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως στην Αγγλία, την Ισπανία, την Ιταλία και την Ολλανδία. Κατά τη σύλληψή της, η έννοια του “*crimmigration*” συσχετίστηκε κυρίως με τις νομοθετικές οδούς μέσω των οποίων έλαβε μορφή η υποστηριζόμενη σύγκλιση του ποινικού και του μεταναστευτικού δικαίου. Ειδικότερα, υποστηρίχθηκε ότι αυτή η υβριδοποίηση ξεκίνησε ως «μια τάση προς την ποινικοποίηση των παραβιάσεων του μεταναστευτικού δικαίου και την ευρεία επιβολή συνεπειών για εγκληματικές πράξεις στο πεδίο του μεταναστευτικού δικαίου» (Stumpf, 2012: 43).

Η ανάλυση του “*crimmigration*” στην ευρωπαϊκή βιβλιογραφία έχει διαφοροποιηθεί από την αντίστοιχη αμερικανική λόγω των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων που αυτές ακολουθούν αναφορικά με τα φαινόμενα της μετανάστευσης και της εγκληματικότητας, καθώς και τη σχέση που υπάρχει μεταξύ αυτών των δύο. Στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, η έννοια του “*crimmigration*” έχει κυρίως αναλυθεί υπό το πρίσμα της (υπό ευρεία έννοια) ασφαλειοποίησης της μετανάστευσης (van der Woude κ.ά., 2017). Το έργο της Stumpf έχει προσαρμοστεί και επεκταθεί για να εξετάσει το “*crimmigration*” σε ευρύτερα εθνικά πλαίσια, και συγκεκριμένα να εξετάσει α) την εντεινόμενη θόλωση μεταξύ του ποινικού και του μεταναστευτικού δικαίου, β) τις συνέργειες μεταξύ των μηχανισμών της ποινικής δικαιοσύνης και του ελέγχου των συνόρων, καθώς και γ) τη ρητορική συσχέτιση (ακόμη και ταύτιση) της μετανάστευσης και της εγκληματικότητας στο πλαίσιο του πολιτικού και δημοσιογραφικού λόγου.

3. Σε σχέση με τη μετάφραση του όρου στα ελληνικά, έχουν προταθεί οι όροι «εγκλημετανάστευση» (Χαλκιά, 2018) και «ποινικομεταναστευτική σύμμειξη» (Κόρος, 2021).

Η θεωρία του “crimmigration” έχει έκτοτε εφαρμοστεί σε ένα πολύ ευρύτερο φάσμα έρευνας σχετικά με τον αποκλεισμό «ανεπιθύμητων» μεταναστών από τον ευρύτερο κοινωνικό ιστό μέσω της «θεσμικής θόλωσης⁴» των ορίων μεταξύ του ελέγχου του εγκλήματος και του ελέγχου της μετανάστευσης, και τη συσχέτιση λειτουργικών, κανονιστικών και διαλεκτικών προταγμάτων μεταξύ του ποινικού και μεταναστευτικού δικαίου (McLeod, 2012).

2.1. Ειδικότερες θεωρήσεις

Η Stumpf (2006) διερευνά αυτή τη διαδικασία «θόλωσης» με βάση την ουσία (δηλ. το περιεχόμενο των νόμων), τα μέσα ελέγχου και καταστολής (αστυνόμηση, επιτήρηση, φυλάκιση κ.λπ.), και τη λειτουργία (κοινοί τιμωρητικοί στόχοι ή συνέπειες). Υποστηρίζει ότι έτσι αναδεικνύεται ένα νέο νομικό πεδίο, το οποίο αποκαλεί “crimmigration law”, το οποίο διαφέρει στο είδος του τόσο από το ποινικό δίκαιο όσο και από το μεταναστευτικό δίκαιο. Σε αυτή τη βάση σκέψης, η Stumpf αναφέρει ότι το “crimmigration” συνενώνει και αυξάνει την αποκλείουσα ισχύ του ποινικού και του μεταναστευτικού δικαίου.

Η MacLeod προτείνει τρεις τομείς λειτουργικής και κανονιστικής σύγκλισης μεταξύ ποινικού και μεταναστευτικού δικαίου στο πλαίσιο των ΗΠΑ (McLeod, 2012: 1.277). Πρώτον, υποστηρίζει πως υπάρχει «θεσμική ομοιότητα και επικάλυψη» στις λειτουργίες και τα θεσμικά πλαίσια του ποινικού δικαίου και του μεταναστευτικού δικαίου. Το καλύτερο παράδειγμα είναι μάλλον αυτό της διοικητικής κράτησης, η εφαρμογή της οποίας είναι πλέον διάχυτη σε όλο σχεδόν τον δυτικό κόσμο (Global Detention Project, 2023), καθώς και η θεσμική της ενσάρκωση εντός σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Δεύτερον, η McLeod αναφέρει την επιβολή συνεπειών στο πλαίσιο του μεταναστευτικού δικαίου για την εμπλοκή σε εγκληματική συμπεριφορά. Η απόδειξη ή ακόμη και η υποψία εγκληματικής συμπεριφοράς αποτελεί λόγο απέλασης ή αποκλεισμού, υποστηρίζει, συχνά με ελάχιστη ή καθόλου εξέταση της τήρησης των αρχών της αναλογικότητας. Τρίτον, ορισμένες παραβιάσεις της μεταναστευτικής νομοθεσίας αποτελούν αυτοτελή ποινικά αδικήματα. Η επιβολή ποινικών κυρώσεων για την παράνομη είσοδο είναι ένα παράδειγμα.

Ο Legomsky (2007) εξετάζει την «ασύμμετρη» ενσωμάτωση των κανόνων ποινικής δικαιοσύνης στο μεταναστευτικό δίκαιο, σύμφωνα με την οποία η (οιονεί) ποινική κατασταλτική ισχύς εφαρμόζεται στο πλαίσιο της διαχείρισης των μεταναστευτικών

4. Επιλέγεται ο όρος «θόλωση» (blurring) αντί άλλων προτεινόμενων, όπως π.χ. «σύμμιξη» [όρος που έχει προταθεί και στην ελληνική βιβλιογραφία (Κόρος, 2021)], «συγχώνευση» ή «σύγχυση», καθώς αποτελεί αφετηρία για τον προβληματισμό της παρούσας μελέτης σχετικά με το υπαρκτό μέγεθος της αλληλεξάρτησης ποινικού και μεταναστευτικού δικαίου, σχετικά δηλαδή με τον βαθμό στον οποίο τα όρια μεταξύ των δύο αυτών πεδίων δικαίου έχουν όντως καταστεί θολά, δυσδιάκριτα, λόγω της χρήσης κρατικών τιμωρητικών μηχανισμών στη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών.

ρών, αλλά όχι οι δικονομικοί κανόνες. Τονίζει ότι αυτή η ασυμμετρία είναι συνειδητή, υποδηλώνοντας ότι το “crimmigration” αποτελεί μια εργαλειακή διαδικασία σχεδιασμένη να παρακάμπτει τις εγγενείς συνταγματικές δικλίδες του ποινικού (και όχι μόνο) δικαίου. Ως προς τον επεξηγηματικό πυρήνα της ενσωμάτωσης αυτής, ο Legomsky επικαλείται διάφορους ωφελμιστικούς λόγους αναγόμενους τόσο στη διοικητική αποτελεσματικότητα όσο και στην παράλληλη αποτροπή του εγκλήματος και της παράτυπης μετανάστευσης (ό.π.: 473).

Άλλοι μελετητές διατηρούν μια πιο κριτική άποψη, υποστηρίζοντας ότι κίνητρα της ανωτέρω θόλωσης αποτελούν οι ταξικές και φυλετικοποιημένες σχέσεις εκμετάλλευσης, έτσι όπως έχουν εγκαθιδρυθεί στη νεωτερικότητα. Ο Peter Markowitz και η Theresa Miller προσφέρουν χωρικές μεταφορές στην ανάλυσή τους για το “crimmigration”. Ο Markowitz (2011: 1301) το περιγράφει ως υπάρχον στον «κάτω κόσμο μεταξύ ποινικού και μεταναστευτικού δικαίου», ενώ η Miller (2003: 618) αναφέρει ότι το ποινικό δίκαιο και το μεταναστευτικό δίκαιο συγκλίνουν σε κάποια σημεία για να δημιουργήσουν ένα «νέο σύστημα κοινωνικού ελέγχου που αντλεί τόσο από το μεταναστευτικό δίκαιο όσο και από την ποινική δικαιοσύνη, αλλά δεν είναι αμιγώς κανένα από τα δύο».

Ο Bhatia (2020) χρησιμοποιεί το “crimmigration” ως θεμέλιο για να εξετάσει την ποινικομεταναστευτική θόλωση στο Ηνωμένο Βασίλειο, μέσω ποιοτικής μελέτης των εμπειριών των αιτούντων άσυλο στα κέντρα κράτησης και τις φυλακές. Οι ερωτηθέντες ανέφεραν τη χρήση ρατσιστικών στερεοτύπων από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους και τους λευκούς κρατούμενους (ό.π.: 42, 46). Για τον Bhatia, η ρατσιστική διαχείριση των ποινικοποιημένων μεταναστών αντιπροσωπεύει ένα «σύνολο εχθρικών πρακτικών» που αποσκοπούν στην τιμωρία και τον αποκλεισμό όσων θεωρούνται «παρείσακτοι» (ό.π.: 38). Η φυλετικοποιημένη βία δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της έκθεσης των παράτυπων μεταναστών στους θεσμούς της ποινικής δικαιοσύνης, αλλά χαρακτηριστικό του καθεστώτος του “crimmigration”, στο πλαίσιο του οποίου η φυλετικής προέλευσης βλάβη «ενσωματώνεται συστηματικά στα νομικά και πολιτικά πλαίσια» (Bhatia, 2020: 47).

Οι ανωτέρω παρατηρήσεις αντιπροσωπεύουν μια πιθανή εξέλιξη της θέσης του “crimmigration”, η οποία αντικατοπτρίζει καλύτερα τις ανισόρροπες επιπτώσεις που έχει η ποινικοποίηση της μετανάστευσης ειδικά για τα μη λευκά άτομα. Η αναγνώριση των φυλετικοποιημένων λογικών τόσο του κοινωνικού ελέγχου όσο και της διαχείρισης των συνόρων βοηθά τον κριτικό αναστοχασμό σχετικά με τη διασύνδεση μεταξύ των κρατικών αντιδράσεων και των κατασκευών της εγκληματικότητας και της απόκλισης με βάση τη φυλή και την εθνικότητα. Εξάλλου, η ίδια η ιστορία της διοικητικής κράτησης έχει δομηθεί σε ένα φυλετικοποιημένο εκμεταλλευτικό πλαίσιο, όπου ο εγκλεισμός αποτέλεσε εν πολλοίς το μέσο διαχείρισης του «ανάξιου», «ξένου» πληθυσμού, που αποτελούνταν από φτωχούς, τρελούς, ιδεολογικούς εχθρούς και μετανάστες (Κουράκης, 2024).

Σύμφωνα με τον Brandariz (2022), η μετατόπιση που έχει λάβει χώρα λόγω του “*crimmigration*” έχει οδηγήσει στην ποινικοποίηση προηγούμενων παραβιάσεων του μεταναστευτικού δικαίου. Επιπλέον, τα παραδοσιακά μέτρα μεταναστευτικής καταστολής, όπως οι απελάσεις, έχουν πλέον ενσωματωθεί σε ποινικοδικονομικές διαδικασίες που αφορούν πολίτες τρίτων κρατών. Περαιτέρω, οι διαδικασίες ελέγχου της εγκληματικότητας και του ελέγχου των συνόρων έχουν εν πολλοίς συγχωνευθεί, με τη χρήση παρόμοιων φορέων και μεθόδων καταστολής. Αυτή η ενοποίηση έχει επιφέρει την ένταξη πρακτικών που μοιάζουν με το ποινικό δίκαιο, όπως η κράτηση μεταναστών, στο πεδίο της μεταναστευτικής καταστολής.

Από όλες τις αναλύσεις που προηγήθηκαν, αναδεικνύονται τα ακόλουθα κρίσιμα στοιχεία που θα αναλυθούν εν προκειμένω ως κεντρικοί άξονες του “*crimmigration*”: η εγκληματοποίηση, ο εγκλεισμός, η απέλαση, το φυλετικό πλαίσιο, η «θόλωση» διοικητικού και ποινικού δικαίου, και η διαλογική έκφανση του “*crimmigration*”.

3. Εγκληματοποίηση

Η έννοια της «εγκληματοποίησης» αφορά το πλαίσιο αναζήτησης μιας ολοκληρωμένης ερμηνείας του εγκληματικού φαινομένου, που εντοπίζει την ακολουθία διαδικασιών του ευρύτερου κοινωνικού ελέγχου και της ποινικής λογικής που αναδεικνύουν «τις δομικές συνθήκες μέσα στις οποίες ορισμένες πράξεις θεωρούνται εγκληματικές και, κατ’ επέκταση, αστυνομεύονται και τιμωρούνται» (Muncie & McLaughlin, 2006). Μεθοδολογικά, παρατηρείται ότι η εγκληματοποίηση προϋποθέτει σημεία τομής όπου συναντώνται οι διαδικασίες παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς και κοινωνικής αντίδρασης (Νικολόπουλος, 2011: 11).

Το πεδίο της μεταναστευτικής καταστολής θεμελιώνεται στην προληπτική λογική που χαρακτηρίζεται από «τη χρονική προοπτική να προβλέψουμε και να προλάβουμε αυτό που δεν έχει ακόμη συμβεί και μπορεί να μη συμβεί ποτέ» (Zedner, 2007: 262). Η εξέλιξη της αντεγκληματικής πολιτικής ως προς την πρόληψη έχει επιφέρει αλλαγές, επεκτείνοντας τη διαδικασία της εγκληματοποίησης σε επίπεδο άτυπου κοινωνικού ελέγχου και αποσυνδέοντας τον κοινωνικό έλεγχο από τις δικαιοπολιτικές εγγυήσεις του ποινικού δικαίου (Νικολόπουλος, 2011: 11). Αυτή η εξέλιξη απορρέει από την ανάγκη διαχείρισης των σύγχρονων μορφών διακινδύνευσης και «αντικοινωνικής συμπεριφοράς», «που θεωρείται ότι υπονομεύουν την “ποιότητα ζωής” των πολιτών και, συνεπώς, νομιμοποιούνται να αποτελέσουν αντικείμενα ελέγχου» (ό.π.) και έχουν θέσει τη σύγχρονη κοινωνία σε «προ-εγκληματική κατάσταση» (Zedner, 2007). Οι αλλαγές στην αγορά εργασίας και η υποχώρηση του κοινωνικού κράτους συνδέονται με αυτήν την εξέλιξη, ενώ η αντιμετώπιση ετερογενών κοινωνικών φαινομένων λαμβάνει χώρα μέσω της προοπτικής των εγκληματογόνων χαρακτηριστικών που υποτίθεται ότι τα συνοδεύουν (Νικολόπουλος, 2011: 11).

Η εγκληματοποίηση μπορεί να συμβεί με διάφορους τρόπους, από την αυστηροποίηση του ποινικού δικαίου για τους μετανάστες, μέχρι την προσθήκη των παραβιάσεων του μεταναστευτικού δικαίου ως παραβιάσεων του ποινικού δικαίου, έτσι ώστε ακόμη και η κράτηση να γίνεται μέσω επιταχυνόμενων διαδικασιών που δεν τηρούν την ποινική διαδικασία (Hernandez, 2014). Η εγκληματοποίηση της μετανάστευσης δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της χρήσης του ποινικού δικαίου, αλλά και με διάφορες κοινωνικές πρακτικές. Για παράδειγμα, για ορισμένες ομάδες μεταναστών, το παράτυπο καθεστώς τους συνδέεται με την κοινωνική τους αναπαράσταση όχι μόνο ως ανεπιθύμητων, αλλά και ως κινδύνου για την κοινωνία (Bosworth & Guild, 2008). Ο παράτυπος μετανάστης είναι το επίκεντρο της διαδικασίας εγκληματοποίησης. Αυτό συμβαίνει χωρίς την προβληματική σχετικά με την κατάσταση της παρατυπίας και την αποδόμηση της ιδέας ότι δεν πρόκειται για μια ελεύθερη επιλογή του μετανάστη, αλλά ουσιαστικά για μια επιβολή του κράτους. Ορισμένες ομάδες μεταναστών κατασκευάζονται ως «εχθρικές», και αυτό επιβεβαιώνει τις πολιτικές που δυσχεραίνουν τη νομιμοποίηση του μεταναστευτικού τους καθεστώτος. Η εγκληματοποίηση των μεταναστών και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις σχετικά με τη σχέση τους με το έγκλημα αναπτύσσονται ως αποτέλεσμα της συνέργειας διοικητικών και ποινικών διαδικασιών που αφορούν τη διαχείριση της εισόδου, παραμονής και ένταξής τους στη χώρα προορισμού (Νικολόπουλος, 2011: 17). Αυτή η διαδικασία ξεπερνά το ποινικό πλαίσιο και επηρεάζει τη διοικητική διαδικασία, ενώ συχνά παρουσιάζει συνέπειες που έχουν «ποινική φύση».⁵

Η διοικητική κράτηση μεταναστών αναγνωρίζεται ότι διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του κλίματος αυτής της συζήτησης. Η Bosworth (2011) συνδέει την αύξηση του αριθμού των κρατούμενων στο Ηνωμένο Βασίλειο με τις προσπάθειες της κυβέρνησης να μετατρέψει τους μετανάστες σε εγκληματίες. Ο Banks (2008) παραπέμπει ομοίως σε συσχετισμούς εγκληματικότητας για να εξηγήσει την ταχεία επέκταση του συστήματος κράτησης μεταναστών στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αυτή η κατάσταση δημιουργεί έναν κύκλο που ευνοεί τη διαδικασία εγκληματοποίησης αυτών των ομάδων, καθώς, εφόσον η νομιμοποίηση είναι δύσκολη, οι άνθρωποι συνεχίζουν να μεταναστεύουν με παράτυπο τρόπο. Καθώς τα κράτη δεν είναι σε θέση να ελέγξουν αυτές τις ροές, ιδίως αυτές που πραγματοποιούνται με παράτυπους τρόπους, η εγκληματοποίηση αποτελεί μια πιθανή απάντηση, προσπαθώντας να αποτρέψει την έλευση περισσότερων μεταναστών. Με αυτόν τον τρόπο, η παράτυπη μετανάστευση που εισάγεται ως έγκλημα παρουσιάζεται ως πρόκληση για την εθνική ασφάλεια, η οποία πρέπει να καταπολεμηθεί με τη χρήση στρατιωτικών μέσων, όπως η αστυνόμευση και το κλείσιμο των συνόρων (Jones & Johnson, 2016).

5. Η έννοια της «κατηγορίας ποινικής φύσης» στο άρ. 6§1 της Ε.Σ.Δ.Α., και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, της έχει προσδώσει «αυτόνομη σημασία», ανάγοντάς τη σε «καινούργια νομική κατηγορία», ανεξαρτήτως του χαρακτηρισμού της ως ποινικής ή διοικητικής από τα συμβαλλόμενα κράτη [βλ. Νικολόπουλος, 2011: 17, υποσημ. (62) και τις εκεί παραπομπές].

Μια άλλη πρακτική που αποτελεί έκφραση των σχέσεων εξουσίας εν γένει (Foucault, 1987, 1989) και έχει ενσωματωθεί στο σύστημα μεταναστευτικού ελέγχου είναι η επιτήρηση. Ο ορισμός της επιτήρησης (surveillance) στο λεξικό της Οξφόρδης καθιστά σαφή τη σύνδεσή της με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης: «στενή παρατήρηση, ιδίως ενός ύποπτου κατασκόπου ή εγκληματία⁶». Η θεσμική έμφαση στη «λαθρομετανάστευση» έχει εδραιώσει την ιδέα της διέλευσης των συνόρων ως ένα ζήτημα εγκληματικότητας, υποβαθμίζοντας μια αντίληψη που αναγνωρίζει σε αυτήν ένα διοικητικό ή ανθρωπιστικό ζήτημα. Ως εκ τούτου, η ιδέα των ισχυρών συνόρων έχει συνδεθεί σε μεγάλο βαθμό με το πρόταγμα «νόμος και τάξη» και έχει οδηγήσει στην αποκαλούμενη «στρατιωτικοποίηση» των συνόρων (Spalding, 2022: 29). Ο Ευρωπαίος Επίτροπος Δικαιοσύνης, Ελευθερίας και Ασφάλειας, Franco Frattini, δικαιολόγησε τους βιομετρικούς συνοριακούς ελέγχους λέγοντας: «Δεν έχουμε εναλλακτική λύση. Είναι λόγω των τρομοκρατικών απειλών, της εγκληματικότητας, των δικτύων παιδεραστίας. Δεν μπορούμε να τους έχουμε χρησιμοποιώντας καλύτερη τεχνολογία από την αστυνομία» (Goldirova, 2008).

Η υποδομή που απαιτείται για την επίτευξη των σκοπών μεταναστευτικής καταστολής περιλαμβάνει την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ της αστυνομίας, των τελωνείων, της ασφάλειας των αεροδρομίων και των κέντρων κράτησης με κοινές βάσεις δεδομένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Το «ανθρωποκυνηγό» (Chamayou, 2013) του παράτυπου μετανάστη τροφοδοτεί την ανάπτυξη ενός παγκόσμιου συστήματος αστυνόμευσης, τιμωρίας και ελέγχου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το παράδειγμα της καταχώρισης ενός ατόμου στον Εθνικό Κατάλογο Ανεπιθύμητων Αλλοδαπών, με στόχο την παρεμπόδιση εισόδου ή επανόδου του απομακρυσμένου («απελαθέντος») αλλοδαπού, του οποίου διατάχθηκε η δικαστική ή διοικητική απέλαση, είτε του οποίου η παρουσία στο ελληνικό έδαφος αποτελεί απειλή για την εθνική ή τη δημόσια ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη. Σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 4000/4/32-Ιβ'/2006 (ΦΕΚ Β' 1353, 14.9.2006) υπουργική απόφαση, η οποία καθορίζει τα κριτήρια και τη διαδικασία για την εγγραφή και διαγραφή αλλοδαπών από τον Εθνικό Κατάλογο Ανεπιθύμητων Αλλοδαπών, τέτοια απειλή θεωρείται ότι υφίσταται ιδίως όταν σε βάρος του αλλοδαπού υπάρχουν αποχρώσεις ενδείξεις ότι τέλεσε σοβαρή αξιόποινη πράξη ή ενδείξεις ότι προέβη σε προπαρασκευαστικές πράξεις για την τέλεση τέτοιας πράξης (Ρέππα, 2022: 24).

Όποια και αν είναι η κατεύθυνση προς την οποία κινείται κανείς, οι οδοί της παρατυπίας και της εγκληματικότητας τείνουν να συγκλίνουν, όπως δείχνει και το ανωτέρω παράδειγμα: Ο ανεπιθύμητος αλλοδαπός είναι πάντα, ταυτόχρονα, αποκλίνων τόσο ως προς το μεταναστευτικό δίκαιο (μεταναστευτική παρέκκλιση) όσο και ως προς το ποινικό δίκαιο (εγκληματική παρέκκλιση). Οι δύο αποκλίνουσες διαστάσεις, στις οποίες εντάσσεται, δικαιολογούν, και συνεπώς ενισχύουν η μία την άλλη. Σε τελική ανάλυση,

6. Διαθέσιμο στο: en.oxforddictionaries.com/definition/english/surveillance.

αυτό ακριβώς είναι το νόημα του “crimmigration” – ένας τρόπος να συνδιαλέγονται η μεταναστευτική και η ποινική παρέκκλιση.

Ο παράτυπος μετανάστης ποινικοποιείται ακριβώς επειδή είναι παράτυπος, εισερχόμενος παράνομα στο έδαφος ενός τρίτου κράτους. Αφού στιγματιστεί με εγκληματικότητα, η κατάσταση παρατυπίας του εντείνεται, μετατρέπεται σε ένα είδος «μετα-παρέκκλισης» (Spena, 2019: 305), η οποία τον καθιστά ακόμη πιο παράτυπο, άρα λιγότερο επιθυμητό και ανεκτό. Με άλλα λόγια, η κοινωνικά ανεπιθύμητη συμπεριφορά του παράτυπου μετανάστη ενισχύεται αναπόφευκτα με τη μετατροπή της απλής παρατυπίας σε εγκληματικότητα (Spena, 2014: 649). Με αυτόν τον τρόπο, υπάρχει σαφής διαφοροποίηση μεταξύ ημεδαπών και παράτυπων μεταναστών στην ποινική τους αντιμετώπιση, έτσι ώστε το να είσαι παράτυπος μετανάστης να σημαίνει ότι είσαι πιο ευάλωτος σε περισσότερες ποινές και, ως εκ τούτου, η πρόσβαση στα δικαιώματα μεταξύ αυτών των δύο ομάδων είναι διαφορετική.

4. Εγκλεισμός (ποινικοποίηση μέσω της διοικητικής κράτησης)

Το πρώτο στάδιο της εξέλιξης του “crimmigration” είναι αυτό της χρήσης πρακτικών του ποινικού δικαίου για τον σκοπό διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών. Για παράδειγμα, ενώ η διοικητική κράτηση των μεταναστών αποσκοπεί πρωτίστως στην απομάκρυνση και την απέλαση, ενσωματώνει όλο και περισσότερο στοιχεία τιμωρίας και μομφής. Θεωρητικά, η κράτηση των μεταναστών εξυπηρετεί διοικητικούς σκοπούς και δεν έχει τιμωρητικό χαρακτήρα. Στην πράξη, τα κέντρα κράτησης μεταναστών σε διάφορες χώρες μιμούνται όλο και περισσότερο τα σωφρονιστικά ιδρύματα, μέχρι του σημείου που μπορεί να γίνει λόγος για «φυλακές μεταναστών» (Turnbull, 2017: 3). Ορισμένα κέντρα κράτησης μοιράζονται εγκαταστάσεις με σωφρονιστικά ιδρύματα (π.χ. Hernandez, 2014), ενώ άλλα είναι αυτόνομα, όμως μοιάζουν και λειτουργούν σαν φυλακές. Πολλά κέντρα κράτησης μεταναστών λειτουργούν έτσι σαν φυλακές, και ακόμη χειρότερα (Fiske, 2016: 213), δεδομένου ότι η εποπτεία και οι κανονισμοί είναι συχνά ασθενέστεροι και οι συνθήκες συχνά χειρότερες.

Επιπλέον, υπάρχει «ευελιξία» μεταξύ φυλακών και χώρων κράτησης μεταναστών. Σε διάφορες χώρες, οι φυλακές χρησιμοποιούνται ως χώροι κράτησης μεταναστών όταν οι εγκαταστάσεις των κέντρων κράτησης είναι υπερπλήρεις, πολίτες τρίτων κρατών μερικές φορές μεταφέρονται σε κέντρα κράτησης μεταναστών για σκοπούς απέλασης, και οι διοικητικά κρατούμενοι που διαπράττουν αξιόποινες πράξεις κατά τη διάρκεια της κράτησής τους μπορούν να μεταφερθούν απευθείας στη φυλακή (Turnbull, 2017: 10). Περαιτέρω, η κράτηση μεταναστών χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο ως μέσο για τη διαχείριση «κρίσεων» (ό.π.). Όλα αυτά επηρεάζουν τον τρόπο που το προσωπικό και οι τοπικές κοινότητες αντιλαμβάνονται την κράτηση

μεταναστών. Ακόμη πιο κρίσιμο βέβαια είναι το γεγονός ότι οι ίδιοι οι κρατούμενοι αισθάνονται ότι βρίσκονται στη φυλακή (Bosworth & Fili, 2015). Φυσικά, αυτή η τάση δεν είναι απόλυτη και δεν μπορεί να γενικευτεί σε όλες τις έννομες τάξεις. Ωστόσο, ερευνητές από διάφορα επιστημονικά πεδία έχουν παρατηρήσει τη σημαντική ομοιότητα μεταξύ των κέντρων κράτησης μεταναστών και των φυλακών σε πολλές μελέτες περιπτώσεων που διεξήχθησαν σε διάφορες έννομες τάξεις (Van Berlo, 2019: 362).

Ο εγκλεισμός χρησιμοποιείται διαχρονικά για να σκιαγραφήσει τις διακρίσεις ανάμεσα σε αυτούς που προκρίνονται για να συμμετέχουν στην πολιτική κοινότητα και σε αυτούς που αποκλείονται. Στην πραγματικότητα, τα κέντρα κράτησης μεταναστών και οι φυλακές μπορεί και να θεωρηθούν ότι αντιπροσωπεύουν τα νέα, «εσωτερικά» σύνορα μεταξύ των περιλαμβανομένων και των εξαιρουμένων από μια πολιτική κοινότητα (Rubins, 2023). Αυτό επανέρχεται στη χαρακτηριστική περιγραφή που δίνει η Stump (2006) για την κυβέρνηση ως τον «θυρωρό της πολιτείας»: το κράτος αποφασίζει για το κανονιστικό εύρος του «ανήκειν», χρησιμοποιώντας τον εγκλεισμό ως νομιμοποιητικό έρεισμα της απόφασής του. Αυτή η διαδικασία διαχωρισμού αντικατοπτρίζεται στο σχήμα της «εσωτερικής ασφάλειας», της ιδέας δηλαδή ότι η «ασφάλεια» συνδέεται άρρηκτα με τον έλεγχο της εγκληματικής συμπεριφοράς και των επικίνδυνων προσώπων εντός της επικράτειας και, ως εκ τούτου, με την εξουσία εξουδετέρωσής τους, ώστε να προστατεύονται οι νομοταγείς πολίτες και να απολαμβάνουν τα οικονομικά αγαθά και τις προσωπικές τους ελευθερίες (Sprena, 2019: 310). Όπως έχει υποστηρίξει ο Simon (2007), ρόλος του ποινικού δικαίου και της αστυνόμευσης είναι να διαφυλάξουν την εσωτερική ασφάλεια, να εδραιώσουν την κυριαρχία του κράτους και την ηθική τάξη της κοινωνίας, και εν ολίγοις να δημιουργήσουν μια καλά οργανωμένη και πειθαρχημένη κοινωνία.

5. Απέλαση

Η άλλη έννοια της «ασφάλειας», η οποία φαίνεται να υποβόσκει στη σύγχρονη χρήση της πρακτικής των απελάσεων, είναι αυτή της «εξωτερικής ασφάλειας», η οποία νοείται «ως η άμυνα του κυρίαρχου κράτους έναντι εξωτερικής απειλής» (Zedner, 2009: 9). Είναι, με άλλα λόγια, μια μορφή «στρατιωτικής ασφάλειας» που εντοπίζεται στις διεθνείς σχέσεις και στην ασφάλεια των συνόρων (Aas, 2020: 54). Η ρητορική εικόνα της ηπείρου-φρουρίου (“Fortress America”, “Fortress Europe”), και η φρουριοποίηση των συνόρων με τείχη, είναι μια έκφρασή της που ενέχει σημασία θεμελιωδώς δραματουργική (Brown, 2010).

Στις σύγχρονες κοινωνίες, η εξωτερική ασφάλεια δεν αφορά μόνο τις ενέργειες ή τις προθέσεις άλλων κρατών, αλλά έχει αναπόφευκτα να κάνει και με τη μαζική άφιξη «ανεπιθύμητων» μεταναστών στα δυτικά κράτη (Sprena, 2019: 310). Η παγκοσμιοποίηση έχει επηρεάσει την πολιτική και οικονομική ευρωστία των σύγχρονων κρατών. Αυτό έχει καταστήσει τα κράτη πολύ λιγότερο αυτόνομα από ό,τι παλαιότερα,

με συνέπεια να παρουσιάζουν την προστασία και την ακεραιότητα των συνόρων τους ως αμυντική στρατηγική έναντι μιας επίθεσης που απειλεί την «εθνική ταυτότητά» τους (Brown, 2010: 82).

Αναπτύσσοντας την έννοια του “crimmigration”, η Stumpf βασίζεται στη θεωρία της «ιδιότητας του μέλους» (membership theory) για να καταδείξει ότι, ποινικοποιώντας την παράτυπη μετανάστευση, το κράτος είναι σε θέση να ενισχύσει το κοινωνικό του συμβόλαιο με όσους θεωρούνται κατάλληλοι για ένταξη στον κοινωνικό ιστό. Για την Stumpf, τα υψηλά ποσοστά ποινικών διώξεων για εγκλήματα σχετικά με παραβιάσεις του μεταναστευτικού δικαίου (2006: 388) και οι διαδικαστικές ομοιότητες μεταξύ της ποινικής και της μεταναστευτικής καταστολής ενισχύουν τον ισχυρισμό της ότι το κράτος χρησιμοποιεί μεθόδους αποκλεισμού και τιμωρίας για να καθορίσει περαιτέρω τα όρια του ανήκειν στην πολιτική κοινότητα. Ενώ το ποινικό δίκαιο οριοθετεί το ανήκειν μέσω της χρήσης του σωφρονιστικού εγκλεισμού, το μεταναστευτικό δίκαιο το επιτυγχάνει μέσω της χρήσης της απέλασης (ό.π.: 397). Επιβάλλοντας την κύρωση της απέλασης ως παρεπόμενη ποινή και ποινικοποιώντας τις παραβιάσεις του μεταναστευτικού δικαίου, γράφει η Stumpf (2006: 412), «το κράτος εκφράζει την ηθική καταδίκη τόσο για το έγκλημα μέσω της ποινικής τιμωρίας όσο και για την ιδιότητα του ατόμου ως μη πολίτη παραβάτη».

Οι θεωρητικές επεκτάσεις του “crimmigration” τείνουν να βασίζονται στην εικόνα ενός κράτους που είναι προσανατολισμένο στην καθυπόταξη των μεταναστών, των αιτούντων άσυλο και των αλλοδαπών «εγκληματιών». Η εξουσία του κράτους, κατά αυτήν την εννοιολόγηση του “crimmigration”, είναι απόλυτη, καθώς κατευθύνει αταλάντευτα τους μηχανισμούς του νόμου και της τάξης προς τον τελικό σκοπό της απέλασης των μεταναστών. Η θόλωση μεταξύ του ποινικού και του μεταναστευτικού δικαίου αποσκοπεί στην επιτάχυνση αυτής της διαδικασίας, καθώς οι αιτούντες άσυλο και οι παράτυποι μετανάστες καθίστανται εγκληματίες. Η απομάκρυνσή τους είναι επομένως δικαιολογημένη, καθώς απειλούν την ευημερία του πληθυσμού.

Η έρευνα στο πλαίσιο της εγκληματολογίας των συνόρων καταδεικνύει τη διαφορετική γεωπολιτική κατάσταση των εθνών αποστολής και υποδοχής μεταναστών ως κρίσιμη για τη διαμόρφωση των σύγχρονων καθεστώτων απέλασης (Aas, 2014). Παρά τη μακρά ιστορία της μετανάστευσης και της κινητικότητας μεταξύ πολλών από τους πολιτισμούς, οι οποίοι πλέον εφαρμόζουν κατά κόρον το μέτρο της απέλασης, η Aas (2020: 166) εξηγεί πώς «οι παράνομες πράξεις που τελούν οι μετανάστες για την επιβίωσή τους παρέχουν μια σχεδόν ανεξάντλητη πηγή παραγωγής της “απελασιμότητας”», επιτρέποντας σε διάφορα κράτη να κατασκευάσουν «έναν κόσμο όπου μεγάλοι αριθμοί [μεταναστών] είναι παράνομοι» (ό.π.: 124). Ενώ τα τείχη παρέχουν το σκηνικό, ο ψυχαναγκαστικός εκτοπισμός ανθρώπων μέσω της απέλασης παρέχει το σενάριο στο «θέαμα» του “crimmigration”.

Και τα δύο είναι επιφανόμενα μιας (περισσότερο θεατρικής παρά πραγματικής) προσπάθειας για «επανεθνικοποίηση του πολιτικού λόγου ως αντισταθμίσιματος στην

οικονομική και πολιτική αβεβαιότητα που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση» (Spena, 2019: 310). Όπως είχε παρατηρήσει τόσο ο Nietzsche όσο και ο Durkheim, τα ισχυρά πολιτικά καθεστώτα δεν έχουν ανάγκη να βασίζονται σε έντονα τιμωρητικές κυρώσεις (βλ. Garland, 1996: 445). Μπορεί συμβολικά η τιμωρία να σημαίνει ισχύ, όμως στην πραγματικότητα η εμμονική τάση για την επιβολή της είναι μάλλον σύμπτωμα αδυναμίας (ό.π.). Τα κράτη δηλαδή καταφεύγουν στην καταστολή και στην ωμή βία ως υποκατάστατα της φθίνουσας εξουσίας τους.

Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Zedner (2016: 7), οι επικρατούσες θεμελιώσεις της τιμωρίας σήμερα είναι υβριδικές: ενσωματώνουν δηλαδή ταυτόχρονα διαφορετικούς σκοπούς, πράγμα που σημαίνει ότι «τα όρια μεταξύ ποινικών και μη ποινικών μέτρων δεν μπορούν να καθοριστούν με αναφορά μόνο στον σκοπό τους: έτσι, ο ισχυρισμός ότι ένα μέτρο είναι πρωτίστως προληπτικό δεν το θέτει αναγκαστικά εκτός της σφαίρας της τιμωρίας». Πράγματι, ακόμη και αν μέτρα όπως η απέλαση είναι πρωτίστως προληπτικά, επιτελούν «μια λειτουργία εξουδετέρωσης του απελαθέντος και μια αποτρεπτική λειτουργία για τους άλλους», και μπορούν «επίσης, φυσικά, να γίνουν αντιληπτά ως μια μορφή τιμωρίας» (Kanstroom, 1999: 1893). Επιπλέον, πλήθος ερευνών δείχνουν ότι η απέλαση βιώνεται ως τιμωρία, ιδίως όταν διαρρηγνύονται οι κοινωνικοί, εργασιακοί και οικογενειακοί δεσμοί (MacDonald & Toal, 2010: 1.280). Η απέλαση είναι, επομένως, όχι μόνο συνέπεια της φυλάκισης, αλλά σε διάφορες περιπτώσεις και (μερικό) υποκατάστατο αυτής. Σύμφωνα με τη λογική του “*crimmigration*”, τέτοιου είδους επεκτάσεις του ποινικού δικαίου στη διαχείριση των προσώπων που υπόκεινται σε μεταναστευτικό έλεγχο αντιπροσωπεύουν τη στροφή προς τον ανταποδοτισμό (“*retributivism*”) ως απάντηση στην παρουσία του παράτυπου μετανάστη στο έδαφος ενός τρίτου κράτους.

6. Η «μεταναστευτικοποίηση των φυλακών» (το φυλετικό πλαίσιο)

Ακόμη μια πτυχή του “*crimmigration*” αφορά στη «μεταναστευτικοποίηση» των φυλακών (Van Berlo, 2019). Στη σχετική βιβλιογραφία, το φαινόμενο αυτό έχει αναλυθεί κυρίως στο πλαίσιο της ολοένα αυξανόμενης επαφής και συσχέτισης των πολιτών τρίτων χωρών με τους μηχανισμούς του ποινικού συστήματος και την υπερ-εγκληματοποίηση των αδικημάτων σχετικά με τη μετανάστευση (Bosworth, 2011). Υπάρχουν πλέον ειδικές φυλακές για αλλοδαπούς σε διάφορες χώρες, που ενσωματώνουν λογικές και μηχανισμούς ελέγχου της μετανάστευσης αντί των παραδοσιακών ποινικών λογικών (Van Berlo, 2019: 363). Αυτό περιλαμβάνει τη μείωση της έμφασης στην αποκατάσταση και την επανένταξη και την αυξανόμενη έμφαση στην απέλαση του αλλοδαπού μετά το πέρας της ποινής. Για παράδειγμα, σε κάποιες έννομες τάξεις, προβλέπονται μέτρα που ενθαρρύνουν τους αλλοδαπούς κρατούμενους να εγκαταλείψουν τη χώρα, με αντάλλαγμα την αναστολή της ποινής τους (ό.π.).

Στη βιβλιογραφία εμφανίζονται παραδείγματα που υποδηλώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι διοικητικά κρατούμενοι και οι φυλακισμένοι μετανάστες εντάσσονται ολοένα και περισσότερο σε μια ενιαία κατηγορία «κοινωνικών αποβλήτων» (“underclass”). Ο Van Swaaningen, για παράδειγμα, διαπιστώνει, σε σχέση με την Ολλανδία, ότι οι προτεραιότητες της αντεγκληματικής πολιτικής αφορούν την εξαφάνιση των «προβληματικών ομάδων»: «τους απομακρύνουν σε μέρη όπου αποτελούν λιγότερο ενοχλητικό παράγοντα, είτε στέλνοντάς τους στη φυλακή είτε προσπαθώντας να τους απελάσουν στη χώρα από την οποία οι αρχές πιστεύουν ότι προέρχονται» (σε Van Berlo, 2019: 367).

Ως αποτέλεσμα, το ποινικό σύστημα αρχίζει να εκπληρώνει λειτουργίες μεταναστευτικής καταστολής, υπό την έννοια ότι η έκτιση ποινών για μετανάστες συντελεί όλο και περισσότερο στην απομόνωση και τον αποκλεισμό του αλλοδαπού, λειτουργώντας ως αποτρεπτικός μηχανισμός για μελλοντικούς μετανάστες: «το νόημα της αύξησης των ποινών είναι, άλλωστε, ότι δεν θα πρέπει να είναι ελκυστική η επιστροφή στη Νορβηγία μετά την απέλαση. Και ελπίζουμε να δούμε αυτό το αποτέλεσμα αργά ή γρήγορα – ότι οι άνθρωποι θα σκέφτονται ότι δεν είναι καλή ιδέα να επιστρέψουν εδώ, επειδή γνωρίζουν ότι αν έρθουν εδώ, αυτό σημαίνει αμέσως έναν χρόνο φυλακή» (σε Aas, 2020: 52). Όπως γίνεται σαφές από τη δήλωση του ανωτέρω Νορβηγού αστυνομικού στην έρευνα της Aas (ό.π.), πλέον στόχος του κράτους δεν είναι μόνο να απελάσει ανεπιθύμητες ομάδες και άτομα, αλλά και να εμποδίσει αυτές τις ομάδες και αυτά τα άτομα να επιστρέψουν στη χώρα.

Η Aas (2014) υποστηρίζει ότι ένα οιοσδήποτε ποινικό σύστημα, που καθοδηγείται από λογικές μεταναστευτικής καταστολής, έχει αναπτυχθεί παράλληλα με το καθιερωμένο ποινικό σύστημα, το οποίο αποκαλεί «συνοριακή ποινικότητα» (“bordered penalty”). Οι στόχοι της συνοριακής ποινικότητας διαφέρουν σημαντικά από εκείνους των συνηθισμένων ποινικών στρατηγικών. Όπως αναφέρει, «η απουσία της επίσημης ιδιότητας του πολίτη επηρεάζει καθοριστικά τα διαδικαστικά και ουσιαστικά πρότυπα της δικαιοσύνης που παρέχονται στους μη πολίτες» (Aas, 2014: 521). Υπάρχει ένα οξύμωρο δίπολο μεταξύ στοχοθεσίας και εφαρμογής. Οι πρακτικές συνοριακής ποινικότητας σκοπεύουν να εξασφαλίσουν την «εθνική ευταξία», εμμένοντας σε έναν εξωτερικό προσανατολισμό: δεν σκοπεύουν στην αναμόρφωση και επανένταξη των παραβατών, αλλά μάλλον στη διευκόλυνση της απέλασης και την ενθάρρυνση της οικειοθελούς αναχώρησης των αλλοδαπών υπηκόων. Το κύριο μέλημά τους δεν είναι η ηθική μομφή, αλλά το ποιος έχει το δικαίωμα να βρίσκεται στη χώρα (Aas, 2020: 54).

Ο έλεγχος της μετανάστευσης έχει εισχωρήσει στις ποινικές πρακτικές και έχει καταστεί βασικό στοιχείο του σωφρονιστικού κράτους. Λειτουργεί συμπληρωματικά στα μέτρα μεταναστευτικής καταστολής, όταν τα τελευταία είναι αναποτελεσματικά στην εκδίωξη του αλλοδαπού από την κοινότητα. Τέτοιες πρακτικές συνοριακής ποινικότητας εντοπίζονται ολοένα και περισσότερο σε διάφορες χώρες σε όλο τον κόσμο (Di Molfetta & Brouwer, 2019). Όπως φαίνεται από τον αυξανόμενο αριθμό

αλλοδαπών κρατουμένων στις ευρωπαϊκές φυλακές (Eurostat, 2023), καθώς και από τις στρατηγικές αστυνόμευσης των συνόρων, η ποινική τιμώρηση διεθνοποιείται όλο και περισσότερο, αναλαμβάνοντας τις συμβολικές και πρακτικές λειτουργίες του συνοριακού ελέγχου (Aas, 2020: 55).

Κρίσιμο είναι το γεγονός ότι, ακόμη και εντός των ορίων της φυλάκισης, λειτουργεί ένα είδος «πόλωσης» (“bifurcation”) ως θεμέλιο περαιτέρω αποκλεισμού των παράτυπων μεταναστών και όσων θεωρούνται ως συσχετιζόμενοι με αυτούς. Οι Cavadino και Dignan ορίζουν την «πόλωση» ως «τη στρατηγική κατά την οποία επιδιώκονται ελαφρότερες ποινές για παραβάτες που δεν θεωρούνται ιδιαίτερα επικίνδυνοι, ενώ ταυτόχρονα επιβάλλονται νέες, εξαιρετικά μεγάλες ποινές σε μια υποομάδα που θεωρείται ιδιαίτερα επικίνδυνη ή σοβαρή» (2006: 82). Ο προσδιορισμός αυτός εξαρτάται εν πολλοίς από το κατά πόσο ο παραβάτης γίνεται αντιληπτός ως μέλος της πολιτικής κοινότητας ή όχι. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς τις δυσθεώρητες ποινές που επιβάλλονται από τα ελληνικά δικαστήρια για το αδίκημα της διακίνησης μεταναστών, καθώς και το χαρακτηριστικό γεγονός ότι το 20,8% των κρατουμένων στις φυλακές της Ελλάδας είναι υπόδικοι ή καταδικασμένοι για διακίνηση μεταναστών (Eurostat, 2023). Το εγχείρημα της δημιουργίας μιας «οργανωμένης κοινωνίας» μέσω της ποινικής παρέμβασης διαπλέκεται έτσι όλο και περισσότερο με τον έλεγχο των συνόρων και το εγχείρημα της δημιουργίας μιας «συνοριακής κοινωνίας» (Aas, 2020: 55). Ως εκ τούτου, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι υφίσταται πλέον ένα είδος κυβερνητικότητας αμφίδρομης κατεύθυνσης: δεν κυβερνάται μόνο ο έλεγχος του εγκλήματος μέσω του ελέγχου της μετανάστευσης, αλλά και η ίδια η ανθρώπινη κινητικότητα κυβερνάται μέσω του ελέγχου του εγκλήματος (Bosworth & Guild, 2008).

7. Η θεσμική θόλωση διοικητικού και ποινικού δικαίου

Κρίσιμο στοιχείο που αναδεικνύει η θεωρία του “crimmigration” θεωρείται ότι είναι η «θεσμική θόλωση» των κανονιστικών σχέσεων που διαχωρίζουν το διοικητικό (μεταναστευτικό) από το ποινικό δίκαιο (Stumpf, 2006· Aas, 2020). Αναμφισβήτητα, η σύνδεση μεταξύ αυτών των δύο υποσυστημάτων κρατικού ελέγχου είναι σήμερα ιδιαίτερα επίκαιρη. Στο πλαίσιο μελετών υπό το πρίσμα του “crimmigration”, δεν έχει δοθεί μέχρι στιγμής κάποιος ορισμός της περιγραφόμενης θόλωσης που να έχει τύχει ευρείας αποδοχής, αλλά έχουν προταθεί διάφορα μέτρα και πρακτικές που μπορούν να ιδωθούν ως παραδείγματα αυτής της διαδικασίας.

Πολλά κράτη διαμορφώνουν τη διοικητική κράτηση με τρόπο που προσομοιάζει άμεσα στην ποινική φυλάκιση, νομικά όμως παραμένει ένα διοικητικό μέτρο. Στο πλαίσιο του “crimmigration”, η λαθραία αυτή σχέση μεταξύ βιωματικής και νομικής πραγματικότητας αποτελεί παράδειγμα αυτής της θόλωσης ποινικού και διοικητικού

δικαίου, η οποία πραγματοποιείται χάρη στην «άρθρωση της ιθαγένειας μέσω της ποινικοποίησης της μετανάστευσης» (Bosworth & Guild, 2008: 715). Άλλες μελέτες έχουν υποστηρίξει ότι η θόλωση αυτή αποτελεί στην πραγματικότητα εργαλειοποίηση του ποινικού δικαίου για την επίτευξη στόχων της μεταναστευτικής πολιτικής (Brandariz, 2022), με την αποτροπή της μετανάστευσης να βρίσκεται στο επίκεντρο των σχετικών ιδεολογικών στοχεύσεων (Cheliotis, 2013: 729).

Σημείο τομής των σχετικών μελετών αποτελεί το γεγονός ότι οι διαδικασίες ελέγχου της εγκληματικότητας και του ελέγχου των συνόρων μοιράζονται παρόμοια μέσα καταστολής. Μεταξύ άλλων, αυτό έχει οδηγήσει στην ενσωμάτωση πρακτικών που μοιάζουν με το ποινικό δίκαιο, όπως η διοικητική κράτηση μεταναστών, ως πολιτική ελέγχου των μεταναστευτικών ροών, και στην ενσωμάτωση της ολοένα αυξανόμενης αστυνόμευσης στα σύνορα. Ο μεταναστευτικός έλεγχος διαφέρει βέβαια από τον ποινικό έλεγχο ως προς το ότι στον πρώτο υπάρχουν, αφενός, λιγότερες εγγυήσεις, και αφετέρου, δεν υφίσταται σωφρονιστική λειτουργία. Αυτές οι εξελίξεις έχουν οδηγήσει μέρος της βιβλιογραφίας στο συμπέρασμα ότι αυτή η θεσμική θόλωση είναι το αποτέλεσμα δύο ειδικών διαδικασιών, της ποινικοποίησης του μεταναστευτικού δικαίου και της «μεταναστευτικοποίησης» του ποινικού δικαίου (Van Berlo, 2019). Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ μέτρων εθνικής ασφάλειας και μεταναστευτικών ελέγχων ήταν βέβαια πάντοτε κάπως ασαφής, όπως άλλωστε μαρτυρά και η φυλετικοποιημένη γενεαλογία των διαφόρων, εξωποινικών, μορφών εγκλεισμού (Κουράκης, 2024), καθώς και η δημιουργία εθνικών «κρίσεων» λόγω της εισροής μεταναστών (Campsessi, 2019: 7).

Η ποινικοποίηση του μεταναστευτικού δικαίου, τουλάχιστον από ευρωπαϊκή άποψη, στερείται σε μεγάλο βαθμό της (ειδικής και γενικής) προληπτικής αποστολής που θα έπρεπε να έχουν οι ποινικοί κανόνες. Για παράδειγμα, σύμφωνα με την ερμηνεία που έδωσε το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) στην οδηγία 115/2008/ΕΚ (τη λεγόμενη «οδηγία για την επιστροφή»), τα κράτη μέλη της ΕΕ, αν και διατηρούν την εξουσία να ποινικοποιούν την παράτυπη μετανάστευση (πράγμα που κάνουν κατά κόρον), δεν μπορούν να το κάνουν μέσω κυρώσεων που θα μπορούσαν να έχουν ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση της άμεσης απέλασης του αλλοδαπού. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να αποφεύγουν, στο μέτρο του δυνατού, τη χρήση της φυλάκισης, δεδομένου ότι αυτή συνήθως θα παρεμποδίσει την απέλαση για όσο διάστημα ο παράτυπος αλλοδαπός πρόκειται να παραμείνει στη φυλακή (π.χ. ΔΕΕ, C-61/11). Όπως αναφέρει ο Spena (2019: 307), με αυτόν τον τρόπο διαφαίνεται η υποχωρητικότητα του ποινικού δικαίου έναντι του μεταναστευτικού δικαίου: μόλις η απέλαση του παράτυπου αλλοδαπού καταστεί δυνατή, η δίωξη και η τιμωρία του επειδή παραβίασε τους μεταναστευτικούς κανόνες του κράτους δεν θα έπρεπε να απαιτείται πλέον.

Η ποινικοποίηση του μεταναστευτικού δικαίου λειτουργεί έτσι ως ένα είδος συγκάλυψης (Spena, 2014: 651), καθώς δεν αποσκοπεί πραγματικά στην εκπλήρωση των στόχων του ποινικού δικαίου, αλλά μάλλον στη διαμόρφωση του παράτυπου μετανά-

στη ως εγκληματικού αποκλίνοντος υποκειμένου. Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα αυτής της στρατηγικής είναι να επιβαρύνει την κατάσταση υποτέλειας, στην οποία βρίσκεται ήδη ο μετανάστης λόγω της παρατυπίας του, προκαλώντας την υποταγή του στην κρατική εξουσία τόσο ως παράτυπου όσο και ως εγκληματικού υποκειμένου (Srepa, 2019: 307). Το σωφρονιστικό σύστημα εξακολουθεί ωστόσο να υπερτερεί ποσοτικά του συστήματος μεταναστευτικού ελέγχου, τόσο όσον αφορά την κράτηση όσο και την απέλαση μεταναστών. Πολύ λίγες περιπτώσεις διαφέρουν από αυτό το μοτίβο. Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα της ΕΕ στην οποία ο αριθμός των εισερχομένων σε κέντρα κράτησης μεταναστών ξεπέρασε σαφώς τον αριθμό των εισερχομένων στις φυλακές τα τελευταία χρόνια (Fernández-Bessa & Brandariz, 2021: 48).

Στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού συστήματος μεταναστευτικής καταστολής, οδηγούνται στον εγκλεισμό ετερόκλητες κατηγορίες μεταναστών, από μετανάστες χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα έως αιτούντες άσυλο με εκκρεμείς αιτήσεις ή των οποίων η αίτηση έχει απορριφθεί, καθώς και αλλοδαποί παραβάτες, ενώ και οι χώροι κράτησης χαρακτηρίζονται από διαφορές ως προς την εξαγγελλόμενη λειτουργία τους (ό.π.). Αυτή η ετερογένεια *αντικατοπτρίζεται στις διαφορές που παρατηρούνται στις δομές διοικητικής κράτησης ανά την υφήλιο* (Turnbull, 2017: 4-5).

Η «θόλωση» που αναδεικνύει το “cimmigration” πρέπει πάντως να εξεταστεί κριτικά. Μια σφαιρική και λογικά θεμελιωμένη θεωρία για το δίκαιο θα πρέπει να έχει περιγραφική και επεξηγηματική δύναμη, η οποία να περιλαμβάνει στο εύρος της τις διάφορες ερμηνείες και αξιολογήσεις αυτών που εφαρμόζουν, ερμηνεύουν και αλληλεπιδρούν με το δίκαιο. Η ανάδειξη της θόλωσης των κρατικών μηχανισμών του ποινικού και του μεταναστευτικού δικαίου που προτάσσει το “cimmigration” υποστηρίζεται από δεδομένα που τεκμηριώνουν πώς οι κρατικοί φορείς στις Ηνωμένες Πολιτείες, στον Καναδά και στην Ευρώπη αναμειγνύουν πρακτικές, ιδέες και έννοιες του ποινικού και του μεταναστευτικού δικαίου (Stumpf, 2012· Aas, 2020).

Βεβαίως, τιμωρητικές διαστάσεις υπάρχουν σχεδόν σε κάθε τομέα του δικαίου, αφού είναι συχνό φαινόμενο μέτρα π.χ. του αστικού⁷ ή του διοικητικού δικαίου⁸ να λειτουργούν επί τη βάση σκοπών ποινικών (πρόληψη, ανταπόδοση και αποκατάσταση). Υπάρχουν διάφορες έρευνες που τεκμηριώνουν τη διάχυτη μεταφορά πρακτικών μεταξύ των τομέων του ποινικού, του ιδιωτικού και του διοικητικού δικαίου, στοιχείο που φανερώνει το ότι η τιμωρία δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο του ποινικού δικαίου, παρά μία από τις πολλές μορφές κατασταλτικής εξουσίας που πρέπει να υπόκεινται σε νομική αιτιολόγηση (Hudson, 2018: 310).

Κατά συνέπεια, ίσως τελικά η λεγόμενη «θόλωση» την οποία αναδεικνύει το “cimmigration” να μην αποτελεί φαινόμενο τόσο καινοφανές, ή, ακόμη και αν αποτε-

7. Βλ. προσωπική κράτηση μεταξύ ιδιωτών όπως απαντάται σήμερα υπό τις ειδικότερες προϋποθέσεις του άρθρου 1047 ΚΠολΔ, καθώς και τον θεσμό των “punitive damages” στο πλαίσιο του αγγλοσαξονικού δικαίου.

8. Βλ. προσωπική κράτηση για χρέη στο Δημόσιο που δεν εφαρμόζεται μετά την ΣτΕΟλ. 250/2008.

λεί, να μην καθίσταται αναγκαία η αποκατάσταση αυτής της θόλωσης. Όπως προτείνει ο Hudson (ό.π.), η φορμαλιστική αντίληψη ότι οποιοδήποτε πεδίο δικαίου (ποινικό, μεταναστευτικό κ.λπ.) είναι ένα κλειστό σύστημα, θα πρέπει μάλλον να εγκαταλειφθεί. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να αναδειχθεί το γεγονός ότι η επέκταση της τιμωρητικής λογικής στο πλαίσιο του μεταναστευτικού ελέγχου αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης, κοινωνικής και ιδεολογικής διαδικασίας που επηρεάζει πολλά νομικά πεδία σε διαφορετικό βαθμό, ακριβώς επειδή το δίκαιο θεμελιώνεται πρωτίστως σε κοινωνικές διαδικασίες και ιδεολογικές πρακτικές.

8. Η διαλογική έκφανση του “*crimmigration*”

Η τιμωρητική και τρομολαγνική ρητορική κατά των μεταναστών, ιδιαίτερα κατά των πιο ευάλωτων, όπως οι παράτυποι μετανάστες και οι (ανειδίκευτοι) οικονομικοί μετανάστες, αποτέλεσε κεντρικό πυλώνα του πολιτικού λόγου σε πολλές χώρες κατά την τελευταία εικοσαετία. Στο διαλογικό πλαίσιο, η αναδιαμόρφωση του μεταναστευτικού δικαίου υπό το πρίσμα του ποινικού δικαίου έχει λάβει τη μορφή της δαιμονοποίησης των παράτυπων μεταναστών, οι οποίοι εκλαμβάνονται συχνά ως εγκληματίες (Bosworth & Guild, 2008). Οι αποφάσεις απέλασης για αλλοδαπούς παραβάτες συνεπάγονται μια αντίληψη περί «εγκληματιών αλλοδαπών» των οποίων η παραμονή στο έδαφος ενός τρίτου κράτους αποτελεί απειλή για την κοινωνική τάξη, ανεξάρτητα από την ποινική τους καταδίκη. Ο παράτυπος μετανάστης προκαθορίζεται διαρκώς «ως πηγή δυνητικών κινδύνων στον σύγχρονο πολιτικό λόγο, οι κινήσεις του αποτελούν αντικείμενο αστυνόμευσης και το σώμα του αντικείμενο περιορισμού» (Bosworth & Guild, 2008: 711). Αυτό δεν οφείλεται μόνο στη χρησιμοποίηση της ορολογίας, των μεθόδων και των στρατηγικών της ποινικής δικαιοσύνης για τους σκοπούς της μεταναστευτικής καταστολής, αλλά και στην ίδια τη χρήση του ποινικού δικαίου.

Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την εξέλιξη της ελληνικής νομοθεσίας για την παράνομη διακίνηση μεταναστών. Η τροπολογία υπ' αριθμ. 600/44 στον Ν. 3772/2009, που εισήχθη μετά τις εκλογές του 2009, αυστηροποίησε σημαντικά τις ποινικές κυρώσεις για την παράνομη διακίνηση μεταναστών.⁹ Η τροποποίηση αυτή, η οποία, κατά τις επίσημες νομοθετικές διακηρύξεις, δικαιολογήθηκε από τα αυξανόμενα ζητήματα της «παράνομης μετανάστευσης» και την ανάγκη για ένα αποτελεσματικότερο νομικό πλαίσιο, οδήγησε σε δραματική αύξηση της διάρκειας της διοικητικής κράτησης των παράτυπων μεταναστών και ανήγαγε το έγκλημα της παράνομης διακίνησης μεταναστών σε κακούργημα. Ωστόσο, η τροπολογία δεν είχε σαφή αιτιολόγηση γι' αυτές τις δραστικές αλλαγές, ιδίως όσον αφορά τη συνταγματικότητα της παρατεταμένης διοικητικής κράτησης.

9. Βλ. αναλυτικά για τη νομοθετική εξέλιξη, Chatzinikolaou, 2020.

Παρομοίως, οι πολιτικές μεταναστευτικής καταστολής που επιδιώκουν να μειώσουν τη διέλευση των συνόρων από μετανάστες μέσω της ποινικοποίησής της, έχουν ως αποτέλεσμα την επέκταση της «εγκληματικότητας» και, ως εκ τούτου, της περαιτέρω καθιέρωσης του «παράνομου» καθεστώτος στους παράτυπους μετανάστες. Σύμφωνα με την έκθεση της Frontex, το 2023 σημειώθηκε σημαντική αύξηση στον αριθμό των παράτυπων διελεύσεων των συνόρων, φτάνοντας σε 355.300 μετανάστες, στον υψηλότερο αριθμό από το 2016 (Frontex, 2023). Ακόμη και αν δεν ακολουθηθεί η ποινική οδός, η κοινωνική κατασκευή του «λαθρομετανάστη» δικαιολογεί εξωποινικά μέτρα όπως η διοικητική κράτηση και η διοικητική απέλαση.

Υπάρχει μια περαιτέρω συμβολική επίπτωση της ποινικοποίησης του παράτυπου καθεστώτος. Επιφέρει τη δυνατότητα αναπαράστασης του «μεταναστευτικού δράματος» (Aliverti, 2012: 427) στη δημόσια σφαίρα της ποινικής ακροαματικής διαδικασίας. Το ίδιο το γεγονός ότι οι παράτυποι μετανάστες καλούνται να λογοδοτήσουν και τιμωρούνται για την είσοδό τους στη χώρα, αποκαλύπτει τους κινδύνους που είναι διατεθειμένοι να αντιμετωπίσουν όσοι προσπαθούν να εισέλθουν στο έδαφος μιας τρίτης χώρας. Με τον τρόπο αυτό, η χώρα υποδοχής αναδεικνύεται ως επιθυμητή και ισχυρή, δίνοντας στο κράτος την ευκαιρία να επιδείξει την τελευταία δικλείδα των κυριαρχικών του εξουσιών – την εξουσία, αφενός, να επιτρέπει την είσοδο σε όσους θεωρεί ότι πληρούν τα αντίστοιχα κριτήρια και, αφετέρου, να τιμωρεί και να απελαύνει όσους κρίνονται «ανεπιθύμητοι».

Όπως υποστηρίζει η Bosworth (2011: 592), η τιμωρητική εξουσία σε σχέση με την πρακτική της κράτησης και απέλασης δημιουργεί «ένα σθεναρό, απολυταρχικό κράτος, που ασκεί μεγάλη εξουσία επί των μη πολιτών». *Η κριτική εγκληματολογική σκέψη διδάσκει ότι η ανθρώπινη κινητικότητα ελέγχεται για ορισμένες κατηγορίες ατόμων περισσότερο από ό,τι για άλλες, ξεπερνώντας, στις περισσότερες περιπτώσεις, την παρατεταμένη δυσφορία της φιλελεύθερης κοινωνίας απέναντι σε μια πολιτική αποκλεισμού* (Tosh, 2021: 415). Στο πλαίσιο της αυξημένης ποινικοποίησης, το «ατύχημα» της γέννησης σε ορισμένα κράτη επαναθεμελιώνεται εκ νέου ως ηθικό, πολιτικό και νομικό μειονέκτημα που αποκλείει τους άτυχους από το να απολαμβάνουν τα δικαιώματα που προορίζονται για τους πολίτες των ευημερούντων χωρών και επιτρέπει τη χρήση κρατικού καταναγκασμού εναντίον όσων αμφισβητούν τα όρια του καθεστώτος τους (Aliverti, 2012: 428).

Η αστυνομική διαχείριση της μαζικής μετανάστευσης τροφοδοτείται με εμμονικές, διαστρεβλωτικές, δυστοπικές αφηγήσεις που παρουσιάζουν το ζήτημα της μετανάστευσης σχεδόν αποκλειστικά με όρους ασφάλειας και το κατανοούν σχεδόν αποκλειστικά μέσω των τρομολαγνικών κατηγοριών της κρίσης, της έκτακτης ανάγκης και της εισβολής. Ο αντιήρωας αυτών των αφηγήσεων είναι ο «μαζικός Ξένος» (Spina, 2019: 302): ο Ξένος ιδωμένος όχι τόσο ως ατομικό πρόσωπο, με μοναδικά ηθικά χαρακτηριστικά, αλλά ως ένα συλλογικά δομημένο υποκείμενο, στο πρόσωπο του οποίου βρίσκουν τη στερεότυπη έκφρασή τους τα χαρακτηριστικά της εγγενούς, κοινωνικής και εγκληματικής, επικινδυνότητας των μαζών.

Το “crimmigration” αλληλεπιδρά με δύο τρόπους με την κατασκευή αυτής της σύνθετης ταυτότητας του μαζικού Ξένου (βλ. ό.π.). Από τη μία πλευρά, την προϋποθέτει ως νομιμοποιητικό θεμέλιο: όσο περισσότερο ασφαλιεποιείται η μετανάστευση στον δημόσιο λόγο και ο τελευταίος καθίσταται στιγματιστικός, τόσο πιο νόμιμη θεωρείται στην κοινή γνώμη η κρατική επέμβαση στη ζωή των παράτυπων μεταναστών. Στην πραγματικότητα, σε συστήματα που ισχυρίζονται ότι είναι φιλελεύθερα και δημοκρατικά, και ως εκ τούτου προνοούν για την αξιοπρέπεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα των προσώπων (οποιοδήποτε προσώπου, όχι μόνο των πολιτών), η μεθοδική προσφυγή στην αστυνόμευση και την ποινικοποίηση κατά τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών πρέπει να δικαιολογείται ως αναγκαίο μέσο για την αντιμετώπιση ζητημάτων ασφαλείας, δεδομένου ότι, υπό μια φιλελεύθερη δημοκρατική προοπτική, αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να δικαιολογηθεί η διείσδυση της αστυνομικής και κρατικής εξουσίας στη ζωή των προσώπων. Ως συνέπεια αυτής της αλληλεπίδρασης, καθιερώνεται ουσιαστική ισοδυναμία μεταξύ του παράτυπου καθεστώτος και της εγκληματικής συμπεριφοράς: ο παράτυπος μετανάστης ποινικοποιείται, ο εγκληματίας αλλοδαπός καθίσταται παράτυπος.

Ο ποινικοποιητικός λόγος κατέχει κεντρική θέση ως δικαιολογία για τις τιμωρητικές και αποκλειστικές πολιτικές, και οι Bosworth και Guild (2008) σημειώνουν ότι οι αιτούντες άσυλο, για παράδειγμα, είναι πιθανό να ερμηνεύουν πτυχές της μεταχείρισής τους με όρους εγκλήματος και τιμωρίας. Τα μέτρα και οι πρακτικές μεταναστευτικής καταστολής δεν περιορίζονται στο να ελέγχουν τους πολίτες ή τους παράτυπους μετανάστες. Ο εγκλεισμός και η απέλαση των αλλοδαπών διαδραματίζει σημαντικό συστατικό ρόλο, τόσο στη διαμόρφωση ενός ιδεώδους του ιθαγενούς πολίτη όσο και στη θέσπιση των συνόρων του εθνικού κράτους.

Το “crimmigration” μπορεί λοιπόν να κατανοηθεί καλύτερα ως ο τρόπος να αντιμετωπιστεί η συλλογική κρίση εθνικής ταυτότητας, στην οποία ο νόμος, οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου και οι κατασκευές των μέσων ενημέρωσης συσπειρώνονται γύρω από την ιδέα ότι οποιαδήποτε ιδέα εθνικής ταυτότητας μπορεί να υπάρξει μόνο σε αντίθεση με τον Άλλο (Hirschler, 2021). Η παρέκκλιση και η εγκληματικότητα δεν μπορούν να είναι εγγενή χαρακτηριστικά του ντόπιου πληθυσμού, αλλά εισάγονται έξωθεν. Η κατασκευή τέτοιου είδους διχοτομικών αντιλήψεων είναι ιδιαίτερα εμφανής κατά τη διάρκεια περιόδων πολιτικών και κοινωνικών αναταραχών. Η εφαρμογή (οιονεί) ποινικών μηχανισμών καθίσταται η μόνη εφικτή λύση στην αντιληπτή πολυμέτρη απειλή για την εθνική ασφάλεια και ταυτότητα. Η υποβολή των παράτυπων μεταναστών σε ακραία μεταχείριση, στο πλαίσιο της κράτησης και της απέλασης, είναι επομένως επιτρεπτή στην υπηρεσία της προστασίας της (λευκής) εθνικής ταυτότητας (ό.π.).

Ενώ η ποινικοποίηση της μετανάστευσης μπορεί να μην επιτυγχάνει τη μείωση του αριθμού των αιτήσεων ασύλου, μπορεί να έχει συμβολική λειτουργία, καθώς δείχνει στον πληθυσμό ότι η κυβέρνηση παίρνει στα σοβαρά τον έλεγχο της μετανάστευσης. Οι πολιτικοί στηρίζονται στους ευρέως διαδεδομένους φόβους ότι η ανεμπόδιστη μετανάστευση θα συμβάλει στη μείωση των ευκαιριών για τους πολίτες και στην

υποβάθμιση της εθνικής ταυτότητας. Η ποινικοποίηση της μετανάστευσης μπορεί επομένως να θεωρηθεί ως μια μέθοδος επαναβεβαίωσης των αδύναμων θεμελίων της «εθνικής ταυτότητας», ενώ αποσταθεροποιεί την αίσθηση του ανήκειν των μεταναστών μέσω της αδιάκοπης χρήσης τιμωρητικών τακτικών της ποινικής δικαιοσύνης στην αστυνόμευση της μετανάστευσης.

Η χρήση του ποινικού δικαίου, των πρακτικών και της ρητορικής της ποινικής δικαιοσύνης στο σύστημα διαχείρισης της μετανάστευσης έχουν σημαντικό αντίκτυπο επειδή μεταφέρουν ένα μήνυμα. Ο νόμος δεν λειτουργεί στο κενό, καθώς «οι νομικές λέξεις και πρακτικές είναι κατασκευές που έχουν ισχυρά νοήματα, όχι μόνο για όσους είναι νομικά μορφωμένοι, αλλά και για τους απλούς ανθρώπους» (Kubal, 2014: 96). Το ποινικό δίκαιο χρησιμοποιείται για να αντιπροσωπεύει την προφορική καταδίκη του κράτους. Η δημόσια αντίληψη των μεταναστών ως εγκληματιών έχει ως αποτέλεσμα να αναζητώνται πολιτικές που ενσωματώνουν την ποινική λογική στις πρακτικές μεταναστευτικού ελέγχου. Η ενσωμάτωση τέτοιων κανόνων τροφοδοτεί τη δημόσια αντίληψη των μεταναστών ως εγκληματιών, δημιουργώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο.

9. Κριτική εξέταση του “*crimmigration*”

Η άκριτη εφαρμογή του όρου “*crimmigration*” και η αντίληψη ότι η σύγκλιση του ελέγχου της μετανάστευσης και του ελέγχου της εγκληματικότητας έχει οδηγήσει στην πλήρη *θόλωση των ορίων μεταξύ ποινικού και μεταναστευτικού δικαίου*, έχουν ωθήσει διάφοροι ερευνητές να προειδοποιήσουν για τον ελλοχεύοντα κίνδυνο να θεωρητικοποιηθεί πλέον η παράτυπη μετανάστευση ως φαινόμενο που υφίσταται αποκλειστικά σε ένα ποινικό – εγκληματικό πλαίσιο (Abrego κ.ά., 2017). *Προκειμένου να αποφευχθεί αυτός ο κίνδυνος, σύγχρονες έρευνες, ακολουθώντας μια κριτική εγκληματολογική γραμμή σκέψης* (Tosh, 2021: 416), *έχουν τονίσει τη σημασία να οριστεί και να προσδιοριστεί με σαφήνεια η ποινικοποίηση των μεταναστών ως μια πρακτική που υφίσταται στην πραγματικότητα.*

Όπως αναφέρει ο Legomsky (2007), η αλληλοδιείσδυση ποινικού και μεταναστευτικού δικαίου είναι ασύμμετρη. Είναι το δεύτερο που επιβουλεύεται το πρώτο για να αποκτήσει δύναμη, όχι το αντίστροφο (Sprena, 2019: 306). Η ανάδειξη της «παρεκτροπής» ως φαινομένου τόσο του ποινικού όσο και του μεταναστευτικού δικαίου δεν προσανατολίζεται ευθέως προς την τιμωρία του παράτυπου μετανάστη (εκτός αν η τιμωρία παίρνει η ίδια τη μορφή της απέλασης), αλλά ούτε και αποκλειστικά προς την ενίσχυση του μηχανισμού των κανόνων και των πρακτικών που οδηγούν στην απέλασή του, όπως ενδεικνύεται και από το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις οι παράτυποι μετανάστες κρατούνται διοικητικά χωρίς να γίνονται επιστροφές.¹⁰

10. Βλ. π.χ. Συνήγορο του Πολίτη, 2021 για την ελληνική περίπτωση, καθώς και Rubins, 2023, για το ίδιο φαινόμενο στο πλαίσιο του Ισραήλ.

Υπό αυτό το πρίσμα, το ουσιαστικό περιεχόμενο του “*crimmigration*” έχει αμφισβητηθεί σε κάποιο βαθμό, με το επιχείρημα ότι η εμμονή στη σύγκλιση των συστημάτων ποινικού και μεταναστευτικού δικαίου μπορεί να οδηγήσει σε υπεραπλουστεύσεις και να αποκρύψει από το οπτικό πεδίο τους διαφορετικούς θεσμούς, τα νομικά μέσα και τις διοικητικές πρακτικές που εμπλέκονται στις πρακτικές μεταναστευτικού ελέγχου (Moffette & Pratt, 2020: 16-17). Ομοίως, ο Moffette (2020: 270) έχει εφιστήσει την προσοχή στα «παιχνίδια δικαιοδοσίας» –τις περιπτώσεις δηλαδή που οι αρχές χρησιμοποιούν διαφορετικούς νόμους, συμπεριλαμβανομένων των αστυνομικών διατάξεων για τη δημόσια τάξη– στην αστυνόμευση των μεταναστών στη Βαρκελώνη, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι «δεν είναι η σύγκλιση αλλά η διάκριση μεταξύ διαφορετικών τύπων νόμων που επιτρέπει σε μια πληθώρα φορέων να χρησιμοποιούν τους νόμους ως ευέλικτα σύνολα τακτικών στην καθημερινή διακυβέρνηση της αστικής ζωής».

Στο πλαίσιο κριτικής ανάλυσης του “*crimmigration*”, διακρίνονται δύο εναλλακτικά σενάρια που αποδομούν δύο από τις βασικές προκείμενες της θεματογραφίας του: την εγκληματοποίηση και τη θώλωση του ποινικού με το μεταναστευτικό δίκαιο. Οι θεωρίες αυτές, που αναπτύσσονται συνοπτικά παρακάτω, είναι η «υπο-εγκληματοποίηση» και η «τιμωρητική εφαρμογή του μεταναστευτικού δικαίου».

10. Υπο-εγκληματοποίηση

Ακολουθώντας μια ερμηνεία περισσότερο προσανατολισμένη στο δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η Spalding (2022) δεν αναλύει την «εγκληματοποίηση» της μετανάστευσης με γενικούς όρους. Αντίθετα, εστιάζει σε μια πολύ συγκεκριμένη πτυχή του φαινομένου, η οποία πράγματι δεν έχει μελετηθεί επαρκώς στη βιβλιογραφία: το χάσμα προστατευτικών εγγυήσεων ανάμεσα στο ποινικό και το μεταναστευτικό δίκαιο όσον αφορά την προστασία που παρέχεται στα άτομα που έχουν εμπλακεί στα δύο συστήματα. Η Spalding υποστηρίζει ότι η ερμηνεία του ελέγχου των μεταναστευτικών ροών στην Ευρώπη, μέσω της θεωρητικοποίησης του “*crimmigration*” είναι ανακριβής. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, ενώ οι μετανάστες αντιμετωπίζουν περιορισμούς και μέτρα που αφορμώνται από το ποινικό δίκαιο, δεν απολαμβάνουν την ίδια θεμελιώδη προστασία που παρέχεται στους ποινικά κατηγορούμενους. Υπό αυτή την έννοια, το σκέλος της «εγκληματοποίησης» που προτάσσει το “*crimmigration*” αναπτύσσεται κατά μήκος μιας διαδικασίας «υπο-εγκληματοποίησης», όπου οι θεμελιώδεις αρχές (αναλογικότητα, *ultimum refugium*, βλάβη) στις οποίες θεμελιώνονται τα τιμωρητικά μέτρα του ποινικού δικαίου δεν έχουν τύχει εφαρμογής στο πεδίο του μεταναστευτικού δικαίου. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μια «ασυμμετρία του φαινομένου της εγκληματοποίησης» (Spalding, 2022: 5), η οποία ωθεί τους μετανάστες σε μια πορεία δράσης που διέπεται από αυτό που ο Hernández (2007: 60) αποκαλεί «αθέμιτη

διαδικασία (“undueprocess”), η οποία αναφέρεται στην αναστολή ή τον περιορισμό [της] νομικής προστασίας στην οποία υπόκεινται ορισμένοι μετανάστες».

Ενώ η κοινωνική κατασκευή του μετανάστη ως εγκληματία (ποινικοποίηση του μεταναστευτικού δικαίου) θα οδηγούσε στη νομιμοποίηση της υπαγωγής του στην καταναγκαστική δύναμη ενός κράτους, η παρατυπία του τελικά οδηγεί στην υπαγωγή του σε διαφορετικά κανονιστικά πρότυπα από εκείνα που εφαρμόζονται, τουλάχιστον κατ’ αρχήν, στην ποινική μεταχείριση του αποκλίνοντος πολίτη. Επομένως, ενώ από τη μία πλευρά η ποινικοποίηση του παράτυπου μετανάστη χρησιμοποιείται ως μέσο για τη νομιμοποίηση της προσφυγής σε ουσιαστικά τιμωρητικά μέσα, στο πλαίσιο μιας στρατηγικής που αποσκοπεί στην ενίσχυση της μεταναστευτικής καταστολής (κυρίως η υπαγωγή του μετανάστη στη διοικητική κράτηση), η «παρέκκλιση» του στο πεδίο του μεταναστευτικού δικαίου τού προσδίδει, από την άλλη πλευρά, ένα μειωμένο νομικό και κοινωνικό καθεστώς. Αυτό το καθεστώς αποσκοπεί στη νομιμοποίηση του γεγονότος ότι, κατά την εφαρμογή των ίδιων αυτών τιμωρητικών μέσων, τέτοιες βασικές αρχές και εγγυήσεις που θα έπρεπε κανονικά να διέπουν τη λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης (δίκαιη δίκη, σεβασμός στις αρχές του κράτους δικαίου) ερμηνεύονται κατά τρόπο ελαστικό και παραμερίζονται κατά το δοκούν.

Η εγκληματοποίηση των μεταναστών, που αναδεικνύει το “crimmigration”, δεν μπορεί να περιγράψει επαρκώς, από εγκληματολογική σκοπιά, την έλλειψη νομικής προστασίας και διαδικαστικών εγγυήσεων του ποινικού δικαίου, η οποία χαρακτηρίζει μέτρα που λαμβάνονται κατά την κρατική άσκηση μεταναστευτικού ελέγχου. Το φαινόμενο της υπο-εγκληματοποίησης αντίθετα εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο τέτοια μέτρα, όπως η διοικητική κράτηση, παρότι προσομοιάζουν στην ποινική τιμώρηση, δεν εξοπλίζονται με τις διαδικαστικές εγγυήσεις του ποινικού δικαίου, αλλά ουσιαστικά τις παραμερίζουν προς την επίτευξη σκοπών στοχευμένων στην καταστολή της μετανάστευσης.

Η έμφραση αυτή στη διττή αντίληψη των μελών και των μη μελών της πολιτικής κοινότητας, με βάση το εάν εμπίπτουν στη διαχείριση της ποινικής δικαιοσύνης, ενέχει βέβαια τον κίνδυνο εξιδανίκευσης του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης: τον κίνδυνο δηλαδή να θεωρηθεί ως δεδομένο ότι η ιδιότητα του πολίτη εγγυάται ίση μεταχείριση στα διαφορετικά μέλη της πολιτικής κοινότητας, παρά τις εκτεταμένες αποδείξεις για διαφοροποιημένες πρακτικές ποινικής καταστολής και δικαστικές κρίσεις, που βασίζονται σε φυλετικές αντιλήψεις για ορισμένες ομάδες ανθρώπων (Κοπόνη, 2023: 5).

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι μεταναστευτικοί έλεγχοι δεν λειτουργούν αποκλειστικά στη δυαδική λογική της ένταξης και του αποκλεισμού, αλλά παράγουν συγκεκριμένα υποκείμενα στη σφαίρα ασύμμετρων κοινωνικών σχέσεων (Κοπόνη, 2018). Τα διάφορα νομικά καθεστώτα για τους αλλοδαπούς υπηκόους, συμπεριλαμβανομένων των διακρίσεων μεταξύ πολιτών της ΕΕ και υπηκόων τρίτων χωρών, καθώς και των ποικίλων κατηγοριών προσωρινής και μόνιμης μετανάστευσης μεταξύ των τελευταίων, έχουν δημιουργήσει διαφορετικά κριτήρια για την απομάκρυνση των «ανεπιθύμητων αλλοδαπών», με άμεσες επιπτώσεις στις ποινικές διαδικασίες (σχε-

τικά δηλαδή με το εάν το ίδιο αδίκημα οδηγεί μόνο σε συνήθεις ποινικές κυρώσεις ή κινεί τη διαδικασία απέλασης). Ενώ η ανασφάλεια χαρακτηρίζει το καθεστώς πολλών αλλοδαπών μόνιμων κατοίκων, ορισμένοι αλλοδαποί πολίτες είναι «νομικά πιο ξένοι από άλλους» (Köhönen, 2023: 5). Για τους τελευταίους, η υπο-εγκληματοποίηση στην οποία υπάγονται είναι άρρηκτα συνυφασμένη με το υποδεέστερο καθεστώς τους.

11. Η τιμωρητική εφαρμογή του μεταναστευτικού δικαίου

Εμπειρικές έρευνες σχετικά με τις αποφάσεις διοικητικής κράτησης μεταναστών (Campesi & Fabini, 2020) και τις πρακτικές φύλαξης των συνόρων (Moffette, 2020) στην Ευρώπη έχουν καταδείξει την πρωτοκαθεδρία των διοικητικών μέτρων που παρέχει η μεταναστευτική νομοθεσία στη διακυβέρνηση των μετακινούμενων πληθυσμών. Παρά την πρόσφατη επέκταση των κατασταλτικών μηχανισμών της μετανάστευσης σε όλη την Ευρώπη, «το μεταναστευτικό δίκαιο και οι διαδικασίες ποινικού δικαίου παρέμειναν πιο αυτόνομες και διαχωρισμένες» στην Ευρώπη από ό,τι συνήθως αναγνωρίζεται (Brandariz, 2022: 290).

Σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου το μέτρο της απέλασης συνήθως ακολουθεί αυτομάτως ποινές φυλάκισης άνω του ενός έτους, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες οι απελάσεις παραμένουν ένα ξεχωριστό μέτρο διακριτικής ευχέρειας που βασίζεται στο μεταναστευτικό δίκαιο (π.χ. Brioschi, 2020).

Αντλώντας από την έννοια της «ad hoc εργαλειοποίησης» του Sklansky (2012) –δηλαδή, την επιλογή μεταξύ των πιο αποτελεσματικών και κατάλληλων εργαλείων από το διαθέσιμο σύνολο νομικών διαδικασιών– ο Brandariz (2022) προσδιόρισε την «εργαλειοποίηση του “crimmigration”» (“crimmigration” instrumentalism) ως την ολοένα και πιο συστηματική προσαρμογή των μέτρων μεταναστευτικής καταστολής έναντι των διαδικασιών του ποινικού δικαίου στην Ευρώπη. Οι Campesi και Fabini (2020) έχουν καταδείξει πώς το μεταναστευτικό δίκαιο παρέχει στην αστυνομία ένα ευέλικτο διοικητικό μέσο για τον έλεγχο και την κράτηση των «επικίνδυνων» μετακινούμενων πληθυσμών στην Ιταλία. Η αστυνομία μπορεί να χρησιμοποιήσει το μεταναστευτικό δίκαιο για τιμωρητικούς και προληπτικούς σκοπούς με ευέλικτο τρόπο, όταν το ποινικό δίκαιο δεν τυχάνει εφαρμογής εν προκειμένω.

Με άλλα λόγια, κατασταλτικά μέτρα όπως η διοικητική κράτηση και η απέλαση μεταναστών λειτουργούν στο πλαίσιο του δόγματος της ασφάλειας και αποσκοπούν στη διασφάλιση της δημόσιας τάξης με βάση εκτιμήσεις για πιθανές ενέργειες στο μέλλον (βλ. Campesi, 2020). Ομοίως, οι απαγορεύσεις εισόδου που συνοδεύουν τις αποφάσεις απέλασης αποσκοπούν στην αποτροπή της ανεπιθύμητης κινητικότητας προς το έδαφος του κράτους από το οποίο οι πολίτες τρίτων κρατών απομακρύνθηκαν, καθιστώντας τα άτομα που αποτελούν στόχο άμεσα απελάσιμα, εάν συλληφθούν κατά την επιστροφή τους κατά τη διάρκεια της περιόδου επιβολής των κυρώσεων.

Αναδεικνύεται λοιπόν το ότι, στο πλαίσιο της συζήτησης για το “*crimmigration*”, η έμφαση στα μέτρα του ποινικού δικαίου ενέχει τον μεθοδολογικό κίνδυνο του «εγκληματοκεντρικού δογματισμού». Η τάση να χαρακτηρίζεται αποκλειστικά ως ποινικοποίηση η τιμωρητική χρήση κανονιστικών συστημάτων που δεν βασίζονται στο ποινικό δίκαιο, λειτουργεί ως επιστημολογικό εμπόδιο στην κατανόηση και την εξέταση τιμωρητικών συστημάτων που βασίζονται στο διοικητικό δίκαιο, όπως το μεταναστευτικό δίκαιο (Moffette & Pratt, 2020).

Με αυτόν τον τρόπο, ο έλεγχος των παράτυπων μεταναστών μέσω διοικητικών μέτρων μοιάζει με την ιστορικά διαμορφωμένη ιδέα της επιβολής κυρώσεων σε «επικίνδυνα άτομα» με βάση τις υποτιθέμενες «δυνατότητές» τους. Όπως και το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, το μεταναστευτικό δίκαιο παρέχει σημαντικές εξουσίες στην αστυνομία να εφαρμόζει προληπτικά μέτρα για την επιβολή (ή μάλλον, δημιουργία) της κοινωνικής τάξης, στοιχείο που αποτελεί στοχοθεσία της αστυνομίας στις σύγχρονες κοινωνίες (Neocleous, 2021).

Ενώ όμως οι ποινικές κατηγορίες που μπορούν να οδηγήσουν στον εγκλεισμό υποκείνται στο προστατευτικό πλαίσιο του ποινικού δικαίου, η τιμωρητική εφαρμογή της μεταναστευτικής νομοθεσίας επιτρέπει την παράκαμψη των ποινικών διαδικασιών και εγγυήσεων για τους παράτυπους μετανάστες, οι οποίοι οδηγούνται στη διοικητική κράτηση, για παράδειγμα, απλώς και μόνο με την αυθαίρετη ταυτοποίησή τους ως «κινδύνων για τη δημόσια τάξη» από την αστυνομία (Κόρος, 2021: 95). Μπορεί δηλαδή τα όρια μεταξύ ποινικής και μεταναστευτικής δικαιοσύνης που αναδεικνύει το “*crimmigration*”, στην κρατική διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, να μην είναι τόσο «θολά». Όπως π.χ. καταδεικνύει ο Köpönen (2023: 14) στην περίπτωση της Φινλανδίας, η διαδικασία διοικητικής κράτησης λαμβάνει μέρος αυτόνομα σε σχέση με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, με τις κρατικές αρχές να βασίζονται σε μέτρα που λαμβάνονται με ταχείες διαδικασίες και προληπτική λογική.

12. Επίλογος

Έχει υποστηριχθεί ότι το “*crimmigration*”, ως σύνολο διοικητικών μέτρων που στην πράξη τιμωρούν ανθρώπους επειδή τυγχάνει να είναι πολίτες τρίτων κρατών, παραβιάζει την αρχή της βλάβης του J. S. Mill, σύμφωνα με την οποία «ο μόνος σκοπός για τον οποίο μπορεί να ασκηθεί δικαιοματικά εξουσία επί οποιουδήποτε μέλους μιας πολιτισμένης κοινότητας, παρά τη θέλησή του, είναι η αποτροπή βλάβης σε άλλους» (σε Zedner, 2013). Απαραίτητη δηλαδή προϋπόθεση εφαρμογής της τιμωρητικής εξουσίας του κράτους είναι το άτομο να προκαλεί βλάβη ή να δημιουργεί μια επικίνδυνη κατάσταση από την οποία να μπορεί να προκληθεί βλάβη. Στην περίπτωση όμως του “*crimmigration*”, οι παράτυποι μετανάστες αντιμετωπίζουν τιμωρητικά μέτρα σε ένα πλαίσιο «οντολογικό» που συνδέεται ευθέως με το παράτυπο καθεστώς τους (Νικολόπουλος, 2019: 72), και δεν απορρέει από τυχόν βλαπτικές τους πράξεις.

Στερούμενοι της ελευθερίας τους σε ιδρύματα που μοιάζουν με φυλακές, αλλά ανήκουν στη διοικητική σφαίρα, και υποβαλλόμενοι σε μέτρα όπως η απέλαση, που είναι επώδυνα και τιμωρητικά, οι παράτυποι μετανάστες υφίστανται τιμωρία, η οποία, σε πολλές περιπτώσεις, δεν συνοδεύεται από τα εχέγγρα του ποινικού δικαίου. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το “*crimmigration*” μπορεί να οριστεί ως μια «ακραία πολιτική στρατηγική που αποσκοπεί στον αποκλεισμό συγκεκριμένων κατηγοριών ανθρώπων με το να τις αναγάγει σε κίνδυνο» (Huysmans, 2000: 771).

Όπως κατέδειξε η παρούσα μελέτη, παρά την ιδιαίτερα πλούσια συνεισφορά του “*crimmigration*” στο πεδίο της εγκληματολογίας των συνόρων και στην κρίσιμη συζήτηση περί επέκτασης της εγκληματολογικής σκέψης στη μεταβαλλόμενη φύση της τιμωρίας και την επέκτασή της πέρα από τα όρια του ποινικού δικαίου, η έμφαση να ερμηνεύονται τα σύγχρονα μέτρα ελέγχου των μεταναστευτικών ροών υπό το πρίσμα μιας διαδικασίας «εγκληματοποίησης» που «θολώνει» τη διαχωριστική γραμμή μεταναστευτικού και ποινικού δικαίου, φανερώνει τα όρια της προσέγγισης του “*crimmigration*”.

Τα μέτρα μεταναστευτικού ελέγχου διαφέρουν σημαντικά από αυτά του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης λόγω της ευρείας ευχέρειας κατά την εφαρμογή τους, η οποία θεμελιώνεται στο παράτυπο μεταναστευτικό καθεστώς. Το γεγονός ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, η νομική προστασία των παράτυπων μεταναστών υπονομεύεται κατά τη διαχείρισή τους από τους κρατικούς μηχανισμούς μεταναστευτικού ελέγχου, και, ενώ υπόκεινται στην τιμωρητική εξουσία του κράτους, παρακάμπτουν το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, καταδεικνύει τελικά τη διακριτότητα των συστημάτων μεταναστευτικού και ποινικού δικαίου.

Τα δύο εναλλακτικά σενάρια που αναλύθηκαν, αυτά της υπο-εγκληματοποίησης και της τιμωρητικής εφαρμογής του μεταναστευτικού δικαίου, επιτρέπουν τη σφαιρικότερη εξέταση των τρόπων με τους οποίους η «κατάσταση εξαίρεσης» (Agamben, 2005), στην οποία υπόκεινται οι παράτυποι μετανάστες, έχει κανονικοποιηθεί. Από αυτή την άποψη, διαφαίνεται η ανάδειξη ενός ξεχωριστού συστήματος τιμωρίας («ποινικού δικαίου του εχθρού», σύμφωνα με τον Jakobs, 1985) για τους παράτυπους μετανάστες, οι οποίοι δεν αντιμετωπίζονται ως πρόσωπα που δικαιούνται τη δέουσα νομική προστασία που αναλογεί σε περίπτωση επιβολής κρατικής τιμωρίας.

Σε κάθε περίπτωση, η πραγματικότητα που περιγράφει το “*crimmigration*” είναι σύνθετη και απαιτεί εμπειρικά θεμελιωμένη ανάλυση συγκεκριμένων νομικών πρακτικών σε διαφορετικά εθνικά πλαίσια, προκειμένου να αναδειχθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι τρόποι με τους οποίους το μεταναστευτικό δίκαιο αλληλεπιδρά με το ποινικό δίκαιο και να κατανοηθεί καλύτερα η δυναμική των πρακτικών μεταναστευτικής καταστολής (π.χ. Könönen, 2023: 3).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Foucault, M. (1987). *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Αθήνα: Ύψιλον.
- Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου, Ι. Ράλλη, Αθήνα: Ράππα.
- Κόρος, Δ. (2021). «Η διοικητική κράτηση στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της εγκληματολογίας των συνόρων», *The Art of Crime* (5).
- Κουράκης, Φ. (2024). «Από το Πτωχοκομείο στο Κέντρο Κράτησης Μεταναστών: μια Γενεαλογία του Εγκλεισμού», αδημοσίευτο.
- Νικολόπουλος, Γ. (2011). «Διεθνοποίηση της αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματοποίηση των μεταναστών στον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης: Γενική θεώρηση». Στο *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας – Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη*, τ. II, Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη.
- Νικολόπουλος, Γ. (2019). «Η στροφή της αντεγκληματικής πολιτικής στην πρόληψη και η διοικητική κράτηση των παράτυπων αλλοδαπών», *Εγκληματολογία*, τ. 1-2/2019: 69-76.
- Ρέππα, Ε. (2022). «Μορφές απομάκρυνσης των αλλοδαπών λόγω τέλεσης ποινικού αδικήματος». Διπλωματική Εργασία, ΕΚΠΑ (Διαθέσιμη στο <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2973695/theFile>).
- Συνήγορος του Πολίτη (2021). «Επιστροφές αλλοδαπών». *Ειδική Έκθεση 2021*. (Διαθέσιμη στο: https://old.synigoros.gr/resources/docs/ethsia-ekthesi_2021_greek.pdf).
- Χαλκιά, Α. (2018). «Οι επιπτώσεις της εγκληματικής βίας στην ένταξη προσφύγων και μεταναστών». *Εγκληματολογία*, τ. 1-2/2018: 53.

Ξενόγλωσση

- Aas, K. F. (2020). *The crimmigrant other: Migration and penal power*. Routledge.
- Aas, K. F. (2014). "Bordered penalty: Precarious membership and abnormal justice". *Punishment & Society*, 16(5): 520-541.
- Abrego, L., Coleman, M., Martínez, D. E., Menjivar, C. & Slack, J. (2017). "Making immigrants into criminals: Legal processes of criminalization in the post-IIRIRA era". *Journal on Migration and Human Security*, 5(3): 694-715.
- Agamben, G. (2005). *State of Exception*, trans. Kevin Attell. Chicago: University of Chicago Press.
- Aliverti, A. (2012). "Making people criminal: The role of the criminal law in immigration enforcement". *Theoretical Criminology*, 16(4): 417-434.
- Banks, J. (2008). "Diversity and citizenship education in global times". *Education for citizenship and democracy*, 57-70.
- Bhatia, M. (2020). "Crimmigration, imprisonment and racist violence: Narratives of people seeking asylum in Great Britain". *Journal of Sociology*, 56(1): 36-52.
- Bosworth, M. (2011). "Deportation, detention and foreign-national prisoners in England and Wales". *Citizenship Studies*, 15(5): 583-595.
- Bosworth, M. & Guild, M. (2008). "Governing through migration control: Security and citizenship in Britain". *The British Journal of Criminology*, 48(6): 703-719.

- Brandariz, J. A. (2022). "Criminalization or instrumentalism? New trends in the field of border criminology". *Theoretical Criminology*, 26(2): 285-303.
- Brandariz, J. A. (2021). "An expanded analytical gaze on penal power: Border criminology and punitiveness". *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 10(2): 99-112.
- Brioschi, F. (2020). "Expulsion of Foreigners and Criminal Law: The Italian Case". (Available in: <https://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centrebordercriminologies/blog/2020/02/expulsion-foreigners>).
- Brown, W. (2010). *Walled states, waning sovereignty*. Princeton University Press.
- Buzan, B., Wæver, O. & De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Campesi, G. (2020). "Genealogies of Immigration Detention: Migration Control and the Shifting Boundaries Between the 'Penal' and the 'Preventive' State". *Social & Legal Studies*, 29(4): 527-548.
- Cavadino, M., & Dignan, J. (2006). *Penal Systems: A Comparative Approach*. London: Sage.
- Chamayou, G. (2013). *Manhunts: A philosophical history*. Princeton University Press.
- Chatzinikolaou, N. (2020). "Crimmigration in Greece: A Story of Exceptional Derogations from the Rule of Law within a Permanent Situation of Emergency". In *Controlling immigration through criminal law: European and comparative perspectives on "crimmigration"*, eds. Gian Luigi Gatta, Valsamis Mitsilegas and Stefano Zirulia, 165-191.
- Cheliotis, L. K. (2013). "Behind the veil of philoxenia: The politics of immigration detention in Greece". *European Journal of Criminology*, 10(6): 725-745.
- De Giorgi, A. (2006). *Re-thinking the political economy of punishment: Perspectives on post-Fordism and penal politics*. Routledge.
- Di Molfetta, E. & Brouwer, J. (2019). "Unraveling the 'crimmigration knot': Penal subjectivities, punishment and the censure machine". *Criminology & Criminal Justice*.
- Eurostat. (2023). "Prison statistics". (Available in: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Prison_statistics).
- Fernández-Bessa, C. & Brandariz, J. A. (2021). "Generations of Penalty: On Prison, Immigration Detention and Their Intersections". In *Incarceration and Generation*, Volume I (45-74). Palgrave Macmillan, Cham.
- Fiske, L. (2016). *Human rights, refugee protest and immigration detention*. Sydney: Palgrave Macmillan.
- Frontex (2023). *Significant rise in irregular border crossings in 2023*. (Available in: <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/significant-rise-in-irregular-border-crossings-in-2023-highest-since-2016-C0gGpm>).
- Garland, D. (1996). "The limits of the sovereign state: Strategies of crime control in contemporary society". *The British Journal of Criminology*, 36(4): 445-471.
- Global Detention Project (2023). (Available in: <https://www.globaldetentionproject.org/regions-subregions/europe>).
- Goldirova, R. (2008). "EU unveils plans for biometric border controls". *EU Observer*. (Available in: <https://euobserver.com/rule-of-law/25650>).
- Hernandez, C. G. C. (2014). "Immigration Detention as Punishment". *UCLA Law Review*, 61: 1346-2068.
- Hernández, D. M. (2007). "Racial Genealogies of Immigrant Detention". In C. Brettell, *Constructing borders/Crossing boundaries: Race, ethnicity, and immigration* (59-86). Lexington Books.

- Hirschler, S. A. (2021). "From 'Crimmigration' to Governmentality: Theoretical Perspectives on the Management and Marketisation of Immigration Control". In *Hostile Homes: Violence, Harm and the Marketisation of UK Asylum Housing* (51-94). Cham: Springer International Publishing.
- Hudson, G. (2018). "Does crimmigration theory rest on a mistake?". *International Journal of Migration and Border Studies*, 4(4): 303-325.
- Huysmans, J. (2000). "The European Union and the Securitization of Migration". *Journal of Common Market Studies*, 38: 751-777.
- Jakobs, G. (1985). "Kriminalisierung im Vorfeld einer Rechtsgutsverletzung". *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft*, 97(4): 751-85.
- Jones, R. & Johnson, C. (2016). "Border militarisation and the re-articulation of sovereignty". *Transactions of the Institute of British geographers*, 41(2): 187-200.
- Kanstroom, D. (1999). "Deportation, social control, and punishment: Some thoughts about why hard laws make bad cases". *Harvard Law Review*, 113: 1890.
- Könönen, J. (2023). "Foreigners' crime and punishment: Punitive application of immigration law as a substitute for criminal justice". *Theoretical Criminology*, 1: 1-18.
- Kubal, A. (2014). "Struggles Against Subjection. Implications of Criminalisation of Migration for Migrants' Everyday Lives in Europe". *Crime, Law and Social Change*, 62: 91-111.
- Legomsky, S. H. (2013). "Is the criminal law only for citizens? A problem at the borders of punishment". In *The borders of punishment: Migration, citizenship, and social exclusion*, 42.
- Legomsky, S. H. (2007). "The new path of immigration law: Asymmetric incorporation of criminal justice norms". *Washington & Lee Law Review*, 64: 469.
- MacDonald, I. & Toal, R. (Eds.) (2010). *MacDonald's Immigration Law and Practice*. London: LexisNexis.
- Markowitz, P. L. (2011). "Deportation is different". *U. Pa. J. Const. L.*, 13: 1299.
- McLeod, A. M. (2012). "The US criminal-immigration convergence and its possible undoing". *Am. Crim. L. Rev.*, 49: 105.
- Miller, T. A. (2003). "Citizenship & (and) severity: Recent immigration reforms and the new penology". *Geo. Immigr. LJ*, 17: 611.
- Moffette, D. (2020). "The jurisdictional games of immigration policing: Barcelona's fight against unauthorized street vending". *Theoretical Criminology*, 24(2): 258-275.
- Moffette, D. & Pratt, J. (2020). "Beyond criminal law and methodological nationalism: Borderlands, jurisdictional games and legal intersections". In C. Côté-Lussier, D. Moffette, J. Piché (Eds.). *Contemporary Criminological Issues: Moving beyond Insecurity and Exclusion* (15-39). Ottawa: University of Ottawa Press.
- Muncie, J. & McLaughlin, E. (Eds.) (2006). *The Sage Dictionary of Criminology* (2nd ed.). London: Sage.
- Neocleous, M. (2021). *A Critical Theory of Police Power: The Fabrication of the Social Order*. London: Verso.
- Rosenberg-Rubins, R. (2023). *Crimmigration Under International Protection: Constructing Criminal Law as Governmentality*. Taylor & Francis.
- Spalding, A. (2022). *The Treatment of Immigrants in the European Court of Human Rights: Moving Beyond Criminalization*. Bloomsbury Publishing.
- Spena, A. (2019). "The Double-Deviant Identity of the Mass-Foreigner and the Lack of Authority of the Crimmigrationist State". *New Criminal Law Review*, 22(3): 301-317.
- Spena, A. (2014). "Iniuria Migrandi: The Criminalization of Illegal Immigration and the Basic Principles of Criminal Law". *Criminal Law and Philosophy*, 8: 635-657.

- Stumpf, J. P. (2012). "The justice of crimmigration law and the security of home". In *Justice and Security in the 21st Century*, 43-63. Routledge.
- Stumpf, J. (2006). "The crimmigration crisis: Immigrants, crime, and sovereign power". *American University Law Review*, 56: 367.
- Turnbull, S. (2017). "Immigration detention and punishment". In *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*.
- Van Berlo, P. (2019). "Crimmigration and Human Rights in Contexts of Confinement". In *Crimmigration in Australia* (353-379). Singapore: Springer.
- Van der Woude, M., Barker, V. & Van der Leun, J. (2017). "Crimmigration in Europe". *European Journal of Criminology*, 14(1): 3-6.
- Zedner, L. (2016). "Penal subversions: When is a punishment not punishment, who decides and on what grounds?". *Theoretical Criminology*, 20(1): 3-20.
- Zedner, L. (2009). *Security*. London & New York: Routledge.
- Zedner, L. (2007). "Pre-crime and post-criminology?". *Theoretical Criminology*, 11(2): 261-281.

Νομολογία

ΔΕΕ, C-61/11, Αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, Hassen El Dridi, alias Soufi Karim. (Διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=82038&pageIndex=0&doclang=el&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=554819>).

Το παιδί είναι το πρόσχημα... Προβλήματα οριοθέτησης της παιδικής προστασίας δία του ποινικού δικαίου

Ευτύχης Φυτράκης

Δ.Ν. – Δικηγόρος, Διδάσκων ΕΑΠ

The child is the Pretext... Problems of delimiting child protection through criminal law

Eftichis Fytrakis

Dr. of Law – Lawyer, HOU Teaching Staff

Περίληψη

Σε διεθνές και εθνικό επίπεδο υιοθετούνται, τα τελευταία χρόνια, ποινικά μέτρα (ουσιαστικού, δικονομικού, σωφρονιστικού δικαίου) για την προστασία του παιδιού από τη σεξουαλική κακοποίηση. Τα μέτρα αυτά συχνά εκφεύγουν των παραδοσιακών όρων και ορίων του φιλελεύθερου και δικαιοκρατικού ποινικού δικαίου, όπως είναι οι φρονηματικές ή οι υπέρμετρες ποινικοποιήσεις, και προσεγγίζουν το λεγόμενο «ποινικό δίκαιο του εχθρού». Σ' αυτά τα μέτρα εξασφαλίζεται, εν πολλοίς, η γενική συναίνεση, σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, με πρόσχημα την παιδική προστασία, αλλά απώτερο στόχο την επέκταση τέτοιων ακραίων μέτρων ποινικής καταστολής σ' όλο το φάσμα της εγκληματικότητας. Αναδεικνύονται έτσι οι κίνδυνοι που ενέχουν οι παιδοκεντρικές – θυματοκεντρικές προσεγγίσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ισορροπία του ποινικού συστήματος (αντεγκληματική – φιλελεύθερη λειτουργία).

Abstract

In recent years, criminal measures (substantive, procedural and correctional law) have been adopted at international and national level to protect children from sexual abuse. These measures often depart from the traditional terms and boundaries of liberal and “rule of law – criminal law”, such as excessive criminalisation, and

approach the so-called “criminal law of the enemy”. In these measures, a general consensus is largely secured at the political and social level, under the pretext of child protection but with the ultimate aim of extending such extreme measures of criminal repression to the whole spectrum of criminality. This highlights the dangers of child-centred – victim-centred approaches for human rights and the balance of the criminal justice system (anti-criminal – liberal function).

1. Το σεξουαλικό έγκλημα στο προσκήνιο, το παιδί στο επίκεντρο

Κανένα άλλο έγκλημα δεν προκαλεί το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και των ΜΜΕ όσο το σεξουαλικό. Παρ’ ότι καλύπτει ένα πολύ μικρό μέρος της συνολικής εγκληματικότητας, καταλαμβάνει εντούτοις ένα μεγάλο μέρος της δημόσιας συζήτησης γύρω από την αντεγκληματική πολιτική και, κατ’ επέκταση, τη διαμόρφωση των κανόνων του ποινικού δικαίου (Schumann/Papathanasiou, 2023: Vor 174-184j Rn. 35).¹ Η «δημοφιλία» της σεξουαλικής εγκληματικότητας την καθιστά προνομιακό πεδίο ανάπτυξης πολιτικής δράσης (Hörmle, 2023: Vor § 174 Rn. 32), ακραίου λαϊκιστικού λόγου και υιοθέτησης δημόσιων πολιτικών με αντίστοιχα χαρακτηριστικά. Το τρίπτυχο «σεξ – αίμα – σπέρμα» φαίνεται, όλο και περισσότερο, εκτός από «χρυσή συνταγή» της επικοινωνίας, να επηρεάζει καθοριστικά το δημόσιο ενδιαφέρον, τον πολιτικό λόγο και, τελικά, το νομοθετικό έργο.

Αν όμως η συζήτηση για το σεξουαλικό έγκλημα γενικώς διεξάγεται με όρους εντυπωσιοθηρίας και δημαγωγίας, το πράγμα αποκτά άλλες διαστάσεις όταν ο δημόσιος λόγος περιστρέφεται γύρω από το σεξουαλικό έγκλημα κατά ανηλίκων: ο λόγος γίνεται στερεοτυπικός και ο συναισθηματισμός έντονος. Όροι όπως: ανήλικοι, παιδιά, ανυπεράσπιστα όντα, αθώα πλάσματα κατακλύζουν, άνευ διακρίσεως, την ειδησεογραφία και τις ανάλογες αστυνομικές ανακοινώσεις, συνήθως μετά από κάθε συμβάν κακοποίησης. Από την άλλη: «ανθρωπόμορφο τέρας», «κτίνος», «υπάνθρωπος» για τον (φερόμενο) δράστη. Το δίπολο ανάμεσα στο «καλό» και το «κακό» είναι μπροστά μας. Το έγκλημα σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων, συνήθως φιλτραρισμένο από την αστυνομία, παρουσιάζεται στα ΜΜΕ δραματοποιημένο, με μυθιστορηματικό τρόπο, με υπερβολές, μέσα από στερεότυπα και κυρίως ως «ξένο, πρωτοφανές, φοβερό, ως ασυνήθιστο, πολύ “μακριά από την πραγματικότητα”» (Ξένου, 2014: 297-303). Μια πραγματικότητα βέβαια φαντασική όπου βασιλεύει το καλό, ένας κόσμος ιδεατός χωρίς κακία, βία και ανταγωνισμούς! Εδώ διαχωρίζονται οι καλοί και φυσιολογικοί (: όλοι εμείς) από τους άλλους (: τους κακούς). Κυριαρχεί η έκπληξη και ο αιφνιδιασμός! Οιμωγές των συγγενών, κατάρεις των γειτόνων, απειλές των περαστικών και,

1. Με βάση τα γερμανικά δεδομένα του 2021, η σεξουαλική κακοποίηση παιδιών καταλαμβάνει το 0,3% του συνόλου των εγκλημάτων, ενώ η παιδική πορνογραφία το 0,8%.

τέλος, εκκλήσεις για παραδειγματική τιμωρία. Ο τηλεπαρουσιαστής ρωτάει (στην ουσία: ζητάει από) τον (εκάστοτε) αρμόδιο υπουργό «τι μέτρα» θα λάβει και εκείνος πρόθυμα θα απαντήσει ότι θα θεσμοθετήσει μια αυστηρότερη τιμωρία! Και θα το κάνει: Με τον Ν. 4855/2021 θεσμοθετήθηκε ως αποκλειστική ποινή για τον βιασμό ανηλίκου (άρ. 336 παρ. 3 ΠΚ) η ισόβια κάθειρξη. Λίγο αργότερα ο υφυπουργός Δικαιοσύνης κομπορρημονούσε γι' αυτή την «επιτυχία».² «Ναι, αλλά πόσα χρόνια θα μείνει μέσα», ξαναρωτάει ο τηλεπαρουσιαστής. «Κι αυτό το αυξήσαμε», θα απαντήσει ο υπουργός, επικαλούμενος την υφ' όρον απόλυση «πολλών ταχυτήτων» (άρ. 105B παρ. 6 ΠΚ). Μία, φαίνεται η σωστή απάντηση: Ισόβια, δηλαδή εγκλεισμός για πάντα (!), όσο και αν αυτή η πρόταση είναι πολλαπλά απαράδεκτη σ' ένα ευρωπαϊκό φιλελεύθερο κράτος δικαίου με πρωτεύουσα την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Κουλούρης, 2024: 177 κ.ε.· Renzikowski, 2021: Vor. § 174 Rn. 70).

Αυτό το γαϊτανάκι φαίνεται πλέον γνώριμο και συνεχώς επαναλαμβανόμενο. Η συζήτηση είναι ισοπεδωτική, με όρους συμβόλων, ηθικολογίας και βαθέως συντηρητισμού. Η απουσία ψυχραιμών φωνών με επιστημονική (εγκληματολογική) τεκμηρίωση είναι εμφανής και νηρηή. Τελικά, η επιρροή των ΜΜΕ στη διαμόρφωση, αρχικά κλίματος και τελικά των ίδιων των κανόνων του σεξουαλικού ποινικού δικαίου αποδεικνύεται καθοριστική (Hoven, 2017: 161ff.). Μέσα σ' αυτό το «σκληρό γήπεδο» μιντιακού και πολιτικού ανταγωνισμού, ποιος νοιάζεται, σ' αλήθεια, για το παιδί;

2. Το γενικό πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής

Στην Ελλάδα ζήσαμε, τα τελευταία δέκα χρόνια, το φαινόμενο του εκκρεμούς, ως προς την κατεύθυνση της αντεγκληματικής πολιτικής. Έτσι, από ένα μοντέλο ισορροπίας, που ολοκληρώθηκε με τον νέο Ποινικό Κώδικα (2015-2019), πήγαμε, σχεδόν ακαριαία, σ' ένα καθαρό μοντέλο τιμωρίας, δηλαδή στην επικράτηση της (εισαγόμενης από τις ΗΠΑ) «νέας τιμωρητικότητας» (2019- ...) (Βιδάλη, 2014: 38). Η εισαγωγή της αμερικάνικης «επιθετικής ποινικότητας» (Wasquant, 2001: 69) έγινε με πανηγυρικό τρόπο, ενώ μάλιστα διαφημίστηκε προεκλογικά (2019) και εξακολούθησε να στηρίζει ένα κυβερνητικό αφήγημα για «νόμο και τάξη». Επρόκειτο για εκδήλωση ακραίου ποινικού λαϊκισμού με κύρια συνιστώσα την αυστηροποίηση των ποινών, τόσο στο επίπεδο της πρόβλεψης όσο και της έκτισης αυτών (Hoven, 2020: 101-116). Την πολιτική ρητορεία διαδέχτηκε η νομοθετική «δημιουργία», με την υιοθέτηση ακραία τιμωρητικών μέτρων (κυρίως Ν. 4855/2021, Ν. 4985/22 και, πρόσφατα, Ν. 5090/2024). Η επικέντρωση της αντεγκληματικής πολιτικής στον στόχο της επέκτασης του ποινικού δικαίου είχε σκοπό την αποφυγή αντιμετώπισης άλλων εγκληματογόνων παραγόντων,

2. «Γ. Κώτσρας: Για τον βιασμό ανηλίκων η ποινή είναι μόνο μία, ισόβια κάθειρξη». (Διαθέσιμο στο: <https://www.dikastiko.gr/eidhsh/g-kotsiras-gia-to-viasmo-anilikon-i-poini-einai-mono-mia-isoivia-katheirxi-binteo/>).

προεχόντως βέβαια των κοινωνικών ανισοτήτων. Μάλιστα, η ελληνική βιβλιογραφία «εμπλουτίστηκε» τα προηγούμενα χρόνια με «έργα» για τη θανατική ποινή, ζήτημα το οποίο εθεωρείτο οριστικά ξεπερασμένο.³ Αυτή η (νεοφιλελεύθερη) ρητορεία οδήγησε στην επιστροφή των απόλυτων θεωριών της ποινής, στο επίπεδο της πρόβλεψης εγκλημάτων, της απειλής ποινών αλλά και, τέλος, της έκτισής τους (Βιδάλη, 2019: 105). Αυτός ο τιμωρητισμός ανταποκρίνεται σ' ένα «νέο, νεοφιλελεύθερο ποινικό κοινό αίσθημα» (Wacquant, 2001: 178). Η νεοφιλελεύθερη λογική δίδει έμφαση στην ασφάλεια, τον έλεγχο, τον χρόνο κράτησης, τα μετρήσιμα δεδομένα του εγκλεισμού, ενώ δεν λαμβάνει υπόψη τη μετά τη φυλάκιση φάση και ειδικότερα την κοινωνική επανένταξη (Koch, Rothmann, Wenzel, 2017: 154). Μια αρχική και, ως εκ τούτου, ήπια εκδοχή αυτής της πολιτικής αποτέλεσε στη χώρα μας ο Ν. 4855/2021, με τον οποίο νομοθετήθηκε, μεταξύ άλλων, η απειλή ισόβιας κάθειρξης ως αποκλειστικής ποινής επί ορισμένων εγκλημάτων. Τέλος, η ίδια πολιτική αναζωογονήθηκε πρόσφατα καθώς οι βασικές της γραμμές τονίστηκαν, έτι περαιτέρω, ως κυβερνητικές επιλογές στη δημόσια τάξη και, κυρίως, στην ποινική νομοθεσία (Ν. 5090/2024). Σ' αυτό ακριβώς το σημείο βρισκόμαστε σήμερα.

3. Το διεθνές περιβάλλον

Αν κανείς παρατηρήσει τις διεθνείς τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών, μπορεί μάλλον εύκολα να τις περιοδολογήσει και μάλιστα να τις ονοματίσει. Την ίδια στιγμή, αποτελεί μάλλον κοινή παραδοχή ότι οι διεθνείς τάσεις στο πεδίο της αντιμετώπισης του εγκλήματος, σε μεγάλο βαθμό, εκπορεύονται από τις ΗΠΑ (Roth, 2013). Οι γεωπολιτικές προτεραιότητες, οι μεταβαλλόμενοι συσχετισμοί δυνάμεων, τα οικονομικά συμφέροντα, οι πολιτικές συγκυρίες και, τέλος, οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί επηρεάζουν (ή ίσως καθορίζουν) τις στοχεύσεις της αντεγκληματικής πολιτικής αρχικά σε αμερικανικό και τελικά σε διεθνές επίπεδο. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης συχνά στοιχίζονται, με κάποια καθυστέρηση βέβαια, εκδίδοντας αντίστοιχα νομικά κείμενα (Συμβάσεις, Οδηγίες, Συστάσεις κ.λπ.). Οι στοχεύσεις αυτές δεν μένουν απλές διακηρύξεις, αλλά μετατρέπονται σε πολέμους ή εκστρατείες κατά του εγκλήματος (Βιδάλη, 2014: 34-36). Παλιότερα ήταν τα ναρκωτικά, μετά η τρομοκρατία, στη συνέχεια η διαφθορά και τώρα η παιδοφιλία. Οι εκάστοτε εστίαση δεν υπακούει, φυσικά, σε επιστημονικά ή γενικώς ουδέτερα κριτήρια, ούτε σε πορίσματα εγκληματολογικών ερευνών. Συμβαίνει, μάλλον, το αντίστροφο: κατευθυνόμενες χρηματοδοτήσεις ερευνητικών προγραμμάτων οδηγούν με σιγουριά στην παραγωγή ομόρροπων επιστημονικών δημοσιεύσεων, ενώ στρατευμένες «δεξαμενές σκέψης» ή ινστιτούτα (π.χ. Μανχάταν) αναλαμβάνουν

3. Θ. Διαμαντόπουλος, *Θανατική ποινή ή σωφρονιστική πολιτική*, Παπαζήσης, 2021, Θ. Λιανός, *Θανατική ποινή. Τα υπέρ και τα κατά*, Παπαζήσης, 2022.

πρόθυμα να προσφέρουν επιστημονική τεκμηρίωση (ή, πιο σωστά, κάλυψη) και να δώσουν τον δέοντα «αγωνιστικό» τόνο. Έτσι δουλεύει το «χαλκείο της νέας ποινικής λογικής» όπως τόσο εύγλωττα το χαρακτηρίζει ο L. Wacquant (2001: 23 κ.ε., 71 κ.ε.). Όλα αυτά, βέβαια, εκ των υστέρων!

4. Ποινικός λαϊκισμός και τιμωρητική ρητορεία

4.1. Στο σεξουαλικό έγκλημα

Ο σπόρος της τιμωρητικότητας στην εγχώρια νομοθεσία απαιτεί το κατάλληλο έδαφος για να φυτρώσει και να αναπτυχθεί. Το έδαφος αυτό δημιουργείται μέσω μιας σειράς ενεργειών, μύθων, διαδόσεων και ωμής προπαγάνδας (Kreuzer, 2020: 264). Τέτοιοι μύθοι είναι η μεγάλη και αυξανόμενη σεξουαλική εγκληματικότητα, η υψηλή υποτροπή των σεξουαλικών δραστών και η δήθεν «επιείκεια» του ποινικού νόμου προς τους δράστες τέτοιων εγκλημάτων: στην πραγματικότητα οι μύθοι αυτοί ισχύουν, αλλά από την ανάποδη! (Φυτράκης, 2021: 57). Η διάχυτη εντύπωση, η οποία καλλιεργείται απ' αυτούς τους μύθους, δημιουργεί έναν ηθικό πανικό, με αποτέλεσμα να αναζητούνται διέξοδοι (Klein, Mckissick: 2019). Σ' αυτό το υπόβαθρο, αναπτύσσεται ένα κύμα έντονου ποινικού λαϊκισμού (Pratt, 2007: 96-104· Κασάπογλου, Κόρος, 2023: 1-6) γύρω από το σεξουαλικό έγκλημα, με εστίαση σε συγκεκριμένα συμβάντα σε βάρος παιδιών (ενίοτε αναληθή), με μια επικοινωνιακή πανστρατιά, χωρίς εγκληματολογικά δεδομένα ή στατιστικά στοιχεία. Σ' αυτό το κλίμα, κάθε καταγγελία θεωρείται αληθινή, κατά πλήρη παραγνώριση του τεκμηρίου αθωότητας (Τζαννετής, 2021: 2-4), ενώ συνολικά διατυπώνεται το αίτημα για επίδειξη περισσότερης ποινικής αυστηρότητας, για τα πάντα και κατά πάντων. Το αίτημα αυτό εμπεριέχει, κατά βάση, τη συγκρότηση νέων εγκλημάτων, την επέκταση ήδη υφισταμένων, τη θέσπιση βαρύτερων ποινών, την αποδυνάμωση δικονομικών εγγυήσεων, τη δυσχέραση της υφ' όρον απόλυσης και, τέλος, την επιδείνωση του καθεστώτος έκτισης των ποινών. Τα μέτρα αυτά προπαγανδίζονται και τελικώς υιοθετούνται ως «ανταπόκριση στα νέα δεδομένα», παρ' ότι αυτά δεν στηρίζονται σε επιστημονικές καταγραφές, αλλά, μάλλον, περιορίζονται στις τηλεοπτικές προβολές.

Μάλιστα, μπροστά στην επικοινωνιακή υπεροπλία του τιμωρητισμού, οι επιφυλάξεις κινδυνεύουν με περιθωριοποίηση και, πιθανόν, με πολιτικό ή ακόμα και επιστημονικό στιγματισμό. Η πίεση, σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, για ένα αυστηρότερο σεξουαλικό ποινικό δίκαιο είναι ισχυρή και συνεχής. Διαμορφώνεται, μ' αυτόν τον τρόπο, ένα διάχυτο «λαϊκό περί δικαίου αίσθημα» (Γεωργιάδης, 2023: 163), το οποίο ωθεί προς την επίταση της ποινικής καταστολής στο πεδίο των σεξουαλικών εγκλημάτων (Wacquant, 2021: 154). Έτσι, όπως τονίζει η Drenkhahn (2019:102), ο τιμωρητισμός μπορεί να νοηθεί ως σημαντική διάσταση της ποινικής κουλτούρας. Η

κίνηση αυτή προεχόντως εκδηλώνεται νομοθετικά, ενώ επιδιώκεται και η δικαστική έκφρασή της. Έτσι, στο πεδίο του σεξουαλικού ποινικού δικαίου (ιδίως των ανηλίκων), παρουσιάζεται τα τελευταία, ιδίως, χρόνια μια έντονη νομοθετική κινητικότητα, σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι, άλλοτε στάσιμες και άλλοτε μεταβαλλόμενες, νομολογιακές επιλογές. Σ' αυτό το πλαίσιο, το σεξουαλικό ποινικό δίκαιο φαίνεται να αναπτύσσεται δυναμικά, έξω όμως από το εγγυητικό φρούριο του παραδοσιακού δικαιοκρατικού και φιλελεύθερου ποινικού δικαίου (Αδάμπα, 2023: 401). Είναι αυτό δικαιοπολιτικά δικαιολογημένο και συνταγματικά ανεκτό;

4.2. Η νεοναζιστική-ακροδεξιά ρητορεία

Ο νέος τιμωρητισμός για το σεξουαλικό έγκλημα συμπεριλαμβάνεται στα αφηγήματα των νεοναζί της Γερμανίας (Wielowiejski, Rahm, 2015: 193) αλλά και της χώρας μας, με έμφαση στο αίτημα επαναφοράς της θανατικής ποινής για τους παιδεραστές. Έτσι, η «Χρυσή Αυγή» αξιοποιούσε την κοινοβουλευτική της παρουσία για να προβάλει (μέσω ερωτήσεων) «το θέμα της επαναφοράς της θανατικής ποινής για τους δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων κατά ανηλίκων».⁴ Αξίζει να επισημανθεί ότι ο (τότε) υπουργός Δικαιοσύνης Χαρ. Αθανασίου⁵ απάντησε ως εξής: «...το δικαίωμα στη ζωή αποτελεί βασική αξία σε μια δημοκρατική κοινωνία και η κατάργηση της θανατικής ποινής είναι ουσιώδους σημασίας για την προστασία αυτού του δικαιώματος και για την πλήρη αναγνώριση της εγγενούς αξιοπρέπειας των ανθρώπων». Δίπλα σ' αυτήν την πρόταση προβάλλεται πιο συχνά και πιο εντατικά το αίτημα ώστε «τα ισόβια να είναι ισόβια». Έτσι, το κοινοβουλευτικό κόμμα «Ελληνική Λύση» πρότεινε (14.7.2019) τη διενέργεια δημοψηφίσματος, ώστε οι πολίτες να αποφασίσουν, για το έγκλημα [των παιδεραστών], μεταξύ τριών ποινών: του θανάτου, της ισόβιας κάθειρξης και του χημικού ευνουχισμού!⁶

Πιο συστηματικά διατυπώνεται το αίτημα για γενική αυστηροποίηση των ποινών που επιβάλλονται στους σεξουαλικούς δράστες. Έτσι, η «Χρυσή Αυγή»⁷ ρωτούσε κοινοβουλευτικά αν είναι στις προθέσεις του υπουργού Δικαιοσύνης «να προβεί σε νομοθετικές ρυθμίσεις για την αυστηροποίηση των ποινών που σχετίζονται με τις... εγκληματικές και αποτρόπαιες πράξεις εις βάρος μικρών παιδιών;». Το ίδιο κόμμα-εγκληματική οργάνωση διέβλεπε σε σχέση με το έγκλημα της παιδικής πορνογραφίας «χαλάρωση των ποινών»⁸ και ζητούσε την «παραδειγματική τιμωρία» των εμπλεκόμενων.⁹

4. Αρ. πρωτ. 12208/25.6.2013.

5. Αρ.πρωτ. 574/18.7.2013.

6. Διαθέσιμο στο: www.ethnos.gr/Politics/article/50432/belopolylosthantikhpoinheynoyxismoshisobiagiatoyspaiderastes).

7. Αρ. πρωτ. 5709/7.5.2018.

8. Αρ.πρωτ. 12730/9.7.2013.

9. Αρ. πρωτ. 1096/29.8.2013.

Από την άλλη, βουλευτές της ΝΔ ζητούσαν «αυστηρότερες κυρώσεις για τους παιδόφιλους¹⁰ και επιπλέον¹¹ τα αδικήματα κατά ανηλίκων (κάτω των 15 ετών) να θεωρούνται “ειδεχθή και να τιμωρούνται παραδειγματικά”, οι δε “παιδεραστές” να εξαιρούνται των γενικών ευνοϊκών διατάξεων περί αναστολής των ποινών και της απόλυσης με όρους». Στο ίδιο πνεύμα, έντεκα βουλευτές του ίδιου κόμματος¹² ζητούσαν με ερώτησή τους ποινές «μη μετατρέψιμες και μη συγχωνεύσιμες», την κατάργηση του δικαιώματος λήψης άδειας και της απόλυσης υπό όρους, καθώς και τη δημοσιοποίηση των στοιχείων των καταδικασθέντων. Επιπλέον, διατυπώνεται από προβεβλημένα πολιτικά πρόσωπα πρόταση εισαγωγής νέων ποινών, όπως ο χημικός ευνουχισμός.

4.3. Ετερόκλητες συμμαχίες

Σ’ αυτόν τον πόλεμο κατά του εγκλήματος βλέπουμε μια ετερόκλητη συμμαχία, από τη μια μεριά, θιασωτών της ηθικολογίας με τους οπαδούς του αυταρχισμού και της (άμετρης) ποινικής καταστολής και, από την άλλη, ακτιβιστών από εκδοχές του φεμινιστικού κινήματος ή των δικαιωμάτων του ανθρώπου (Αναγνωστόπουλος, 2019· Γασπαρινάτου, 2022: 98· Γκρούμπερ, 2021· Gruber, 2021: passim). Βλέπουμε δηλαδή κινήματα, που παραδοσιακά είχαν απελευθερωτικό χαρακτήρα, να υπερθεματίζουν υπέρ της όξυνσης της ποινικής καταστολής, συγκροτώντας έναν ενίοτε ετερόκλητο τιμωρητικό συνασπισμό (Αναγνωστόπουλος, 2019· Γασπαρινάτου, 2022: 98). Αντίθετα, περισσότερο παραδοσιακές ή και συντηρητικές αντιλήψεις, με προσήλωση στο φιλελεύθερο κράτος δικαίου, καλούν σε αυτοσυγκράτηση και λογική. Η σύμπλευση του φεμινισμού με τον ποινικό λαϊκισμό έχει παρατηρηθεί και καταγραφεί, τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη, καθώς παράγει μια νέα κατηγορία που αποκαλείται «φεμινιστικός ποινικός λαϊκισμός» (feminist penal populism) (Grzyb, 2021: 836-854). Άλλωστε, η στροφή από τη χειραφέτηση στον τιμωρητισμό αποτελεί μια αξιοσημείωτη μεταβολή κοινωνικών κινήματων όπως, μεταξύ άλλων, και του φεμινιστικού. Έτσι, στον 21ο αιώνα έχουμε μια νέα ποινική σκληρότητα, η οποία δεν εκπορεύεται από τις παραδοσιακά αυταρχικές αφετηρίες, αλλά εμφανίζεται ως μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος – αιτήματος κοινωνικής απελευθέρωσης και ισότητας, ιδιαίτερα για την προστασία των αδυνάτων (Hoven, 2023: 727). Η παλαιά αποτύπωση των κοινωνικοπολιτικών σχηματισμών έχει θολώσει, μια νέα περιγραφή είναι αναγκαία.

10. Αρ. πρωτ. 442/1.8.2013.

11. Αρ. πρωτ. 8/24.7.2013.

12. Αρ. πρωτ. 11364/4.6.2013.

4.4. Η τεχνική της αδράνειας

Λόγω του μεγάλου ενδιαφέροντος των ΜΜΕ, η ποινική πτυχή της παιδικής (σεξουαλικής) κακοποίησης καταλαμβάνει σχεδόν το σύνολο της συζήτησης σχετικά με αυτή τη θεματική. Η οργή των πολιτών καταλήγει, σχεδόν πάντα, στο αίτημα για αυστηρή τιμωρία του (πιθανού) δράστη και την πρόβλεψη, γενικώς, «παραδειγματικής» τιμωρίας. Όπως και με τις γυναικοκτονίες, ο περιορισμός και η εξάντληση της συζήτησης στο ποινικό ερώτημα (ποια εγκλήματα, ποιες ποινές, ποια δίωξη κ.λπ.) αποτρέπει κάθε ουσιαστική συζήτηση για τη λήψη αληθινών μέτρων πρόληψης και προστασίας. Η έλλειψη πραγματικών στατιστικών δεδομένων και σοβαρών εγκληματολογικών ερευνών και μελετών φαίνεται να μην απασχολεί. Ομοίως, καμιά επένδυση δεν γίνεται στην πρόληψη, την υποστήριξη, την υποδοχή και την προστασία των θυμάτων, καθώς όλα αυτά απαιτούν μακροπρόθεσμες πολιτικές, δουλειά βάσης, προγραμματισμό και επιστημονική τεκμηρίωση. Ως αποτέλεσμα, η σύσταση κατάλληλων κρατικών δομών και η ενεργοποίηση των υφιστάμενων, καθώς και, τέλος, η στελέχωση των δημόσιων φορέων με επαρκές και κατάλληλο επιστημονικό προσωπικό δεν φθάνουν να γίνουν πολιτικές προτεραιότητες. Αντίθετα, όλα περιστρέφονται γύρω από την ποινική απάντηση της πολιτείας, και από το αν θα μπορούσε να είναι καλύτερη, ισχυρότερη ή πιο αποτελεσματική. Η ποινική πλειοδοσία κυριαρχεί και τρέφει το, «πεινασμένο για αίμα», κοινό στην τηλεοπτική αρένα. Ο εκάστοτε υπουργός είναι πολύ χαρούμενος, δεν χρειάζεται να κάνει τίποτα, δεν εγκαλείται για τίποτα. Συνεπώς, ο ποινικός λαϊκισμός δρα εμφανώς αρνητικά στην αντεγκληματική πολιτική, καθώς αποτρέπει την αναζήτηση, τη συζήτηση και την υιοθέτηση ουσιαστικών εγκληματοπροληπτικών μέτρων, υποβαθμίζοντας τον διάλογο σε μια τιμωρητική πλειοδοσία.

5. Το ποινικό δίκαιο του εχθρού, του σεξουαλικού δράστη, του παιδεραστή...

Η διάκριση ανάμεσα στο ποινικό δίκαιο του πολίτη και το «ποινικό δίκαιο του εχθρού» διατυπώθηκε, για πρώτη φορά, το 1986, από τον Γερμανό ποινικολόγο Günther Jakobs. Ως εχθρός νοείται εκείνος που, διαρκώς και με αποφασιστικότητα, αποκηρύσσει το Δίκαιο, με τον οποίο η έννομη τάξη δεν έχει δυνατότητα επικοινωνίας (Jakobs, 2005: 868-877· Κριτικά Βαθιώτης, 2010: 417· Καϊάφα-Γκμπάντι, 2005: 865 κ.ε.· Χαραλαμπίδης, 2021: 76 κ.ε.· Τσαβδάρη, 2014: 436 κ.ε.). Ο εχθρός, ή με άλλο όνομα ο «κινδυνοποιός» («Gefährder»), είναι δυνητικά πρόξενος μελλοντικών κινδύνων, με τη δημιουργία απειλητικών καταστάσεων για τη δημόσια ασφάλεια και την κοινωνική ειρήνη (Γιαννούλης, 2017: 90). Ως εκ τούτου, εδώ προσιδιάζουν ειδικοί κανόνες, πέραν των κλασικών μέτρων του «συμβατικού» ποινικού δικαίου: προσώθηση του αξιοποίνου, επίταση των ποινών, περιορισμός των δικονομικών δικαιωμάτων, ειδι-

κές ρυθμίσεις παραγραφής, υπ' όρον απόλυσης κ.λπ. Εδώ εντάσσονται κατά βάση οι δράστες εγκλημάτων τρομοκρατίας, ναρκωτικών και διαφθοράς, δηλαδή οι εμπλεκόμενοι στους κατά καιρούς πολέμους κατά του εγκλήματος. Πλέον αυτών, όμως, στους «εχθρούς» εντάσσονται –λέει ο Jakobs (2007: 66-79)– και «άτομα, τα οποία λόγω της στάσης τους (γενετήσια εγκλήματα)... εικάζεται ότι διαρκώς, και πάντως μετά σχετικής επιτάσεως, απαρνούνται το Δίκαιο...». Άρα και ο σεξουαλικός δράστης είναι εχθρός.

Το ποινικό δίκαιο του εχθρού υπηρετεί συμβολικούς σκοπούς-λειτουργίες (Steiger, 2016: 337) όπως: ο *διαχωρισμός* (: ξεχωρίζω τον εχθρό από τη λοιπή κοινότητα λόγω αρρώστιας και/ή ετερότητας [Fischer, 2018: 301], εφαρμόζοντας τη θεωρία του αποδιοπομπαίου τράγου [Klimke, Lautmann, 2006: 107]), η *ενοποίηση* (: όλοι μαζί μπροστά στο απδιστικό τέρας), η *απλοποίηση* (: διχοτομώ σε καλό και κακό, άσπρο και μαύρο), η *δημοσιότητα* (: εστιάζω στο μεμονωμένο έγκλημα), η *αίσθηση ασφάλειας* (: ενισχύω το αίσθημα ασφάλειας στην κοινωνία, που βέβαια μπορεί να είναι απλή ψευδαίσθηση). Εδώ το ποινικό δίκαιο του εχθρού λειτουργεί ως placebo για τον φόβο του εγκλήματος αλλά και, σε ένα δεύτερο επίπεδο, ως βαλβίδα αποσυμπίεσης της κοινωνικής πίεσης και διοχέτευσης της λαϊκής οργής που προκαλείται από ταξικές πολιτικές περιορισμού των εισοδημάτων και των ελευθεριών.

Ορισμένες νομοθετικές ρυθμίσεις του σεξουαλικού ποινικού δικαίου θεωρούνται, τα τελευταία χρόνια, ότι προσιδιάζουν στο ποινικό δίκαιο του εχθρού (Caroli, 2022). Ο εχθρός εδώ είναι αναγνωρίσιμος, είναι ο παιδόφιλος. Μάλιστα, δεν είναι μόνο οι πράξεις του φρικτές αλλά και η φυσιογνωμία του απδιστική. Μ' αυτό το δεδομένο, όπως υποστηρίζει ο J. Pratt (2007: 96) «η αντεγκληματική πολιτική του ποινικού λαϊκισμού στοχεύει “άλλους”, όχι συνηθισμένους “κανονικούς” ανθρώπους». Αρκεί δε που υπάρχει, ως τέτοιος, χωρίς να χρειάζεται να κάνει και κάτι. Του αξίζει η πιο βαριά τιμωρία, όχι, απαραίτητα, γι' αυτό που έκανε αλλά και μόνο γι' αυτό που είναι. Η αποκρουστική μορφή του, μάλιστα, διαπερνά κοινωνικοοικονομικές διαστρωματώσεις, ώστε να φτάνει μέχρι και στην υποκοულτούρα και την εσωτερική ιεραρχία των φυλακισμένων. Ο παιδεραστής στη φυλακή είναι ο «κακός των κακών», τοποθετείται στον πάτο της ιεραρχίας και θυματοποιείται από τους άλλους κρατούμενους. Ακόμα και στην κουλτούρα των παρανόμων, η απαξία της σεξουαλικής κακοποίησης ενός παιδιού υπερβαίνει την απαξία των άλλων εγκληματικών πράξεων (π.χ. ανθρωποκτονία, ληστεία, ναρκωτικά).

Με βάση τους ενδείκτες του ίδιου του G. Jakobs (Βαθιώτης, 2010: 372-373), μπορούμε να ανιχνεύσουμε στοιχεία ποινικού δικαίου του εχθρού στο ελληνικό σεξουαλικό ποινικό δίκαιο, που αφορούν την *προσώθηση του αξιοποίνου*, με έμφαση στην επικείμενη (μελλοντική) αξιόποινη πράξη και την τιμώρηση, ενίοτε, προπαρασκευαστικών πράξεων εγκλημάτων, την *ποινικοποίηση* πράξεων που δεν προσβάλλουν έννομα αγαθά, τη *δυσαναλογία αδικού/ενοχής και ποινής* (Schramm, 2021: 70), την υποχώρηση (*κάποιων*) *δικονομικών εγγυήσεων* αλλά, τέλος, και τη *χρήση του όρου «καταπολέμηση»*.

Συχνό πεδίο τέτοιας αναφοράς συνιστούν οι ποινικοποιήσεις της εικονικής παιδικής πορνογραφίας, της απόκτησης πρόσβασης σε υλικό παιδικής πορνογραφίας καθώς και, η σχετικά νέα, ποινικοποίηση, στη Γερμανία, των παιδόμορφων σεξουαλικών κουκλών (Sexruppen) (Frommel, 2021: 150· Caroli, 2022· Renzikowski, 2020: 315-316). Στην ίδια κατεύθυνση, εξάλλου, κινείται και η εντελώς πρόσφατη τροποποίηση του άρ. 348Α ΠΚ (με τον Ν. 5090/2024), ώστε ως παιδοπορνογραφικό υλικό να νοείται και εκείνο που απεικονίζει πρόσωπο «που εμφανίζεται ως παιδί», χωρίς δηλαδή να είναι αληθινά. Άρα εδώ έχουμε ένα «πλασματικό παιδί» και, ως εκ τούτου, ένα «πλασματικό θύμα», αλλά –βέβαια– μια πραγματική ποινή, που ενδεχομένως να επιβληθεί και να εκτιθεί.

6. Ξεχωριστοί κανόνες ποινικής προστασίας του παιδιού

Το σύγχρονο ποινικό δίκαιο είναι καθολικό, εφαρμόζεται δηλαδή σ' όλους τους ανθρώπους με ενιαίο τρόπο, τυποποιώντας ορισμένες πράξεις τους ως εγκλήματα και προβλέποντας αντίστοιχες ποινές. Η μόνη ολοκληρωμένη εξαίρεση αφορά τον στρατό, καθώς το στρατιωτικό ποινικό δίκαιο διαθέτει κανόνες ουσιαστικούς και δικονομικούς, λειτουργούν ξεχωριστά δικαστήρια (στρατιωτικά δικαστήρια 1ου και 2ου βαθμού), ενώ παλιότερα υπήρχαν και στρατιωτικές φυλακές. Το ξεχωριστό αυτό σύστημα, προβλέπεται συνταγματικά, έχει επικριθεί και πάντως δεν συναντάται σ' όλες τις χώρες. Αφορά αξιόποινες πράξεις που τελεί το προσωπικό των ενόπλων δυνάμεων (στρατός ξηράς, πολεμικό ναυτικό, πολεμική αεροπορία), όχι όμως το προσωπικό των σωμάτων ασφαλείας (π.χ. αστυνομικοί – υπάγεται όμως το προσωπικό του λιμενικού σώματος). Πρόκειται, λοιπόν, για ειδική κατηγορία επαγγελματιών οι οποίοι διαθέτουν ένα ειδικό status, ενώ βέβαια σημαντικό ρόλο στη διατήρηση αυτής της ιδιαιτερότητας παίζουν και ιστορικοί λόγοι.

Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί μια τάση υποχώρησης της καθολικότητας και κατακερματισμού του ποινικού δικαίου. Ειδικοί, ή πιο σωστά, ξεχωριστοί/ιδιαίτεροι κανόνες ξεφυτρώνουν, όλο και πιο συχνά, με πεδίο εφαρμογής επιμέρους πεδία εγκληματικότητας, π.χ. τρομοκρατία, ναρκωτικά, διαφθορά. Οι πόλεμοι κατά του εγκλήματος και η αντιμετώπιση του σεξουαλικού δράστη (κατά παιδιών) ως εχθρού παίζουν εδώ σημαίνοντα ρόλο. Έτσι, στον αγγλοσαξονικό χώρο το γνωστό δόγμα «στο τρίτο αδίκημα καίγεσαι» (: “three strikes and you are out”) τελικά, για τους σεξουαλικούς δράστες κατά παιδιών κατεβαίνει στο δεύτερο ή, ακόμα, και στο πρώτο “strike” (Pratt, 2007: 96-97). Στη χώρα μας έχουμε ιδιαίτερους κανόνες για το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο (γενικό και ειδικό), την ποινική δικονομία και, τέλος, την έκτιση των ποινών ή και τις συνέπειες της ποινικής καταδίκης (Φυτράκης, 2024: 329-331). Ας δούμε κάποιους τέτοιους κανόνες, ενδεικτικά:

Σύμφωνα με το άρ. 113 § 4 ΠΚ, σε αντίθεση με τον γενικό κανόνα, η προθεσμία της παραγραφής των σεξουαλικών εγκλημάτων κατά ανηλικού αρχίζει όχι από την τέλεση της πράξης, αλλά ένα (1) έτος μετά την ενηλικίωση, αν πρόκειται για πλημμελήματα, και τρία (3) έτη, αν πρόκειται για κακουργήματα. Σύμφωνα με το άρ. 108 ΠΚ, ο ανήλικος-θύμα σεξουαλικού εγκλήματος έχει τα δικαιώματα του διαδίκου (άρ. 92-100 ΚΠΔ) ακόμα και αν δεν παρίσταται για την υποστήριξη της κατηγορίας. Προβλέπεται, επιπλέον, ότι ο ανήλικος έχει το *δικαίωμα ενημέρωσης* από τον αρμόδιο εισαγγελέα εκτέλεσης ποινών για την προσωρινή ή οριστική απόλυση του υπαιτίου, καθώς και για τις *άδειες εξόδου* από το κατάστημα κράτησης. Εξάλλου, στο άρ. 227 ΚΠΔ προβλέπεται ένα ειδικό σύστημα εξέτασης ανήλικων μαρτύρων, οι οποίοι είναι θύματα προσβολής γενετήσιας ελευθερίας, με τη συνδρομή ειδικών επιστημόνων, σε ειδικές δομές («Σπίτια του Παιδιού») και με βάση *ειδικό πρωτόκολλο* ερωταπαντήσεων. Παράλληλα, στο άρ. 254 ΚΠΔ προβλέπεται η διενέργεια ειδικών ανακριτικών πράξεων επί ορισμένων γενετήσιων εγκλημάτων (π.χ. 336, 338, 339, 342, 348Α-Β-Γ, 351Α ΠΚ). Τέλος, σύμφωνα με το άρ. 569 § 3 εδ. δ' ΚΠΔ, διάταξη που προστέθηκε σχετικά πρόσφατα [άρ. 14 Ν. 4995/2022], εγγράφονται στο ποινικό μητρώο και απλές διώξεις για σεξουαλικά εγκλήματα σε βάρος ανηλικών, αντίθετα προς τον κανόνα ότι γράφονται οι αμετάκλητες καταδίκες.

7. Ποινικός μιθριδατισμός

Το φαινόμενο του μιθριδατισμού δεν αναφέρεται στη βιβλιογραφία του ποινικού δικαίου, πρόσφατα δε εμφανίστηκε στα νομικά (Βλαχόπουλος, 2020). Συνίσταται στη «βαθμιαία εξοικείωση του ανθρώπινου οργανισμού σε δηλητήριο»¹³ ή, ελαφρώς διαφορετικά, στον «βαθμιαίο εθισμό του ανθρώπου σε επιβλαβή ή δυσάρεστη κατάσταση».¹⁴ Ο όρος χρησιμοποιείται και μεταφορικά για να περιγράψει τη σταδιακή εξοικείωση και αποδοχή πραγμάτων που προηγουμένως θεωρούνταν ιδιαίτερα επικίνδυνα. Στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου, ως μιθριδατισμό μπορούμε να περιγράψουμε την προσδευτική εξοικείωση και αποδοχή μέτρων, κατασκευών ή παραδοχών που προηγουμένως ήταν απορριπτέες, καθώς αποκλίνουν από βασικές αρχές ή παραβιάζουν τα θεμελιώδη όρια του ποινικού δικαίου. Πώς γίνεται αυτό; Η μεθοδολογία πια είναι μάλλον γνωστή: «Το δηλητήριο» πρέπει αρχικά να χορηγείται σε μικρές δόσεις, να προκαλεί συμβολισμούς και να συμβαίνει σε προσεκτικά επιλεγμένα – ιδιαίτερα ευαίσθητα πεδία. Πρέπει ταυτόχρονα το «δηλητήριο» να είναι «πασπαλισμένο» με αρκετή επικοινωνία ή προπαγάνδα ώστε, αφενός, να γίνεται «γνωστό τοις πάσι», αφετέρου, να κερδίζεται η αποδοχή ή και η υποστήριξη των πολιτών. Εν προκειμένω,

13. Λεξικό του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη (1998), λήμμα: μιθριδατισμός.

14. Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών (2023), λήμμα: μιθριδατισμός.

η «παράκαμψη» του παραδοσιακού ποινικού δικαίου γίνεται βήμα βήμα, σε ευαίσθητους τομείς (όπως είναι το σεξουαλικό έγκλημα) και, βέβαια, για «καλό» σκοπό (όπως είναι η παιδική προστασία). Το εγχείρημα πάντα συνοδεύεται από την υποστήριξη των ΜΜΕ που βλέπουν με «καλό μάτι» κάθε σκληρό μέτρο ποινικής καταστολής σε τομείς που μπορούν να δραματοποιηθούν και να αποτυπωθούν συγκινησιακά στην κάμερα.

Ο ποινικός μιθριδατισμός επιτυγχάνει:

- *Αλλοίωση* της φυσιογνωμίας του ποινικού δικαίου (π.χ. ότι ποινή επιβάλλεται μόνο για προσβολή εννόμου αγαθού).
- *Φαλκίδευση* αρχών και ορίων του ποινικού δικαίου (π.χ. αρχή της προφορικότητας της ποινικής διαδικασίας, αναλογικότητα εγκλήματος – ποινής).
- *Αποδοχή*, χάριν ενός υπέρτερου αγαθού (εν προκειμένω: το παιδί).

Η διαδικασία αυτή εμπεριέχει τον κίνδυνο, μέσω της δημιουργίας κατάλληλων συνθηκών (: ανοσία), να ανεχθούμε την παράκαμψη θεμελιωδών αρχών του ποινικού δικαίου, την εφαρμογή νέων προσβολών ατομικών αγαθών ή την άρση βασικών εγγυήσεων του ατόμου έναντι του κρατικού κατασταλτικού μηχανισμού (ποινικής εξουσίας). Το κρίσιμο ζήτημα όμως ανακύπτει στο επόμενο βήμα: Μόλις η κατάσταση αυτή εμπεδωθεί, «ανοίγει η όρεξη» για νέες εφορμήσεις, δηλαδή για νέες ποινικές προσβολές οι οποίες, αφενός, θα είναι πολύ σοβαρές, αφετέρου, θα είναι γενικευμένες. Εδώ εντοπίζεται άλλωστε ο απώτερος και πιο σημαντικός στόχος.

Το σεξουαλικό ποινικό δίκαιο για την προστασία των παιδιών διαθέτει πολύ ισχυρή διαταξική διεισδυτικότητα, καθώς μπροστά στην οργή από την παιδική κακοποίηση υποχωρούν όλες οι τυχόν ενστάσεις. Η κατανίκησή τους, επικοινωνιακά και –ακολούθως– πολιτικά, καθιστά τη «νομοθέτηση χωρίς όρια» έναν «περίπατο». Σε κάθε άλλη περίπτωση, η υιοθέτηση ακραίων ποινικών μέτρων θα προκαλούσε ισχυρές πολιτικές αντιπαραθέσεις και ίσως κοινωνικές αντιδράσεις. Εδώ, όμως, δηλαδή κατά τη νομοθέτηση ποινικών μέτρων για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης των παιδιών, η σιωπή είναι εκκωφαντική: κανείς δεν μπορεί εύκολα να αντιλέξει. Κατ' αρχάς, η εκρηκτική, διαρκής και ανυποχώρητη επικινδυνότητα του σεξουαλικού δράστη κατά παιδιών (του παιδόφιλου/παιδεραστή) είναι, αφενός, πανθομολογούμενη (μάλλον αξιωματικά και όχι βάσει επιστημονικής τεκμηρίωσης), αφετέρου, στρέφεται κατά των αθώων και ανυπεράσπιστων πλασμάτων, δηλαδή των παιδιών. Η ταύτιση του δράστη ενός σεξουαλικού εγκλήματος κατά παιδιού με έναν «άρρωστο» και, μάλιστα, αθεράπευτο, ενισχύει τη θέση για την ανάγκη εξουδετέρωσής του, αφού κάθε προσπάθεια σωφρονισμού, αναμόρφωσής του, κοινωνικής επανένταξης κ.λπ. θα ήταν απολύτως αλυσιτελής.

Η επικοινωνιακή ηγεμονία της «εκστρατείας κατά της παιδοφιλίας» δημιουργεί τον κίνδυνο, κατά την πολιτική συζήτηση, καθένας που διαφωνεί μ' αυτήν να χαρακτηριστεί υποστηρικτής των παιδόφιλων. Ο κίνδυνος αυτός είναι αρκούντως αποτρεπτικός σ' όποιον διαφωνεί, αλλά, τελικά, διστάζει να εκφραστεί αναλόγως. Έτσι απλά: η

οποιαδήποτε αμφιβολία ή ένσταση, ακόμα και για την αποτελεσματικότητα τέτοιων ποινικών μέτρων προς την προστασία των παιδιών, κινδυνεύει από τη μομφή της διάσπασης του αντιπαιδοφιλικού μετώπου. Κανένα κοινοβουλευτικό κόμμα δεν μπορεί να αντέξει αυτή τη «ρετσίνα» ότι δεν νοιάζεται για τα παιδιά ή ότι υποστηρίζει ή, έστω, ανέχεται τους παιδοφίλους. Η πόλωση είναι εμφανής: «ο μη των μετ' εμού, κατ' εμού εστίν»! Μ' αυτόν τον τρόπο επιδιώκεται, και μάλλον επιτυγχάνεται, η υφανταγή μιας «τιμωρητικής συναίνεσης» των πολιτών αλλά και των πολιτικών δυνάμεων, σε επίπεδο κοινοβουλίου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το ιδιαίτερο ποινικό δίκαιο των σεξουαλικών εγκλημάτων κατά των παιδιών αναδεικνύεται στη λοκομοτίβα της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς, όπως αναφέρει ο Renzikowski (2021: Vor. § 174 Rn. 83, Duttge, Hörnle, Renzikowski, 2004: 1072), η «σεξουαλική εγκληματικότητα έγινε τελικά η κινητήρια δύναμη της αντεγκληματικής πολιτικής».

Δημιουργείται εδώ ένα νέο παράδειγμα με το ποινικό δίκαιο των σεξουαλικών εγκλημάτων να εξελίσσεται σε ένα νέο ισχυρό όχημα που μπορεί να (εισ)φέρει πολύμορφες «καινοτομίες» στην αντεγκληματική πολιτική. Χαρακτηριστική είναι η αποστροφή του γνωστού Γερμανού νομικού Thomas Fischer (2021: 320): «Όποιος επιθυμεί έναν κρατικό έλεγχο στα εσώψυχα των ανθρώπων, που εισβάλλει στις σκέψεις, τις φαντασιώσεις, τα κίνητρα και την επικοινωνία, θα πρέπει να ξεκινήσει από το σεξουαλικό ποινικό δίκαιο, ώστε κατά το δυνατόν να αποσπάσει τη μεγαλύτερη συγκατάνευση...». Αυτό, συνεπώς, που μένει είναι ότι η γενικευμένη τιμωρητικότητα, στο πεδίο των εγκλημάτων σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών, διαθέτει ένα εξαιρετικά ισχυρό φορτίο επιρροής και διαμόρφωσης συνειδήσεων. Το απόθεμα, μετά από καθεμία ποινική υπερβολή, σιγά σιγά, γίνεται ένα ποινικό κεκτημένο, πάνω στο οποίο μπορεί κανείς να πατήσει για να χτίσει, επεκτείνοντάς το με νέους ορόφους, σε άλλες κατηγορίες εγκλημάτων ή σε άλλες διαδικασίες που πια δεν έχουν καμιά σχέση με τα παιδιά. Ο μιθριδατισμός, που έχει ήδη αναπτυχθεί, επιτρέπει την ανάπτυξη τέτοιων πολιτικών χωρίς αντιδράσεις των πολιτών και χωρίς σοβαρές αναταράξεις στο ποινικό σύστημα.

8. Ουδέτερος θυματοκεντρισμός;

Η κρίση του ανθρωποκεντρικού ποινικού συστήματος (ποινές προσαυτολισμένες στην πρόνοια και την επανένταξη), ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 στις ΗΠΑ, και η τιμωρητική στροφή συνοδεύτηκαν από την «επιστροφή του θύματος», δηλαδή την επικέντρωση στα συμφέροντα και τα συναισθήματά του (Garland, 2001: 11). Μάλιστα, ολόκληρα νομοθετήματα πια έπαιρναν το όνομά τους από θύματα εγκλημάτων (π.χ. Megan's Law, Jenna's Law, Brady bill).

Η θυματοκεντρική αντεγκληματική πολιτική ξεδιπλώνεται σε πολλά στάδια: αρχικά επικέντρωση στο θύμα και τα συναισθήματά του, στη συνέχεια επίδειξη ενσυναίσθησης προς το θύμα και το τραύμα του, και τέλος αναγνώριση ενός δικαιώματος του

θύματος στην τιμώρηση του δράστη. Αυτή η πορεία καταλήγει στο επόμενο βήμα: αφού είμαστε υπέρ του «Χ» θύματος, τότε «είμαστε εναντίον του Ψ» (Greco, 2020: 262), όπου «Ψ» είναι ο απλά καταγγελλόμενος ή ύποπτος ή, έστω, κατηγορούμενος. Στην ίδια κατεύθυνση, οι Klimke και Lautmann (2006: 97-136 [114: Viktimismus]) υποστηρίζουν ότι η ποινή δεν είναι πλέον ultima ratio, αλλά το μέσο με το οποίο μπορούν να εκφραστούν τα αισθήματα του θύματος για «εκδίκηση». Όπως λέγει ο Greco (2020: 265), η σχετική με το θύμα ποινική θεωρία λειτουργεί ως ευπρόσδεκτος εξορθολογισμός του συμβολικού λαϊκιστικού τιμωρητισμού. Η απόδοση και η απόκτηση της ιδιότητας του θύματος συναρτάται με μια σειρά «προνόμια», ο «υπέρ του αδυνάτου (θύματος) λόγος» τίθεται στο απυρόβλητο κάθε κριτικής, και το πρόσωπο συχνά διασφαλίζει την πέραν πάσης αμφιβολίας αθωότητα ή και αξιοπιστία. Ένα «νέο» ποινικό δίκαιο προβάλλει: το ποινικό δίκαιο του θύματος (“Opferstrafrecht”) (Rostalski, 2024: 373).

Στη χώρα μας, η θυματοκεντρική προσέγγιση της αντεγκληματικής πολιτικής έλαβε ακραία έκφραση εντός του 2024, μέσω της χρήσης της για την υποστήριξη της πιο ακραίας τιμωρητικής νομοθεσίας. Μάλιστα, ο υπουργός Δικαιοσύνης (Γ. Φλωρίδης) έθεσε (εν όψει των αλλαγών στο ποινικό δίκαιο, με τον Ν. 5090/2024) αντιπαραθετικά, από τη μια πλευρά, τα δικαιώματα των κατηγορουμένων-εγκληματιών με τα δικαιώματα των θυμάτων: «ήρθε η ώρα να δούμε την πλευρά του θύματος, τη δικαίωση των θυμάτων» και «να υπερασπιστούμε τα δικαιώματα των θυμάτων». ¹⁵ Έτσι, η ποινική διαδικασία από μια ακραιφνώς δημόσια υπόθεση φαίνεται να υποβιβάζεται σε μια ιδιωτική αντιδικία και μάλιστα με χαρακτηριστικά παιγνιδιού μηδενικού αθροίσματος (zero-sum game), καθώς η ενίσχυση του θύματος επιδιώκεται και επιτυγχάνεται με την αποδυνάμωση της θέσης και των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου-πιθανού δράστη (Garland, 2001: 11). Τελικά, ένα ολόκληρο πλέγμα μέτρων κοινωνικής υποστήριξης του (πιθανού) θύματος συμπυκνώνονται στην υποβάθμιση, από την άποψη ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου, της θέσης του κατηγορουμένου.

Προκύπτει από τα παραπάνω ότι η έγνοια για το θύμα και τη θέση του θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με προσοχή: ο θυματοκεντρισμός δεν είναι ούτε αθώς ούτε ουδέτερος! Δεν είναι άλλωστε σύμπτωση ότι μια από τις βασικές θέσεις της γερμανικής ακροδεξιάς (AfD: Alternative für Deutschland) κινείται ακριβώς στο ίδιο μοτίβο, υποστηρίζοντας την «προστασία του θύματος αντί του δράστη» (Opferschutz statt Täterschutz). ¹⁶

15. Διαθέσιμο στο: www.protothema.gr, 30.11.2023. Βλ. και Πρακτικά Βουλής, Ολομ., Συνεδρίαση ΡΔ´ 22.2.2024.

16. AfD, Programm für Deutschland, 2016, § 3.4, 26.

9. Μια έκκληση για ισορροπία

Πριν από αρκετά χρόνια, ο Παύλος Σιδηρόπουλος μας καλούσε να υπερασπιστούμε το παιδί «γιατί αν γλιτώσει το παιδί υπάρχει ελπίδα». Αλήθεια! Μόνο πως κανείς δεν φανταζόταν τότε ότι η προστασία του παιδιού θα αποκτούσε στις μέρες μας μια τόσο εργαλειακή χρήση για την εξυπηρέτηση ενός στόχου ποινικής καταστολής χωρίς όρια. Το παιδί δεν είναι, όμως, μόνο η «ελπίδα» – μπορεί να είναι και η απάντηση σε κάθε ερώτηση, ακόμα μάλιστα και αν αυτή αφορά το ποινικό δίκαιο. Αυτό το ξέρουν καλά οι εργολάβοι της ηθικής και οι προπαγανδιστές τού, απελευθερωμένου από τα δεσμά του, ποινικού δικαίου. Τα ειλικρινή αισθήματα των ανθρώπων για το παιδί δεν θα μείνουν ανεκμετάλλευτα. Πάνω σ' αυτά, με πρόσχημα το παιδί και την προστασία του, θα στηθεί ένα «πανηγύρι» για την προώθηση ενός νέου πιο «άγριου» ποινικού δικαίου που σύντομα, ελπίζεται, θα αντικαταστήσει αυτό που ξέρουμε. Αυτό το ποινικό δίκαιο, το ισχύον δηλαδή, που, με όλες τις αδυναμίες του, παραμένει στα θεμέλιά του φιλελεύθερο και εγγυητικό, τηρώντας μια χρυσή ισορροπία μεταξύ της αντεγκληματικής και της φιλελεύθερης λειτουργίας του. Απέναντι σ' αυτούς τους νεωτερισμούς, μια ματιά προς την αρχαιοελληνική «ηπιότητα» (de Romilly, 2007: 175 κ.ε.) φαίνεται εξαιρετικά χρήσιμη, όχι για την προώθηση ενός πιο δικαιοκρατικού ποινικού δικαίου, αλλά για τη διατήρηση μιας ισορροπίας –όσης τέλος πάντων έχει απομείνει– μεταξύ προστασίας και ελευθερίας. Στις πλάτες του παιδιού-θύματος δεν πρέπει να θυσιαστούν και τα «ιερά και όσια» του ποινικού δικαίου, δηλαδή τα θεμέλια της ανθρώπινης ελευθερίας μπροστά στην κρατική (ποινική) εξουσία.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αδάμπας, Β. (2023). «Ζητήματα σχετικά με τις αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας στα γενετήσια εγκλήματα», *Ποινικά Χρονικά*, (τεύχ. 6): 401 κ.ε. (Διαθέσιμο στο: <http://www.poinikachronika.gr/Article.asp?Id=4548&Cat=theory>).
- Ακαδημία Αθηνών (2023). *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. (Διαθέσιμο στο: <https://christikolexiko.academyofathens.gr/index.php>).
- Αναγνωστόπουλος, Ηλ. (2019). «Οι Σειρήνες του νεο-τιμωρητισμού», *Η Καθημερινή*, 14.07.2019. (Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/1033892/oi-seirines-toy-neo-timoritismoy/>).
- Βαθιώτης, Κ. (2010). *Τραγικά διλήμματα στην εποχή του πολέμου κατά της τρομοκρατίας. Από τη σανίδα του Καρνεάδη στο «Ποινικό δίκαιο του εχθρού»*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Wasquant, L. (2001). *Οι φυλακές της μιζέριας*, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου. Αθήνα: Πατάκης.
- Βιδάλη, Σ. (2014). *Αντεγκληματική πολιτική*, 2η έκδ. Αθήνα: Νομ. Βιβλιοθήκη.

- Βιδάλη, Σ. (2019). *Έγκλημα και κοινωνία*, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Βλαχόπουλος, Σπ. (2020). *Συνταγματικός μιθριδατισμός. Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας*. Αθήνα: Ευρασία.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2022). «Γυναικοκτονία: Χρειαζόμαστε μια νέα εγκληματολογική και ποινική κατηγορία», *The Art of Crime*, 12: 61 κ.ε.
- Γεωργιάδης, Απ. (2023). «“Κοινή γνώμη”, “λαϊκό περί δικαίου αίσθημα” και απονομή δικαιοσύνης», σε: *Οι αρχές του Ίσου και του Δικαίου – Liber Amicorum Κων/νου Καλαβρού*, (163 κ.ε.). Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Jakobs, G. (2005). «Το Ποινικό Δίκαιο του πολίτη και το Ποινικό Δίκαιο του εχθρού», μτφρ. Κ. Βαθιώτης, *Ποινική Δικαιοσύνη*: 868-877.
- Jakobs, G. (2007). *Δημόσια ποινή. Σημασία και σκοπός*, μτφρ. Κ. Βαθιώτης, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Γιαννούλης, Γ. (2017). *Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατική σκοπιάς*, τόμ. Ι, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.
- Γκρούμπερ, Α. (2021). «Ενάντια στον σωφρονιστικό φεμινισμό», μτφρ. Α. Γ.[αβρηιλίδης]. (Διαθέσιμο στο: <https://nomadicuniversality.com/2021/12/09/%CE%B5%CE%BD%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%83%CF%89%CF%86%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%86%CE%B5%CE%BC%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C/> (9.12.2021).
- Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη (1998). *Λεξικό της Νεοελληνικής γλώσσας*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>).
- Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ. (2005). «Η οριοθέτηση του αξιοποίνου της τρομοκρατίας και οι προκλήσεις για ένα δικαιοκρατούμενο ποινικό δίκαιο», *Ποινικά Χρονικά*, 865 κ.ε.
- Κασάπογλου, Α., Κόρος, Δ. (2023). «Ποινικός λαϊκισμός και σεξουαλικό έγκλημα», *Εγκληματολόγοι*, τεύχ. 10 (Ιαν. 2023): 1-6. (Διαθέσιμο στο: <https://eemeke.org/423164179>).
- Κουλούρης, Ν. (2024). «Τι εννοούμε όταν λέμε ισόβια; “Ποινές μίσους” και το δικαίωμα στην ελπίδα», σε: Δ. Τρίκας, Φ. Βλαστός, Γ. Αραμπατζής (επιμ.). *Εγκλεισμοί. Κείμενα*, Αθήνα: ΡΟΠΗ.
- Ξένου, Μ. (2014). *Η αναπαράσταση της σεξουαλικής εγκληματικότητας στον έντυπο τύπο*, (διδ. διατ., Πάντειο Πανεπιστήμιο). (Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36194>).
- Romilly, J., de (2007). *Η ηπιότητα στην αρχαία ελληνική σκέψη* (1979), μτφρ. Κ. Καλαντζοπούλου, επιμ. Ν. Μπακουνάκης, Αθήνα: Λιβάνης.
- Τζαννετής, Α. (2021). «Ενοχος λόγω αδυναμίας αποδείξεως του εναντίου; – Ανάμεσα στο #metoo και στο #himtoo», *NOVA CRIMINALIA*, No 12: 2-4. (Διαθέσιμο στο: <https://hcba.gr/wp-content/uploads/2021/02/NC-12-2.pdf>).
- Τσαβδάρη, Ε. (2014). «Οι ποινικοδικαιικές θεωρίες υπό G. Jakobs: Προσπάθεια κριτικής τους αποτιμήσεως», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 436 κ.ε.
- Φυτράκης, Ευτ. (2024). «Τιμωρητισμός και σεξουαλικό έγκλημα: Προς ένα νέο “ποινικό δίκαιο του εχθρού”»; *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχ. 4, 327 κ.ε.
- Φυτράκης, Ευτ. (2021). Σε: Ν. Παρασκευόπουλου, Ε. Φυτράκη, *Αξιόποινες σεξουαλικές πράξεις*. Άρθρα 336-353 ΠΚ, 2η έκδ. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Χαραλαμπίδης, Α. (2021). *Ποινικό δίκαιο*, Γ. Μ. Ι. Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.

Ξενόγλωσση

- Caroli, P. (2022). "Child protection, Sexuality and Feindstrafrecht". (Available in: <https://verfassungsblog.de/child-protection-sexuality-and-feindstrafrecht/>). (2.9.2022).
- Drenkhahn, K. (2019). "Strafkultur, Punitivität und Kriminalpolitik". *Zeitschrift Bewährungshilfe*, 66(2): 101-112.
- Duttge, G., Hörnle, T., Renzikowski, J. (2004). "Das Gesetz zur Änderung der Vorschriften über die Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung". *Neue Juristische Wochenschrift* (: NJW) 15: 1065-1072.
- Fischer, Th. (2018). "Sexualstrafrecht, Sexualmoral, Medienmoral. Gesellschaftspolitik zwischen Vergeltung und Pathologisierung". *Forensische Psychiatrie, Psychologie, Kriminologie*, 12: 294-302.
- Fischer, Th. (2021). *Sex and Crime. Über Intimität, Moral und Strafe*, München: Droemer.
- Frommel, M. (2021). "Die neue Strafbarkeit des Besitzes auf Kind gemachter Sexpuppen". *Neue Kriminalpolitik* (NK) 2: 150 ff.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford Univ. Press.
- Greco, L. (2020). "Strafjurist mit gutem Gewissen – Kritik der opferorientierten Straftheorie". *Goldhamer's Archiv für Strafrecht* (GA), 167(4): 258-265.
- Gruber, A. (2021). *The Feminist War on Crime. The Unexpected Role of Women's Liberation in Mass Incarceration*. University of California Press.
- Grzyb, M. (2021). "Penal populism: Negotiating the feminist agenda. Evidence from Spain and Poland". *European Journal of Criminology*, 18(6): 836-854.
- Hörnle, T. (2023). In *Leipziger Kommentar zum StGB*, 13. Aufl., de Gruyter.
- Hoven, El. (2017). "Der Einfluss der Medienberichterstattung auf die Reform des Sexualstrafrechts. Eine Analyse der Diskursstrategien digitaler Medien". *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform* (: MschrKrim), 100(3): 161-178.
- Hoven, E. (2020). "Populismus und Strafrecht". In: E. Hoven, M. Kubiciel (Hrsg.), *Zukunftsperspektiven des Strafrechts* (101-116). Baden-Baden: Nomos.
- Hoven, E. (2023). "Die neue liberale Lust am Strafrecht". *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (: ZStW), 135(4): 707-735.
- Klein, J., Mckissick, A. (2019). "Moral Panics and Community Member Perceptions Regarding Reductions in Sex Offender Recidivism". *Justice Policy Journal*, Vol. 16, Nr 1.
- Klimke, D., Lautmann, R. (2006). "Die neoliberale Ethik und der Geist des Sexualstrafrechts". *Zeitschrift für Sexualforschung*, 97-136.
- Koch, J., Rothmann, W., Wenzel, M. (2017). "Bestrafung und Resozialisierung? Justizvollzugsanstalten unter neoliberalen Vorzeichen – eine Fallanalyse". *Kritische Justiz*, 50: 153-165.
- Kölbl, R. (2021). "'Progressive' Criminalization? A Sociological and Criminological Analysis Based on the German 'No Means No' Provision". *German Law Journal*, 817-832.
- Kreuzer, A. (2020). "Kindesmissbrauch und Kinderpornografie. Kritik eines Kriminalwissenschaftlers an Plänen für erneute Strafrechtsverschärfungen". *Kriminalpolitische Zeitschrift* (: KriPoZ): 263 ff.
- Pratt, J. (2007). *Penal populism*. London and New York: Routledge.
- Renzikowski, J. (2020). "Der Entwurf eines Gesetzes zur Bekämpfung sexualisierter Gewalt gegen Kinder". *Kriminalpolitische Zeitschrift* (KriPoZ): 308 ff.
- Renzikowski, J. (2021). In *Münchener Kommentar zum StGB*, 4. Aufl. München: Beck.

- Rostalski, Fr. (2024). “Opferstrafrecht’ – Paradigmenwechsel im deutschen Strafrecht”. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (: ZStW), 136(2): 373-396.
- Roth, M. (2013). *Uncle Sam’s Sexualhölle erobert die Welt. Die neue Hexenjagd auf “Kinderschänder” und die weltweite Enthumanisierung des Sexualstrafrechts unter US-Diktat*. Freiburg i. Br: AHRIMAN-Verlag.
- Schramm, Ed. (2021). “Expansives Sexualstrafrecht”. *Deutsch-Georgische Strafrechtszeitschrift* [: DGStZ/www.dgstz.de]: 70. (Available in: <https://dgstz.de/storage/documents/DILLQxG2nZqjRoVq3t17wHEmQ1nCfGZbUlppwnjB.pdf>).
- Schumann, K., Papathanasiou, K. (2023). In *Nomos Kommentar zum StGB*, 6. Aufl. Baden-Baden: Nomos.
- Steiger, L. (2016). *Gleiches Recht für alle – auch für Sexualstraftäter? Sonderregelungen für Sexualstraftäter im Strafrecht und ihre kriminologische Berechtigung*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Wielowiejski, P., Rahn, L. (2015). “Sexualisierte Gewalt und Neonazismus am Beispiel der Kampagne ‘Todesstrafe für Kinderschänder’”. In A. Hechler/O. Stuve (Hrsg.). *Geschlechterreflektierte Pädagogik gegen Rechts* (193 ff.) Barbara Budrich.

Απόψεις και εμπειρίες εφήβων για το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων: Η ανάγκη για μια φιλική δικαιοσύνη

Γεωργία Ευσταθιάδου

Υποψήφια Διδάκτωρ Κοινωνικής Εργασίας Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής., Επιμελήτρια Ανηλίκων – Συστημική Ψυχοθεραπεύτρια, Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων Θεσσαλονίκης

Βασίλης Ιωακειμίδης

Καθηγητής-Πρόεδρος Τμήματος, Ιστορική και Συγκριτική Κοινωνική Εργασία, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Adolescent views and experiences of the juvenile justice system: The need for a friendly justice

Georgia Efstathiadou

PhD Candidate of Social Work University of West Attica, Social worker – Systemic Psychotherapist, Juvenile Probation Office Thessalonikis

Vasilios Ioakimidis

Professor-Head of Department, Historical and Comparative Social Work, Department of Social Work University of West Attica.

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη στοχεύει να διερευνήσει την αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη στο πεδίο εφαρμογής του νόμου όπως αυτό διαμορφώνεται από τις διαδικασίες και τη στάση των θεσμικών οργάνων που το συναποτελούν (αστυνομία, εισαγγελέας ανηλίκων, δικαστής ανηλίκων, επιμελητής ανηλίκων).

Η ποιοτική μέθοδος που επιλέχθηκε υποστηρίζεται από τη φαινομενολογική προσέγγιση και ως καταλληλότερο εργαλείο για την παρούσα έρευνα θεωρήθηκε η συνέντευξη εις βάθος. Η συλλογή των δεδομένων έγινε με προσωπικές συνεντεύξεις σε δεκαεφτά «ποινικά υπεύθυνους» ανηλίκους (15-18 ετών), χρήστες παράνομων ψυχοδραστικών ουσιών, στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, και η ανάλυση των δεδομένων βασίστηκε στις αρχές της θεματικής ανάλυσης.

Τα ευρήματα από την έρευνα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι όλοι οι έφηβοι περιγράφουν την επαφή τους με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ως μια δυσάρεστη εμπειρία που προκαλεί αρνητικά συναισθήματα. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, η κατάχρηση εξουσίας από την αστυνομία, η έλλειψη ενημέρωσης για την ποινική διαδικασία από τον εισαγγελέα, η εφαρμογή τυπικών νομικών διαδικασιών, οι παγιωμένες πεποιθήσεις αλλά και πρακτικές, τα «κλειστά» και γραφειοκρατικά πλαίσια, η πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία επηρεάζει τις αντιλήψεις των εφήβων για την τήρηση των νόμων και δυσχεραίνει τη συμμετοχή τους στην αλλαγή. Από την άλλη μεριά αναδεικνύεται ο σεβασμός στον ρόλο του δικαστή και του εισαγγελέα, ο συμβουλευτικός ρόλος των επιμελητών ανηλίκων και η ανάγκη κατανόησης και προσωπικής επαφής τους με τους ανηλίκους. Τέλος, οι ανήλικοι εκφράζουν την ανάγκη για ένα πρότυπο δικαιοσύνης φιλικό προς τα παιδιά, δίνοντάς τους την ευκαιρία να ασκήσουν τα δικαιώματά τους, να ακουστεί η φωνή τους, ενθαρρύνοντας την ενεργή εμπλοκή και συμμετοχή τους στον ευρύτερο δυνατό βαθμό.

Η συζήτηση σχετικά με το θέμα αναδεικνύει τις αποκλίσεις ανάμεσα στον νόμο και τον τρόπο εφαρμογής του από τους φορείς, και αίρει τις συνθήκες για κοινωνική επανένταξη και αποτροπή τέλεσης νέων αξιόποινων πράξεων. Ως εκ τούτου, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να δημιουργηθεί ένα μοντέλο που να αυξάνει την εμπιστοσύνη των ανηλίκων στο σύστημα δικαιοσύνης, να τους ενδυναμώνει και να ενισχύει τις δυνατότητές τους για αλλαγή.

Λέξεις κλειδιά: *ανήλικοι, αστυνομία, εισαγγελέας, δικαστής, επιμελητής ανηλίκων*

Abstract

This study aims to investigate the treatment of the juvenile offender in the field of the law as it is shaped by the procedures and the attitude of the institutions that make it up (police, juvenile prosecutor, juvenile judge, juvenile probation officer).

The phenomenological approach supports the qualitative method that has been chosen and the in-depth interview was the most appropriate tool for this research. The data was collected through personal interviews with seventeen “criminally responsible” minors (15-18 years old) who were psychoactive substances users. The interviews took place in Athens and Thessaloniki and data analysis was based on the principles of thematic analysis.

The findings of the survey lead to the conclusion that all adolescents describe their contact with the criminal justice system as an unpleasant experience including negative emotions. According to the participants, police abuse of power, the lack of information about the criminal procedure by the prosecutor, the application of formal legal procedures, entrenched beliefs and practices, “closed” and bureaucratic

frameworks, the complex and lengthy procedure affect adolescents' perceptions of compliance with the law and make it difficult for them to participate in the process of change. On the other hand, the respect for the role of the judge and the prosecutor, the advisory role of the juvenile probation officers and the need to understand the minors and have a personal contact with them, are emerged. Finally, minors express the need for a child-friendly model of justice, which will give them the opportunity to exercise their rights, to have their voices heard, encouraging their active involvement and participation to the widest possible extent.

The discussion on the issue highlights the discrepancies between the law and the way it is implemented by the institutions and removes the conditions for social reintegration and the prevention of new crimes. Therefore, it is particularly important to create a model that increases juveniles' confidence in the justice system, empowers them and enhances their potential for change.

Keywords: *juveniles, police, prosecutor, judge, juvenile probation officer*

1. Εισαγωγή

Το δίκαιο ανηλίκων αποτελεί πεδίο συνάρθρωσης διαφορετικών θεωρητικών σχημάτων και επιστημών όπως η νομική, η ψυχολογία και η κοινωνιολογία. Λειτουργεί ως εξειδικευμένη μορφή απονομής δικαιοσύνης και διέπεται από τις αρχές της αγωγής και της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού. Η ποινική νομοθεσία περιλαμβάνει ειδικές ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση των ανηλίκων, ως προς τον τρόπο διαπαιδαγώγησης και μεταχείρισής τους, όταν τελούν αξιόποινες πράξεις, καθώς οι ανήλικοι είναι άτομα με αναπτυσσόμενη προσωπικότητα και ιδιαίτερες ανάγκες (Καϊάφα-Γκμπάντι, Μπιτζιλέκης & Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2020: 63).

Η ανασκόπηση νομοθετικών ρυθμίσεων δείχνει ότι κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών του 21ου αιώνα και υπό την επίδραση των διεθνών προτύπων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, το ελληνικό δίκαιο ανηλίκων βρίσκεται σε διαδικασία μεταρρύθμισης. Η ψήφιση πολλών νόμων, από το 2003 έως το 2019, έδωσε έναν φιλικό προς τα παιδιά προσανατολισμό (Κοσμάτος, 2018: 475· Πιτσελά κ.ά., 2020: 75). Οι μεταρρυθμίσεις επηρεάστηκαν από τις Διεθνείς Συμβάσεις και τη διεθνή κουλτούρα, μεταβάλλοντας την αντιμετώπιση του ανηλίκου.

Τα βασικότερα διεθνή κείμενα που επικυρώθηκαν από την Ελλάδα είναι η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, το Διεθνές Σύμφωνο του ΟΗΕ για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ταυτόχρονα, επέδρασαν και κείμενα μη συμβατικού χαρακτήρα, όπως οι στοιχειώδεις κανόνες για την απονομή δικαιοσύνης σε ανηλίκους (Κανόνες του Πεκίνου), οι κατευθυντήριες γραμμές για την πρόληψη της παραβατικότητας των

ανηλικών (Κατευθυντήριες γραμμές του Ριαντ), Κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και ο Πρότυπος Νόμος των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο Ανηλικών (Πιτσελά, 2022: 39 κ.ε.).

Η διεθνής νομοθεσία και η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσω των παραπάνω κειμένων, κατοχυρώνει την αρχή της διασφάλισης του βέλτιστου συμφέροντος και των αναγκών του παιδιού. Η αρχή αυτή συνεπάγεται ότι τα μέτρα ποινικής δικαιοσύνης πρέπει να επιλέγονται και να εφαρμόζονται σύμφωνα με τις ατομικές ανάγκες του ανηλικού. Η ανάγκη ειδικής προστασίας των ανηλικών που εμπλέκονται σε ποινικές διαδικασίες (ως ύποπτοι, θύματα ή μάρτυρες) και η εξατομίκευσή της προκύπτει από τα ιδιαίτερα ψυχολογικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ανηλικού (Nikartas, 2020: 18).

Ταυτόχρονα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στηρίζει με διάφορους τρόπους τις προσπάθειες να γίνει το σύστημα απονομής δικαιοσύνης πιο φιλικό για τα παιδιά. Το θεματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα δικαιώματα του παιδιού (2011-2014) έδωσε προτεραιότητα στη φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη, παρουσιάζοντας διάφορες προτάσεις για την ενίσχυση των συναφών δικονομικών εγγυήσεων, ερευνώντας τη σχετική νομοθεσία και τις πολιτικές στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 και στηρίζοντας τις προσπάθειες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη βελτίωση της προστασίας. Σε συνέχεια της έκθεσης του 2015 για τη φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA), η Επιτροπή εξέδωσε σύνοψη της πολιτικής σχετικά με την εμπλοκή παιδιών σε ποινικές, αστικές ή διοικητικές διαδικασίες στα 28 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, η Επιτροπή δεσμεύτηκε να δημοσιοποιήσει τις Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη, που εξέδωσε το Συμβούλιο της Ευρώπης το 2010, οι οποίες προάγουν τα δικαιώματα των παιδιών όσον αφορά την ακρόαση, την πληροφόρηση, την προστασία και τη μη διακριτική μεταχείριση, καθώς και την αρχή του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού (FRA, 2017: 1).

Η φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη έχει βασικό στόχο να συμπεριφέρεται σε όλα τα παιδιά με αξιοπρέπεια, σεβασμό, φροντίδα και αμεροληψία. Είναι προσβάσιμη, κατανοητή και αξιόπιστη. Ακούει τα παιδιά, λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις απόψεις τους και μεριμνά για την προστασία των συμφερόντων των παιδιών που δεν μπορούν να εκφραστούν (π.χ. βρέφη). Προσαρμόζει τον ρυθμό της στα παιδιά: δεν είναι ούτε υπερβολικά σύντομη ούτε ιδιαίτερα χρονοβόρα, αλλά γρήγορη όσο πρέπει. Οι κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη επιδιώκουν ακριβώς να διασφαλίσουν όλα τα προαναφερθέντα, να εγγυηθούν την προσήκουσα πρόσβαση όλων των παιδιών στη δικαιοσύνη και την αντιμετώπισή τους από αυτήν με σεβασμό και κατανόηση. Οι βασικές αρχές της περιλαμβάνουν τη συμμετοχή των παιδιών, το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού, την αξιοπρέπεια και την προστασία από διακρίσεις (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2010: 8 κ.ε).

Ωστόσο, η μεταχείριση των παιδιών στα συστήματα απονομής δικαιοσύνης σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση εξακολουθεί να αποτελεί ζήτημα (FRA, 2017: 4). Σε

συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ο FRA συνέλεξε και ανέλυσε στοιχεία για να προσδιορίσει τον βαθμό στον οποίο τα δικαιώματα αυτά ασκούνται στην πράξη. Αυτό έγινε μέσω συνεντεύξεων με επαγγελματίες και παιδιά που εμπλέκονται σε δικαστικές διαδικασίες.

Τόσο τα παιδιά όσο και οι επαγγελματίες επισήμαναν την έλλειψη επαρκών πρακτικών πληροφόρησης σε σχέση με τις ποινικές διαδικασίες. Χαρακτήρισαν χρονοβόρα τη δικαστική διαδικασία και υπέδειξαν την ανάγκη για ουσιαστική συμμετοχή των παιδιών και χρήση φιλικών προς τα παιδιά χώρων για την ακρόασή τους. Τέλος, οι έρευνες του FRA αποκαλύπτουν έλλειψη σαφών απαιτήσεων, κανόνων και καθιερωμένων πρακτικών στα περισσότερα κράτη μέλη, με αποτέλεσμα να εναπόκειται στην κρίση των ατόμων που παρέχουν τις πληροφορίες πώς, πότε και επί ποίου θέματος θα ενημερώσουν τα παιδιά (FRA, 2017).

Ενώ λοιπόν οι δικονομικές εγγυήσεις υπάρχουν, είναι αμφιλεγόμενος ο τρόπος εφαρμογής τους. Σύμφωνα με τον Κουράκη (2006: 114-115), η επιτυχία ενός νομοθετήματος δεν ανάγεται τόσο στην άρτια και εμπειριστατωμένη διαμόρφωσή του από τον νομοθέτη, όσο κυρίως στην πρόσφορη, κατά περίπτωση, ερμηνεία και εφαρμογή του. Η περιγραφή του πλαισίου δικαιοσύνης ανηλικών προβάλλει την ανάγκη για εφαρμογή της νομοθεσίας, διασφαλίζοντας την ποιότητα, και όχι απαραίτητα την ανάγκη αλλαγών.

Καθοριστικό στοιχείο, προκειμένου να γίνουν οι δικαστικές διαδικασίες πιο φιλικές προς τα παιδιά και εκείνα να αισθάνονται άνετα και ασφαλή, αποτελεί η στάση και η συμπεριφορά των επαγγελματιών που εφαρμόζουν τους νόμους και στελεχώνουν τους θεσμούς (FRA, 2017: 6). Αυτό ισχύει κατ' εξοχήν στο πεδίο του δικαίου ανηλικών, όπου οι δικαστές, οι εισαγγελείς, οι επιμελητές ανηλικών και η αστυνομία ασκούν ένα ιδιαίτερο και λεπτό λειτούργημα. Η αντιμετώπιση του ανήλικου δράστη στο πεδίο εφαρμογής του νόμου διαμορφώνεται από τις διαδικασίες που τηρούνται από τα θεσμικά όργανα της δικαιοσύνης και τη στάση των οργάνων αυτών, δημιουργώντας αποκλίσεις ανάμεσα στον νόμο και την πρακτική του εφαρμογή.

Ανακύπτει, λοιπόν, ένα ζήτημα: η διάσταση ανάμεσα στην κατοχυρωμένη θεσμικά προστασία των νέων, τόσο γενικά όσο και όταν βρίσκονται υπό την εξουσία του ποινικοκατασταλτικού συστήματος και στην πραγματική προστασία τους στο στάδιο της εφαρμογής του νόμου από τις αρχές (Βιδάλη, 2020, ως παράθεση στο Γασπαρινάτου, 2020: 13). Σ' ένα σύστημα που προβάλλει το βέλτιστο συμφέρον του ανήλικου, ο καθορισμός τού πότε είναι απαραίτητη η άσκηση ποινικής δίωξης και παραπομπής του στη δικαιοσύνη ανηλικών είναι θεμελιώδες ερώτημα.

Ωστόσο, η καθημερινή πρακτική έχει άπειρα παραδείγματα εφήβων που ανήκουν σε ειδικές πληθυσμιακές ομάδες και έρχονται σε επαφή με τις διαδικασίες καθώς και με τη στάση των θεσμικών οργάνων της δικαιοσύνης ανηλικών (Chassin, 2008· Rocca et al., 2019· Springer & Roberts, 2011). Η παρούσα έρευνα εστιάζει στους ανήλικους χρήστες ψυχοδραστικών ουσιών οι οποίοι άγονται ενώπιον της δικαιοσύνης ανηλικών.

Η χρήση κάρναβης που είναι διαδεδομένη στον εφηβικό πληθυσμό αποδείχθηκε, σε μελέτη των Rocca κ.ά. (2019), ότι είναι αρκετά συχνή στους ανήλικους παραβάτες και ότι η συχνότητά της αυξάνεται καθώς αυξάνεται η αποκλίνουσα και παραβατική συμπεριφορά. Δημοσιευμένες μελέτες (Kaminer, Ohannessian & Burke, 2019· Pilarinos et al., 2020· Yeterian et al., 2013) αποκαλύπτουν ότι η πλειονότητα των έφηβων χρηστών έχει έρθει σε επαφή με τους φορείς του συστήματος δικαιοσύνης κάποια στιγμή στη ζωή του. Οι ανήλικοι παραβάτες αναγνωρίζονται ως «ειδικός» πληθυσμός (Young et al., 2017: 21) και η κάλυψη των αναγκών τους ενέχει πρακτικές και ηθικές προκλήσεις σχετικά με τη μεταχείριση και τη διαχείρισή τους (Young et al., 2017: 21-22).

Η πιθανότητα αλληλεπίδρασης των έφηβων χρηστών με τους φορείς του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης είναι αυξημένη εξαιτίας της αμφίδρομης σχέσης της παραβατικότητας με τη χρήση και των υιοθετημένων μοτίβων συμπεριφοράς των έφηβων χρηστών, όπως η συγκέντρωση συνομηλίκων σε ανοικτούς χώρους (πλατείες, σχολεία κ.ά.), οι συναθροίσεις σε δρόμους, φεστιβάλ, συναυλίες. Οι καταστάσεις αυτές έχουν κρίσιμο ρόλο στον καθορισμό του τελικού αποτελέσματος της συνάντησης των εφήβων με τους φορείς του συστήματος δικαιοσύνης, καθώς η διακριτικότητα ή η προκλητική συμπεριφορά των οργάνων της τάξης, μπορούν να ασκήσουν σημαντική επιρροή στους νέους. Ευρήματα από έρευνα υποδηλώνουν ότι οι αρνητικές εμπειρίες, π.χ. με την αστυνομία, συνδέονται με αρνητικές στάσεις απέναντι στον ρόλο της, ενώ οι θετικές εμπειρίες συνδέονται με πιο θετικές στάσεις (Schuck, 2013).

Παραμένει όμως το ερώτημα: τι κάνει μια αλληλεπίδραση θετική ή αρνητική; Μια ήδη ουσιαστική και αυξανόμενη βιβλιογραφία υποστηρίζει την άποψη ότι οι άνθρωποι θα είναι πιο πιθανό να συμμορφωθούν με τους κανόνες και τις αποφάσεις μιας αρχής εάν πιστεύουν ότι η εξουσία της είναι νόμιμη (Tyler & Huo, 2002: 283-284). Ευρήματα από μελέτες (Cooper, 2015· Dennison & Finkeldey, 2021· Gonzalez & Mayke, 2022) δείχνουν σταθερά ότι οι κρίσεις των εφήβων για τη νομιμότητα μιας αρχής είναι πιο πιθανό να αναπτυχθούν, να διατηρηθούν και να ενισχυθούν κατά τη λήψη μιας απόφασής τους. Ο δίκαιος χαρακτήρας των διαδικασιών περιλαμβάνει μια σειρά από στοιχεία, μεταξύ των οποίων: (i) η δυνατότητα έκφρασης απόψεων για ένα πρόβλημα/μία κατάσταση/ένα γεγονός στην αρχή, πριν από τη λήψη απόφασης· (ii) συνέπεια και ουδετερότητα της λήψης αποφάσεων και των κανόνων· (iii) εμπιστοσύνη στην ευεργεσία των κινήτρων των αρχών· και (iv) αντιμετώπιση με αξιοπρέπεια και σεβασμό (Hinds, 2007: 196).

Όταν οι νέοι δεν αισθάνονται ότι οι αρχές επιβολής του νόμου τούς σέβονται, είτε γιατί έτσι το αντιλαμβάνονται είτε λόγω της απροκάλυπτης εχθρικής συμπεριφοράς των αρχών, μπορεί να επιδείξουν λιγότερο σεβασμό για την επιβολή του νόμου και τους νόμους που υποστηρίζουν τα αρμόδια όργανα (Crosby, 2016: 8-9). Όταν, όμως, τους «δίνεται φωνή» κατά τη διάρκεια της επαφής τους, τότε είναι πιο πιθανό να αντιληφθούν τη στάση των αρχών και την αλληλεπίδρασή τους με αυτές ως νόμιμη (Dennison & Finkeldey, 2021: 28).

Αν και οι μελετητές του εξωτερικού έχουν συγκεντρώσει πλήθος ερευνητικών δεδομένων για τη στάση του κοινού απέναντι στην αστυνομία, τα περισσότερα από αυτά που γνωρίζουμε προέρχονται από έρευνα σε ενήλικους. Λίγες πληροφορίες είναι διαθέσιμες για τις αντιλήψεις των νέων για τους φορείς του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων και σχεδόν τίποτα δεν είναι γνωστό για τη σημασία αυτών των αντιλήψεων κατά τη μετάβαση των νέων από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή.

Η εφηβεία πιστεύεται ότι είναι ένα κρίσιμο στάδιο στην ανάπτυξη στάσεων. Αν και υπάρχει συζήτηση για το αν και πότε οι πεποιθήσεις αποκρυσταλλώνονται, υπάρχουν μελέτες (Bobo & Johnson, 2004· Cauffman & Steinberg, 2012) που συμφωνούν ότι οι στάσεις που σχετίζονται με τη δικαιοσύνη διαμορφώνονται νωρίς στη ζωή, είναι ανθεκτικές στην αλλαγή και ασκούν μακροχρόνιες επιπτώσεις. Ενώ πριν από την εφηβεία, η στάση των παιδιών αποτελεί άκριτη αναπαραγωγή της οπτικής γωνίας των φροντιστών τους, στην πρώιμη εφηβεία, τα παιδιά αρχίζουν να χρησιμοποιούν εμπειρίες από πρώτο χέρι για να χωρέσουν τον κόσμο στα δικά τους πλαίσια αναφοράς. Ως εκ τούτου, αντικαθιστούν το σύστημα αξιών που αντέγραψαν από τους φροντιστές τους με ένα δικό τους σύστημα αξιών (Bogaerts et al., 2019: 893).

Αυτή η διαδικασία συμβαδίζει με την ανάγκη του εφήβου να διαφοροποιηθεί, γεγονός που ενέχει την απομάκρυνσή του από το στενό οικογενειακό περιβάλλον, την αναζήτηση αναπληρωματικών μορφών ψυχικής ευφορίας και την αμφισβήτηση των κοινωνικών αξιών, που μπορεί να εκδηλώνονται με τη μορφή «επανάστασης» ή μέσω παραβατικών και εγκληματικών συμπεριφορών. Άλλωστε, η υιοθέτηση ενός αντισυμβατικού και παραβατικού προσανατολισμού παρέχει το κύρος και τις εναλλακτικές λύσεις για εκείνες τις επιδιώξεις των νέων που δεν μπορούν να ευοδωθούν με συμβατικό τρόπο (Παπανδρέου, Τουλούμη, Πουλόπουλος, 2003: 27-28). Πολλαπλές μελέτες (Caudill & Trulson, 2023· Robertson et al., 2020· Seigle, Walsh & Weber, 2014) έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η εμπλοκή των νέων στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων ενισχύει την εγκληματικότητα, δημιουργώντας ισχυρά κίνητρα πολιτικής για να περιοριστεί η παραπομπή τους σε αυτό στο ελάχιστο.

Ως εκ τούτου, το δικαστικό σύστημα είναι μια μεγάλη πρόκληση για τους λειτουργούς και τους επαγγελματίες που έχουν ως αποστολή να βοηθήσουν ανήλικους δράστες να αλλάξουν συμπεριφορά, πρόκληση στην οποία καλούνται να απαντήσουν καθημερινά. Σ' ένα πλαίσιο ιδιαίτερα δύσκαμπτο, όπως το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης, η εύπλαστη προσωπικότητα των εφήβων βάλλεται από τη γραφειοκρατία, την έλλειψη εκπαίδευσης των «ειδικών», τις προσωπικές προκαταλήψεις και αντιλήψεις.

Η επιστημονική κοινότητα οφείλει να αξιολογήσει την αποτελεσματικότητα των νομοθετικών ρυθμίσεων και με στοιχεία, να εξηγήσει και να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης. Ένα πρότυπο δικαιοσύνης φιλικό προς τα παιδιά, άλλωστε, αναπτύσσει την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, τους ενδυναμώνει και ενισχύει τις δυνατότητές τους για ευεργετική αλλαγή (Vaičiūnienė & Apolevič, 2020: 15).

2. Μεθοδολογία έρευνας

Η μεθοδολογία της έρευνας περιέλαβε την εξεύρεση και επιλογή κατάλληλων μεθόδων και εργαλείων, προκειμένου να μελετηθεί, όσο το δυνατόν καλύτερα και πληρέστερα, το υπό εξέταση ζήτημα. Κατά τον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της αξιοποιήθηκαν μέσα και υλικά με επιστημονική μεθοδολογία, έτσι ώστε να διασφαλιστεί το επιστημονικό της υπόβαθρο (Ιωσηφίδης, 2017: 37).

Αντικείμενο της μελέτης αποτέλεσε η αντιμετώπιση του ανήλικου δράστη στο πεδίο εφαρμογής του νόμου (στο πλαίσιο της μεταχείρισής του από τη δικαιοσύνη ανηλίκων), όπως αυτό διαμορφώνεται από τις διαδικασίες και τη στάση των θεσμικών οργάνων που το συναποτελούν (αστυνομία, εισαγγελέας ανηλίκων, δικαστής ανηλίκων, επιμελητής ανηλίκων).

Για να επιτευχθεί ο στόχος της μελέτης, πραγματοποιήθηκε ποιοτική έρευνα για την εις βάθος διερεύνηση νοημάτων και αναπαραστάσεων που αποδίδουν τα κοινωνικά υποκείμενα στο κοινωνικό γίγνεσθαι (Ιωσηφίδης, 2008: 21). Η επιλογή αυτής της μεθόδου συνάδει με τον επιδιωκόμενο σκοπό που εστιάζει στη βιωμένη εμπειρία των ίδιων των υποκειμένων. Η γνώση, οι απόψεις, οι αντιλήψεις, οι ερμηνείες, οι εμπειρίες και η διαδραστικότητα της συνέντευξης παρήγαγαν συγκεντρωμένες πληροφορίες για να λειτουργήσουν ως βάση για την εξαγωγή συμπερασμάτων (Mason, 2003: 17, 22).

Η ποιοτική μέθοδος κοινωνικής έρευνας, που ακολουθήθηκε εν προκειμένω, υποστηρίζεται από τη φαινομενολογική προσέγγιση, καθώς ανταποκρίνεται στον στόχο έρευνας. Η φαινομενολογία επηρέασε, ενέπνευσε και πλαisiώσε τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας, καθώς επικεντρώνεται στην εξέταση των φαινομένων όπως αυτά εμφανίζονται στη συνείδηση του ατόμου, χωρίς να επιχειρεί να τα ερμηνεύσει ως αποτέλεσμα εξωτερικών παραγόντων.

Η φαινομενολογική έρευνα δίνει προτεραιότητα στις απόψεις των εφήβων, οι οποίοι καλούνται να περιγράψουν και να μοιραστούν τις εμπειρίες τους όπως τις βίωσαν. Με αυτήν τη φιλοσοφία, οι απόψεις μελετώνται χωρίς παρεμβάσεις, καθώς και η κάθε εμπειρία έχει διαφορετική έννοια για τον κάθε άνθρωπο (Ευαγγέλου, 2019: 2).

Υπό το πρίσμα της φαινομενολογικής προσέγγισης, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν τον προσωπικό και κοινωνικό τους κόσμο (Smith & Osborne, 2003: 53). Σε αυτή τη μορφή αλληλεπίδρασης αναλύεται το πώς οι έφηβοι δομούν τη σχέση τους με τους φορείς του συστήματος ποινικής διαδικασίας, μέσω της ερμηνείας και της κατανόησης των πράξεων, των συμπεριφορών και των δράσεων των άλλων. Κεντρικός παράγοντας είναι το νόημα που προκύπτει από την εκάστοτε εμπειρία και η συνεχής αλληλεπίδραση, η οποία παράγει και αναπαράγει την ερμηνεία της πραγματικότητας και διαμορφώνει την άποψη για τις διαδικασίες της δικαιοσύνης.

2.1. Ερευνητικό εργαλείο

Καταλληλότερο εργαλείο θεωρήθηκε η συνέντευξη εις βάθος, καθώς αποτελεί ένα ευέλικτο εργαλείο που προσφέρει αμεσότητα με τα μέλη που συμμετέχουν και πλούτο απαντήσεων. Επιπλέον, με τη συνέντευξη, δίνεται η δυνατότητα να συλλεχθούν εμπειρίες, απόψεις, γνώσεις, προσδοκίες και αισθήματα των ερωτώμενων (Ιωσηφίδης, 2008: 116). Η άμεση και προσωπική επικοινωνία ερευνητή – εξεταζόμενου, επιτρέπει μεγαλύτερη ευελιξία στον τρόπο δόμησης και παρουσίασης των ερωτήσεων (Παρασκευόπουλος, 1993: 146). Παρ' όλα αυτά, δεν μπορεί να παραλειφθεί πως η συνέντευξη δεν μας δίνει αντικειμενικές πληροφορίες, αλλά την ιδέα που έχουν οι ερωτώμενοι για την πραγματικότητα και τον τρόπο που οι ίδιοι την ερμηνεύουν.

Ο τύπος συνέντευξης που επιλέχθηκε είναι η ημι-δομημένη/ημι-κατευθυντική συνέντευξη, με συγκεκριμένες θεματικές ερωτήσεις σχετικά με το θέμα. Στόχος αυτής της επιλογής ήταν η μείωση της παρεμβατικότητας από τον συνεντευκτή, αλλά και η ελευθερία στον ερωτώμενο να εκφραστεί και να ενισχύσει τον αυθορμητισμό του (Ιωσηφίδης, 2008: 97-98).

Χρησιμοποιήθηκαν προκαθορισμένες ερωτήσεις, ως βασικός κορμός της συζήτησης, όμως οι απαντήσεις του ερωτώμενου καθόριζαν την πορεία της συνέντευξης. Η ευελιξία αυτή έδινε τη δυνατότητα στον ερευνητή να αλλάξει την πορεία της συνέντευξης και να ακολουθήσει την πορεία της σκέψης του εκάστοτε εφήβου. Το γεγονός ότι δεν αποτελούσε μια τυποποιημένη συνέντευξη επέτρεπε στους συνεντευξιαζόμενους να αναπτύξουν τη σκέψη τους, να αναλύσουν επιπλέον ζητήματα που θεωρούσαν σημαντικά και να αισθάνονται ελεύθεροι να εκφραστούν (Ισαρη & Πουρκός, 2015: 97).

Οι ερωτήσεις που πλαισίωσαν τις συνεντεύξεις για την παρούσα έρευνα αφορούσαν σκέψεις και συναισθήματα των εφήβων για τα θεσμικά όργανα του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων και τη διαδικασία που ακολουθείται στην άσκηση της ποινικής δίωξης.

2.2. Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων

Ως αποτέλεσμα της ποιοτικής έρευνας που διεξήχθη, παράχθηκε ένα πλήθος δεδομένων με στοιχεία πολυπλοκότητας. Ανέκυψε, λοιπόν, η ανάγκη κατηγοριοποίησης και κωδικοποίησης του λόγου των υποκειμένων με τρόπο που να καθίσταται ο λόγος λειτουργικός και αξιοποιήσιμος για ανάλυση. Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων υλοποιήθηκε μέσω διαδικασιών νοηματοδότησης και κατηγοριοποίησης του ποιοτικού υλικού. Για την ανάλυση των δεδομένων, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης, μέσω της οποίας αναδύθηκαν θεματικές, οι οποίες στη συνέχεια οδήγησαν σε δημιουργία ευρύτερων κατηγοριών, γεγονός που σκιαγραφεί την έμφαση που δίνεται στον λόγο των συνεντευξιαζόμενων.

Μέσω της θεματικής ανάλυσης εντοπίστηκαν επαναλαμβανόμενα νοηματικά μοτίβα που είχαν παραχθεί κατά τη διαδικασία της συνέντευξης και αποδόθηκε νόημα στα δεδομένα αυτά, προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος της έρευνας.

Πιο συγκεκριμένα, έγινε προσεκτική ανάγνωση του συνόλου των ερευνητικών δεδομένων από τις απομαγνητοφωνήσεις και ενεργητική αναζήτηση θεμάτων και νοημάτων που έχουν σημασία για το εξεταζόμενο θέμα. Στο δεύτερο στάδιο, αποδόθηκε ένας εννοιολογικός προσδιορισμός, ένας κωδικός που εκφράζει σε συντομία το νόημα που δίνει ο ερευνητής στο συγκεκριμένο τμήμα των δεδομένων. Στο τρίτο στάδιο συνδυάστηκαν οι διαφορετικοί κωδικοί στις θεματικές ενότητες και υποενότητες. Τέλος, συγκεντρώθηκε το σύνολο των πλήρως επεξεργασμένων θεμάτων που προέκυψαν από το ερευνητικό υλικό και πραγματοποιήθηκε η τελική ανάλυση και η συγγραφή των ευρημάτων. Στο πλαίσιο αυτό, επιλέχθηκαν ιδιαίτερα ζωντανά παραδείγματα ή απλά αποσπάσματα που να συλλαμβάνουν την ουσία των ζητημάτων τα οποία επιλέγουν να αναδείξουν.

2.3. Επιλογή – Χαρακτηριστικά συμμετεχόντων

Στην έρευνα συμμετείχαν 17 ανήλικοι, στους οποίους περιλαμβάνονται χρήστες παράνομων ψυχοδραστικών ουσιών, ηλικίας 15-18 ετών, που παρακολουθούσαν θεραπευτικά προγράμματα απεξάρτησης και έφηβοι που δεν συμμετείχαν σε κάποιο πρόγραμμα. Προκειμένου να υπάρχει πρόσβαση στον πληθυσμό, αυτό πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με δημόσιους φορείς απεξάρτησης εφήβων, και συγκεκριμένα με τον ΟΚΑΝΑ (Μονάδα Εφήβων/Νέων «Ατραπός», Υπηρεσία Άμεσης Κοινωνικής Παρέμβασης), το ΚΕΘΕΑ (ΚΕΘΕΑ-«Ανάδυση») και το ΨΝΘ (Πρόγραμμα Εφήβων και Νέων «Αργώ»). Επιπλέον, έγινε επαφή με εφήβους που δεν παρακολουθούσαν κάποιο από τα παραπάνω προγράμματα μέσω προσέγγισης της κύριας ερευνήτριας με τον παραπάνω πληθυσμό.

Οι έφηβοι που δεν ήταν ενταγμένοι σε κάποιο πρόγραμμα αποτέλεσαν έναν πληθυσμό που ήταν δύσκολο να προσεγγιστεί. Εκτιμήθηκε, όμως, ως ιδιαίτερα σημαντικό να υπάρχει πρόσβαση σε υποεκπροσωπούμενους πληθυσμούς, περιθωριοποιημένες κοινότητες ή άτομα που εμπλέκονται σε στιγματισμένες συμπεριφορές, καθώς αποτελούν σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων, μια και δεν εκπροσωπούνται σε έρευνες και δεν ακούγεται εύκολα η γνώμη τους. Ως εκ τούτου, αξιοποιήθηκε η δύναμη των κοινωνικών και επαγγελματικών δικτύων, προκειμένου να αυξηθεί η πιθανότητα συμμετοχής και να προσεγγιστούν ανήλικοι που μπορεί να ήταν επιφυλακτικοί να συμμετάσχουν στην έρευνα. Το εν λόγω δείγμα προσεγγίστηκε με δύο τρόπους: α) είτε μέσω των εφήβων που πραγματοποίησαν συνέντευξη και στη συνέχεια το πρότειναν σε συνομιλήκους β) είτε μέσω εφήβων που γνώριζε η κύρια ερευνήτρια λόγω της επαγγελματικής της ιδιότητας.

Έναυσμα για την εμπάθυση σε αυτήν την ομάδα ήταν τα επιστημονικά ενδιαφέροντα της κύριας ερευνήτριας. Η εργασιακή εμπειρία με ανήλικους χρήστες και τους γονείς τους ανέδειξε την ανάγκη διερεύνησης της πραγματικής διάστασης του θέματος.

Για την επιλογή των συμμετεχόντων πραγματοποιήθηκε η δειγματοληψία σκοπιμότητας, όπου εκ προθέσεως επιλέχθηκαν άτομα και τοποθεσίες κατάλληλα για την ερμηνεία του φαινομένου. Εφαρμόστηκε η στρατηγική της σκόπιμης δειγματοληψίας (purposeful ή αλλιώς purposive ή judgmental sampling), καθώς αυτή επιλέγει ενεργητικά και σκόπιμα το δείγμα εκείνο του οποίου τα μέλη θα εξυπηρετούν με τον καλύτερο τρόπο τους σκοπούς και τα ερωτήματα της έρευνας. Το κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε για την επιλογή των συμμετεχόντων και τοποθεσιών είναι το αν εξασφαλίζουν ένα «πλούτο πληροφοριών» (Creswell, 2011: 10).

Από όσους έλαβαν μέρος, τα δέκα άτομα ήταν αγόρια και τα επτά κορίτσια. Η ηλικία τους ήταν από 15 έως 18 χρονών, και συγκεκριμένα: το 76% ήταν άτομα δεκαεπτά χρονών και πάνω, το 12% δεκαέξι χρονών και το υπόλοιπο 12% δεκαπέντε χρονών. Όσον αφορά την καταγωγή των συνεντευξιζόμενων, η συντριπτική πλειοψηφία ήταν ελληνικής καταγωγής, ενώ δύο άτομα ήταν αλβανικής καταγωγής και ένα άτομο Ρομά.

Ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (που οι ανήλικοι θεώρησαν σημαντικό να αναφέρουν), δύο άτομα είχαν διαγνωστεί με διάσπαση προσοχής και υπερκινητικότητα, ένα άτομο είχε μητέρα που αντιμετώπιζε ψυχιατρικά προβλήματα και δύο άτομα είχαν γονείς που κάνανε χρήση.

Το 70% των συμμετεχόντων πήγαινε σχολείο χωρίς να έχει επαναλάβει σχολική τάξη στο παρελθόν, το 18% είχε μείνει στην ίδια τάξη κατά το διάστημα της εκπαίδευσής του και το 12% είχε σταματήσει εντελώς το σχολείο.

Η ηλικία έναρξης της χρήσης κυμαίνεται από 12 έως 15 ετών, με την πλειοψηφία των εφήβων (53%) να δηλώνει ότι ξεκίνησε στα δεκατέσσερα, ενώ το αμέσως επόμενο υψηλό ποσοστό είναι το 17%, που ανέφερε ως ηλικία πρώτης χρήσης τα δεκατρία. Η ουσία που χρησιμοποίησαν οι έφηβοι σ' αυτήν την πρώτη επαφή με τα ναρκωτικά ήταν το χασίς και το ecstasy.

Τέλος, το 70% από αυτούς είχε εμπλοκή με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων και τα αδικήματά τους αφορούσαν κατοχή ναρκωτικών, κλοπές, οπλοκατοχή (μαχαιριού, σιδηρογροθιάς), διακίνηση ναρκωτικών. Οι ανήλικοι που ενεπλάκησαν με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ήταν, κυρίως, άτομα που απασχολούσαν πρώτη φορά τις αρχές, ενώ τρία άτομα είχαν τουλάχιστον μία καταδικαστική απόφαση, με την οποία κρίθηκε ότι είχαν τελέσει κάποια παράνομη πράξη διαφορετική από αυτήν στην οποία οφειλόταν η νέα εμπλοκή τους.

2.4. Τόπος και χρόνος της έρευνας

Η έρευνα διεξήχθη σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη από τον Σεπτέμβριο 2021 έως τον Δεκέμβριο 2022.

3. Ανάλυση των δεδομένων: Τα κύρια ερευνητικά αποτελέσματα

3.1. Η αλληλεπίδραση με την αστυνομία

Οι τοποθετήσεις των συνεντευξιαζόμενων για τη στάση της αστυνομίας έναντι των εφήβων συγκλίνουν και εκφράζουν αρνητικές εμπειρίες. Οι περιγραφές τους αναδεικνύουν βίαιη συμπεριφορά (λεκτική ή σωματική) και κατάχρηση εξουσίας, χωρίς σεβασμό στην ανηλικότητα. Παρατηρούνται φαινόμενα εκφοβισμού, παραβίασης δικαιωμάτων, αστυνομική αυθαιρεσία.

«...είναι ακραία η συμπεριφορά τους ...έχει τύχει φέτος να πηγαίνω σπίτι βράδυ και να με σταματήσει ένα συν πολιτικό, ήταν το μόνο αμάξι, και εγώ σκάλωσα, είπα ποιος είναι αυτός... και κατεβαίνουνε τρία άτομα ΟΠΚΕ και μου λένε “γρήγορα στον τοίχο”, ενώ δεν υπήρχε κάποιος λόγος να με ελέγξουν και ήταν πολύ απότομοι, άγριοι, και ενώ είμαι ανήλικος που συμπεριφέρθησαν λες και ήμουν ο Escobar» (Συν. 7).

«...μου φέρονται άσχημα και κάθε φορά τούς εξηγώ ότι θέλω να μου μιλάνε ευγενικά όπως τους μιλάω εγώ, και ουσιαστικά δεν καταλαβαίνουν και συνεχίζουν να μιλάνε άσχημα και λένε “θα μας ακούς, θα κάνεις αυτό”, ένας που με είχε σταματήσει, άρχισε να μου λέει “κωλόπαιδο, και κάνεις αυτό και εκείνο”» (Συν. 4).

Επίσης, φαίνεται πως δεν ακολουθείται η διαδικασία σύμφωνα με το πρωτόκολλο της σύλληψης, και οι αστυνομικοί ασκούν τα καθήκοντά τους κατά παράβαση του ισχύοντος κανονιστικού πλαισίου. Οι ανήλικοι αντιμετωπίζονται ως εγκληματίες, ασκείται εις βάρος τους υπέρμετρη βία και γίνονται αποδέκτες ταπεινωτικής μεταχείρισης. Η διασταύρωση και σύγκρουση των αστυνομικών, που βρίσκονται σε θέση ισχύος, και των αδύναμων εφήβων προδιαγράφει μια ξεκάθαρη ρωγμή στον ψυχισμό των ανηλίκων.

«Ουσιαστικά, όμως, δεν ακολουθούνε καμία διαδικασία, γιατί πρέπει να σε ενημερώσουν γιατί θεωρείσαι ύποπτος, έχουν δικαίωμα να σε ψάξουν, αλλά όχι να σε τραμπουκίζουν και να σε ρωτάνε ουσιαστικά πράγματα σαν να είσαι ένοχος. Οπότε δεν ισχύουν ούτε δικαιώματα ούτε τίποτα. Ενώ αντιθέτως σε εκβιάζουν για να απαντήσεις και χρησιμοποιούν βία σίγουρα λεκτική και κάποιες φορές σωματική. Η στάση τους μπορεί να είναι καλύτερη μόνο αν υπάρχει κόσμος γύρω που θα τους δει και μπορεί να παρέμβει αλλιώς... η αντιμετώπιση είναι ανάρμοστη» (Συν. 12).

«...αυτοί (οι αστυνομικοί) αυτό που κάνουν είναι να κοροϊδεύουν, να ειρωνεύονται, να προσπαθούν να σε φοβίζουν λέγοντάς σου ψέματα και υπερβολές...» (Συν. 15).

«...κάνει ντου στο πάρκο, φωνάζει, σε περικυκλώνουν τρεις-τέσσερις αστυνομικοί, σε ψάχνουνε, σου κατεβάζουν τα παντελόνια μπροστά στον κόσμο, σε βρίζουνε... σε 16 χρονών όλα αυτά... πάρα πολλές βρισιές, θα σου κάνω αυτό, το άλλο... δεν κάνει τίποτα καλύτερο... σε απειλούνε με βρισιδία, σου παίρνουνε τα πράγματα... έτσι

κάνουνε η μαφία στην Κολομβία, δεν κάνει η αστυνομία... σκάνε και με foulface και κρατάνε το όπλο λες και θα με πυροβολήσουν... αυτά κάνει... δεν τη νοιάζει αν κάνεις απλά χρήση και έχεις ένα τσιγάρο και είσαι 16 χρονών... δεν σέβονται τίποτα... δεν υπάρχει καλός και κακός αστυνομικός, όλοι είναι ίδιοι... δεν ακούνε τίποτα από αυτά που λες, είναι σαν να σου κάνουνε bullying... δεν σου αφήνουνε ούτε τους γονείς μας να πάρουμε τηλέφωνο...» (Συν. 5).

Η διάκριση μεταξύ των πολιτών είναι έκδηλη στα λόγια των εφήβων, με ρατσιστική και ομοφοβική διακριτική μεταχείριση. Η θεσμική βία και ο ρατσισμός αφορά περιστατικά που δεν είναι απλώς «πρακτικές» της αστυνομίας, αλλά αδικήματα κατά των πιο ευπαθών και ευάλωτων ομάδων. Οι ανήλικοι που προέρχονται από ευάλωτες ομάδες επισημαίνονται πιο εύκολα από τις δικτυικές αρχές και πολλές φορές θυματοποιούνται.

«...κατάχρηση εξουσίας, βία, άσκοπη βία... ειδικά όσοι ήταν αλλοδαποί... α, καλά, εκεί σσσσα, πολύ ξύλο. Άσκοπη βία, αυτό. Δηλαδή πολύ μαζεμένο θυμό (οι αστυνομικοί), τον οποίο τον εκφράζουμε εκεί που μπορούμε, στα άτομα που έχουνε συλλάβει, αυτό...» (Συν. 17).

«...με τη βία που ασκούνε, και οι περισσότεροι από αυτούς έχουν ρατσιστικές απόψεις – ομοφοβικές... που στα μάτια μου μου δείχνει έναν άνθρωπο όπου δεν έχει εκπαιδευτεί σωστά...» (Συν. 3).

«...και ψάχνανε εμένα (Ρομά), ψάχνανε τους φίλους μου, όσους πίνουμε μόνο, ή κανέναν άκυρο Πακιστανό...» (Συν. 16).

Με βάση τα ερευνητικά πορίσματα, αυτό που προκύπτει είναι ότι το άγχος, ο φόβος και ο θυμός είναι τα κύρια συναισθήματα που συνοδεύουν τον ρόλο της αστυνομίας. Σε αυτά τα κλιμακούμενα αρνητικά συναισθήματα επωάζει ο κίνδυνος της μετουσίωσής τους σε αντίδραση.

«...Όταν ακούω τη λέξη αστυνομία... έχω... είχα τουλάχιστον, έναν φόβο ο οποίος ακόμα δεν έχει ξεπεραστεί, αλλά πλέον έχει μειωθεί αρκετά...» (Συν. 3).

«...άγχος και φιλοθυμός, αλλά πιο πολύ άγχος... χωρίς να έχω να κρύψω κάτι... δηλαδή μπορεί να μην έχω τίποτα πάνω μου, να μην είμαι παράνομος, αλλά να νιώθω άγχος όταν τους βλέπω... αλλά μόνο που τους βλέπω ή είναι κοντά νιώθω περίεργα... δεν νιώθω σε καμία περίπτωση ασφάλεια» (Συν. 10).

«...δεν μας προστατεύουν και πρέπει να βρω εγώ τρόπο να προστατέψω τον εαυτό μου... είναι άχρηστοι... δεν εκτρέφω μίσος... αλλά δεν μου αρέσουν...» (Συν. 15).

Η παραμονή στο αστυνομικό τμήμα αποτελεί για τους ερωτώμενους μια τραυματική εμπειρία που τους εκθέτει σε κακομεταχείριση και καταστρατήγηση βασικών δικαιωμάτων. Και μόνο η κράτηση ανηλίκων για διάστημα μεγαλύτερο από το ελάχιστο, που απαιτείται για την ταυτοποίησή τους, παραβιάζει κατάφωρα δικαιώματά τους.

«...Αγχωτικό πολύ... έχω ακούσει ιστορίες που οι αστυνομικοί είναι ευγενικοί απέναντι στα παιδιά... έχω ακούσει και πολύ άσχημες καταστάσεις...» (Συν. 13).

«...Έμεινα πέντε μέρες στο τμήμα και ήταν χάλια... ...λιποθύμησα την τρίτη μέρα, έχασα πέντε κιλά... οι κατηγορίες μου ήταν σοβαρές... δεν κοιμόμουν... όλα ήταν μέσα στη βρόμα, είχε κάτι περιέργους τύπους μαζί μου, ήταν στο κρατητήριο, τα στρώματα ήταν μέσα στα αίματα και τους εμετούς, δεν μπορούσα να κοιμηθώ, ακουμπούσα μόνο στο πάτωμα, μου συμπεριφερόντουσαν σα να ήμουν σκυλί, μπάνιο έκανα με ένα λάστιχο... είχα πάρα πολύ άγχος, δεν έτρωγα, έχασα 5 κιλά σε τρεις μέρες...» (Συν. 5).

«...βασικά δεν μου εξήγησαν τίποτα απ' ό,τι θα γινότανε... σε κάποια φάση βρήκα το θάρρος να ζητήσω το τηλέφωνο για να ενημερώσω τους δικούς μου, γιατί είχε πάει αργά πλέον και εγώ είχα βγει για μια βόλτα από το σπίτι... και ήμουν οκτώ ώρες στο τμήμα...» (Συν. 9).

3.2. Η επαφή με τον εισαγγελέα ανηλίκων

Παρόλο που προβλέπεται σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας η άμεση ενημέρωση του ανηλίκου σχετικά με τα δικαιώματά του και τη διεξαγωγή της εις βάρος του διαδικασίας, ο-η Εισαγγελέας ανηλίκων περιγράφεται από μια μερίδα συνεντευξιαζόμενων ως ένα γραφειοκρατικό και τεχνοκρατικό στέλεχος με έλλειψη ενσυναίσθησης. Το λειτούργημα του εισαγγελέα παρουσιάζεται, από ένας μέρος του δείγματος, ως εργασία για τη μελέτη κυρίως νομικών δεδομένων. Ο ανθρώπινος παράγοντας δεν λαμβάνεται και τόσο υπόψη· δίνοντας προτεραιότητα στη λύση του νομικού μέρους, σε βάρος της κοινωνικής και ανθρωπιστικής πλευράς και της εξατομικευμένης παρέμβασης. Η ανάγκη για ενημέρωση, ενδιαφέρον, προσπάθεια των δικαιωμάτων του παιδιού και ύπαρξη κλίματος φιλικού προς το παιδί αποτυγχάνεται παταγωδώς.

«...Κάποιες είναι καλές και κάποιες κακές... εκείνη που είχα πάει ήταν χάλια, γιατί της έλεγα τα προβλήματά μου, αλλά δεν με άκουγε καν και έλεγε τα δικά της... καμία κατανόηση, ήθελε μόνο να συμφωνώ μαζί της...» (Συν. 8).

«...είχα μια ξανθιά κυρία... αδιάφορη... δεν ασχολήθηκε και πολύ, άρα ήταν διαδικαστική η συνάντηση... μου είπε μια κουβέντα με το ζόρι και ότι θα γίνει δικαστήριο... ένιωθα ότι την καθυστερώ...» (Συν. 7).

«...Δεν μου έρχεται τίποτα, είναι γραφειοκράτης που κάνει τη δουλειά του και μέχρι εκεί.....αδιάφορος...» (Συν. 11).

Παράλληλα εκφράζεται και η αντίθετη άποψη που αναδεικνύει τη σπουδαιότητα του ρόλου του εισαγγελέα, τόσο σε προσωπικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο, για την προάσπιση των συμφερόντων των παιδιών. Οι έφηβοι, μέσω της εξιστόρησής τους, επικύρωσαν τον σημαντικό προληπτικό και εγγυητικό ρόλο του στον κοινωνικό τομέα, καθώς και τον ρόλο του συντονιστή στην εφαρμογή της προνοιακής πολιτειακής μέριμνας για τον ανήλικο.

«...Εγώ τον νιώθω ως υπεράσπιση για τους ανήλικους... αλλά εξαρτάται από τον άνθρωπο... θα μπορούσε να είναι προστασία... αλλιώς μπορεί να είναι ένας τυπικός άνθρωπος που σου λέει μόνο πού θα καταλήξεις κ.λπ. ...» (Συν. 15).

«...Έχει μεγάλη ευθύνη για τα παιδιά... θα πρέπει να έχει την κατάλληλη κριτική ικανότητα για να κρίνει τι θα βοηθήσει το κάθε παιδί ξεχωριστά...» (Συν. 13).

«...Κάποιος που είναι υπεύθυνος για παράνομες πράξεις ενός ανηλίκου. Τη λέξη την συνδυάζω με κάτι παράνομο που έκανε κάποιος κάτω των 18, και επειδή είσαι ανώριμος, χρειάζεσαι άλλη αντιμετώπιση, και πιστεύω ότι ο εισαγγελέας βοηθάει τον ανήλικο όσον αφορά τις πράξεις του... Είναι υπέρ του ανηλίκου, έτσι όπως τον έχω στο μυαλό μου, θα χρησιμοποιήσει τα πιο δελεαστικά και ισχυρά του επιχειρήματα για να πείσει τον έφηβο...» (Συν. 3).

Ο σημαντικός του ρόλος επιβεβαιώνεται και από την προσδοκία των εφήβων να έχουν μια «δεύτερη ευκαιρία». Περιμένουν από τον εισαγγελέα να λειτουργήσει συμβουλευτικά απέναντί τους, να τους συναισθανθεί και αντί να προχωρήσει την ποινική δίωξη, να βοηθήσει τους εφήβους με εξωδικαστικά μέτρα.

«Την πρώτη, εγώ πιστεύω ότι πρέπει να τη χαρίζουν... να μη σε στέλνουν στα δικαστήρια, αλλά να έδιναν και συμβουλές... όποιος και αν είναι αυτός, να του έλεγαν να το σκεφτεί λίγο παραπάνω...» (Συν. 3).

«Μμμμμ... δεν ξέρω τι θα βοηθούσε... ...νομίζω μια δεύτερη ευκαιρία θα με βοηθούσε ή να πάω σε πρόγραμμα... δεν θα ήθελα να με χαντακώσουνε και να με στείλουν να δικαστώ... να μην είναι αυστηροί... θα ήθελα να με ακούει και να προσπαθεί το όλο θέμα από όλες τις μεριές, να προσπαθήσει να μπει στη θέση μου... γιατί οι περισσότεροι εκεί είναι απρόσωποι...» (Συν. 7).

«Το καλύτερο... αυτό που πιστεύω εγώ... και είναι το παν για μένα... αντί να με στείλουν στα δικαστήρια... μπορεί, με όμορφο τρόπο, να μου πει κάποιος να μη δίνω δικαίωμα... μια συμβουλή με ενδιαφέρον... να μου εξηγήσει πέντε πράγματα... να βάλω το μυαλό μου να στροφάρει για άλλα πράγματα... δηλαδή το σχολείο, το μέλλον μου, κάποια κοπέλα...» (Συν. 11).

Η συμμετοχή των ανηλίκων στα επιμέρους στάδια της ποινικής διαδικασίας συνοδεύεται από έντονη συναισθηματική φόρτιση. Τα συναισθήματα των εφήβων περιγράφουν τη δυσάρεστη διαδικασία που βίωσαν:

«...μου έρχεται για κάποιο λόγο πάλι απελπισία και εξαθλίωση, γιατί από ό,τι φαντάζομαι, αυτοί οι άνθρωποι δεν είναι οι καλύτεροί τους εαυτοί... ειδικά όταν παίρνουν αποφάσεις για το μέλλον και τη ζωή των άλλων... δεν νιώθω ασφαλής για τη θέση τους και τις αποφάσεις που παίρνουν...» (Συν. 9).

«...όταν ακούω εισαγγελέα, φοβάμαι, γιατί ξέρω ότι αν ξαναβρεθώ εκεί δεν θα είναι για καλό, είναι μια τρομακτική λέξη για μένα...» (Συν. 5).

3.3. Ο δικαστής ανηλίκων

Ο δικαστής ανηλίκων, σύμφωνα με τα υποκείμενα της έρευνας, είναι επιφορτισμένος με το ευαίσθητο έργο της τελικής απόφασης για την ποινική μεταχείριση του ανηλίκου, που μπορεί να επηρεάσει συνολικά τη ζωή του.

«...Η ζωή μου και η εξέλιξή της είναι στην κρίση του Δικαστή...» (Συν. 5).

«...με φοβίζει η δύναμη που έχουν... η δύναμη που έχουν στη ζωή μου... δεν έχει να κάνει με τα πρόσωπα των δικαστών, οποιοσδήποτε που έχει τέτοια δύναμη θα με φόβιζε... μπορεί να παρέμβει στη ζωή μου, να αποφασίσει για μένα χωρίς εμένα και μπορεί και να κάνει και λάθος...» (Συν. 9).

Οι απόψεις που εκφράζονται στις συνεντεύξεις δίστανται για τον ρόλο του δικαστή, με τις εμπειρίες να είναι αντικρουόμενες. Από τη μία μεριά, παρουσιάζεται ως πρόσωπο με ικανότητες, ενδιαφέρον και αμεροληψία, ενώ, από την άλλη, διαφαίνεται ένας τυπικός ρόλος.

«...Κανένας δικαστής δεν δίνει τον χρόνο να σε καταλάβει και να δει τι χρειάζεσαι ως βοήθεια. Στο Ανηλίκων υπάρχουν και παιδιά που τους έχουν βοηθήσει, αλλά είναι λίγα, πολύ λίγα...» (Συν. 13).

«...οι δικαστές, κυρίως, το έργο τους είναι πιο τίμιο από των αστυνομικών, γιατί όντως προσπαθούν και δείχνουν κατανόηση... το καλό με τα δικαστήρια Ανηλίκων στην Ελλάδα είναι ότι δεν σε διαχωρίζουν ανάλογα με την καταγωγή σου, αν είσαι Ιρακινός, Αλβανός, Έλληνας, όλοι έχουν την ίδια ποινή. Εμένα που με πιάσανε με έναν Έλληνα δεν είχα διαφορετική μεταχείριση επειδή ήμουν Αλβανός. Υπάρχει ισότητα στο Ανηλίκων. Και η δικαστής στο ένα μου δικαστήριο ήταν καλή... αφιέρωσε χρόνο να μάθει για τη ζωή μου, τα ενδιαφέροντά μου, και έτσι ήταν πιο εύκολο από μένα να την ακούσω και να μην αντιδράσω ή θυμώσω...» (Συν. 1).

«...εγώ πιστεύω ότι το Ανηλίκων προσπαθεί έστω και λίγο, μερικά άτομα να τα προλάβει, να τα σώσει πριν ενηλικιωθούν, γιατί αν δεν βάλουμε μυαλό πριν ενηλικιωθούν, μετά είναι δύσκολο...» (Συν. 3).

«...Δεν μου έρχεται τίποτα, είναι γραφειοκράτης που κάνει τη δουλειά του και μέχρι εκεί... ...αδιάφορος...» (Συν. 11).

3.4. Ο επιμελητής ανηλίκων

Οι απαντήσεις για την επικοινωνία με τον επιμελητή ανηλίκων προβάλλουν την ανάγκη των εφήβων για προσωπική επαφή, ενσυναίσθηση και ενημέρωση της ποινικής διαδικασίας.

«...Όταν ήταν να δω τον επιμελητή, δεν ήθελα καθόλου, έλεγα, ωχ, τώρα θα με κάνει ανάκριση, και αυτός σαν τους υπόλοιπους θα είναι όλο ερωτήσεις και “έξυπνες” τάχα συμβουλές, αλλά τελικά άλλαξε η άποψή μου, γιατί νιώθω ότι με άκουσε στα αλήθεια, ήθελε να μάθει για μένα, τη χρήση...» (Συν. 8).

«...Εγώ πηγαίνω σε επιμελητή, εμένα με βοηθάει να μιλάω με την κυρία επιμελήτρια, με είχε δει τι άγχος έχω και με καταλάβαινε τι περνούσα. Εμένα με βοηθάνε αυτές οι συναντήσεις...» (Συν. 5).

«...Βοηθάνε οι συναντήσεις γιατί συζητάμε για την καθημερινότητά μου, για κάτι που μπορεί να με νευρίασε και μπορεί να δω λάθη που κάνω ή πού έχω λάθος συμπεριφορά. Λέω αυτό που ισχύει και δεν χρειάζεται να σκέφτομαι τι θα πω ή πώς θα το πω. Στο δικαστήριο ξέρεις ότι όλα καταγράφονται, οπότε φιλτράρεις τι θα πεις και πώς θα το πεις. Με τους επιμελητές είναι αλλιώς. Αυτό είναι καλό, ας πούμε, αν υπάρχουν άτομα που δυσκολεύονται, είναι καλό να έχουν κάπου να μιλήσουν. Υπάρχουν άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα και προβλήματα με τον νόμο και δεν έχουν πού να μιλήσουν, οπότε οι επιμελητές είναι ό,τι χρειάζονται...» (Συν. 1).

«...Σίγουρα είναι βοηθητικοί, είναι μια πολύ δυνατή βοήθεια... έτσι όπως το καταλαβαίνω εγώ... γιατί και σου εξηγούν κάποια πράγματα που μπορεί να μην ήξερες, π.χ. για τα δικαστήρια και τις διαδικασίες... είναι λίγο σαν ψυχολόγος... μπορεί να σε ψυχολογήσει με δυο κουβέντες που θα πει... έχουν εμπειρία και ξέρουν πώς είναι ένα άτομο σε αυτές τις ηλικίες και γιατί μπορεί να βρέθηκε στο δικαστήριο... σου αφιερώνουνε χρόνο, σε ακούνε, ακούνε την προσωπική σου ιστορία...» (Συν. 11).

Από την άλλη, όμως, υπογραμμίζεται ότι ο ρόλος τους είναι διφορούμενος με ετερόκλητες αρμοδιότητες. Τα υποκείμενα της έρευνας εκλαμβάνουν τους αντίστοιχους επαγγελματίες ως έναν κρίκο της αλυσίδας του συστήματος, χωρίς να βρίσκουν ιδιαίτερο νόημα στον τρόπο που ασκούν τα καθήκοντά τους.

«...Πιστεύω ότι είναι λίγο ανούσιος ο ρόλος του, γιατί τον τελικό λόγο έχει ο δικαστής... Μια δεύτερη γνώμη μπορεί να βοηθούσε τον δικαστή να δει τον ανήλικο αλλιώς, οπότε δεν είναι ανούσιος ο ρόλος του...» (Συν. 3).

«...Αααα, σαν ψυχολόγος μιας μέρας είναι οι επιμελητές... ακούς μια ιστορία και ούτε να αποφασίσεις μπορείς ούτε να μπεις βαθιά στο θέμα, γιατί περιορίζονται τα πράγματα... νομίζω ότι χρειάζεται να ασχοληθούν περισσότερο με τους γονείς, γιατί αυτοί είναι οι βασικοί στη ζωή του παιδιού...» (Συν. 13).

«...ήταν καλή η επιμελήτρια, αλλά πιστεύω ότι θα έπρεπε να γνωρίζει λίγα πράγματα περισσότερα για τη χρήση...» (Συν. 15).

3.5. Η διαδικασία της δίκης

Οι απαντήσεις επικεντρώνονται στην έλλειψη διαδικασιών που προάγουν τη φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη, επισημαίνοντας τη χρονοβόρα διαδικασία, την έλλειψη ουσιαστικής συμμετοχής, την απουσία ενδιαφέροντος για την ιστορία και τις απόψεις του ανήλικου παραβάτη.

«...Δεν ένιωσα τίποτα στη δίκη... δεν με άγγιξε... ήταν γρήγορη η διαδικασία χωρίς να δίνουν βάση επί της ουσίας... άλλωστε εγώ δεν έκανα κακό σε κανέναν, έκανα μόνο στον εαυτό μου...» (Συν. 11).

«...Θυμάμαι μια μακρά αναμονή που αύξανε το άγχος μου, με νευρίασε η αναμονή μέχρι να γίνει η δίκη... εγώ αν δεν ήμουν στην ώρα μου θα είχα κυρώσεις, αυτοί που δεν τηρούσαν την ώρα δεν είχαν...» (Συν. 9).

«...δεν με ρώτησαν τίποτα... ξεκίνησα να λέω κάποια πράγματα, αλλά με διέκοψαν... ήθελα να πω την προσωπική μου ιστορία για να τους δώσω να καταλάβουν τι συμβαίνει, αλλά δεν έδωσαν καμία σημασία...» (Συν. 14).

Σε αυτή τη διαδικασία οι έφηβοι εξωτερικεύουν αρνητικά συναισθήματα.

«...Τη δίκη τη σκέφτομαι με άγχος και φόβο... το τι θα γίνει... αν θα τη βγάλω καθαρή ή θα τιμωρηθώ...» (Συν. 12).

«...Έχω άγχος, αγωνία, στρες για τη δίκη... πώς θα τα πω, πώς θα ακουστούν, πώς θα μου μιλάνε, τι ποινή θα έχω...» (Συν. 5).

Τέλος, οι συνεντευξιζόμενοι τονίζουν ότι η ίδια η έκθεση στο δικαστήριο ανηλικών φαίνεται να έχει επιζήμια επίδραση.

«...μου φαίνεται πολύ άσχημο ένα παιδί να βρίσκεται στα δικαστήρια... είναι παιδί... ...δεν βρίσκω κανένα λόγο για να βρίσκεται ένα παιδί στα κρατητήρια, στα δικαστήρια... για ό,τι κάνουνε, οι γονείς τους θα έπρεπε να βρίσκονται στα δικαστήρια... δεν υπάρχει ατομική ευθύνη σε έναν ανήλικο... δεν είναι ώριμος, πρέπει να του δώσεις τις ευκαιρίες να ωριμάσει, όχι να τον τιμωρήσεις...» (Συν. 15).

«...γενικά με το δικαστικό τέτοιο, με αυτό το σύστημα δεν θέλω πολλά, θα ήμουν αρκετά αρνητική και επιφυλακτική, είναι διαδικαστικός ο ρόλος τους...» (Συν. 6).

4. Συμπεράσματα

Μελετώντας σε βάθος το σύνολο των συνεντεύξεων και τις τοποθετήσεις των ερωτώμενων, διαπιστώθηκε γενικότερη συμφωνία όλων των απόψεων όσον αφορά την απόκλιση ανάμεσα στο θεσμικό πλαίσιο της δικαιοσύνης ανηλικών και στον τρόπο εφαρμογής του από τους εκπροσώπους του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.

Τα ευρήματα της έρευνας υποδηλώνουν τις αρνητικές εμπειρίες των ανηλικών με την αστυνομία, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τον θεωρητικό σκοπό της προστασίας του δημόσιου συμφέροντος και της προστασίας του πολίτη.

Οι έλεγχοι σε πιάτσες-στεκία, οι προσαγωγές και οι συλλήψεις πραγματοποιούνται από ομάδες δίκυκλης αστυνόμευσης όπως η ΔΙΑΣ ή ομάδες καταστολής όπως η ΟΠΚΕ, ενώ οι διαδικασίες ολοκληρώνονται στα κατά τόπους αστυνομικά τμήματα. Αυτό σημαίνει ότι τα περιστατικά με εφήβους τα διαχειρίζονται αστυνομικοί χωρίς επιμόρφωση και μετεκπαίδευση σε θέματα ανηλικότητας.

Στην Ελλάδα, η δράση και η λειτουργία της αστυνομίας εδώ και αρκετά πλέον χρόνια δείχνουν μια αλόγιστη χρήση βίας δυσανάλογη σε σχέση με τους κινδύνους.

Η παραβίαση κανόνων κατά τη διάρκεια ελέγχων, η απρεπής συμπεριφορά αστυνομικών, η άρνηση να δηλώσουν τα στοιχεία τους κατά τη διαδικασία προσαγωγής και κράτησης επαναλαμβάνονται στερεοτυπικά σε κάθε έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη και αναφέρονται και στην έκθεση του Εθνικού Μηχανισμού για την πρόληψη των βασανιστηρίων (Βιδάλη, 2020: 2).

Σύμφωνα με τον Παπανικολάου (2020: 17), δεν υπάρχει η υποδομή, αλλά ούτε καν η επιστημονική και πολιτική κουλτούρα για την παραγωγή μιας δημόσιας γνώσης για την αστυνομία και άρα πολιτικής για την αστυνομία, όχι μόνο ως συγκεκριμένη οργάνωση, αλλά ως κοινωνική λειτουργία. Έτσι, με τα προαναφερθέντα δεδομένα, ένα ζήτημα που οφείλει να τεθεί είναι ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις στην αστυνομία, με ειδική μνεία στην αντιμετώπιση των ανηλίκων.

Η επιλεκτική συζήτηση σχετικά με το θέμα αντικατοπτρίζεται από την ένδεια ερευνών που κυριαρχεί στο πεδίο και από τον φόβο, ο οποίος λειτουργεί ανασταλτικά στην καταγγελία περιστατικών αστυνομικής αυθαιρεσίας. Ο τρόπος όμως αστυνόμευσης αφορά τη βιωματική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα σε ανήλικους χρήστες και αστυνομικούς, η οποία καθορίζεται σε αυτό το πρώτο επίπεδο ορατότητας του προβλήματος των ναρκωτικών, δηλαδή στον δρόμο (Βιδάλη, 2016: 4). Όταν ο ανήλικος συλλαμβάνεται από την αστυνομία, πρόκειται για την πρώτη επαφή του με το σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων. Μετά τη σύλληψη, το νεαρό άτομο μπορεί να μεταφερθεί στο αστυνομικό τμήμα για εξέταση και να τεθεί υπό αστυνομική κράτηση. Αυτές οι πρώτες επαφές με την αστυνομία μπορεί να προκαλέσουν άγχος στον ανήλικο, καθώς δεν έχει γνώσεις ούτε κατανοεί τι θα επακολουθήσει (International Juvenile Justice Observatory, 2016: 76-77).

Επιπρόσθετα, η δημοσιοποίηση του γεγονότος της σύγκρουσης ή ρήξης του εφήβου με τον νόμο, που επιτυγχάνεται μέσω της σύλληψης και της άσκησης ποινικής δίωξης, σηματοδοτεί την έναρξη μιας μακράς διαδικασίας με κλιμακούμενη ένταση. Συγκεκριμένα, το γεγονός της σύλληψης του εφήβου ορίζει το σημείο ρήξης του νέου με την έννομη τάξη. Η παραμονή στο κρατητήριο (που διαρκεί από ένα έως τέσσερα εικοσιτετράωρα) θα μπορούσε, συμβολικά, να θεωρηθεί η απομόνωση του νέου από την κοινωνική ζωή, καθώς αυτός απομακρύνεται από τη γειτονιά, τη σχολική κοινότητα, την οικογένεια. Η σύλληψη και η άσκηση ποινικής δίωξης προκαλεί κρίση στον ίδιο τον νέο, αλλά και στην οικογένεια από την οποία προέρχεται, και η οποία θεωρείται νομικά υπεύθυνη για τις πράξεις του, λόγω της ανηλικότητάς του (Χαιρπάλογλου, 2011: 10-11).

Οι άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις της αστυνομικής παρέμβασης στη ζωή των εφήβων επιβεβαιώθηκαν και σε μελέτη του Lopes κ.ά. (2012), όπου εξετάστηκε η επίδραση της παρέμβασης σε μεταγενέστερη ηλικία (στα τριάντα τους). Τα αποτελέσματα φανερώνουν ότι η πρώιμη αστυνομική παρέμβαση επηρεάζει όχι μόνο την επακόλουθη εγκληματική συμπεριφορά, αλλά και κρίσιμα μη εγκληματικά αποτελέσματα – ιδιαίτερα το εκπαιδευτικό επίπεδο, τις ευκαιρίες απασχόλησης και την οικονομική

ευημερία. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, οι έφηβοι που βιώνουν επαφή ή σύλληψη με την αστυνομία έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες σύλληψης στη νεαρή ενήλικη ζωή, και αυτή η πρώιμη αστυνομική παρέμβαση σχετίζεται έμμεσα ή άμεσα με τη χρήση ναρκωτικών σε μεγαλύτερες ηλικίες.

Διευρύνοντας τη συζήτηση, ο Del Toro με τους συνεργάτες του (2019) επισημαίνουν ότι οι επαφές με τις αρχές επιβολής του νόμου επιφέρουν αυξημένη παραβατική συμπεριφορά στη ζωή των εφήβων έξι, δώδεκα και δεκαοχτώ μήνες μετά. Τα δεδομένα της διαχρονικής έρευνας αναφέρουν ότι τα έφηβα αγόρια, στα οποία πραγματοποιήσε έλεγχο η αστυνομία, περιέγραψαν συχνότερη εμπλοκή στην παραβατικότητα, ανεξάρτητα από προηγούμενες παραβατικές συμπεριφορές, ένα εύρημα που συνάδει με τη θεωρία του χαρακτηρισμού (labeling). Διαπιστώθηκε επίσης ότι η ψυχολογική δυσφορία μεσολαβεί εν μέρει σε αυτή τη σχέση, εγείροντας ερωτήματα πολιτικής σχετικά με την αποτελεσματικότητα των συνηθισμένων αστυνομικών στάσεων.

Βασιζόμενοι στη θεωρία του χαρακτηρισμού, οι Kim & Lee (2018) εξέτασαν τη σχέση μεταξύ της πρώτης σύλληψης, της παραβατικότητας και του μορφωτικού επιπέδου. Υπογραμμίζεται ότι είναι αξιοσημείωτη η πιθανή αύξηση του εγκλήματος για τους ανηλικούς, ως συνάρτηση της επιβολής επίσημων κυρώσεων. Ταυτόχρονα, οι παράπλευρες συνέπειες των επίσημων κυρώσεων έχουν συνδεθεί με το μειωμένο μορφωτικό επίπεδο των ανηλικών. Αμφισβητείται, λοιπόν, εάν η επίσημη παρέμβαση εναντίον παραβατών θα ήταν πιο αποτελεσματική τόσο στη μείωση του μελλοντικού εγκλήματος όσο και στην ενίσχυση της δημόσιας ασφάλειας, καθώς για τους περισσότερους νέους η παραβατικότητα και η χρήση ουσιών αρχίζει να μειώνεται καθώς το άτομο ενηλικιώνεται και ωριμάζει.

Πρόσφατη έρευνα των Gonzalez & Mayka (2022) καταδεικνύει τις επιζήμιες συνέπειες της αστυνόμευσης στη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη, συμπεριλαμβανόμενης της πολιτικής συμμετοχής και αίσθησης του ανήκειν μεταξύ εκείνων που βιώνουν άμεσα τιμωρητικές επαφές με την αστυνομία. Τονίζουν πως η αστυνόμευση ενισχύει την ανισότητα στη δημοκρατία και συνεπάγεται την επιβολή σωματικής βλάβης σε ορισμένους για την προστασία της ασφάλειας άλλων.

Ως εκ τούτου, η σύλληψη έχει διάχυτη κοινωνικοοικονομική επιρροή. Οι έφηβοι που συλλαμβάνονται είναι πιο πιθανό να εγκαταλείψουν το σχολείο και να επηρεαστεί η μελλοντική εργασιακή τους απασχόληση. Με αυτούς τους τρόπους, η σύλληψη μπορεί να αλληλοεπιδράσει με άλλους κοινωνικούς, καθοριστικούς παράγοντες της υγείας (Plunk et al., 2019). Η άδικη αστυνομική μεταχείριση, σε έρευνα των Dennision & Finkeldey (2021), συνδέεται με μια σειρά κοινωνικο-ψυχολογικών και συμπεριφορικών αποτελεσμάτων στην ενήλικη ζωή, συμπεριλαμβανομένων των καταθλιπτικών συμπτωμάτων, του αυτοκτονικού ιδεασμού και της χρήσης ναρκωτικών.

Επιπλέον, η επιθετική αστυνόμευση έχει αποδειχθεί (Rouhani et al., 2019) ότι έχει αρνητικό αντίκτυπο στην υιοθέτηση προγραμμάτων πρόληψης της δημόσιας υγείας και συμπεριφορών που σχετίζονται με τη χρήση ναρκωτικών. Η μεροληπτική επιβολή

της νομοθεσίας για τα ναρκωτικά οδηγεί σε επιλεκτικές συλλήψεις που βασίζονται σε φυλετικά, εθνοτικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά, θέτοντας σε περαιτέρω μειονεκτική θέση τις περιθωριοποιημένες ή ευάλωτες κοινότητες. Η τιμωρητική νομοθεσία για τα ναρκωτικά και η επιβολή της ενισχύει τον στιγματισμό, επηρεάζει τη σωματική και ψυχική υγεία και δημιουργεί εμπόδιο στην πρόσβαση στη θεραπεία και στην αλληλεπίδραση με ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα.

Ο χρήστης ναρκωτικών μπορεί εύκολα να θεωρηθεί ο αποδιοπομπαίος τράγος μιας πάσχουσας κοινωνίας που απαιτεί την τιμωρία του. Αυτή η οπτική αλλάζει τον προσανατολισμό, και το κοινωνικό φαινόμενο της εξάρτησης γίνεται ποινικό φαινόμενο. «Το έγκλημα του δρόμου» αποτελεί πρόβλημα που οφείλεται στους τρόπους με τους οποίους ο ποινικός κώδικας κατηγοριοποιεί τις παράνομες και τις νόμιμες συμπεριφορές – ή και προϊόν ηθικών πανικών. Στην προσπάθεια αυτή μετέχει και το ίδιο το ποινικό σύστημα, αφού η παρουσία του εγκλήματος συνιστά όρο για την ύπαρξή του, η δε αύξηση της εγκληματικότητας αποτελεί όρο για την ανάπτυξή του, για την αύξηση των πόρων που του διαθέτουν (Λάζος, 2007: 131 κ.ε.).

Σ' αυτόν τον φαύλο κύκλο, η σχέση των ανηλίκων και της αστυνομίας ακροβατεί μεταξύ της συμμόρφωσης και της αντίδρασης. Οι πρακτικές εκφοβισμού και άσκησης βίας ενισχύουν την εξουσιαστική θέση των αστυνομικών απέναντι σε ευάλωτες ομάδες και η ευαλωτότητα των ανηλίκων χρησιμοποιείται για να επιβληθεί ο νόμος. Καθώς η αστυνομία έχει σημαντική διακριτική ευχέρεια να καθορίζει τον τρόπο εκτέλεσης των καθηκόντων της, η φύση των αλληλεπιδράσεων της με τους ανηλικούς μπορεί να διαφέρει πολύ μεταξύ του πληθυσμού. Αντί να παρέχει φροντίδα σε ευάλωτες ομάδες, άλλοτε φανερά και άλλοτε άδηλα, μπορεί να καταφύγει στη χρήση βίας, προκειμένου να αποκτήσει τον έλεγχο μιας κατάστασης που ενδεχομένως να μην κατανοεί πλήρως.

Ο σεβασμός, η αξιοπρέπεια, η φροντίδα και η αμεροληψία, ως έννοιες που προσβέβει η φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη, φαίνεται πως εκλείπουν από τις διαδικασίες της αστυνομίας. Αντ' αυτών αναφέρθηκε ότι χρησιμοποιούνται υβριστικές φράσεις, απειλές, εξευτελιστικοί έλεγχοι και στιγματιστικές διαδικασίες. Οι έφηβοι χρήστες αντιμετωπίζονται ως απειλητική ομάδα και υπόκεινται σε αυξημένους ελέγχους που επιδεινώνει την ευαλωτότητά τους. Ο γρήγορος και ασταθής χαρακτήρας των αστυνομικών αλληλεπιδράσεων ξαφνιάζει τους εφήβους, που ούτως ή άλλως δεν έχουν τον αμυντικό μηχανισμό για να το αντιμετωπίσουν. Είναι σαφές ότι οποιοδήποτε άτομο θα δυσκολευόταν να διαχειριστεί μια βίαιη, πιεστική διαδικασία, πόσω μάλλον ένας έφηβος. Λόγω του αναπτυξιακού υπόβαθρου της εφηβικής ηλικίας η αλληλεπίδραση με την αστυνομία, η σύλληψη και η κράτηση εκθέτει τους ανηλικούς σε ατομικούς κινδύνους που επηρεάζουν την ευημερία τους αλλά και τη δυσκολία τους να αντιμετωπίσουν αυτούς τους κινδύνους και τις συνέπειές του (Zarowsky et al., 2013: 4-5).

Εντούτοις, η αυθαίρετη δράση της αστυνομίας συνεχίζεται και πολλές φορές ενισχύεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εφηβικής ηλικίας. Αυτό προκύπτει

από το γεγονός ότι ένας έφηβος δεν έχει τη γνωστική και συναισθηματική ικανότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό του, οπότε θα υποταχθεί γρήγορα στις διαδικασίες που του επιβάλλονται, έχοντας ως γνώμονα τον φόβο που τον κυριεύει. Πέρα από τον φόβο, ένα άλλο συναίσθημα που επικρατεί και τονίστηκε από τους συνεντευξιαζόμενους είναι ο θυμός και η δυσκολία διαχείρισής του. Συνεπώς, ο ανήλικος δεν έχει τη συναισθηματική ωριμότητα να ανταποκριθεί στις αντιδεοντολογικές συμπεριφορές των αστυνομικών, με αποτέλεσμα να συγκρούεται και να αντιδράει δίνοντας αφορμή στις αστυνομικές δυνάμεις να ενισχύσουν την ανάρμοστη συμπεριφορά τους. Η επαναστατικότητα, ο πειραματισμός με νέες συμπεριφορές και η προκλητική στάση των εφήβων αποτελεί αφορμή για αυστηρή αστυνόμευση, ενώ, αντιθέτως, αυτά τα χαρακτηριστικά προτάσσουν την ανάγκη για προστασία και ιδιαίτερη μεταχείριση των νέων.

Η στάση της αστυνομίας αναφέρεται και σε δημοσίευση του Μαγγανά (2008: 26), όπου περιγράφεται πως οι ίδιες συνθήκες μπορούν να ληφθούν υπ' όψιν με διαφορετικό τρόπο από τον αστυνομικό, ανάλογα με το αν προτάσσει την καταστολή ή όχι. Ενίοτε, η απόφαση αν θα αναληφθεί δράση μπορεί να εξαρτηθεί από κριτήρια όπως το φύλο, η ηλικία, οι θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις και άλλα στερεότυπα. Στην πράξη, αυτό που είναι επιβλαβές για το σύστημα δεν είναι η διακριτική ευχέρεια καθ' εαυτή, αλλά η άσκησή της με μη ορθό τρόπο. Οι αστυνομικοί αποτελούν βασικό μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου και έχουν την εξουσία να λαμβάνουν αποφάσεις, κατά τη διάρκεια της αστυνόμευσης, της σύλληψης και της προανάκρισης, επηρεάζοντας τη ζωή των πολιτών.

Η άσκηση της εξουσίας ουσιαστικά καθορίζεται από τα όργανα της τάξης, όπου οι αστυνομικοί επιλέγουν αν θα επεμβαίνουν ή όχι. Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε ότι η παρέμβαση πολλές φορές οργανώνεται βάσει στερεότυπων ή ακόμη και προκαταλήψεων. Υπήρχε διαφορετική αντιμετώπιση στα κορίτσια απ' ό,τι στα αγόρια όπως και εντατικοποιημένοι έλεγχοι σε άτομα διαφορετικής καταγωγής ή εθνικότητας. Το θεσμοθετημένο στίγμα που παράγεται από τις δομές εξουσίας ουσιαστικά παγιώνει και μεγεθύνει την κοινωνική αποδοκιμασία και νομιμοποιεί τις υπάρχουσες ανισότητες. Είναι μια μορφή συμβολικής βίας που παράγεται και παγιώνεται μέσω επίσημων θεσμικών πρακτικών εντός της κοινωνικής δομής (Ζήση, 2020: 150). Υπό αυτήν την έννοια, οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου, μέσω των παρεμβάσεών τους, δεν προωθούν την ισότητα και τη δικαιοσύνη, αλλά αντιθέτως, επιβεβαιώνουν τις υφιστάμενες διακρίσεις και ανισότητες.

Καθώς τα ζητήματα που εμπλέκονται στις συγκρούσεις της αστυνομίας με τους ανήλικους παραμένουν σχετικά αμετάβλητα, εγείρονται ερωτήματα για το αν ο ρόλος της αστυνομίας μπορεί να επαναπροσδιοριστεί και να υιοθετηθεί μια προσέγγιση που βασίζεται στη φροντίδα των ευάλωτων ανηλίκων και στην προάσπιση των δικαιωμάτων τους (Angiolini, 2017: 165-166). Η πλειονότητα των συμμετεχόντων ήταν δύσπιστη σχετικά με την ικανότητα της αστυνομίας να αλλάξει στάση, θεωρώντας ότι η διακριτική μεταχείριση, η χρήση υπέρμετρης και ανεξέλεγκτης βίας από τα

αστυνομικά όργανα αποτελεί, πλέον, πάγια πρακτική. Η καταγραφή και η διερεύνηση των περιστατικών αστυνομικής βίας και αυθαιρεσίας στη χώρα μας ήταν ανέκαθεν ιδιαίτερα ισχνή, γεγονός το οποίο, όχι μόνο οδηγεί σε φαινόμενα ατιμωρησίας, αλλά αποτελεί και ανασταλτικό παράγοντα για τις καταγγελίες από πλευράς των θυμάτων, λόγω έλλειψης εμπιστοσύνης αναφορικά με την αξιοπιστία των πειθαρχικών διαδικασιών (Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2022).

Περαιτέρω, υπήρξε κοινός τόπος μεταξύ συνεντευξιζόμενων, ότι ο εισαγγελέας ανηλικών δείχνει να έχει περιοριστεί στη διεκπεραίωση των υποθέσεων, χάνοντας τον ρόλο του βασικού εγγυητή των δικαιωμάτων των ανηλικών. Επισημαίνεται ότι η εφαρμογή μέτρων λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας τυπικής νομικής προστασίας, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες ανάγκες, η προσωπικότητα, οι οικογενειακοί και κοινωνικοί παράγοντες της ζωής του ανηλικού.

Ως απάντηση στην υπάρχουσα τυποποιημένη διαδικασία, πολλοί ανήλικοι πρότειναν την εφαρμογή εξωδικαστικών μέτρων (από τον εισαγγελέα), προκειμένου να μην ασκηθεί εις βάρος τους ποινική δίωξη, και εξέφρασαν την ανάγκη μιας «δεύτερης ευκαιρίας». Η ανάγκη εφαρμογής εξωδικαστικών πρακτικών επιβεβαιώνεται και από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, όπου αναδεικνύονται οι σχετικοί κίνδυνοι της δίωξης σε υποθέσεις ανηλικών. Πολλαπλές μελέτες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η εμπλοκή στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλικών είναι εγκληματική, δημιουργώντας ισχυρά κίνητρα πολιτικής για να περιοριστεί η ανάμειξη στο ελάχιστο. Μια μετα-ανάλυση από τους Wilson και Hoge (2012) διαπίστωσε ότι η αποχή από την ποινική δίωξη ήταν «σημαντικά πιο αποτελεσματική στη μείωση της υποτροπής» από τη δίωξη. Μεταγενέστερες μελέτες έχουν δώσει παρόμοια αποτελέσματα, με τους Barrett και Katsiyannis (2017) να διαπιστώνουν ότι η δίωξη ενός παιδιού αύξησε την πιθανότητα υποτροπής, ειδικά για τους παραβάτες που απασχολούσαν το σύστημα για πρώτη φορά και για λιγότερο σοβαρά αδικήματα. Ομοίως, οι Gatti, Tremblay και Vitaro (2009) ανέφεραν ότι η μεγαλύτερη εμπλοκή στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλικών αύξησε δραματικά την πιθανότητα τα παιδιά να συνεχίσουν την παραβατική τους δράση ως ενήλικοι.

Ο ρόλος του εισαγγελέα είναι καθοριστικός και πρωταγωνιστικός στο πεδίο παράκαμψης της ποινικής διαδικασίας ανηλικών. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού (International Juvenile Justice Observatory, 2016: 27) καλεί τα συμβαλλόμενα κράτη να θεσπίσουν μέτρα για την αντιμετώπιση κατηγορούμενων παιδιών χωρίς προσφυγή στη δικαιοσύνη, αλλά στην Ελλάδα η αποχή από την ποινική δίωξη δεν έχει την αναμενόμενη εφαρμογή (Τσιαρδακλή, 2018). Η αποχή από την ποινική διαδικασία και η άμεση παρέμβαση του εισαγγελέα θα προσφέρει άμεσες εναλλακτικές λύσεις στον ανήλικο και κίνητρο για να τις επιλέξει. Επιπλέον, εκτιμάται ότι η αποχή από την ποινική δίωξη θα αποφορτίσει το ήδη επιβαρυσμένο δικαστικό σύστημα, θα αποφευχθεί ο στιγματισμός των εφήβων και τα αιτήματα θα κατευθύνονται άμεσα σε εξωδικαστικούς φορείς κοινωνικής προστασίας.

Οι εισαγγελικές αρχές, λοιπόν, μπορούν να εξετάσουν αλλά και να εφαρμόσουν εξω-δικαστικές πρακτικές με παράλληλη τήρηση των απαραίτητων δικονομικών εγγυήσεων για τον ανήλικο. Ο θεσμός της αποχής του εισαγγελέα από την ποινική δίωξη αποσκοπεί στην επίτευξη της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Θεωρείται μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες της ποινικής δίκης ανηλίκων, θεσπίζοντας την παράκαμψη της ποινικής διαδικασίας και την αποφυγή των στιγματιστικών της συνεπειών (Γασπαρινάτου, 2020).

Επιπλέον, σε όλες τις συνεντεύξεις αναδείχθηκε ότι οι δικαστές ανηλίκων έχουν «αποστολή» να λαμβάνουν αποφάσεις, με τους εφήβους να βιώνουν την επιρροή που έχει αυτή η απόφαση στη ζωή τους. Υπό το πρίσμα του μεγάλου φόρτου των υποθέσεων στο δικαστήριο Ανηλίκων, οι δικαστές φαίνεται να λειτουργούν «κατά περίπτωση» και να θεωρείται ότι βρίσκονται έξω ή πάνω από την πραγματικότητα που προσεγγίζουν (Falcicchio, 2019: 65-66).

Συμφωνία υπήρχε και στην απουσία ενεργής συμμετοχής των ανηλίκων σε όλες τις διαδικασίες, η παράλειψη της περιγραφής της προσωπικής εμπειρίας και η απρόσωπη προσέγγιση από τα θεσμικά όργανα της ποινικής διαδικασίας. Οι ζωές των ανηλίκων δραστών αναβιώνουν στις δικαστικές-εισαγγελικές αίθουσες, και η εξιστόρηση των γεγονότων φέρνει στην επιφάνεια την έλλειψη εκπαίδευσης των λειτουργών της δικαιοσύνης, μειονεκτούσες ή αποκλίνουσες οικογενειακές και κοινωνικές συνθήκες ζωής των ανηλίκων. Η ακρόαση και η κατανόηση είναι ουσιαστικές αρχές της φιλικής δικαιοσύνης και ο δικαστής-εισαγγελέας ανηλίκων είναι σημαντικό να γνωρίζει και να εφαρμόζει τις διαδικασίες με προσοχή και υπομονή (Falcicchio, 2019: 68).

Ο χρόνος που θα αφιερωθεί σε κάθε παιδί δεν συνδέεται με τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας και με τον αριθμό των ακροάσεων, αλλά με τον διαθέσιμο χρόνο της ουσιαστικής ακρόασης, που πρέπει να αφιερώνεται χωρίς την πίεση της διεκπεραίωσης της υπόθεσης. Χρόνος ο οποίος δεν καταχράται την ευαλωτότητα των ανηλίκων ή των υποκειμένων που εμπλέκονται στην υπόθεση, αλλά αντιθέτως υπογραμμίζει τον σεβασμό. Είναι χρήσιμο να υπάρχει επιμελής μέριμνα για κάθε πτυχή των υποθέσεων που απασχολούν τη δικαιοσύνη, προκειμένου να αναδεικνύονται οι εμπειρίες, τα συναισθήματα, οι επιθυμίες και οι προσδοκίες των παρευρισκομένων. Η ακρόαση από τον δικαστή είναι κάτι περισσότερο από επαλήθευση/διάψευση των γεγονότων και έχει να κάνει με τη φροντίδα της αλλαγής.

Στην πραγματικότητα, η βιασύνη είναι κακός σύμβουλος. Ενώ όλοι οι δικαστές πρέπει να αποφασίζουν, μερικές φορές όσο το δυνατόν γρηγορότερα, όταν παρεμβαίνει κανείς σε ζωές ανηλίκων και κατ' επέκταση σε προσωπικές σχέσεις πρέπει πρώτα να εργαστεί για να καταλάβει και μετά να αποφασίσει. Ο πρώτος στόχος είναι επομένως να επιτευχθεί η συμφωνία, η συναίνεση, η λιγότερο τραυματική λύση. Ως προς αυτό, η παρέμβαση του δικαστή, με τη μορφή της επιβολής μιας ποινής, γίνεται σε δεύτερο ή σε τρίτο επίπεδο, όχι ως αρχική επιλογή.

Τέλος, ένα ακόμα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι οι έφηβοι εκλαμβάνουν την εμπλοκή τους με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ως ένα κομβικό σημείο εμπλουτισμένο με

αρνητικά συναισθήματα. Αυτή η άποψη συμφωνεί με τους κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίοι τονίζουν πως υπάρχει ένας αθέατος τρόπος με τον οποίο το στίγμα αγκαλιάζει τις δικαστικές αίθουσες, εγείροντας σοβαρά ερωτήματα σχετικά με την κρατική παρέμβαση (μέσω της ποινικής διαδικασίας) στη ζωή των νέων και των γονέων τους (Bernburg, Krohn & Rivera, 2006· Farrington & Murray 2017).

5. Αναστοχασμός ερευνητικών αποτελεσμάτων

Η ανάγνωση και κατανόηση των λόγων που κρύβονται πίσω από μια παραβατική πράξη μπορεί να προσδιορίσουν τα κατάλληλα πεδία για άμεση παρέμβαση, δίνοντας έτσι μια διαφορετική προοπτική στο μέλλον του ανηλίκου. Οι εκπρόσωποι του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων οφείλουν να δράσουν συντονισμένα, προσφέροντας τη δυνατότητα να ενισχυθούν οι παράγοντες που ευνοούν την εκάστοτε νομότυπη συμπεριφορά και αποτρέπουν την υποτροπή. Τοποθετώντας το συμφέρον του παιδιού, βασικό χαρακτηριστικό της φιλικής προς τους ανηλίκους δικαιοσύνης, στο επίκεντρο της λειτουργίας των δικαστηρίων, η υπεύθυνη, εξελισσόμενη γνώση και συνεχής εκπαίδευση των επαγγελματιών είναι σε θέση να διασφαλίσει ή να ενισχύσει τις συνθήκες προστασίας των ανηλίκων.

Αρκετές μελέτες έχουν δείξει ότι τα παιδιά και οι νέοι άνθρωποι εκτιμούν το γεγονός ότι ακούγεται η γνώμη τους άμεσα από τα αρμόδια όργανα της ποινικής δικαιοσύνης που αποφασίζουν γι' αυτούς (Cashmore & Parkinson, 2007· International Juvenile Justice Observatory, 2016· Kilkelly, 2010). Επιπλέον, η Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναφέρει ότι τα παιδιά πρέπει να έχουν τη δυνατότητα άμεσης ακρόασης στο πλαίσιο οποιασδήποτε διαδικασίας (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2007).

Το δικαίωμα συμμετοχής των παιδιών δεν είναι μόνο θεμελιώδες, αλλά έχει και σπουδαία θεωρητική σημασία. Όταν δίνεται σε ένα νεαρό άτομο η δυνατότητα να εκθέσει τα περιστατικά από τη δική του σκοπιά, αυξάνονται οι πιθανότητες να ασκηθεί θετική επίδραση σε αυτό από την παρουσία του στο δικαστήριο και να έρθει αντιμέτωπος με τις συνέπειες των πράξεών του (Fagan & Tyler, 2005: 220).

Η ενεργή συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να κατανοήσουν και να αποδεχθούν την τελική απόφαση. Για παράδειγμα, η απόφαση των δικαστών γίνεται περισσότερο αποδεκτή όταν επεξηγούνται και γίνονται κατανοητοί από το παιδί οι λόγοι για τους οποίους πάρθηκε (Cashmore & Parkinson, 2007· Saywitz et al., 2010). Το ίδιο ισχύει και για τις αποφάσεις που λαμβάνονται από ιδρύματα που έχουν στερήσει στα παιδιά την ελευθερία τους. Η δίκαιη και η συνεπής μεταχείριση αυξάνει το αίσθημα ασφάλειας και μειώνει το άγχος στα παιδιά που βρίσκονται σε σύγκρουση με τον νόμο, κάτι που επηρεάζει θετικά το κίνητρό τους να ενταχθούν σε προγράμματα θεραπείας και επανένταξης (Van der Laan & Eichelsheim, 2013). Κατά δεύτερον, η συμμετοχή μπορεί να έχει θετική επίδραση

στα παιδιά, διότι τα βοηθά να μεγαλώσουν και να γίνουν υπεύθυνοι ενήλικοι (Saywitz et al., 2010). Όταν τα παιδιά μαθαίνουν να συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, ενισχύονται οι δεξιότητές τους στη λογική και βελτιώνεται η ικανότητά τους να εκφράζουν τις απόψεις τους (Fitzgerald et al., 2009- Freeman, 1997).

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της ουσιαστικής συμμετοχής είναι το γνήσιο ενδιαφέρον για τη συμβολή του ανηλίκου σε όλα τα στάδια της δίκης, καθώς και πριν και μετά από αυτήν. Το γνήσιο ενδιαφέρον για τις απόψεις του ανηλίκου εκφράζεται με το να ενθαρρύνεται να εκφράσει τις απόψεις του και με το να του θέτονται κι άλλες ερωτήσεις από τον δικαστή-εισαγγελέα, ή την όποια άλλη αρχή, κατά τη διάρκεια της συζήτησης μαζί του (International Juvenile Justice Observatory, 2016: 28, 88).

Η δικαιοσύνη των ανηλίκων πρέπει να εξεταστεί στην πράξη ως μια δυναμική διαδικασία. Για να προωθηθεί μια εποικοδομητική συζήτηση που θα οδηγήσει σε θετικές, ευεργετικές αλλαγές, οι λεπτομέρειες των διατάξεων θα πρέπει να συζητηθούν ως προς την εφαρμογή τους. Οι νόμοι που προωθούν τα δικαιώματα και τη φροντίδα των ανηλίκων είναι σημαντικό να συνδεθούν με την εφαρμογή του νόμου και με όσα τελικά προσφέρουν στην πράξη. Οι εξωραϊσμοί και οι δημοσιοποιημένες προοπτικές της δικαιοσύνης ανηλίκων προβάλλουν μια εικονική πραγματικότητα της δικαιοσύνης που θα θέλαμε να υπάρχει.

Τα λόγια των εφήβων που παρουσιάστηκαν παραπάνω είναι τα δεδομένα που υποδεικνύουν ότι η θεωρητική βάση απέχει παρασάγγας από τον σκοπό του δικαίου ανηλίκων και τη φιλική προς αυτούς δικαιοσύνη. Η εφηβεία αποτελεί διακριτό στάδιο ζωής μεταξύ παιδικής ηλικίας και ενηλικίωσης, και η παρέμβαση του συστήματος χρειάζεται να μετατοπιστεί από τον εξαναγκαστικό έλεγχο και την καταστολή, σε μια φιλοσοφία η οποία ασπάζεται την άποψη της αντιμετώπισης των ανηλίκων παραβατών με περισσότερο σεβασμό.

Η αναζήτηση «εχθρών» και η περιθωριοποίηση των κοινωνικά παρεκκλινόντων μέσω της καταστολής και της ποινικοποίησης, διαρρηγνύει την κοινωνική συνοχή. Στην εγχώρια πρακτική, η έννοια του κινδύνου δομεί ορισμένες ομάδες ως εγγενώς «επικίνδυνες» ή «σε κίνδυνο», θεωρώντας ότι για τις συμπεριφορές τους ευθύνονται οι ίδιοι οι νέοι και από τις οποίες οι επαγγελματίες και ενήλικοι θα πρέπει να τους προστατεύσουν. Ο προσδιορισμός των ατόμων ως «κινδύνων» σημαίνει ότι τα βήματα για την ασφάλειά τους απαιτούν «διόρθωση» αυτών των ατόμων, μια προσέγγιση που είναι παθολογοποιητική και οδηγεί στην ποινικοποίηση των συμπεριφορών και στην καταστολή (Johnston & Akay, n.d.).

Αντιθέτως, η πρόληψη των αιτιών της παραβατικής συμπεριφοράς αποτελεί μηχανισμό κοινωνικής ένταξης και επανένταξης των ευάλωτων, λόγω των κοινωνικών χαρακτηριστικών τους, ατόμων. Η ενδυνάμωση των εφήβων απέναντι στον κίνδυνο της θυματοποίησης, η κοινωνική πρόνοια και προστασία συμπληρώνουν μια ολιστική αντιμετώπιση στο πλαίσιο μιας συγκροτημένης αντεγκληματικής πολιτικής (Τριανταφύλλου, 2017: 95).

Σ' αυτήν την κατεύθυνση, οι στρατηγικές «εμπλουτισμού» του περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανόμενης της αυξημένης οικογενειακής υποστήριξης, της τοποθέτησης σε ποιοτικά σχολεία, των αυξημένων οικονομικών ή εργασιακών ευκαιριών, της συμμετοχής σε κοινοτικά προγράμματα και της φροντίδας ψυχικής υγείας, έχουν υποστηρικθεί, διότι είναι δυνητικά αποτελεσματικές για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων (Feld, Casey & Hurd, 2013). Απαιτούνται, λοιπόν, δωρεάν προγράμματα από δομές δημόσιου χαρακτήρα ή επιδοτούμενα προγράμματα που είναι ικανά να προσφέρουν οικογενειακή στήριξη και συμβουλευτική, ενισχυτική διδασκαλία, επαγγελματικό προσανατολισμό, αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου μέσω δημοτικών παροχών σε αθλήματα ή δραστηριότητες.

Η πρόληψη της παραβατικότητας από την καθολική πρόληψη μέχρι την πρόληψη της απόδοσης του ποινικού στίγματος στον ανήλικο παραβάτη, αποτελεί μια ολιστική προσέγγιση στο πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής και απαιτεί παρέμβαση σε τρία επίπεδα. Το πρώτο αφορά είτε πολιτικές απεγκληματοποίησης συμπεριφορών του ανηλίκου, με την κατάργηση σχετικών νόμων που δεν προβλέπουν ποινή αλλά αναστολή της δίωξης, κατά παρέκκλιση διαδικασίες ή εναλλακτικά της ποινής μέτρα, με στόχο τον κοινωνικό αποστιγματισμό των σχετικών συμπεριφορών, είτε ευρεία αποποινικοποίηση, με την κατάργηση της ποινικής ευθύνης, ανεβάζοντας το ηλικιακό όριο απειλής με ποινή πέραν της ανηλικότητας. Το δεύτερο αφορά προληπτικές παρεμβάσεις, ώστε να μην εμπλακούν οι ανήλικοι σε παραβατικές δραστηριότητες και να μην υιοθετήσουν παραβατική συμπεριφορά. Το τρίτο αναφέρεται στην έγκαιρη παρέμβαση κατά τη σύλληψη του ανηλίκου παραβάτη, προκειμένου να αποτραπεί η παραπομπή του στις αρμόδιες εισαγγελικές αρχές και να ενταχθεί σε εναλλακτικά της ποινικής μεταχείρισης προγράμματα πρόληψης, θεραπείας και επανένταξης (Τριανταφύλλου, 2017: 10-11).

Ο καθορισμός τού πότε είναι απαραίτητη η ποινική δίωξη στη δικαιοσύνη ανηλίκων είναι θεμελιώδες ζήτημα, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα σύστημα που λειτουργεί σύμφωνα με το βέλτιστο συμφέρον του ανηλίκου. Η επιλογή της δίωξης μπορεί να έχει δραματικές και αρνητικές συνέπειες για τα παιδιά, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα της δικαστικής υπόθεσης. Η εφαρμογή προγραμμάτων εισαγγελικής ή αστυνομικής παράκαμψης-εκτροπής (diversion), αντί για πλήρη δίωξη, έχουν αυξηθεί στο εξωτερικό, έχοντας εξέχουσα θέση και, ως εκ τούτου, αξίζουν συνεχούς προσοχής (Fairchild et al., 2019: 92).

Ο εναλλακτικός δρόμος της παράκαμψης του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, την οποία με θέρμη συνιστά η Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, απαιτεί κατά μείζονα λόγο τη συμμετοχή του ίδιου του ανηλίκου, καθόσον προϋποθέτει τη σύμφωνη γνώμη του. Η διασφάλιση της εφαρμογής όλων των δικαιωμάτων του παιδιού και της φιλικής δικαιοσύνης θα συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη υλοποίηση των διεθνών πρακτικών καθώς και στην επανένταξη και κοινωνική συμπερίληψη των ανηλίκων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι πρακτικές που εντάσσονται στο ευρύτερο πεδίο της

ποινικής διαχείρισης του φαινομένου και οι πρακτικές ψυχοκοινωνικής παρέμβασης που αναπτύσσονται παράλληλα ή/και συμπληρωματικά αποτελούν βασικά συστατικά της πρόληψης της παραβατικότητας των ανηλίκων.

Εν κατακλείδι, η ανάγνωση και κατανόηση των λόγων που κρύβονται πίσω από την παραβατική πράξη μπορεί να προσδιορίσει τα κατάλληλα πεδία για άμεση παρέμβαση. Τα προγράμματα πρόληψης παρεμβαίνουν πριν ενεργοποιηθούν άλλοι μηχανισμοί της δικαιοσύνης, οπότε είναι επιτακτική ανάγκη η ολιστική οπτική του θέματος να αποτυπωθεί με ένα αλληλένδετο μοντέλο παρέμβασης που θα λαμβάνει υπόψη του το σύνολο των παραμέτρων που το αποτελούν.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βιδάλη, Σ. (2020). «Η καταχρηστική καταστολή αποδίδει;», *Εγκληματολόγοι*, 7: 1-4.
- Βιδάλη, Σ. (2016). «Το πρόβλημα των Ναρκωτικών: Κρίση και αστυνόμευση των εξαρτημένων». Στο Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.). *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (2.183-2.219). Αθήνα: Σάκκουλας.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2020). *Νεανική παραβατικότητα και αντεγκληματική πολιτική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Creswell, J. W. (2011). *Η έρευνα στην εκπαίδευση: Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας* (Χ. Τζορμπατζούδης επ.). Αθήνα: Ίων.
- Ζήση, Α. (2020). «Κοινωνικό στίγμα και ψυχική ασθένεια: Ανασκόπηση εννοιών, μεθόδων και ευρημάτων. Ανασκόπηση», *Ψυχιατρική*, 33: 149-156.
- Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2017). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*. Θεσσαλονίκη: Τζιόλας.
- Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ., Μπιτζιλέκνης, Ν. & Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2016). *Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων*. Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη.
- Κοσμάτος, Κ. (2018). «Οι πρόσφατες τροποποιήσεις στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων στο πεδίο της επιβολής του ποινικού σωφρονισμού». Στο Ε. Λαμπροπούλου, Σ. Π. Παπαμικαήλ, Π. Σχίζας (επιμ.). *Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής – Τόμος προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών κ. Αντώνη Δ. Μαγγανά* (475- 487). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Λάζος, Γ. (2007). *Κριτική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικάρτας, Σ. (2020). «Προς την αποτελεσματικότητα εφαρμογής της οδηγίας: ανασκόπηση και συστάσεις για την ατομική αξιολόγηση του παιδιού». Στο R. Vaičiūniene (επιμ.). *Ατομική αξιολόγηση των υπόπτων ή κατηγορουμένων παιδιών: ιδέες για την ορθή πρακτική* (18-33), μτφρ. Α. Κ. Κιβρακίδου. Λιθουανία: Zara Akademijos.
- Παπανδρέου, Π., Τουλούμη, Γ. & Πουλόπουλος, Χ. (2003). «Εγκατάλειψη σχολείου, χρήση ουσιών και παραβατικότητα», *Εξαρτήσεις*, 4: 25-44.

- Παπανικολάου, Γ. (2020). «Συστημική μιζέρια;», *Εγκληματολόγοι*, 7: 15-18.
- Παρασκευόπουλος, Ι. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Πιτσελά, Α. (2022). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας ανηλίκων* (8η έκδ.). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Πιτσελά, Α., Νούσκαλης, Γ., Καραγιαννίδης, Χ., Πιάγκου, Α. (2020). «Εφαρμογή της ατομικής αξιολόγησης στην Ελλάδα». Στο R. Vaiçiüniene (επιμ.). *Ατομική αξιολόγηση των υπόπτων ή κατηγορουμένων παιδιών: ιδέες για την ορθή πρακτική* (74-98), μτφρ. Α. Κιβρακίδου. Λιθουανία: Zara Akademijos.
- Τριανταφύλλου, Π. (2017). «Πρόληψη της παραβατικότητας ανηλίκων, έγκαιρη ψυχοκοινωνική παρέμβαση και εναλλακτικές της ποινικής διαχείρισης», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 5: 87-97.
- Vaiçiüniene, R. & Arolevič, J. (2020). «Δικονομικές διασφαλίσεις και ατομική αξιολόγηση των κατηγορουμένων ή υπόπτων παιδιών σε ποινικές διαδικασίες». Στο R. Vaiçiüniene (επιμ.). *Ατομική αξιολόγηση των υπόπτων ή κατηγορουμένων παιδιών: ιδέες για την ορθή πρακτική* (5-16), μτφρ. Α. Κιβρακίδου. Λιθουανία: Zara Akademijos.

Ξενόγλωσση

- Barrett, D. E. & Katsiyannis, A. (2017). "The Clemson Juvenile Delinquency Project: Major Findings from a Multi-Agency Study". *Journal of Child and Family Studies*, 26(8): 2050-2058.
- Bernburg, J. G., Krohn, M. D. & Rivera, C. J. (2006). "Official labeling, criminal embeddedness, and subsequent delinquency: A longitudinal test of labeling theory". *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43(1): 67-88.
- Bogaerts, A., Claes, L., Schwartz, S. J., Becht, A. I., Verschueren, M., Gandhi, A. & Luyckx, K. (2019). "Identity structure and processes in adolescence: Examining the directionality of between- and within-person associations". *Journal of Youth and Adolescence*, 48(5): 891-907
- Caudill, J. W. & Trulson, C. R. (2023). "Comparing Official Measures of Recidivism in Juvenile Justice". *American Journal of Criminal Justice*, 48(1): 319-344.
- Cashmore, J. & Parkinson, P. (2007). "What responsibilities do courts have to hear children's voices?". *International Journal of Children's Rights*, 15(1): 43-60.
- Cauffman, E. & Steinberg, L. (2012). "Emerging Findings from Research on Adolescent Development and Juvenile Justice". *Victims & Offenders*, 7(4): 428-449.
- Chassin, L. (2008). "Juvenile Justice and Substance Use". *The Future of Children*, 18(2): 165-183.
- Cooper, H. L. (2015). "War on Drugs Policing and Police Brutality". *Substance Use & Misuse*, 50(8-9): 1188-1194.
- Crosby, S. D. (2016). "Trauma-Informed Approaches to Juvenile Justice: A Critical Race Perspective". *Juvenile and Family Court Journal*, 67(1): 5-18.
- Del Toro, J., Lloyd, T., Buchanan, K. S., Robins, S. J., Bencharit, L. Z., Smiedt, M. G., ... Goff, P. A. (2019). "The criminogenic and psychological effects of police stops on adolescent black and Latino boys". *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(17): 8261-8268.
- Dennison, C. R. & Finkeldey, J. G. (2021). "Self-reported experiences and consequences of unfair treatment by police". *Criminology*, 59(2): 254-290.
- Fagan, J. & Tyler, T. R. (2005). "Legal socialization of children and adolescents". *Social Justice Research*, 18(3): 217-242.

- Fairchild, A. J., Gupta-Kagan, J. & Stevens Andersen, T. (2019). "Operationalizing intake: Variations in juvenile court intake procedures and their implications". *Children and Youth Services Review*, 102(C): 91-101.
- Farrington, D. P. & Murray, J. (2017). *Labeling Theory*. Empirical Tests. New York: Routledge.
- Feld, B. C., Casey, B. J. & Hurd, Y. L. (2013). "Adolescent Competence and Culpability: Implications of Neuroscience for Juvenile Justice Administration". In S. J. Morse & A. J. Roskies, *A Primer on Criminal Law and Neuroscience* (179-215). New York: Oxford University Press.
- Falcicchio, G. (2019). "Education and conflicts in the nonviolent tradition. An introduction". In D. Cantemir (ed.). *Euromentor journal studies about education* (77-83). Bucuresti: Pro Universitaria.
- Fitzgerald, R., Graham, A., Smith, A. & Taylor, N. (2009). "Children's participation as a struggle over recognition". In B. Percy-Smith & N. Thomas, *A handbook of children and young people's participation. Perspectives from theory and practice* (293-305). Hoboken: Routledge.
- Gatti, U., Tremblay, R. E. & Vitaro, F. (2009). "Iatrogenic effect of juvenile justice". *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(8): 991-998.
- Gonzalez, Y. & Mayka, L. (2022). "Policing, Democratic Participation, and the Reproduction of Asymmetric Citizenship". *American Political Science Review*, 117(1): 1-17.
- Hinds, L. (2007). "Building Police Youth Relationships: The Importance of Procedural Justice". *Youth Justice*, 7(3): 195-209.
- Kaminer, O., Ohannesian, C. & Burke, R. (2019). "Retention and treatment outcome of youth with cannabis use disorder referred by the legal system". *Adolescent Psychiatry*, 9(1): 4-10.
- Kilkelly, U. (2010). *Listening to children about justice: Report of the Council of Europe consultation with children on child-friendly justice*. Strasbourg: Council of Europe.
- Kim, J. & Lee, Y. (2018). "Does It Take a School? Revisiting the Influence of First Arrest on Subsequent Delinquency and Educational Attainment in a Tolerant Educational Background". *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 56(2): 1-50.
- Lopez-Quintero, C., Granja, K., Hawes, S., Duperrouzel, J. C., Pacheco-Colón, I. & Gonzalez, R. (2018). "Transition to drug co-use among adolescent cannabis users: The role of decision-making and mental health". *Addictive Behaviors*, 85: 43-50.
- Pilarinos, A., Barker, B., Nosova, E., Milloy, M., Hayashi, K., Wood, E., Kerr, T., Debeck, K. (2020). "Coercion into addiction treatment and subsequent substance use patterns among people who use illicit drugs in Vancouver, Canada". *Addiction*, 115(1): 97-106.
- Plunk, A. D., Peglow, S. L., Harrell, P. T. & Grucza, R. A. (2019). "Youth and Adult Arrests for Cannabis Possession After Decriminalization and Legalization of Cannabis". *JAMA Pediatrics*, 173(8): 763-769.
- Robertson, A. A., Fang, Z., Weiland, D., Joe, G., Gardner, S., Dembo, R., McReynolds, L., Dickson, M., Pankow, J., Dennis, M. & Elkington, K. (2020). "Recidivism Among Justice-Involved Youth: Findings From JJ-TRIALS". *Criminal Justice and Behavior*, 47(9): 1059-1078.
- Rocca, G., Verde, A. & Gatti, U. (2019). "Impact of Alcohol and Cannabis Use on Juvenile Delinquency: Results from an International Multi-City Study (ISR3)". *European Journal on Criminal Policy and Research*, 25(3): 259-271.
- Rouhani, S., Gudlavalleti, R., Atzmon, D., Park, J. N., Olson, S. P. & Sherman, S. G. (2019). "Police attitudes towards pre-arrest diversion in Baltimore, Maryland". *International Journal of Drug Policy*, 65(3): 78-85.
- Saywitz, K., Camparo, L. B. & Romanoff, A. (2010). "Interviewing children in custody cases: Implications of research and policy for practice". *Behavioral Sciences and the Law*, 28(4): 542-562.

- Schuck, A. M. (2013). "A Life-course Perspective on Adolescents' Attitudes to Police, DARE, delinquency, and residential segregation". *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 50(4): 579-607.
- Smith, J. A. & Osborn, M. (2003). "Interpretative Phenomenological Analysis". In J. A. Smith, *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Methods* (53-80). London: Sage.
- Springer, D. W. & Roberts, A. R. (2011). *Juvenile justice and delinquency*. U.K.-Canada: Jones & Barlett Publishers.
- Tyler, T. R. (2003). "Procedural justice, legitimacy, and the effective rule of law". In M. Tonry, *Crime and justice* (283-358). Chicago: University of Chicago Press.
- Van der Laan, A. & Eichelsheim, V. (2013). "Juvenile adaptation to imprisonment: Feelings of safety, autonomy and well-being, and behaviour in prison". *European Journal of Criminology*, 10(4): 424-443.
- Wilson, H. A. & Hoge, R. D. (2012). "The Effect of Youth Diversion Programs on Recidivism". *Criminal Justice and Behavior*, 40(5): 497-518.
- Yeterian, J. D., Greene, M. C., Bergman, B. G., Kelly, J. F. (2013). "Does mandated treatment benefit youth? A prospective investigation of adolescent justice system involvement treatment motivation and substance use outcomes". *Alcoholism Treatment Quarterly*, 31(4): 431-449.
- Young, S., Greer, B. & Church, R. (2017). "Juvenile delinquency, welfare, justice and therapeutic interventions: a global perspective". *BJPpsych Bulletin*, 41(1): 21-29.
- Zarowsky, C., Haddad, S. & Nguyen, V. K. (2013). "Beyond 'vulnerable groups': contexts and dynamics of vulnerability". *Global Health Promotion*, 20(1): 3-9.

Διαδικτυακές πηγές

- Angiolini, E. (2017). "Report of the Independent Review of Deaths and Serious Incidents in Police Custody". (Available in: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/655401/Report_of_Angiolini_Review_ISBN_Accessible.pdf).
- Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. (2022). «ΕΛ.ΑΣ. Ζητήματα Υπέρμετρης Αστυνομικής Βίας και Αυθαιρεσίας». (Διαθέσιμο στο: <https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2022/11/%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF-%CE%B8%CE%AD%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%85%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CE%95%CE%BB%CE%95%CE%94%CE%91.pdf>).
- Ευαγγέλου, Μ. (2019). «Εννοιολογική προσέγγιση της φαινομενολογίας». (Διαθέσιμο στο: <https://cncjournal.cyna.org/wp-content/uploads/2019/12/CNC-4.323-25.pdf>).
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2007). «Έκθεση σχετικά με μια στρατηγική της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού». (Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2007-0520_EL.html).
- FRA (2017). «Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη – Απόψεις και εμπειρίες παιδιών και επαγγελματιών». (Διαθέσιμο στο: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly_justice-summary_el.pdf).
- Johnston, A. & Akay, L. (n.d.). "Radical Safeguarding – A Social Justice Workbook for Safeguarding Practitioners". (Available in: https://03753e94-107a-4e97-9685-a0dfd7dde70c.usrfiles.com/ugd/03753e_03c2cbbc93a84b24a33c39a4456159bf.pdf).
- International Juvenile Justice Observatory (2016). «Μ' ακούει κανείς;». (Διαθέσιμο στο:

<http://www.epimelitesanilikon.gr/pdf/Can%20anyone%20hear%20me%20-%20pdf%20for%20printing%20house.pdf>).

- Κουράκης, Ν. (2006). «Το θεσμικό πλαίσιο του δικαίου ανηλίκων». (Διαθέσιμο στο: <https://courakis.gr/images/stories/pdf/to-thesmiko-plesio-tou-dikeou-anilikon.pdf>).
- Μαγγανάς, Α. (2008). «Ηλικία και εγκληματικότητα. Αστυνομική ανασκόπηση». (Διαθέσιμο στο: https://www.policemagazine.gr/sites/default/files/pdf/%CE%95%CE%91_2008-02-0247.pdf).
- Συμβούλιο της Ευρώπης (2010). «Κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη». (Διαθέσιμο στο: <https://ministryofjustice.gr/wp-content/uploads/2021/10/kateuthintiries-odigies-ypourgon-filiki-pros-paidia.pdf>).
- Seigle, E., Walsh, N., Weber, J. (2014). “Core Principles for Reducing Recidivism and Improving Other Outcomes for Youth in the Juvenile Justice System”. (Available in: <https://csgjusticecenter.org/wp-content/uploads/2020/01/Juvenile-Justice-White-Paper-with-Appendices-1-1.pdf>).
- Τσιαρδακλή, Δ. (2018). «Τι είναι η Εισαγγελία Ανηλίκων – Ποιος ο ρόλος του Εισαγγελέα Ανηλίκων». (Διαθέσιμο στο: <https://rprothess.gr/anilika/>).
- Χαϊρπάλογλου, Α. (2011). «Το ποινικό δίκαιο ανηλίκων στην Ελλάδα: Μια ανθρωπολογική ανάλυση των θεσμών και των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου». 4ο Διεθνές Συνέδριο, Ο ρόλος της κοινωνικής πολιτικής σήμερα: Κριτικές προσεγγίσεις και προκλήσεις. Αθήνα: 10-11/10/2011: Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής. (Διαθέσιμο στο: <http://eekp.gr/wp-content/uploads/2013/09/arxείο3.4.pdf>).

Το μεικτό ορκωτό σύστημα στην πράξη: κριτικές παρατηρήσεις από μια υπό εξέλιξη έρευνα

Ιωάννα Δρόσου

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

The Greek Jury System in practice: Critical perspectives of an ongoing research

Ioanna Drosou

Postdoc researcher, Panteion University, Department of Social Anthropology

Περίληψη

Η μελέτη εστιάζει στον τρόπο λειτουργίας του μεικτού ορκωτού συστήματος στην Ελλάδα και επιχειρεί να απαντήσει σε ποιο βαθμό υπηρετείται ο ιδρυτικός του σκοπός, που είναι η λαϊκή συμμετοχή στην απόδοση της δικαιοσύνης. Στη μελέτη παρουσιάζεται μέρος ευρημάτων ποιοτικής έρευνας πεδίου για το ορκωτό σύστημα με συμμετοχική παρατήρηση, ημι-δομημένες συνεντεύξεις και ανάλυση αρχείου. Αναδεικνύονται οι σκέψεις των ενόρκων και των τακτικών δικαστών για το μεικτό ορκωτό σύστημα και η επιρροή που έχουν οι τακτικοί δικαστές στους λαϊκούς δικαστές στη διαμόρφωση της δικαστικής κρίσης. Το ορκωτό σύστημα φαίνεται πως έχει μείνει ένα άδαιο κουφάρι, κατόπιν των παρεμβάσεων του νομοθέτη, αλλά και από τον τρόπο που εφαρμόζεται από τους τακτικούς δικαστές, ιδίως εκείνους που έχουν τον συντονισμό του δικαστηρίου. Για αυτόν τον λόγο, κρίνεται αναγκαία η ενδυνάμωση του τρόπου λειτουργίας του ορκωτού συστήματος, με κανόνες και μέτρα που ενισχύουν τη δικαιοπολιτική αποστολή του.

Abstract

The study focuses on the mixed jury system as it is applied in Greece and contributes to the debate whether and to what extent it is fulfilling its founding purpose, which is lay participation in the justice system. The study presents selected part of the findings of an ongoing qualitative field research on the jury system with participant observation, semi-structured interviews and archive analysis. The points of view

of juries and judges on the mixed jury system, as well the influence that judges have on juries' judicial judgement are highlighted. By the way it is applied and also reformed frequently, the jury system seems to have reached a dead end. For this reason, it is necessary to strengthen the provisions of the jury system, with rules and measures that will bring it back to its legal and political purpose.

1. Εισαγωγή

Το ορκωτό σύστημα εφαρμόζεται στο ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του, σχεδόν δύο αιώνες. Από αμιγώς ορκωτό, και στην αποκλειστική σχεδόν αρμοδιότητα των λαϊκών δικαστών να απονείμουν δικαιοσύνη, εξελίχθηκε σε μεικτό ορκωτό. Αντίστοιχα, η ύλη, όπως και οι αρμοδιότητές του, από εκεί που αφορούσαν όλα τα πολιτικά εγκλήματα και τα κακουργήματα περιορίζονται πλέον συνεχώς σε λίγα άρθρα του Ποινικού Κώδικα. Η μορφή που έχει σήμερα, με την αναλογία τεσσάρων ενόρκων και τριών τακτικών δικαστών, κατοχυρώθηκε στη μεταπολίτευση (03.10.1974) και με τον νόμο Ν. 5090/2024 οι ένορκοι πια δεν έχουν δικαίωμα ψήφου επί της ποινής, αλλά μόνο επί της ενοχής. Από τον τρόπο που συνεχώς συρρικνώνεται το ορκωτό σύστημα, είναι πια ένα μεγάλο ερώτημα αν και σε ποιο βαθμό επιτελούνται οι διακηρυγμένοι στόχοι του. Πρόκειται για ένα ερώτημα το οποίο δεν έχει τεθεί ποτέ ερευνητικά και αφορά έναν θεσμό ο οποίος δεν έχει αποτιμηθεί ποτέ. Μάλιστα, δεν τηρούνται καν τα ελάχιστα απαραίτητα στατιστικά στοιχεία ως προς τις αποφάσεις του ή τη σύνθεση της έδρας.

Εν εξελίξει έρευνα της γράφουσας αναδεικνύει μια σειρά ζητημάτων που προκύπτουν από την εφαρμογή του μεικτού ορκωτού συστήματος και επιδιώκει να μελετήσει τη δικαστική κρίση μέσω ενός συστήματος απονομής δικαιοσύνης που δεν αποτελείται αποκλειστικά από επαγγελματίες δικαστές, αλλά και από πολίτες.

2. Σύντομη ιστορική ανασκόπηση του ορκωτού συστήματος

Το ορκωτό σύστημα, η καρδιά του οποίου χτυπά στην αρχή του κυρίαρχου λαού, είναι ένα σύστημα που –σε διάφορες εκδοχές– εφαρμόζεται ανά τον κόσμο. Μετά την Γαλλική Επανάσταση του 1789 θεσμοθετήθηκε αρχικά στη Γαλλία και κατόπιν υιοθετήθηκε από χώρες της Ευρώπης (Βέλγιο, Γερμανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ουγγαρία, Λουξεμβούργο) ως μία μορφή εκδημοκρατισμού της ποινικής δικαιοσύνης αλλά και ως εργαλείο διαπαιδαγώγησης των πολιτών για την απονομή της δικαιοσύνης (Leib, 2007). Οι ρίζες του θεσμού εντοπίζονται πολύ πιο πίσω στον χρόνο, σε πρώιμη μορφή, στην Αθηναϊκή Δημοκρατία (6ος αιώνας π.Χ.), στην Αγγλία του

1066 και την Αμερική του 1635. Μάλιστα, το ορκωτό σύστημα περιλήφθηκε στη Διακήρυξη Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ, το 1776. Όταν το ορκωτό σύστημα εδραιωνόταν στην Ευρώπη και στις υπόλοιπες ηπείρους, στην Αμερική είχε ήδη αρχίσει το πρώτο καταργητικό κίνημα (Johnston, 1980· Horowitz & Willging, 1991· Plogstedt, 2013). Στην Ασία, και συγκεκριμένα στην Ιαπωνία, θεσμοθετήθηκε το 1928, παρότι η χώρα βρισκόταν υπό στρατιωτικό καθεστώς (Maruta, 2001). Στην αποικιοκρατούμενη Νότια Αφρική εισήχθη το 1827 και κατά το apartheid ήταν ένα ακόμα εργαλείο λευκής υπεροχής, με δικαίωμα διορισμού στη θέση του ενόρκου να έχουν μόνο οι λευκοί (Seligson, 2001).

Το ορκωτό σύστημα διακρίνεται σε δύο βασικές μορφές (Marder, 2011): σε αμιγώς ορκωτό (εφαρμόζεται κυρίως στις ΗΠΑ και σε περίπου 50 χώρες, όπως η Αυστραλία, το Καζακστάν, η Σρι Λάνκα και η Ισπανία), και σε μεικτό ορκωτό σύστημα (εφαρμόζεται κυρίως στην Ευρώπη. Στο αμιγώς ορκωτό, το σώμα των ενόρκων έχει την ευθύνη για την ετυμηγορία και τον καταλογισμό της ποινής, με έναν τακτικό δικαστή να συντονίζει την εξέλιξη της δίκης. Στο μεικτό ορκωτό σύστημα, την έδρα συναποτελούν λαϊκοί δικαστές με τακτικούς δικαστές (η αναλογία ποικίλλει σε διάφορες παραλλαγές του συστήματος). Η φιλοσοφία του μεικτού ορκωτού συστήματος είναι πως καλούνται να αποδώσουν δικαιοσύνη πολίτες, οι οποίοι μεταφέρουν στην αίθουσα του δικαστηρίου τις αρχές και τις αξίες της κοινωνίας που ζουν, μαζί με δικαστές, οι οποίοι κουβαλούν τη γνώμη των νόμων και εμπειρία στην απόδοση της δικαιοσύνης. Οι διαφορετικές εκδοχές του μεικτού ορκωτού συστήματος εντοπίζονται ως προς τον αριθμό των ενόρκων και των τακτικών δικαστών και ως προς το ποια πλευρά αποτελεί την πλειοψηφία, στην προϋπόθεση της ομόφωνης ή κατά πλειοψηφία ετυμηγορίας, στην προϋπόθεση της μυστικής ή φανεράς ψήφου, στον τρόπο που γίνεται η διάσκεψη των δικαστών (κοινή ή ξεχωριστή, με τους λαϊκούς δικαστές να συνεδριάζουν κεκλεισμένων των θυρών) (Plogstedt, 2013· Marder, 2011· Leib, 2007· Goldbach & Hans, 2014· Kutnjak Inkovic et al., 2021).

Στην Ελλάδα, εφαρμόστηκαν και οι δύο βασικές μορφές του ορκωτού συστήματος. Θεσπίστηκε πρώτη φορά στην Εθνοσυνέλευση της Τριζήνας το 1827 με τη μορφή του αμιγώς ορκωτού συστήματος, χωρίς όμως να εφαρμοστεί ποτέ. Κατόπιν, κατοχυρώθηκε στα Συντάγματα του 1844, 1864, 1911 και εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής σε περιοχές της Ελεύθερης Ελλάδας ως εναλλακτικό μοντέλο δικαιοσύνης, που αντιλαμβανόταν το έγκλημα περισσότερο ως διαπροσωπική υπόθεση δράστη και θύματος και δεν ενεργοποιούσε την κατασταλτική δράση μιας απρόσωπης πολιτείας (Καρύδης, 2010: 1.179-1.197). Στο Σύνταγμα του 1952 θεσμοθετήθηκαν τα κακούργιοδικεία, τα οποία αποτελούνταν από ενόρκους. Μάλιστα, στο ορκωτό σύστημα, όπως το κατοχύρωσε ο νομοθέτης με τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας του 1950, δεν προβλεπόταν έφεση, στη λογική ότι οι ένορκοι ως εκπρόσωποι του κυρίαρχου λαού αποκλείεται να σφάλουν και επομένως δεν γίνεται ο λαός να κρίνει ξανά την κρίση του λαού (Μοροζίνης, 2023).

Η μακρά συνταγματική παράδοση ότι ο φυσικός δικαστής του κακουργήματος είναι ο λαϊκός δικαστής, έσπασε με τη συνταγματική πράξη ΙΒ΄ της 10/31.10.1967, η οποία κατέργησε το αμιγώς ορκωτό σύστημα και το αντικατέστησε με το μεικτό ορκωτό, με την προβλεπόμενη μάλιστα πλειοψηφία (4-3) των τακτικών δικαστών (Φιλιππίδης, 1976: 20). Την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974) επιχειρήθηκε να σβηστεί από τη συλλογική μνήμη η παράδοση του κυρίαρχου λαού και να καταστεί ο ρόλος του στην απονομή της δικαιοσύνης ανενεργός, καθώς το στρατιωτικό καθεστώς, που στηριζόταν στις πολιτικές διώξεις και φυλακίσεις, αποστρεφόταν το ενδεχόμενο να υπάρχουν δικαστές που δεν θα είναι υπό τον έλεγχό του (Μοροζίνης, 2023: 23· Χατζηνικολάου, 2020: 13-14). Στη μεταπολίτευση, με τη συνταγματική πράξη της 03.10.1974, αποκαθίσταται η πλειοψηφία των ενόρκων, ενώ θεσμοθετείται και το ένδικο μέσο της έφεσης κατά των αποφάσεων των μεικτών ορκωτών δικαστηρίων (ΜΟΔ) από τα μεικτά ορκωτά εφετεία (ΜΟΕ). Στο σύνταγμα του 1975 (άρθρο 97) κατοχυρώνεται πως τα κακουργήματα και τα πολιτικά εγκλήματα δικάζονται από μεικτά ορκωτά δικαστήρια, χωρίς να αναφέρεται ακριβώς η σύνθεση της έδρας, ούτε να συγκεκριμενοποιείται η ύλη των ΜΟΔ και ΜΟΕ. Αυτά αφέθηκαν στον κοινό νομοθέτη και από το 1979 με τον Ν. 969 εντάσσονται στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

3. Το βολικό παράδοξο στη θεσμοθέτηση των ορκωτών δικαστηρίων

Έκτοτε, τα αδικήματα που υπάγονται στα μεικτά ορκωτά δικαστήρια και εφετεία συνεχώς περιορίζονται. Με την πάροδο των αναθεωρήσεων και τροποποιήσεων του ΚΠΔ συνέβη το εξής παράδοξο (Τριανταφύλλου, 2005: 121): ενώ το Σύνταγμα προβλέπει ως κανόνα (αρ. 97 §1) τα κακουργήματα και τα πολιτικά εγκλήματα να δικάζονται από τα μεικτά ορκωτά δικαστήρια και ως εξαίρεση να αφαιρούνται κάποια από την ύλη των ΜΟΔ και ΜΟΕ και να υπάγονται στα εφετεία (αρ. 97 §2),¹ διά των εξαιρέσεων η ύλη των ΜΟΔ και ΜΟΕ συρρικνώθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε πλέον ελάχιστα εγκλήματα υπάγονται σε αυτά και περιορίζονται στα κακουργήματα που στρέφονται κατά της ζωής (ανθρωποκτονία, απόπειρα, αρπαγή, αποπλάνηση), της γενετήσιας αξιο-

1. «Άρθρο 97: (Μεικτά ορκωτά δικαστήρια) 1. Τα κακουργήματα και τα πολιτικά εγκλήματα δικάζονται από μεικτά ορκωτά δικαστήρια που συγκροτούνται από τακτικούς δικαστές και ενόρκους, όπως νόμος ορίζει. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών υπόκεινται στα ένδικα μέσα που ορίζει ο νόμος. 2. Κακουργήματα και πολιτικά εγκλήματα, που με συντακτικές πράξεις, ψηφίσματα και ειδικούς νόμους έχουν υπαχθεί έως την ισχύ του Συντάγματος στη δικαιοδοσία των εφετείων, εξακολουθούν να δικάζονται από αυτά, εφόσον δεν υπαχθούν με νόμο στην αρμοδιότητα των μεικτών ορκωτών δικαστηρίων. Με νόμο μπορεί να υπαχθούν στη δικαιοδοσία των ίδιων εφετείων και άλλα κακουργήματα. 3. Τα εγκλήματα κάθε βαθμού που διαπράττονται διά του Τύπου υπάγονται στα τακτικά ποινικά δικαστήρια, όπως νόμος ορίζει».

πρέπειας (βιασμός, μαστροπεία, σωματεμπορία), και κατά της φύσης (εμπρησμός), όταν στο κατηγορητήριο δεν συμπεριλαμβάνεται και η κατηγορία της εγκληματικής οργάνωσης (187 και 187Α ΠΚ).

Ενώ, λοιπόν, οι ένορκοι θεωρούνται από τον συνταγματικό νομοθέτη ως οι καταλληλότεροι να δικάσουν τα πολιτικά εγκλήματα και τα κακουργήματα, από τον κοινό νομοθέτη δεν θεωρούνται κατάλληλοι για τα περισσότερα εγκλήματα, με τον τελευταίο να μην αισθάνεται πλέον καν την υποχρέωση να δικαιολογήσει επαρκώς γιατί εξαιρούνται (Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2001: 694· Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2004: 639). Η συρρίκνωση γίνεται χωρίς θεμελίωση αλλά και χωρίς να έχουν καθοριστεί συγκεκριμένοι άξονες που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την απαξίωση της συνταγματικής πρόβλεψης και τον περιορισμό της συμμετοχής του λαού στην ποινική δικαιοδοτική λειτουργία (Χατζηνικολάου, 2020: 17). Αυτό έγινε καταφανές με τον Ν. 2928/2001 περί εγκληματικών οργάνωσεων, όταν αφαιρέθηκαν τα άρθρα 187 και 187Α του ΠΚ από την ύλη των ΜΟΔ και ΜΟΕ, με τον νόμο αυτό να εφαρμόζεται για πρώτη φορά στη δίκη της 17 Νοέμβρη, και να εξαιρούνται τα πολιτικά εγκλήματα από τη δικαιοδοσία των πολιτών να αποδώσουν δικαιοσύνη (Σωτηρέλης, 2005).

Με την τελευταία αναθεώρηση του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (Ν. 5090/2024, ΦΕΚ, τ. Α', αρ. 30, 2024) και την τροποποίηση του άρθρου 404 ΚΠΔ (με το άρθρο 102 του παραπάνω νόμου), οι ένορκοι εφεξής συμμετέχουν στην έκδοση απόφασης μόνο επί της ενοχής και της κρίσης περί των περιστάσεων (λ.χ. ελαφρυντικών) και δεν δικαιούνται να συμπράξουν στην απόφαση επί της ποινής. Όπως σημειώνεται στην αιτιολογική έκθεση του Σχέδιο Νόμου (Ανάλυση συνεπειών ρύθμισης, 2024: 136) «η εν λόγω μεταρρύθμιση κρίθηκε αναγκαία διότι οι ένορκοι, σε αντίθεση με τους τακτικούς δικαστές, δεν έχουν τη νομική κατάρτιση και τη νομολογιακή εμπειρία για να κρίνουν με βάση τις γενικές αρχές, αλλά και τις επιμέρους διατάξεις του ποινικού δικαίου και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας για τα λοιπά ζητήματα». Με το νέο αυτό παράδοξο και τους ενόρκους να κρίνονται ικανοί να κατανοήσουν τους νομικούς όρους που περιγράφουν το έγκλημα, αλλά όχι εκείνους που περιγράφουν την ποινή, απαξιώνεται πλήρως η σκοπιμότητα συμμετοχής του λαού στην ποινική δικαιοσύνη. Γίνεται αποδεκτή από τον κοινό νομοθέτη όλη η επιχειρηματολογία του καταργητικού κινήματος και ουσιαστικά απαξιώνεται η βασική αρχή στην οποία στηρίζεται το ορκωτό σύστημα, ότι η κρίση των ενόρκων είναι δίκαιη παρότι και επειδή δεν είναι δικανική. Με αυτήν την τροποποίηση του αρ. 404, οι τακτικοί δικαστές παρεμβαίνουν στην απόφαση επί της ενοχής, χωρίς τη γνώμη αυτών που συνέδραμαν για την έκδοσή της. Ακόμα και αν μειοψήφισαν στην απόφαση, οι τακτικοί δικαστές θα είναι εκείνοι που θα υποχρεούνται να κινηθούν σε ένα σκεπτικό απόφασης με το οποίο διαφωνούν και να ορίσουν την ποινή. Πώς μπορεί αυτή η υποχρέωση να διασφαλίσει την απαιτούμενη τεκμηρίωση και αιτιολόγηση της απόφασης, ώστε να είναι εν τέλει μια δίκαιη απόφαση;

Πέρα όμως από την κατά περίπτωση πιθανότητα να μην αποδοθεί δικαιοσύνη σε κάποια υπόθεση, θεσμοθετείται, αποκτώντας νομιμοποίηση, η παράκαμψη του

Συντάγματος, με τους λαϊκούς και τακτικούς δικαστές να μη συμμετέχουν πια ισότιμα στην εκδίκαση της υπόθεσης και η κρίση του καθένα να μην έχει εξίσου βαρύνουσα σημασία. Αντίθετα, πλέον υπάρχουν δύο ταχυτήτων δικαστές, εκείνοι που μπορούν να φτάσουν την υπόθεση μέχρι τέλους και εκείνοι που στερούνται των δυνατοτήτων να το κάνουν, χωρίς βέβαια ποτέ να έχουν προβλεφθεί τα εργαλεία εκείνα που θα έδιναν στους ενόρκους την ικανότητα να αντιληφθούν τους νομικούς όρους, αν αυτό είναι πια το ζητούμενο.

Αν όμως πράγματι αυτός είναι ο σκοπός του ορκωτού συστήματος, οι λαϊκοί δικαστές να σκέφτονται και να στέκονται στο δικαστήριο όπως οι τακτικοί δικαστές, τότε ποιος ο λόγος ύπαρξης ενός ορκωτού συστήματος; «Ό,τι σώζει το κύρος του δικαίου και την ισχύ της ετερονομίας ως βασικού ρυθμού της πολιτικά οργανωμένης κοινωνίας, είναι η πειστικότητα της διαδικασίας που αναζητεί την ουσιαστική πραγματικότητα», σημειώνει ο Χρ. Αργυρόπουλος (Αργυρόπουλος, 2000: 195· Μοροζίνης, 2023: 39) και προσθέτει: «Στην ανάδειξη της διαδικασίας των ΜΟΔ ως θεσμού σύνθεσης της επαγγελματικής επάρκειας με την κοινή ευαισθησία, κρίσιμο παραμένει το γεγονός ότι ο ένορκος είναι ο φυσικός δικαστής σε ένα σύστημα δικαίου που βασίζεται στη λαϊκή κυριαρχία και στην αξία κάθε ανθρώπου». Μήπως τελικά το ορκωτό σύστημα μετατρέπεται σε ένα άδαιο κουφάρι, όπου πια έχει εξαϋλωθεί κάθε πτυχή απονομής της λαϊκής δικαιοσύνης και επομένως αποτελεί έναν θεσμό χωρίς δικαιοπολιτικό σκοπό;

4. Δικαιοπολιτική σκοπιμότητα του μεικτού ορκωτού συστήματος

Το ορκωτό σύστημα θεσμοθετήθηκε σε όλες τις ιστορικές περιόδους του ελεύθερου ελληνικού κράτους, ώστε να εκφράζεται η λαϊκή συνείδηση μέσω της συμμετοχής των ενόρκων και να καθίσταται έτσι εφικτή η διεξαγωγή ενός ισότιμου vonτού διαλόγου μεταξύ κοινωνίας και δράστη (Χατζηνικολάου, 2020: 6). Ο κεντρικός άξονας της συνεκδίκασης από λαϊκούς και τακτικούς δικαστές είναι ότι οι πρώτοι διαμορφώνουν την κρίση μόνοι τους μέσω των αποδεικτικών στοιχείων που παρουσιάζονται στην ακροαματική διαδικασία, σύμφωνα με τις προσωπικές τους ηθικές αρχές και αξίες και ότι οι δεύτεροι εφαρμόζουν το γράμμα και το πνεύμα του νόμου. Η συζήτηση για τη σκοπιμότητα της συμμετοχής του λαού στην ποινική δικαιοσύνη είναι διαχρονική.

Οι υπέρμαχοι αυτής υποστηρίζουν ότι οι ένορκοι είναι γνήσιοι εκφραστές της λαϊκής συνείδησης και δεν εξαρτώνται από την κρατική εξουσία ούτε μπορεί εύκολα –εξαιτίας της περιοδικής αν όχι μοναδικής συμμετοχής τους– να είναι διεφθαρμένοι. Επίσης, έχουν αυξημένη προσοχή στην αποδεικτική διαδικασία και δεν φθείρονται από τη δικαστική ρουτίνα (Χατζηνικολάου, 2020: 6). Δεν έχουν συμφέρον ή ενδιαφέρον για την έκβαση της δίκης και μπορούν χωρίς εξαρτήσεις να σκύψουν πάνω στην υπόθεση. Μάλιστα, το λαϊκό στοιχείο δεν συμμετέχει στην παραπομπή στο ακροατήριο ούτε στη

διατύπωση της κατηγορίας και επομένως εμφανίζεται πιο αμερόληπτο. Ταυτόχρονα, το ορκωτό σύστημα συνιστά εγγύηση υπέρ του κατηγορουμένου. Επίσης, οι ένορκοι προσεγγίζουν τα πορίσματα των διωκτικών αρχών, επειδή δεν είναι κρατικοί λειτουργοί, χωρίς την τάση να προσδίδουν αυξημένη αξιοπιστία σε σχέση με τα υπόλοιπα αποδεικτικά μέσα (Σωτηρέλης, 2005: 270). Επιπλέον, το ορκωτό σύστημα έχει μια παιδαγωγική επίδραση στους πολίτες που συμμετέχουν σε κάποια δίκη, καθώς έτσι κατανοούν εμπειρικά τον τρόπο λειτουργίας του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Τέλος, ο θεσμός των ενόρκων αποτελεί θεσμό άμεσης δημοκρατίας διά του οποίου ο λαός συμμετέχει στη δικαστική εξουσία που ασκεί τη δικαστική λειτουργία (Κωστάρας, 2001: 319-320).

Στην αντιπέρα όχθη, την οποία φαίνεται να ακολουθεί και μεγάλη μερίδα του δικαστικού σώματος (βλ. Σακελλαρόπουλος, 2002), υποστηρίζεται ότι ο θεσμός των ενόρκων είναι παρωχημένος και πως οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης που ενέπνευσαν την εισαγωγή του λαϊκού στοιχείου στη σύνθεση των ποινικών δικαστηρίων έχουν πλέον ξεθωριάσει (Μοροζίνης, 2023: 6). Όπως επιχειρηματολογούν, το δικαστικό σώμα προέρχεται από τον λαό και όχι την άρχουσα τάξη, και κυρίως από τα μεσαία και χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, κάτι που έχει διασφαλίσει η συνταγματικά κατοχυρωμένη δημόσια και δωρεάν παιδεία (Μαθθίας, 1989: 692). Επιπρόσθετα, το σύγχρονο ποινικό δίκαιο προβλέπει ασφαλιστικές δικλίδες (δημοσιότητα της δίκης, απαίτηση ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας, ένδικα μέσα, δικαίωμα εξαιρέσης, αποκλεισμού και αποχής δικαστικών προσώπων) για τον αδιάβλητο χαρακτήρα της απονομής της δικαιοσύνης. Ακόμα υποστηρίζεται ότι το «περί δικαίου αίσθημα» είναι υποκειμενικό και μερικό, σε αντίθεση με το αντικειμενικό και ολιστικό ποινικό δίκαιο που ακολουθεί ο τακτικός δικαστής (Μοροζίνης, 2023: 46). Στα επιχειρήματα για την κατάργηση του θεσμού περιλαμβάνεται και η εμπειρία των δικαστών (Μοροζίνης, 2023: 50, 58 και 69): Ότι οι ένορκοι είθισται να υποτάσσονται στην επαγγελματική αυθεντία του τακτικού δικαστή ή ότι το έργο των ενόρκων είναι δυσχερέστερο από τη στιγμή που δεν έχουν πρόσβαση στον φάκελο της δικογραφίας πριν την έναρξη της δίκης, ενώ κατά τη διάρκεια της δίκης δεν δύνανται να τη συμβουλευθούν, καθώς δεν θα μπορούν να παρακολουθήσουν την ακροαματική διαδικασία. Ακόμα υποστηρίζεται ότι είναι πολύ μικρό το ποσοστό των πολιτών που διατελούν ένορκοι και επομένως δεν επιτυγχάνεται ο παιδαγωγικός σκοπός του θεσμού.

Το ορκωτό σύστημα δεν έχει απολέσει τον δικαιοπολιτικό του χαρακτήρα, καθώς η απονομή της δικαιοσύνης από την κοινωνία είναι ένας υπέρτατος σκοπός που δεν ολοκληρώνεται ποτέ, αλλά συνεχώς απαιτείται να εκπληρωθεί. Οι τακτικοί δικαστές είναι μέρος της κοινωνίας και επηρεάζονται και από αυτή, όμως οι λαϊκοί δικαστές, ως μη επαγγελματίες του δικαίου, δρουν περισσότερο συναισθηματικά και με βάση τις αρχές της ελευθερίας και των δικαιωμάτων. Σαφώς χρειάζεται ενίσχυση το αίσθημα του καθήκοντος του ενόρκου, ώστε να μην το αντιμετωπίζει ως «αγγαρεία», αλλά αυτό προϋποθέτει ότι η κοινωνία διαπαιδαγωγείται για το σύστημα απονομής της δικαιο-

σύνης και τον τρόπο λειτουργίας του, κάτι που δεν αποτελεί σκοπό του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Επιπλέον, αν υπερिχύσει το επιχείρημα ότι οι ειδικές γνώσεις αποτελούν εχέγγυο βέλτιστης δικαιοδοτικής κρίσης, τότε θα έχει εξασθενήσει κάθε έννοια λαϊκής δικαιοσύνης. Για να συνεχίσει το ορκωτό σύστημα να ανταποκρίνεται στη δικαιοπολιτική του σκοπιμότητα θα πρέπει αρχικά να καταγραφεί στατιστικά, ώστε να γνωρίζουμε με ακρίβεια –καθώς η επιχειρηματολογία μέχρι τώρα είναι εμπειρική και στη λογική της γενίκευσης– τα ποσοστά διαφοροποίησης τακτικών και λαϊκών δικαστών, όπως και τις περιπτώσεις μεικτών πλειοψηφιών, αλλά και να έχουμε εικόνα για τη στάση των ενόρκων ανά αδίκημα ή και ανά περιοχή. Μοιάζει σαν η συζήτηση για το ορκωτό σύστημα να έχει εγκλωβιστεί στην ανακύκλωση επιχειρημάτων χωρίς επαρκή και τεκμηριωμένη αποτίμηση του θεσμού (Χατζηνικολάου, 2020: 19). Είναι αναγκαία η καταγραφή του, η διερεύνησή του και η αποτύπωσή του. Για παράδειγμα, ποτέ δεν αποτιμήθηκε η μεταφορά ποινικής ύλης από τα μεικτά ορκωτά στα τριμελή, ούτε έχει υπάρξει διερεύνηση για το τι γίνεται κατά την κεκλεισμένων των θυρών διάσκεψη και σε ποιο βαθμό οι λαϊκοί δικαστές υποτάσσονται στην κρίση των τακτικών δικαστών. Αν αυτά δεν γίνουν, τότε πώς θα υπάρξουν μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις που θα ενισχύουν τον δικαιοπολιτικό του σκοπό αντί να τον αποδυναμώνουν; Εκτός αν είναι σκόπιμη η αποφυγή τους, για να μπορεί ο κοινός νομοθέτης, καθ' υπαγόρευση της πολιτικής εξουσίας, να φέρνει το ορκωτό σύστημα στα μέτρα που εκείνη θέλει, ακόμα και αν απομακρυνθεί τελείως από τους ιδρυτικούς του σκοπούς.

5. Η έρευνα για το ορκωτό σύστημα

Η έρευνα για το ορκωτό σύστημα έχει ξεκινήσει διεθνώς ήδη από τις πρώτες δεκαετίες της εφαρμογής του, με τα ερευνητικά δεδομένα να καλύπτουν πια κάθε πτυχή αυτού. Έτσι, έχει μελετηθεί η δικαιοπολιτική σκοπιμότητά του (Diamond, 1993) και η αποτελεσματικότητά του (Jones, 2019). Έρευνες (Lempert, 2015· Dudzinski, 2013) έχουν εστιάσει στη σύγκριση των δύο συστημάτων (αμιγούς και μεικτού), εντοπίζοντας πως στο μεικτό ορκωτό σύστημα οι τακτικοί δικαστές τείνουν να κυριαρχούν επί λαϊκών δικαστών, γεγονός που καθιστά τη συμμετοχή των πολιτών στην απονομή της δικαιοσύνης κενό γράμμα. Έρευνα των Waarner, Davis, Spiranovic, Cockburn (2019) έδειξε ότι οι δικαστές και οι ένορκοι δεν συμφωνούν ως προς τους σκοπούς της ποινής. Οι ένορκοι προτάσσουν τον σκοπό της ανταπόδοσης μέσω της ποινής και της καταγγελίας, ενώ οι δικαστές εστιάζουν κυρίως στον αποτρεπτικό χαρακτήρα της ποινής. Σύμφωνα με έρευνα των Diamond & Hans (2022), για να είναι δίκαιη μια δίκη δεν αρκεί η προϋπόθεση της αξιοποίησης των αποδεικτών στοιχείων, αλλά οι ένορκοι απαιτούν από τους τακτικούς δικαστές να τους καθοδηγήσουν σωστά στη διαδικασία, η οποία συχνά περιλαμβάνει πολύπλοκους και εξειδικευμένους όρους, κάνοντάς τη ακατανόητη. Όπως συμπέραναν, όμως, οι Diamond & Hans, οι τακτικοί

δικαστές δεν φαίνεται να δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το πώς θα καταλήξουν οι ένορκοι σε ετυμηγορία και δεν περιφρουρούν τον θεσμό του ορκωτού συστήματος.

Έρευνες για το ορκωτό σύστημα εστιάζουν στον βαθμό συμφωνίας των τακτικών δικαστών με τους λαϊκούς δικαστές, το οποίο είναι διαχρονικά υψηλό (Kalven, 1996· Eisenberg et al., 2005) στη σύνθεση του σώματος των ενόρκων και την αντιπροσωπευτικότητα της κοινωνίας, όπου διαπιστώνεται συστηματικός αποκλεισμός των γυναικών (García Toro, 2015), καθώς επικρατεί το στερεότυπο ότι οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να καταδικάσουν τον κατηγορούμενο. Ακόμα εντοπίζεται ο συστηματικός αποκλεισμός πολιτών με διαφορετική εθνικότητα (Peter-Hagene, 2019).

Ως προς τη δικαστική κρίση, έρευνες έχουν δείξει ότι είναι πιθανό να επικρατήσουν προκαταλήψεις και στερεότυπα (Chalmers et al., 2021), ιδιαίτερα σε δίκες που εξετάζουν το αδίκημα του βιασμού. Για να αποφευχθεί αυτό, αλλά και για να είναι δίκαιη η κρίση των ενόρκων, σημαντικός παράγοντας είναι η κατανόηση των αποδεικτικών στοιχείων και των εξειδικευμένων καταθέσεων εμπειρογνομόνων, το οποίο απαιτεί τη συνεργασία των τακτικών δικαστών με τους ενόρκους (Chalmers et al., 2020). Παράλληλα, οι ένορκοι, για να αισθανθούν ότι αποφάσισαν δίκαια, θα πρέπει να έχουν κατανοήσει τους νομικούς όρους (Coon, 2018· Chalmers et al., 2020). Η στιγμή της δικαστικής κρίσης φαίνεται πως συχνά είναι η διάσκεψη των δικαστών (Diamond, 2006), αλλά και πως παίζουν καταλυτικό ρόλο οι καταθέσεις των μαρτύρων και εμπειρογνομόνων (Diamond, 2006), καθώς και η κατάθεση του κατηγορουμένου (Diamond et al., 1996).

Στην Ελλάδα δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια ολοκληρωμένη έρευνα πεδίου για τον τρόπο εφαρμογής του μεικτού ορκωτού συστήματος, ούτε υπάρχουν στατιστικά στοιχεία που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε μία ανάλυση δεδομένων (Χατζηνικολάου, 2020: 19). Η αποτίμηση του μεικτού ορκωτού συστήματος επικεντρώνεται στην ιστορική αποτίμηση του θεσμού ή τη μελέτη της εξέλιξής του μέσα από νομικά κείμενα, τροπολογίες και μεταρρυθμίσεις (Φούσας, 2021· Χατζηνικολάου, 2020· Μοροζίνης, 2023).

6. Σχεδιασμός της έρευνας

Τα τελευταία δύο χρόνια, διεξάγεται από τη γράφουσα ποιοτική έρευνα πεδίου για το ελληνικό ορκωτό σύστημα, με κύριο άξονα τη δικαστική κρίση λαϊκών και τακτικών δικαστών. Η έρευνα είναι πολυμεθοδολογική και συνδυάζει την ανάλυση αρχείου, ανοικτού τύπου συνεντεύξεις με παράγοντες της δίκης και παρατήρηση. Συγκεκριμένα, η μέθοδος της παρατήρησης, κατά τους Adler και Adler (1991), ενδείκνυται στα δικαστήρια, καθώς οι δίκες είναι δημόσιες στο κοινό και επομένως δεν χρειάζεται ειδική άδεια, και επιπλέον δεν επιτρέπεται να παρέμβει κάποιος άλλος από τους παράγοντες της δίκης (διάδικοι, εκπρόσωποί τους, δικαστές, μάρτυρες), ώστε

να υπάρχει κίνδυνος αλλοίωσης του πεδίου. Η παρουσία της ερευνήτριας στη δίκη δεν χρειαζόταν να γίνει γνωστή, αλλά ούτε και να επιδιωχθεί να κρατηθεί μυστική, καθώς δεν διέφερε από την παρουσία οποιουδήποτε πολίτη. Κατά την παρατήρηση (Λυδάκη, 2001: 148· Κυριαζή, 2000: 145), η ερευνήτρια εξοικειώθηκε με τη διαδικασία, κατανόησε τον τρόπο λειτουργίας του ορκωτού συστήματος στην πράξη και μπόρεσε, όπως φάνηκε και κατά τις συνεντεύξεις, να κατανοήσει τις περιγραφές και τους προβληματισμούς ή τις προτάσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα. Όταν ολοκληρώθηκε η παρατήρηση και αναλύθηκαν οι σημειώσεις από τις πέντε δικαστικές υποθέσεις όπου εφαρμόστηκε η παρατήρηση, διαμορφώθηκε το ερωτηματολόγιο για τις συνεντεύξεις ανοικτού τύπου, στις οποίες θα συμμετείχαν ένορκοι, δικηγόροι και τακτικοί δικαστές.

Επιλέχθηκε αυτό το δείγμα, καθώς οι τακτικοί δικαστές και οι λαϊκοί δικαστές θα περιέγραφαν την άποψή τους, την εμπειρία τους και τις παρατηρήσεις/προτάσεις τους για το ορκωτό σύστημα ως φορείς απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και οι δικηγόροι ως παράγοντες αυτής, με εμπειρία σε τακτικά δικαστήρια και ορκωτά δικαστήρια, ώστε να περιγράψουν πώς προσαρμόζουν την παρουσία τους στη δίκη όπου υπάρχουν ένορκοι και να αναδείξουν πτυχές του μεικτού ορκωτού συστήματος, από την άλλη πλευρά της έδρας. Στο περιφερειακό δικαστήριο όπου πραγματοποιήθηκε το πρώτο μισό μέρος της ποιοτικής έρευνας (εκκρεμεί να συνεχιστεί η έρευνα και σε ένα αστικό δικαστήριο), οι τακτικοί δικαστές προσεγγίστηκαν κατόπιν σχετικού αιτήματος στη γραμματεία του ΜΟΔ και του ΜΟΕ, ώστε να διανεμηθεί σχετική πρόσκληση με τα στοιχεία επικοινωνίας μου. Αντίστοιχη πρόσκληση διανεμήθηκε και από τον Δικηγορικό Σύλλογο της περιοχής. Επειδή όμως αυτή δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, η προσέγγιση των δικηγόρων έγινε στα δικαστήρια, όπου ενημερώθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας. Τέλος, οι ένορκοι, επειδή είναι δημόσιοι υπάλληλοι στη συντριπτική τους πλειονότητα, ζητήθηκε να σταλεί ενημερωτικό mail στους Συλλόγους Υπαλλήλων και στο Εργατικό Κέντρο, όπως και έγινε, και κατόπιν ο ένας δημόσιος υπάλληλος γνωστοποίησε την έρευνα σε κάποιον συνάδελφό του. Με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας πραγματοποιήθηκαν 19 συνεντεύξεις ενόρκων, 6 τακτικών δικαστών και 7 δικηγόρων, με τη δειγματοληψία να ολοκληρώνεται όταν διαπιστώθηκε θεωρητικός κορεσμός (Mason, 2011: 173). Η συγκέντρωση και ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν στηρίχθηκε στην εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία (Glaser & Strauss, 1967· Strauss & Corbin, 1998). Η ποιοτική έρευνα είναι ακόμα εν εξελίξει, ωστόσο από τη στιγμή που ολοκληρώθηκε η δειγματοληψία στο περιφερειακό δικαστήριο, πραγματοποιήθηκαν και τα τρία στάδια κωδικοποίησης (ανοικτής κωδικοποίησης, κατ' άξονα κωδικοποίησης και επιλεκτικής κωδικοποίησης), τα οποία επιτρέπουν τη διατύπωση μιας θεμελιωμένης θεωρίας για το πώς λειτουργεί ένα περιφερειακό ορκωτό δικαστήριο στην Ελλάδα, έως ότου προχωρήσει και ολοκληρωθεί η έρευνα στο αστικό δικαστήριο, κωδικοποιηθούν και αναλυθούν τα νέα δεδομένα, ώστε να πραγματοποιηθεί και σύγκριση μεταξύ των δύο πεδίων.

7. Το μεικτό ορκωτό σύστημα στην πράξη

Ένα κεντρικό ερευνητικό ερώτημα είναι σε ποιο βαθμό ικανοποιείται ο σκοπός της λαϊκής συμμετοχής. Από την έρευνα ανέκυψε μια πληθώρα παρατηρήσεων που καταδεικνύουν ότι από τον τρόπο εφαρμογής του μεικτού ορκωτού συστήματος ποδηγετείται η λαϊκή συμμετοχή σε διάφορα στάδια της δίκης.

Το πρώτο στάδιο είναι η επιλογή ενόρκων, όπως προβλέπεται από το άρθρο 379 ΚΠΔ, σύμφωνα με το οποίο τρία είναι τα κριτήρια επιλογής των ενόρκων: να έχουν συμπληρώσει το απαιτούμενο ηλικιακό όριο (30 για το πρωτοδικείο και 40 για το εφετείο), να έχουν απολυτήριο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και να μην έχουν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα. Στην πράξη, οι ετήσιοι γενικοί κατάλογοι (αρ. 383 ΚΠΔ) υποψήφιων ενόρκων στο περιφερειακό δικαστήριο, όπου πραγματοποιήθηκε η έρευνα, περιλαμβάνουν κυρίως δημόσιους υπαλλήλους και ενίοτε φαρμακοποιούς, λογιστές, γιατρούς από μία λίστα που παρέχουν τα αντίστοιχα επαγγελματικά επιμελητήρια.

«Ο κατάλογος διαμορφώνεται μόνο από δημόσιες υπηρεσίες και από τράπεζες. Δεν υπάρχει καθόλου ο ιδιωτικός τομέας», ΤΔΣ1, δικαστής.

Ο λόγος που η κοινωνική αντιπροσωπευτικότητα υποτιμάται είναι γιατί, όπως επισημάνθηκε από τους συμμετέχοντες δικαστές, δεν υπάρχει προθυμία συμμετοχής από τους ιδιωτικούς υπαλλήλους, τους ελεύθερους επαγγελματίες ή τους ανέργους, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι μπορούν να πάρουν άδεια από την υπηρεσία τους και να μη χάσουν το ημερομίσθιο. Ωστόσο, με αυτήν τη μέθοδο επιλογής των «προθύμων», το σώμα των ενόρκων είναι εξαιρετικά περιορισμένο –ιδιαίτερα σε μια μικρή κοινωνία– με αποτέλεσμα συχνά να δέχονται κλήτευση μία ή δύο φορές τον χρόνο οι ίδιοι άνθρωποι και επομένως να παίρνουν τη θέση του ενόρκου αρκετές φορές σε βάθος χρόνων.

«Πρέπει να ακούγονται οι γνώμες των πολιτών, αλλά η επανάληψη οι δημόσιοι υπάλληλοι να είναι στις λίστες και να επαναλαμβάνονται αλλοιώνει την αντικειμενικότητα», ΕΣ2, ένορκος.

Όταν συμπληρωθεί η έδρα, οι ένορκοι ανεβαίνουν στην έδρα και αναλαμβάνουν τα καθήκοντά τους, χωρίς να έχει προηγηθεί κάποια ενημέρωση για τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματά τους, ούτε να έχουν ενημερωθεί για την υπόθεση που θα εκδικάσουν ή να έχουν διαβάσει τη δικογραφία.

«Ενημερώνονται από τους δικαστές. Κυρίως από τον προεδρεύοντα. Αφού κληρωθούν. Δεν προβλέπεται στην πράξη κάποια τέτοια διαδικασία. Αλλά συνήθως γίνεται πριν ξεκινήσει η ακροαματική διαδικασία, τους ενημερώνουμε για το έγκλημα, τα στοιχεία του εγκλήματος. Για τον ρόλο τους τούς λέμε ότι είναι δικαστές. Να κάνουν ότι κάνουμε», ΤΔΣ1, δικαστής

Η ενημέρωση που έχουν για την υπόθεση περιορίζεται στην περιγραφή του κατηγορητηρίου στην αρχή της ακροαματικής διαδικασίας, σε αντίθεση με τους τακτικούς δικαστές που έχουν μελετήσει τη δικογραφία προτού εισαχθεί.

«Δεν είδαμε τη δικογραφία στο σύνολό της. Μόνο κάποιες φωτογραφίες για να καταλάβουμε τι έγινε. Και μάλιστα είδαμε αρκετές φορές τις φωτογραφίες με το πτώμα», ΕΣ16, ένορκος.

«Κοιτάζτε να δείτε, δεν ενημερώνονται πριν τη δίκη καθόλου. Ότι παρακολουθούν ενώπιον του ακροατηρίου. Μετά, στη διάσκεψη, τους κάνω μια ενημέρωση ως προς το νομικό κομμάτι μόνο, ποια είναι τα στοιχεία, ποιο το αδίκημα και τι προβλέπει ο νόμος. Από εκεί και πέρα, τους αφήνω να κρίνουν τα στοιχεία που έλαβαν. Μερικές φορές, αν έχουν παρατηρήσει κάτι ή αν δεν ξέρουν, ρωτάνε. Αλλά προσπαθώ να μην υπάρχει επηρεασμός. Ο ένορκος αποφασίζει με τη δική του κρίση», ΤΔΣ5, δικαστής.

Μη γνωρίζοντας οι λαϊκοί δικαστές, στην πλειονότητά τους, τη διαδικασία, αν έχουν δικαίωμα να παρέμβουν με ερωτήσεις κατά την ακροαματική διαδικασία, αν μπορούν να ζητήσουν έγγραφα και αποδεικτικά στοιχεία από τη δικογραφία, αποστασιοποιούνται. Ωστόσο, σε όσο περισσότερες δίκες συμμετέχουν, τόσο αποκτούν εμπειρία ως προς τη λειτουργία του ορκωτού συστήματος, αλλά και αυτοπεποίθηση ότι είναι ικανοί να αποδώσουν δικαιοσύνη και συμμετέχουν πιο ενεργά. Όπως αναδείχθηκε και κατά την κωδικοποίηση των δεδομένων, η «εμπειρία» είναι πολύ σημαντικό στοιχείο και όσον αφορά τους λαϊκούς δικαστές, αλλά και όσον αφορά τους τακτικούς δικαστές.

Στην πρώτη περίπτωση, οι λαϊκοί δικαστές που έχουν παραστεί σε περισσότερες δίκες είναι πιο ενεργοί στην ακροαματική διαδικασία. Μάλιστα, όσο αυξάνεται η εμπειρία τους, τόσο ενισχύεται η αυτοπεποίθησή τους και νιώθουν περισσότερο ισότιμοι με τους τακτικούς δικαστές, γι' αυτό και στην κωδικοποίηση των ενόρκων δημιουργήθηκε η κλίμακα άπειρος (πρώτη φορά ορκωτός), σχετικά έμπειρος (συμμετοχή σε 2-3 δίκες) και πεπειραμένος (4+ δίκες).²

«Μόνο ό,τι διάβασε ο δικαστής. Δεν είχα πρόσβαση στη δικογραφία. Δεν ήξερα ότι μπορούσα να ζητήσω. Μπορούσαμε να ζητάμε διευκρινίσεις. Δεν ζήτησα γιατί ντράπηκα και γιατί δεν ήξερα τότε αν μπορώ. Μετά το έμαθα», ΕΣ19, ένορκος, άπειρη.

2. Ανάλογα με την εμπειρία τους, οι λαϊκοί δικαστές συμμετείχαν στην εκδίκαση της υπόθεσης (κατόνισαν στην πράξη τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους), ενώ η «επίκληση στην αυθεντία των τακτικών δικαστών» δεν συναντάται με τον ίδιο ρυθμό όσο αυξάνεται η εμπειρία. Παρατηρήθηκε ακόμα ότι οι ένορκοι που έχουν εμπειρία υιοθετούν όρους που συνήθως ακούγονται σε μία δικαστική αίθουσα (π.χ. «αποσυρόμαστε για να συνεδριάσουμε», ΕΣ13), δείχνοντας έτσι μια οικειότητα με τον χώρο και κάποια εξοικείωση με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Ο παράγοντας της εμπειρίας είναι ένα πολύ σημαντικό εύρημα, καθώς εξαλείφει έναν από τους ιδρυτικούς όρους του ορκωτού συστήματος: ο λαϊκός δικαστής να μη σκέφτεται σαν τακτικός δικαστής, αλλά να φέρει στον χώρο της απονομής της δικαιοσύνης την κοινωνική ματιά.

Στη δεύτερη περίπτωση, οι τακτικοί δικαστές που βρίσκονται σε αυτή τη θέση λίγα χρόνια δείχνουν περισσότερη εμπιστοσύνη στο μεικτό ορκωτό σύστημα και στην ικανοποίηση των σκοπών του και είναι υπέρ της διατήρησης του θεσμού, σε αντίθεση με τους τακτικούς δικαστές που βρίσκονται σε αυτή τη θέση για περισσότερο από μία δεκαετία και είναι υπέρ της κατάργησης του θεσμού, καθώς κρίνουν ότι δεν επιτελεί τους σκοπούς του και επιπλέον κρίνουν ότι οι λαϊκοί δικαστές δεν έχουν τις γνώσεις να δικάσουν, ούτε την απαιτούμενη εμπειρία ή γνώσεις για να είναι δίκαιοι στην κρίση τους, ενώ θεωρούνται μεροληπτικοί από τις προσωπικές αξίες και προκαταλήψεις τους (κλίμακα: νεοδιόριστος, πεπειραμένος).

«Είμαι υπέρ της κατάργησης. Στην Ελλάδα, πολύ λίγα εγκλήματα δικάζονται από τα μεικτά ορκωτά. Η λογική του ήταν ότι οι δικαστές ήταν μια ξεχωριστή κάστα, άνηκαν στην ελίτ. Πλέον ο μέσος Έλληνας δικαστής δεν ανήκει στην ελίτ. Επομένως, ο λόγος ύπαρξης των ενόρκων, να έχουμε απόψεις πιο κοντά στον λαό, δεν έχει πια νόημα. Αντιπροσωπεύονται όλες οι τάξεις και από όλες τις περιφέρειες. Επίσης, ένα δεύτερο στοιχείο που είμαι αρνητικός είναι ότι οι ένορκοι υποκύπτουν στις προκαταλήψεις τους», ΤΔΣ6, δικαστής, πεπειραμένος.

«Είμαι κατά. Ναι μεν ο ένορκος μεταφέρει τη γνώμη των πολιτών, να το πω έτσι, αλλά είναι πάρα πολύ επιρρεπής σε όλα όσα συμβαίνουν γύρω του, χωρίς να μπορεί να διαφοροποιήσει το ποινικό κομμάτι από τις λαμβάνουσες απόψεις που του έρχονται από αλλού και δεν έχουν καμία σημασία για το δικαστήριο», ΤΔΣ5, δικαστής, πεπειραμένη.

«Ο νομοθέτης έχει κρίνει ότι χρειάζεται αυτό το λαϊκό στοιχείο. Καλώς θα έλεγα το έκρινε. Νομίζω ότι δεν χρειάζεται ούτε συρρίκνωση ούτε διεύρυνση», ΤΔΣ2, δικαστής, νεοδιόριστη.

«Η ματιά που δίνουν σαν τρίτοι, χωρίς να έχουν νομικές γνώσεις, η ματιά που έχει ο κάθε μέσος συνετός άνθρωπος», ΤΔΣ4, δικαστής, νεοδιόριστος.

Οι ένορκοι που συμμετείχαν στην έρευνα στην πλειονότητά τους δήλωσαν πως δεν είχαν κάποια ιδιαίτερη συμβολή στην εξέλιξη της διαδικασίας ούτε στην ετυμηγορία.

«Δεν νομίζω ότι παίξαμε κάποιο ρόλο. Δεν μπορώ να ξέρω αν θα άλλαζε κάτι αν υπήρχαμε ή δεν υπήρχαμε», ΕΣ11, ένορκος, σχετικά έμπειρη.

«Ήμουν διακοσμητική. Δεν αισθάνομαι ότι πρόσφερα και ιδιαίτερα στην υπόθεση», ΕΣ3, ένορκος, πεπειραμένη.

Παρατηρείται ότι συχνά δεν κατανοούν πώς εξελίσσεται η διαδικασία, παρ' ότι νιώθουν ικανοί να την παρακολουθήσουν. Όταν συμβαίνει αυτό, είναι σύνηθες να ζητούν διευκρινίσεις από τους τακτικούς δικαστές, όταν τους δοθεί η δυνατότητα, κατά τη διάρκεια κάποιας διακοπής ή στη διάσκεψη των δικαστών.

Η διάσκεψη των δικαστών, η οποία δεν έχει κατοχυρωθεί από κάποιον κανονισμό πώς πρέπει να εξελίσσεται πέραν της σειράς ψηφοφορίας των δικαστών που είναι από τον πρώτο κληρωθέντα ένορκο ως τον τελευταίο και κατόπιν οι τακτικοί δικαστές

ανάλογα με τον βαθμό τους (αρ. 369 ΚΠΔ), περιγράφεται από τους συμμετέχοντες ενόρκους ως μία διαδικασία κατά την οποία ο/η πρόεδρος της έδρας περιγράφει την υπόθεση και όσα εξελίχθηκαν κατά την ακροαματική διαδικασία. Κατόπιν εξηγεί τη διαδικασία της ψηφοφορίας, συχνά αξιολογεί αποδεικτικά στοιχεία, μαρτυρικές καταθέσεις και εκθέσεις εμπειρογνομόνων, και κατόπιν τους ρωτά αν έχουν απορίες και χρειάζονται διευκρινίσεις και αν θέλουν να διατυπώσουν κάποια γνώμη. Στο τέλος καλούνται οι ένορκοι να ψηφίσουν πρώτοι και κατόπιν οι τακτικοί δικαστές, αρχικά επί του κατηγορητηρίου και κατόπιν επί της ποινής.

Παρ' ότι ρητά ορίζεται από τον νόμο ότι η διάσκεψη είναι μυστική και επιτρέπεται να παρίστανται οι δικαστές και ο γραμματέας (άρ. 369 §2 ΚΠΔ), κατά την έρευνα καταγράφθηκαν μαρτυρίες όπου παρίσταται και ο εισαγγελέας της έδρας.

«Όταν είμαστε στην αίθουσα του δικαστή, μπαίνει και ο εισαγγελέας, μιλάνε για την υπόθεση και τις παραμέτρους, χωρίς να μας ρωτήσουν κάτι. Αλλά το κάνουν μπροστά μας, για να μας βοηθήσουν να καταλήξουμε σε μια απόφαση. Εκεί φαίνεται ξεκάθαρα ότι έχουν ήδη καταλήξει στην απόφαση και αυτό που χρειάζεται είναι τη σύμφωνη γνώμη μας για να τελειώνουμε και να προχωρήσουμε στην ετυμηγορία», ΕΣ3, πεπειραμένη.

Οι λαϊκοί δικαστές δήλωναν συχνά την πεποίθησή τους ότι η διαδικασία είναι καθοδηγούμενη, την ίδια στιγμή που δήλωναν πως εμπιστεύονται την κρίση των τακτικών δικαστών, οι οποίοι είναι γνώστες του τρόπου λειτουργίας του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

«Νομίζω ότι θα πρέπει να είναι η γνώμη των ενόρκων πιο ισχυρή. Επειδή δεν έχουν νομικές γνώσεις, νομίζω επηρεάζονται από τους δικαστές. Οι δικαστές κατευθύνουν τους ενόρκους προς μια απόφαση. Θέλουν ομόφωνες αποφάσεις και τους κατευθύνουν προς τα εκεί», ΕΣ14, ένορκος, χωρίς εμπειρία.

«Θα έλεγα ότι παίζει ρόλο η άποψη των δικαστών. Επηρεάζει κατά πολύ. Δεν ήταν πολύ μακριά αυτά που πρότειναν από αυτά που πιστεύω, αλλά θυμάμαι συγκεκριμένα ότι... γι' αυτό λέμε ο καθένας στη δουλειά του, δεν μπορεί να κάνει ο καθένας εγχείρηση ανοιχτής καρδιάς... Μου έκανε εντύπωση, λοιπόν, ότι τα χρόνια τα έλεγαν λες και ήταν στραγάλια. Και ήταν πολλά χρόνια», ΕΣ9, ένορκος, χωρίς εμπειρία.

Την άποψη αυτή, ότι μπορούν –και ενδεχομένων πρέπει– να επηρεάσουν τους λαϊκούς δικαστές, συμμερίζονται και τακτικοί δικαστές.

«Ναι. Τους επηρεάζουμε. Παρόλο που έχουν την άποψή τους από πριν, μου έχει τύχει να αλλάζουν. Όχι 100%, αλλά πείθοντάς τους με νομικά επιχειρήματα, και λόγω της εμπειρίας μας, γίνεται κουβέντα. Τους επηρεάζουμε, αλλά όχι σε πολύ μεγάλο βαθμό», ΤΔΣ6, δικαστής, πεπειραμένος

Ένα από τα πιο συχνά επιχειρήματα που καταγράφθηκαν από όλους τους συμμετέχοντες στην έρευνα είναι ότι οι ένορκοι δυσκολεύονται να κατανοήσουν πολύ τα όρια

των ποινών, τις διαφορές μεταξύ ορισμένων αδικημάτων ή τα ελαφρυντικά. Βέβαια, αυτό το εύρημα εφεξής δεν θα μπορεί να αξιολογηθεί, καθώς ο νομοθέτης αφαίρεσε το δικαίωμα των ενόρκων να εκφράσουν γνώμη επί της ποινής (Ν. 5090/2024), προτού αναζητηθούν τρόποι για να γίνουν κατανοητοί οι πραγματικά δύσκολοι νομικοί όροι.

«Όταν αποσυρόμαστε, μας εξηγούν ποιο είναι το ανώτατο της ποινής, πόσα χρόνια θα κάνει αν καταδικαστεί με πόσα χρόνια, αν υπάρχουν ελαφρυντικά. Μας προτείνουν και εμείς αποφασίζουμε», ΕΣ13, ένορκος, πεπειραμένος.

«Πολλές φορές ρωτάνε αν η ποινή είναι πραγματική, αν θα την εκτίσει. Συνήθως όταν ακούν ισόβια ή 15 χρόνια φυλακή τρομάζουν. Τους φαίνεται πάρα πολύ. Εμείς προσπαθούμε να τους πείσουμε ότι από αυτά δεν θα μείνουν για όλα μέσα, οπότε πρέπει να βάλουμε πολλά για να μείνουν κάποια χρόνια μέσα και τότε καταλαβαίνουν», ΤΔΣ6, δικαστής, πεπειραμένος.

Το να προκύψει μειοψηφούσα άποψη δεν είναι συνηθισμένο, όπως διαπιστώθηκε από τις συνεντεύξεις, αλλά και από την ανάλυση μη ομόφωνων δικαστικών αποφάσεων της δεκαετίας 2012-2022. Συγκεκριμένα, κάθε έτος εντοπίζουμε καμία έως τέσσερις μη ομόφωνες αποφάσεις από το σύνολο όσων εκδικάζονται (δεν ήταν διαθέσιμο το στοιχείο, καθώς δεν υπάρχει στατιστική καταγραφή, αλλά εκτιμάται από τη γραμματεία του ΜΟΔ και του ΜΟΕ ότι είναι περισσότερες από 80-100 το έτος), που σημαίνει ότι είναι μια σπάνια συνθήκη η διαφοροποίηση. Να διευκρινίσουμε δε ότι η διαφοροποίηση δεν είναι απαραίτητα επί της κατηγορίας ή της ποινής, αλλά μπορεί να είναι για την αναγνώριση ελαφρυντικών ή τον ανασταλτικό χαρακτήρα της απόφασης ή όποιο στάδιο της απόφασης απαιτούσε. Από τη μελέτη και των 22 πρακτικών των αποφάσεων του ΜΟΔ και του ΜΟΕ σε περιφερειακό δικαστήριο για τη δεκαετία 2012-2022, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι όταν τη μειοψηφούσα άποψη διαμορφώνει κάποιος ένορκος ή ένορκοι, τότε δεν υπάρχει έγνοια να καταγραφεί το σκεπτικό της γνώμης που εξέφρασαν. Αντίθετα, όταν τακτικοί δικαστές αποτελούν τη μειοψηφία, τότε αποτυπώνεται ένα λεπτομερές σκεπτικό της γνώμης τους. Αυτό μας επιβεβαιώνει τα δεδομένα που προέκυπταν από τις συνεντεύξεις, ότι οι τακτικοί δικαστές δεν αντιμετωπίζουν ισότιμα τους λαϊκούς δικαστές. Επίσης, παρατηρείται πως όταν καταγράφεται ο λόγος διαφοροποίησης των ενόρκων, στηρίζεται συνήθως σε τεκμήρια, γνωματεύσεις, έγγραφα, αποδεικτικά στοιχεία ή καταθέσεις εμπειρογνομόνων, ενώ οι τακτικοί δικαστές στηρίζονται στο γράμμα του νόμου, την ερμηνεία αυτού ή την επίκληση δεδικασμένων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η υπόθεση με την κωδική ονομασία ΜΟΔ2, όπου υπήρξαν δύο διαφοροποιήσεις, μία ενόρκου ως προς την κατηγορία και μία και των τριών τακτικών δικαστών ως προς τα ελαφρυντικά. Συγκεκριμένα, όπως καταγράφεται, «ο ένορκος εκφράζει αμφιβολίες ως προς την τέλεση των αποδιδόμενων στον κατηγορούμενο άδικων πράξεων, καθόσον δεν υπάρχει πρόσφατη αξιολόγηση της ψυχολογικής κατάστασης της ανήλικης». Εδώ βλέπουμε, μάλιστα, ότι το σκεπτικό της γνώμης του ενόρκου αναπτύσσεται σε μόλις δέκα

λέξεις. Από την άλλη, «κατά την άποψη των τριών τακτικών δικαστών δεν συντρέχει περίπτωση αναγνώρισης ελαφρυντικής περίπτωσης στο πρόσωπο του κατηγορουμένου». Η επιχειρηματολογία των τακτικών δικαστών αναπτύσσεται με λεπτομέρεια σε δύο σελίδες, όπου αναλύεται ο νόμος και οι δικαστές επικαλούνται νομολογίες και για τις τρεις περιπτώσεις ελαφρυντικών (πρότερος έντιμος βίος, ειλικρινούς μετάνοιας, συμπεριφοράς για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα μετά την τέλεση της πράξης).

8. Δικαστική εξουσία: Το ΜΟΔ υπό δικαστικό έλεγχο

Όπως παρατηρείται από τα ερευνητικά δεδομένα, η έδρα του ΜΟΔ και του ΜΟΕ είναι ένας χώρος άσκησης δικαστικής εξουσίας. Οι τακτικοί δικαστές επιχειρούν να έχουν τον έλεγχο της διαδικασίας και να αναγνωρίζεται η δικαστική τους κρίση ως σημαίνουσα.

Οι τακτικοί δικαστές επιλέγουν ποια στοιχεία της δικογραφίας θα είναι προσβάσιμα στους ενόρκους και σε ποια στιγμή στην εξέλιξη της διαδικασίας. Επιλέγουν αν θα ενημερώσουν τους λαϊκούς δικαστές για την υπόθεση πριν την έναρξη της δίκης (σπάνια συμβαίνει) ή θα τους αφήσουν να ενώσουν τα κομμάτια του παζλ στην ακροαματική διαδικασία. Επιλέγουν αν θα ενημερώσουν τους λαϊκούς δικαστές για το πώς λειτουργεί το μεικτό ορκωτό δικαστήριο και για το ποια είναι τα δικαιώματά τους (ελάχιστες φορές καταγράφηκε αντίστοιχη εμπειρία). Επιλέγουν αν θα επιτρέψουν στους λαϊκούς δικαστές να απευθύνουν ερωτήματα από την έδρα ή αν θα εκπροσωπήσουν οι τακτικοί δικαστές τις σκέψεις τους μετά από κάποια διακοπή (συνήθως ερωτώνται οι λαϊκοί δικαστές για το αν έχουν κάποιο ερώτημα προς κάποιο μάρτυρα, κίνηση που από την παρατήρηση μοιάζει περισσότερο τυπική και αστραπιαία, παρά ουσιαστική). Επιλέγουν πώς θα εξελιχθεί η διάσκεψη των δικαστών.

Συγκεκριμένα, επιλέγουν αν θα συμμετέχει και ο εισαγγελικός λειτουργός στη διάσκεψη, παρ' ότι δεν προβλέπεται από τον ΚΠΔ (αρ. 369), κίνηση που καταπατά τη μυστικότητα της ψήφου. Κατόπιν, ο/η πρόεδρος του ΜΟΔ παρουσιάζει την υπόθεση και τα στοιχεία στους λαϊκούς δικαστές και τους ρωτά αν έχουν απορίες σχετικά με αυτήν. Τότε δίνεται η δικογραφία ή μέρος αυτής στους λαϊκούς δικαστές. Ο πρόεδρος του ΜΟΔ εξηγεί στους λαϊκούς δικαστές τους νομικούς όρους, δίνοντας έμφαση στην ποινή και ποια θα είναι η πραγματική έκτιση. Με αυτού του τύπου τις επεξηγήσεις μπορούν να καθοδηγήσουν τους λαϊκούς δικαστές στην ψήφο τους.

Ο τρόπος που εξελίσσεται η διαδικασία αποτελεί μια μορφή άσκησης δικαστικής εξουσίας των τακτικών δικαστών στους λαϊκούς δικαστές, γεγονός που μπορεί να αλλοιώσει τη δικαστική κρίση, απαξιώνοντας στην πράξη τους ιδρυτικούς στόχους του ορκωτού συστήματος.

«Δεν παίρνεις παραπάνω ευθύνη. Δεν πρόκειται κάποιον που θεωρεί ο δικαστής με εμπειρία χρόνων ένοχο να τον πεις αθώο, γιατί μπορεί να το επαναλάβει. Ούτε κάποιον που θεωρεί ο δικαστής αθώο να τον πεις ένοχο», ΕΣ3, ένορκος, πεπειραμένη.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι πως όταν οι ένορκοι έχουν αποκτήσει εμπειρία στον τρόπο λειτουργίας του ΜΟΔ, τότε δεν νιώθουν την ίδια συστολή και αποκτούν περισσότερη αυτοπεποίθηση για τον ρόλο του λαϊκού δικαστή.

«Στην πρώτη μου δίκη ήμουν πιο ψαρωμένος, μετά όμως το βρίσκεις», ΕΣ10, ένορκος, πεπειραμένος.

«Τώρα, τη Δευτέρα, πάλι είμαι ένορκος, αν κληρωθώ, θα την παρακολουθήσω αλλιώς τη δίκη», ΕΣ19, ένορκος, χωρίς εμπειρία.

Όταν η σχετική εμπειρία γίνεται μεγάλη, τότε οι λαϊκοί δικαστές φαίνεται να αποκτούν την αίσθηση της εξουσίας και προσπαθούν να αποκτήσουν τον έλεγχο της διαδικασίας. Νιώθουν με αυτόν τον τρόπο ισότιμοι με τους τακτικούς δικαστές και επομένως έχουν, για όσες στιγμές διαρκεί η εκδίκαση της υπόθεσης, την ψευδαίσθηση της συμπερίληψης στην ελίτ των επαγγελματιών της δικαιοσύνης, πως αποκτούν ένα διαφορετικό κοινωνικό στάτους.

«Η απόφαση είναι ένοχος ή αθώος, δεν υπάρχει πολύ ένοχος ή λίγο. Άρα ήμουν τυπικός. Στο θέμα της ποινής ήταν ζήτημα αν θα δεχτούμε ή όχι τα ελαφρυντικά. Το κάναμε ανάλογα τον κατηγορούμενο. Αν έβλεπες μεταμέλεια, του αναγνωρίζαμε, αν ήταν λαμόγιο, δεν του αναγνωρίζαμε», ΕΣ10, ένορκος, πεπειραμένος.

9. Προτάσεις - Συμπεράσματα

Η υπό εξέλιξη έρευνα αναδεικνύει ως θεματικές ζητήματα που αποτελούν ήδη για πολλές χώρες αυτοτελή αντικείμενα έρευνας. Ενδεικτικά: 1) τον τρόπο επιλογής ενόρκων μέσω της σύνταξης του γενικού καταλόγου, τις εξαιρέσεις από εισαγγελέα και διαδίκους και την κοινωνική αντιπροσωπευτικότητά τους, 2) την προθυμία ή απροθυμία συμμετοχής των λαϊκών δικαστών και τον βαθμό συμμετοχής στην εκδίκαση της υπόθεσης, 3) τη διαδικασία προετοιμασίας των ενόρκων, 4) τα συναισθήματα των ενόρκων από την εμπειρία της συμμετοχής τους στην απονομή δικαιοσύνης, 5) τον τρόπο λειτουργίας της διάσκεψης των ενόρκων, 6) την άποψη φορέων του ΜΟΔ και ΜΟΕ για το μεικτό ορκωτό σύστημα, 7) τον άξονα επιείκειας – αυστηρότητας της δικαστικής κρίσης.

Στην παρούσα μελέτη επιλέχθηκε να αναδειχθούν από την έρευνα: α) το πώς περιγράφεται το μεικτό ορκωτό σύστημα στην εφαρμογή του από τους συμμετέχοντες σε αυτό, β) σε ποιο βαθμό επιδρά ο παράγοντας της εμπειρίας στην εκδίκαση μιας υπόθεσης που έχει εισαχθεί στο ΜΟΔ ή ΜΟΕ, αλλά και πώς επιδρά στη διαμόρφωση κρίσης για το μεικτό ορκωτό σύστημα ως θεσμό και γ) αν και σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η δικαστική κρίση των ενόρκων από τους τακτικούς δικαστές. Οι ιδρυτικοί σκοποί του ορκωτού συστήματος (αμιγούς και μεικτού) είναι να αποδοθεί λαϊκή δικαιοσύνη και να ικανοποιηθεί το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Είναι φανερό ότι στην εφαρμογή του

απαιτείται από τους λαϊκούς δικαστές να απεκδυθούν την ιδιότητα του πολίτη, με την οποία προσήλθαν στο ορκωτό δικαστήριο και κατέλαβαν τη θέση του λαϊκού δικαστή, και να υποδυθούν τους τακτικούς δικαστές. Κυριαρχούν έτσι οι τακτικοί δικαστές πάνω στους λαϊκούς δικαστές (Dudzinski, 2013), σαν δικαστική αυθεντία (Lempert, 1981), και επομένως δεν αναγνωρίζεται στους λαϊκούς δικαστές η ικανότητά τους να απονέμουν δικαιοσύνη. Η μείωση, μάλιστα, των αρμοδιοτήτων των ενόρκων με την τροποποίηση του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (Ν. 5090/2024) ενισχύει την οπτική ότι οι τακτικοί δικαστές είναι αυθεντίες στην απονομή της δικαιοσύνης και υποτιμιά εξαιρετικά τη σημασία της απονομής της λαϊκής δικαιοσύνης. Η εκ νέου συρρίκνωση του ορκωτού συστήματος, με την αιτιολογία ότι οι λαϊκοί δικαστές «δεν έχουν τη νομική κατάρτιση και τη νομολογιακή εμπειρία για να κρίνουν», υπονομεύει την ικανότητα των ενόρκων και για τις αρμοδιότητες που διατηρούν. Γιατί είναι ικανοί να κρίνουν επί του αδικήματος και όχι επί της ποινής;

Οι ένορκοι παρατηρείται και στην υπό εξέλιξη έρευνα να έχουν εξαιρετικά χαμηλή αυτοπεποίθηση ότι είναι ικανοί να αποδώσουν δικαιοσύνη.

«Θα προσπαθούσα να το αποφύγω. Δεν έχω τις απαραίτητες γνώσεις. Οι δικαστικοί έχουν έναν δικό τους κώδικα, ξέρουν τη νομοθεσία και φοβάσαι μην κάνεις κακό στον άνθρωπο που κατηγορείται», ΕΣ2, ένορκος, σχετικά έμπειρος.

«Θεωρώ ότι ήμουν περιττή. Ούτως ή άλλως δεχόμασταν κατεύθυνση. Σε υποθέσεις που είναι πολύπλοκες δεν έχω και τις γνώσεις να κρίνω αν είναι ένοχος με ελαφρυντικά ή όχι. Από τη μία κατηγορία στην άλλη υπάρχει πολύ μεγάλη διαφορά για το τι τελικά ποινή θα βγάλει. Ο λόγος για τον οποίο είμαι εκεί είναι περισσότερο κοινωνικός, όχι ουσιαστικός. Δεν είμαι σε θέση να δικάσω», ΕΣ3, ένορκος, πεπειραμένη.

Αυτή τους η αντιμετώπιση από τους τακτικούς δικαστές και από τον κοινό νομοθέτη εντείνει την ανασφάλεια των ενόρκων, πέραν του ότι απαξιώνει τον θεσμό. Για να επιστρέψει το ορκωτό σύστημα στις ρίζες του θα πρέπει να αλλάξει πρώτα και κύρια ο τρόπος που εφαρμόζεται. Πρώτον, επιβάλλεται να είναι πιο συμπεριληπτικός, ώστε να εξασφαλίζεται η κοινωνική εκπροσώπηση. Θα πρέπει, επομένως, οι κατάλογοι να απαρτίζονται από όλους τους πολίτες που πληρούν τα κριτήρια επιλογής, ακόμα και αν θα προϋποτίθεται ότι θα καταβληθεί μεγαλύτερη προσπάθεια, ώστε να εμφανίζονται πρόθυμα οι υποψήφιοι ένορκοι. Αυτό, δεύτερον, προϋποθέτει να αποκτήσει η κοινωνία μας παιδεία στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και αγωγή του πολίτη, κάτι που είναι απαραίτητο να διασφαλίζει το εκπαιδευτικό μας σύστημα. Τρίτον, θα πρέπει να σχεδιαστεί ένας μηχανισμός επιμόρφωσης των υποψήφιων ενόρκων και να παρέχεται ένα εγχειρίδιο σε κάθε λαϊκό δικαστή, όπου θα εξηγούνται με κατανοητό τρόπο οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματά του. Επιπλέον, θα εξηγηθεί πώς εξελίσσεται μια ακροαματική διαδικασία, τι μπορεί να περιλαμβάνει μια δικογραφία, όπως και θα εξηγούνται τα προβλεπόμενα ποινικά αδικήματα, τα ελαφρυντικά, οι ποινές, οι αναστολές κ.λπ. Με αυτόν τον τρόπο, οι λαϊκοί δικαστές θα έχουν περισσότερη αυτοπεποίθηση

για τη συμμετοχή τους στο ΜΟΔ και θα γνωρίζουν πώς μπορούν να ανταποκριθούν στον ρόλο τους. Τέταρτον, χρειάζεται να μπει όριο σε πόσες δίκες μπορεί να συμμετέχει ένας πολίτης ανά δεκαετία (ενδεικτικά δεν πρέπει να ξεπερνούν τις δύο φορές). Πέμπτον, θα πρέπει να προβλεφθούν κανόνες για τη διάσκεψη των δικαστών, ώστε να ενισχύεται ο ρόλος των ενόρκων. Έκτον, θα πρέπει να αποκατασταθούν οι αρμοδιότητες των ενόρκων, ώστε να είναι ισότιμες με τους τακτικούς δικαστές.

Το ορκωτό σύστημα, με τον τρόπο που εφαρμόζεται αλλά και από τα περιθώρια που έχει αφήσει ο νομοθέτης, καταλήγει να είναι κενό γράμμα και επομένως να απονέμεται κατ' επίφαση λαϊκή δικαιοσύνη. Η ενίσχυσή του αλλά και η κατάρτιση ενός κανονισμού λειτουργίας, όπως και η σύνταξη εγχειριδίου για τους ενόρκους είναι μία πρώτη προϋπόθεση για να διατηρηθεί ζωντανό το ορκωτό σύστημα. Η συνέχιση της εφαρμογής του με αυτόν τον τρόπο είναι και η παραδοχή ότι η συμβολή του λαού στη δικαιοσύνη δεν είναι πια αυτοσκοπός του ελληνικού συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αργυρόπουλος, Χρ. (2000). *Ο ένορκος ως φυσικός δικαστής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Καρύδης, Β. (2010). «Αποκαταστατική δικαιοσύνη και η εμπειρία των λαϊκών δικαστηρίων στις ελεύθερες περιοχές της κατοχικής Ελλάδας». Στο Α. Χαλκιά (επιμ.). *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, τόμος II (1.179-1.197)*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κυριαζή, Ν. (2000). *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κωστάρας, Α. (2001). «Είναι χρήσιμος ο θεσμός των ενόρκων; Υπέρ του θεσμού», *Ποινικός Λόγος*, 1: 319-320.
- Λυδάκη, Α. (2001). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Πεδίο.
- Μοροζίνης, Ι. (2023). «Άρθρο 97». Στο Σπ. Βλαχόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος (επιμ.). *Σύνταγμα. Ερμηνεία κατ' άρθρο, Ηλεκτρονική έκδοση*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου. (Διαθέσιμο στο: <https://www.syntaxmawatch.gr/to-syntagma-mou/syntagma-kata-arthro-ermineia/>).
- Σακελλαρόπουλος, Θ. (2022). «Ένορκοι στην ποινική δίκη: Ελπίδα του ενόχου ή αγωνία του αθώου;» (Διαθέσιμο στο: <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/enorkoi-stin-poiniki-diki-elpida-toy-enochoy-kai-agonia-toy-athooy>). Βλ. και στο <https://ende.gr/%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CF%81%CE%BA%CE%BF%CE%B9-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CF%80%CE%B9%CE%B4%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B5/>).
- Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2004). «Το έγκλημα της σύστασης μετά τον Ν. 2928/2001», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 6: 639.

- Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2001). «Ο Ν. 2928/2001 για την προστασία του πολίτη από αξιόποινες πράξεις εγκληματικών οργανώσεων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 7: 694.
- Σωτηρέλης, Γ. (2005). «Τρομοκρατία, πολιτικό έγκλημα και δημοσιότητα της δίκης. Οι υποθέσεις της 17Ν και του ΕΛΑ υπό το πρίσμα της δημοκρατικής αρχής». Στο συλλογικό έργο, *Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τόμ. 1 (223-274). Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Τριανταφύλλου, Α. (2005). *Η καθ' ύλη αρμοδιότητα των ποινικών δικαστηρίων*. Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.
- Τσιώλης, Γ., (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Φιλιππίδης, Τ. (1976). *Τα μεικτά ορκωτά δικαστήρια*. Θεσσαλονίκη: Αρμενόπουλος.
- Φούσας, Α. (2021). *Διαδικασία στα μεικτά ορκωτά δικαστήρια (ΜΟΔ και ΜΟΕ)*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Χατζηνικολάου, Ν. (2020). *Μεικτά Ορκωτά Δικαστήρια και Εφετεία. Η λαϊκή συμμετοχή στην ελληνική ποινική δίκη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενόγλωσση

- Chalmers, J., Leverick, F., Munro, V. (2021). “Why the Jury is, and should still be, out on rape deliberation”. *Criminal Law Review*, 9: 753-771.
- Chalmers, J., Leverick, F., Munro, V., Murray, L., Ormston, R. (2020). “Three Distinctive Features, but What is the Difference? Key Findings From the Scottish Jury Project”. *Criminal Law Review*, 11: 1012-1033.
- Coon, J. K. (2018). “Jury Decision Making: Is the Devil in the Details? Observations of a Criminal Justice Professor from Inside the Jury Room”. *Journal of Criminal Justice and Law*, 2(1): 1-10.
- Diamond, Sh. S., Rose, M. R. (2005). “Real Juries”. *Annual Review of Law and Social Science*, 1: 255-284.
- Diamond, S. Sh. (2006). “Beyond Fantasy and Nightmare: A portrait of the Jury”. *Buffalo Law Review*, 54(3): 717-763.
- Diamond, Sh. S., Casper, J. D., Heiert, C. L., Marshall, A. (1996). “Juror Reactions to attorneys at trial”. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 87(1): 17-47.
- Diamond, Sh. S. (1993). “What Jurors Think: Expectations and Reactions of Citizens Who Serve as Jurors”. In R. E. Litan (ed.). *Verdict: Assessing the Civil Jury System* (282-304). Brookings Institution Press.
- Diamond, Sh. S., Hans, V. P. (2022). “Fair Juries”, Cornell Law School research paper no 22-33. (Available in: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4168115).
- Dudzinski, J. E. (2013). “Justification for Juries: A comparative perspective on models of jury composition”. *University of Illinois Law Review*, 4: 1616-1648.
- Eisenberg, T., Hannaford-Agor, P., Hans, V. P., Watters, N. L., Munsterman, G. T., et al. (2005). “Judge-jury agreement in criminal cases: a partial replication of Kalven & Zeisel’s The American Jury”. *Journal of Empirical Legal Studies*, 2: 171-207.
- Garcia Toro, I. M. (2015). “Gender Matters in Jury Duty: Male and Female Participation During the Deliberation Process”. *Revista Juridica de la Univesidad de Puerto Rico*, 84(1): 61-84.
- Glaser, B. G., Straus, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies of Qualitative Research*. USA: Aldine Transaction.
- Goldbach, T. S., Hans, V. P. (2014). “Juries, Lay Judges and Trials”. In G. Bruinsma & D. Weisburd (ed.). *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York: Springer Science and Business Media.

- Heuer, L., Penrod, S. (1994). "Trial complexity: a field investigation of its meaning and effects". *Law and Human Behavior*, 18: 29-51.
- Horowitz, I. A., Willging, T. E. (1991). "Changing views of jury power: The nullification debate, 1787-1988". *Law and Human Behavior*, 15(2): 165-182.
- Johnston, R. G. (1980). "Jury Subornation Through Judicial Control". *Law and Contemporary Problems*, 43(4): 24-50.
- Jones, A. M., Jones, Sh. E., Duron, A. (2019). "Perspective Differences in Trial Process: A Comparison of Judges, Juries and Litigants". *Psychiatry, Psychology and Law*, 26(1): 87-96.
- Kalven, Jr. H., Zeisel, H. (1966). *The American Jury*. Boston: Little, Brown and Company.
- Kutnjak Inkovic, S., Seidman Diamond, Sh., Hans, V. P., Marder, N. S. (2021). *Juries, Lay Judges and Mixed Courts. A global Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Leib, E. J. (2007). "A Comparison of Criminal Jury Decision Rules in Democratic Countries". *Ohio State Journal of Criminal Law*, 5: 629-644.
- Lempert, R. (2015). "The American Jury System: A Synthetic Overview". *Chicago Kent Law Review*, 90(3): 825-85.
- Lempert, R. O. (1981). "Civil Juries and Complex Cases: Let's not Rush to Judgment". *Michigan Law Review*, 80: 68-95.
- Marder, N. S. (2011). "An Introduction to Comparative Jury Systems (symposium editor)". *Chicago Kent Law Review*, 86: 453-466.
- Maruta, T. (2001). "The criminal jury system in Imperial Japan and the contemporary argument for its reintroduction". *Revue Internationale de droit Pénal*, 72: 215-224.
- Peter-Hagene, L. (2019). "Jurors' Cognitive Depletion and Performance During Jury Deliberation as a Function of Jury Diversity and Defendant Race". *Law and Human Behavior*, 43(3): 232-249.
- Plogstedt, A. (2013). "Citizen Judges in Japan: A report card for the initial three years". *Indiana International and Comparative Law Review*, 23(3): 371-428.
- Robbenolot, J. (2005). "Evaluating Juries by Comparison to Judges: A Benchmark for Judging?". *Florida State University Law Review*, 32(2): 469-509.
- Seligson, M. (2001). "Lay participation in South Africa from apartheid to majority rule". *Revue Internationale de Droit Pénal*, 72: 273-284.
- Strauss, A., Corbin, B. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications.
- Warner, K., Davis, J., Spiranovic, C., Cockburn, H. (2019). "Why sentence? Comparing the views of jurors, judges and the legislature on the purposes of sentencing in Victoria". *Australia, Criminology and Criminal Justice*, 19(1): 26-44.

Νομοθεσία

Ανάλυση συνεπειών ρύθμισης, 2024: Σχέδιο νόμου του υπουργείου Δικαιοσύνης, «Παραμβάσεις στον Ποινικό Κώδικα και στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας για την επιτάχυνση και ποιοτική αναβάθμιση της ποινικής δίκης – Εκσυγχρονισμός του νομοθετικού πλαισίου για την πρόληψη και την καταπολέμηση της ενδοοικογενιακής βίας». (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c8827c35-4399-4fbb-8ea6-aebdc768f4f7/12495130.pdf>).

Ο έλεγχος της διαφθοράς στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα: Παρεμβάσεις πρόληψης και προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Βασίλειος Α. Μπάτζιος

Αξιωματικός Ελληνικής Αστυνομίας, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, ΠΜΣ Εγκληματολογίας, ΕΑΠ

The control of corruption in the Greek penal system: Prevention interventions and anti-crime policy proposals

Vasileios A. Batzios

Police First Lieutenant, General Secretariat of Anticrime Policy, MSc Criminology, HOU

Περίληψη

Η διαφθορά στα σωφρονιστικά καταστήματα αποτελεί ένα σοβαρό και σύνθετο πρόβλημα που απαιτεί συνεχή παρακολούθηση και αντιμετώπιση. Το παρόν κείμενο αποτελεί μια προσπάθεια να διερευνηθεί η φύση και οι παράγοντες που ενισχύουν τη διαφθορά σε αυτό το περιβάλλον, καθώς και τις επιπτώσεις της στη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος. Η πρώτη ενότητα μετά την εισαγωγή επικεντρώνεται στη διαφθορά γενικά, εξετάζοντας τη μορφή και τα χαρακτηριστικά της. Αναλύονται οι παράγοντες που την επιδεινώνουν και οι συνέπειες που προκαλεί σε θεσμικό και κοινωνικό επίπεδο. Στη δεύτερη ενότητα, εξετάζονται οι παράγοντες που ενισχύουν τη διαφθορά στα σωφρονιστικά καταστήματα και αναλύονται οι δομικές αδυναμίες του συστήματος, η ανεπάρκεια της επιτήρησης και οι ελλείψεις που οδηγούν σε εκτράχυνση του φαινομένου. Στην τρίτη ενότητα, παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας, συμπεριλαμβανομένων των ερευνητικών εργαλείων και της διαδικασίας συλλογής δεδομένων. Στην τέταρτη ενότητα, πραγματοποιείται ανάλυση των συνεντεύξεων των συμμετεχόντων στην έρευνα, αναδεικνύοντας τα κύρια ευρήματα και τις προτάσεις για τη βελτίωση του σωφρονιστικού συστήματος και την αντιμετώπιση της διαφθοράς σε αυτό το περιβάλλον και στην πέμπτη και τελευταία ενότητα, γίνεται ένας σχολιασμός σχετικά με τα κυριότερα ευρήματα της έρευνας.

Abstract

The corruption in correctional facilities constitutes a serious and complex issue that requires continuous monitoring and addressing. This research is an attempt to explore the nature and factors that reinforce corruption in this environment, as well as its impacts on the functioning of the correctional system. The first section after the introduction focuses on corruption in general, examining its forms and characteristics. Factors exacerbating it and its consequences at institutional and societal levels are analyzed. The second section examines the factors that reinforce corruption in correctional facilities and analyzes the structural weaknesses of the system, the inadequacy of supervision, and the deficiencies that lead to the exacerbation of the phenomenon. The third section presents the research methodology, including research tools and data collection process. The fourth section analyzes the interviews of the participants in the research, highlighting the main findings and proposals for improving the correctional system and addressing corruption in this environment and in the fifth and last section there is a commentary on the main findings of the research.

1. Εισαγωγή

Η εργασία αναλύει το σημαντικό πρόβλημα της διαφθοράς και μάλιστα στα σωφρονιστικά καταστήματα της Ελλάδας. Εξετάζεται η φύση της διαφθοράς, οι μορφές που αυτή λαμβάνει και οι παράγοντες που επιδεινώνουν ένα τέτοιο φαινόμενο. Αναλύονται δομικές αδυναμίες του συστήματος και ελλείψεις στην επιτήρηση των φυλακών που οδηγούν στην αύξηση των περιστατικών διαφθοράς. Μέσα από τις συνεντεύξεις των συμμετεχόντων αναδεικνύεται μια ιδιαίτερα σημαντική ματιά σε ένα δύσκολο προσβάσιμο περιβάλλον, όπως αυτό των φυλακών, και τονίζονται οι αδυναμίες και οι παθογένειες του συστήματος από άτομα που για μεγάλο χρονικό διάστημα συμμετείχαν, ο καθένας από το δικό του πόστο, στην καθημερινή του λειτουργία.

Η βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με τη διαφθορά στις φυλακές αναζητήθηκε σε μελέτες διεθνών φορέων που προσπαθούν να καταπολεμήσουν τη διαφθορά σε κάθε έκφανση της δημόσιας ζωής. Μέσω της αναζήτησης πηγών διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχουν αρκετές πηγές σχετικές με τη μελέτη φαινομένων διαφθοράς στις φυλακές, τόσο σε εγχώριο όσο και διεθνές επίπεδο. Στο γεγονός αυτό συμβάλλει και το περικλειστο περιβάλλον των φυλακών που σε συνδυασμό με το ίδιο το φαινόμενο της διαφθοράς αποτελούν ερευνητικά θέματα με αυξημένο βαθμό δυσκολίας λόγω δυσχέρειας πρόσβασης στο υπό εξέταση αντικείμενο. Με βάση, ωστόσο, τα πορίσματα της έρευνας, γίνεται σαφές ότι το ζήτημα χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

2. Το φαινόμενο της διαφθοράς

Το φαινόμενο της διαφθοράς είναι ιδιαίτερα περίπλοκο και έκανε την εμφάνισή του από τις πρώτες μορφές οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών (Λάζος, 2005). Δεν αποτελεί χαρακτηριστικό μιας κοινωνίας αποκλειστικά, αλλά είναι διαδεδομένη τόσο στα ανεπτυγμένα όσο και στα αναπτυσσόμενα κράτη (Καϊάφα-Γκμπαντί, 2014). Παρά τη μακράιωνη παρουσία συμπεριφορών διαφθοράς και την εμφάνισή της στα κοινωνικοπολιτικά συστήματα λαών από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, δεν έχει υπάρξει ένας γενικά αποδεκτός ορισμός της (Transparency International, 2011). Ανάλογα τον τομέα και τη μέθοδο με την οποία ο ερευνητής προσεγγίζει κάθε φορά τη διαφθορά, εκείνη προσλαμβάνει και έναν διαφορετικό χαρακτήρα, δείχνοντας την πολυσιχιδή έκταση που μπορεί να λαμβάνει το φαινόμενο (Ράικος, 2006). Η δυσκολία αυτή είναι αποτέλεσμα τόσο της έλλειψης ερευνών σχετικά με αυτό το θέμα όσο και του σκιάδους φαινομένου που είναι η ίδια η διαφθορά (Σπυράκη & Σπυράκης, 2011). Τα εγκλήματα που σχετίζονται με αυτή χαρακτηρίζονται από σκοτεινό αριθμό και γκρίζες ζώνες (Βιδάλη, 2017).

Η διαφθορά συνεπάγεται μια μη θεμιτή συναλλαγή με όρους αδιαφάνειας για την εξυπηρέτηση ιδιοτελών σκοπών και συμφερόντων (Μπιτζιλέκης, 2010). Η συναλλαγή αυτή δεν είναι στιγμιαία, αλλά μπορεί να σημαίνει τη δημιουργία σχέσεων επικοινωνίας. Στην περίπτωση αυτή, υπάρχει η αμοιβαία επιθυμία για τη συμμετοχή σε τέτοιες πράξεις, καθώς οι δύο εμπλεκόμενες μεριές συμμετέχουν οικιοθελώς (Μπρεδήμας, 2016). Η έννοια της διαφθοράς, αν και τείνει να ταυτίζεται πολλές φορές με την έννοια της δωροδοκίας, αποτελεί στην πραγματικότητα μορφή διαφθοράς και εμπεριέχεται σε αυτή (Ράικος, 2006).

Στη μορφή αυτή της διαφθοράς εμπλέκονται τουλάχιστον δύο πρόσωπα, αυτός που μπορεί να προσφέρει ένα ωφέλημα όσο και εκείνος που του προσφέρεται κάτι, προκειμένου να προβεί σε κάποια ενέργεια ή παράλειψη, π.χ. υπάλληλος φυλακών που απαιτεί χρήματα από κρατούμενο για να του δώσει κινητό (Βενετσανοπούλου, 2014). Στην περίπτωση που το ενδιαφερόμενο πρόσωπο λαμβάνει ένα παράνομο ωφέλημα, παρουσιάζεται η παθητική μορφή της δωροδοκίας, ενώ όταν το ενδιαφερόμενο πρόσωπο προσφέρει κάτι, τότε η δωροδοκία χαρακτηρίζεται ως ενεργητική (Λάζος, 2005). Η μορφή που θα λάβει η δωροδοκία μπορεί να είναι υλική ή και να αποκτά τον χαρακτήρα εξυπηρέτησης. Μια υλική δωροδοκία, δηλαδή, με άλλα λόγια είναι πιθανό να λάβει τη μορφή χρημάτων, δώρων, όπως αυτοκίνητα, πολύτιμοι λίθοι κ.ά. Εκτός της υλικής της υπόστασης, παρουσιάζεται και με τη μορφή εξυπηρέτησεων, στο πλαίσιο της δημιουργίας σχέσεων που ευνοούν τους συναλασσόμενους (Transparency International, 2011).

3. Η διαφθορά στα σωφρονιστικά καταστήματα

Σύμφωνα με τη Διεθνή Διαφάνεια, έναν μη κυβερνητικό οργανισμό που εποπτεύει την καταπολέμηση της διαφθοράς, έχει τονιστεί ότι, αν μια φυλακή δεν διοικείται σωστά, οι κρατούμενοι της οργανωμένης εγκληματικότητας μπορούν να ισχυροποιηθούν ακόμη περισσότερο εντός του χώρου φύλαξης (Transparency International, 2011). Ο εγκλεισμός και ο αντίκτυπός του στον ψυχισμό των κρατουμένων μπορεί να δημιουργήσει ένα περιβάλλον ανομίας και να ωθήσει αυτούς που έχουν καταδικαστεί με κάποια ποινή στο να εγκληματούν και στο νέο περιβάλλον (Bauer, 2018). Εξίσου καταλυτικά λειτουργεί και για το προσωπικό των φυλακών, ειδικά στην περίπτωση όπου η εκτέλεση των καθηκόντων τους δεν συνοδεύεται με τη σωστή εποπτεία και τον καταλογισμό (Coyle, 2012). Η διαφθορά μπορεί να συμβεί σε κάθε πτυχή της λειτουργίας της φυλακής, από τον απλό καθημερινό έλεγχο του καταστήματος μέχρι και τη σύναψη συμβάσεων στα πλαίσια των οικονομικών συναλλαγών για την κάλυψη αναγκών των κρατουμένων (United Nations, 2017).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεωρεί τη διαφθορά στο σωφρονιστικό σύστημα ως ένα σοβαρό πρόβλημα που υπονομεύει την εφαρμογή της δικαιοσύνης και την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων (Βουλή των Ελλήνων, 2008). Η διαφθορά μπορεί να επιδεινώσει τις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων και να οδηγήσει στην ανάπτυξη οργανωμένων μορφών εγκληματικότητας εντός των φυλακών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή Πρόληψης Βασανιστηρίων, 2022). Επιπλέον, η διαφθορά μπορεί να δημιουργήσει ένα περιβάλλον ανομίας και να ενισχύσει την εξουσία των κρατουμένων που έχουν επηρεάσει το σύστημα μέσω πληρωμών ή άλλων παράνομων δραστηριοτήτων. Η Ευρωπαϊκή Ένωση επιδιώκει να καταπολεμήσει αυτήν την πρακτική μέσω εποπτείας των φυλακών, σε συνεργασία με τα κράτη μέλη, κυρίως δίνοντας έμφαση στην τήρηση των διατάξεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Συγκεκριμένα, μπορεί να υπάρξουν μέτρα εκπαίδευσης και επιμόρφωσης για το προσωπικό των φυλακών, προκειμένου να αναγνωρίζουν και να αντιμετωπίζουν τις περιπτώσεις διαφθοράς (Επιτροπή Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 2017). Επιπλέον, η ΕΕ ενθαρρύνει τη δημιουργία μηχανισμών για την επιτήρηση των φυλακών και προωθεί τη σύσταση ανεξάρτητων επιτροπών ελέγχου και παρακολούθησης, που θα επιβλέπουν τη λειτουργία των φυλακών και θα αναφέρουν περιπτώσεις διαφθοράς ή κακοδιαχείρισης (Φυτράκης, 2010). Μέσω αυτών των πρωτοβουλιών, η ΕΕ επιδιώκει να διασφαλίσει τη συμμόρφωση με τα διεθνή πρότυπα διαφάνειας και διακυβέρνησης στο σωφρονιστικό σύστημα, προάγοντας έτσι τη δικαιοσύνη και την ασφάλεια εντός των φυλακών.

Οι αρνητικές προεκτάσεις της διαφθοράς είναι πολύπλευρες στο προσωπικό της φυλακής, τους κρατούμενους και στο σύστημα μέσα στο οποίο συμβαίνει (United Nations, 2017). Σε αρκετές περιπτώσεις, με την εξάπλωσή της δημιουργεί τον κατάλληλο χώρο για την παγίωση εμπορίου ναρκωτικών, την ανάπτυξη της οργανωμένης εγκληματικότητας και της απόδρασης κρατουμένων, υπονομεύοντας έτσι την ασφάλεια

λεια όσων βρίσκονται εντός αλλά και εκτός του χώρου κράτησης (CAPI, 2016). Η εμφάνισή της είναι πολύ πιθανό να επηρεάσει τη μεταχείριση των κρατουμένων και τις συνθήκες διαβίωσής τους (United Nations, 2017). Όταν είναι αναγκαίο να προσφερθούν δωροδοκίες για να παρασχεθούν στους κρατουμένους βασικά αγαθά ή για να μην αποκλειστούν από την παροχή κάποιων, όπως το φαγητό, η περίθαλψη και η επικοινωνία, θα υπάρξουν επιπτώσεις και θα ασκηθεί πίεση στους κρατουμένους και στους οικείους τους (Glaser & Fry, 1987). Εκτός αυτού, η υπεξαίρεση κεφαλαίων τα οποία προορίζονται για την κάλυψη αναγκών των κρατουμένων ή η κακοδιαχείριση υλικού μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στις υποδομές των φυλακών και να υπονομεύσει την ασφάλειά τους (Muntingh, 2008).

Η ύπαρξη κρατουμένων με πόρους, τους οποίους απέκτησαν από την παράνομη δραστηριότητα που διέπρατταν πριν την καταδίκη τους, είναι πιθανό να κάμψει τις όποιες αντιστάσεις του προσωπικού απέναντι στη διαφθορά. Κρατούμενοι που ασκούσαν μια μορφή εξουσίας προτού καταδικαστούν δεν αποβάλλουν αυτή την τάση για κυριαρχία εντός της φυλακής (CAPI, 2016). Η τάση αυτή μπορεί να εκδηλωθεί με την ανάπτυξη δικτύου οργανωμένης εγκληματικότητας εντός του χώρου κράτησης, στο οποίο συμμετέχουν και πιο αδύναμοι κρατούμενοι για να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για τη διαβίωση αγαθά που δεν μπορούν να έχουν αν λειτουργούν ατομικά (ναρκωτικά, ασφάλεια κ.ά.). Η ανάπτυξη τέτοιων οργανώσεων εντός των φυλακών, σε συνδυασμό με ένα αδιάφορο ή διεφθαρμένο προσωπικό, οδηγεί στην κατάληψη του ελέγχου των φυλακών από τους κρατουμένους και στην παγίωση της διαφθοράς και άλλων μορφών εγκληματικότητας εντός του χώρου κράτησης (United Nations, 2017).

Άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι η διαφθορά στα σωφρονιστικά καταστήματα δεν σχετίζεται μόνο με το προσωπικό φύλαξης, αλλά μπορεί να εκδηλωθεί από τον οποιονδήποτε εμπλέκεται με κάποιο τρόπο στα σωφρονιστικά καταστήματα (McCarthy, 1984). Οι σχέσεις διαφθοράς, δηλαδή, ανάλογα με τους εμπλεκόμενους, μπορούν να χαρακτηριστούν ως ενδογενείς όταν αφορούν δίκτυα που αναπτύσσονται εντός του χώρου της φυλακής μεταξύ κρατουμένων και υπαλλήλων. Μπορούν, ακόμη, να χαρακτηριστούν ως εξωγενείς όταν εμπλέκονται πρόσωπα έξω από τις φυλακές. Στην περίπτωση αυτή, το προσωπικό ενδέχεται να παίξει ρόλο συνδέσμου ή να βοηθή τη διάπραξη αυτών των συναλλαγών κατόπιν λήψης παράνομου ωφελήματος (Goldsmith et al., 2016). Έτσι, ακόμα και υπάλληλοι που ενεργούν συντηρήσεις στα καταστήματα μπορούν να διαπράξουν αδικήματα, ειδικόι που έχουν αναλάβει τον σωφρονισμό των κρατουμένων, όπως κοινωνιολόγοι ή και ιατρικό προσωπικό (United Nations, 2017).

3.1. Παράγοντες εδραίωσης διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα

Οι οικονομικές δυσκολίες των τελευταίων δεκαετιών και η επιτήρηση της ελληνικής οικονομίας από διεθνείς φορείς δημιούργησαν μεγάλα προβλήματα στο σωφρονιστικό σύστημα της χώρας, τα οποία οξύνουν φαινόμενα όπως αυτό της διαφθοράς

(Artinoroulou & Kamarakis, 2019). Εδώ και πολλά χρόνια, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment – CPT) έχει επισημάνει πολλά από τα κακώς κείμενα του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος μέσω επισκέψεων που έχουν πραγματοποιηθεί σε διάφορα χρονικά διαστήματα (Council of Europe). Μια αρνητική αξιολόγηση από τον συγκεκριμένο θεσμό είναι βαρύνουσας σημασίας, καθώς αποτελεί την επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά των βασανιστηρίων, συντάσσοντας σχετικές εκθέσεις κατόπιν ελέγχου σε χώρους κράτησης (Council of Europe).

Οι παθογένειες που έχουν παρουσιαστεί αφορούν τη λειτουργία και την οργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος στο σύνολό του, ειδικά την τελευταία δεκαετία, όπου η Ελλάδα δέχτηκε τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και εντάχθηκε σε καθεστώς δημοσιονομικής εξυγίανσης, με αποτέλεσμα τον δραματικό περιορισμό των δημόσιων δαπανών (OECD, 2017). Τα κονδύλια περικόπηκαν σε όλους τους τομείς του δημόσιου βίου, συμπεριλαμβανομένου και του σωφρονιστικού συστήματος (Αργείτης κ.ά., 2011). Από το 2011 και έπειτα πραγματοποιήθηκαν επιπλέον επισκέψεις και επιθεωρήσεις στα σωφρονιστικά καταστήματα και σε λοιπούς χώρους κράτησης, με την έκθεση του 2021 να δηλώνει ότι έχουν ληφθεί μέτρα για τη βελτίωση των συνθηκών στις φυλακές, ωστόσο η κατάσταση που επικρατεί να μην έχει αλλάξει ουσιαστικά προς το καλύτερο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή Πρόληψης Βασανιστηρίων, 2022).

3.1.1. Ο υπερπληθυσμός των φυλακών ως «εστία» διαφθοράς

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα των φυλακών, το οποίο παρατηρείται και στην ελληνική πραγματικότητα, είναι αυτό του υπερπληθυσμού των φυλακών (Palma et al., 2019). Ο υπερπληθυσμός των ελληνικών σωφρονιστικών καταστημάτων εγείρει ανησυχίες, καθώς θέτει σε κίνδυνο την ομαλή λειτουργία τους, υποσκάπτει τις δράσεις για επανένταξη και την πρόληψη υποτροπής, και είναι κοινωνικά επιβλαβής, αυξάνοντας τα φαινόμενα διαφθοράς εντός των φυλακών, πέραν του ότι απειλεί και τα ανθρώπινα δικαιώματα (Albrecht, 2012).

Στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, όπου ο πληθυσμός των φυλακών δεν μειώθηκε αλλά διατηρήθηκε σταθερά υψηλός, δημιουργήθηκε επιπρόσθετο πρόβλημα λόγω της έλλειψης κρατικής ενίσχυσης (Palma et al., 2019). Άμεσο απότοκο της έλλειψης πόρων ήταν και η αδυναμία των σωφρονιστικών καταστημάτων να καλύψουν τις ανάγκες των κρατουμένων. Το σωφρονιστικό σύστημα δεν αφέθηκε χωρίς κρατική ενίσχυση, ωστόσο, επηρεάστηκε και εκείνο από την πολιτική μείωσης των δαπανών της ασφάλειας και των κρατικών υποδομών (Αργείτης κ.ά., 2011). Τα απαραίτητα αγαθά παρέχονταν και πάλι στους κρατούμενους, χωρίς όμως να προσφέρονται με την ίδια ευχέρεια. Η μείωση των παρεχόμενων αγαθών έχει ως αποτέλεσμα, κρατούμενοι που έχουν την οικονομική δυνατότητα να αναζητήσουν με παράνομο τρόπο βασικά αγαθά για την καθημερινή τους διαβίωση, όπως φαγητά, κλινοσκεπάσματα και προϊόντα

υγιεινής. Μόνο μέσω της παράνομης απόκτησης μπορούν να εξασφαλίσουν τέτοια αγαθά, όπως και έγινε, οξύνοντας τα ποσοστά διαφθοράς (United Nations, 2017).

Έτσι, όσο πιο μεγάλος είναι ο αριθμός των κρατουμένων και όσο δυσκολότερη γίνεται η συμβίωση σε έναν τέτοιο κλειστό χώρο, τόσο αυξάνεται και το κόστος συντήρησής του λόγω των βλαβών και των φθορών που θα προκύπτουν, ενώ πάντα θα απαιτούνται ανεγέρσεις νέων φυλακών (Δημόπουλος, 1998). Παράλληλα, δεν μπορεί να διεξαχθεί σωστός έλεγχος από το προσωπικό, οπότε οι κρατούμενοι μπορούν να κινούνται με μεγαλύτερη ευκολία εντός των χώρων και να διαπράττουν αδικήματα και παρανομίες (McCain et al., 1976). Εξάλλου, με τον υπερπληθυσμό δεν επιτυγχάνεται και ο σωστός διαχωρισμός των κρατουμένων, με αποτέλεσμα κρατούμενοι διαφορετικών κατηγοριών να επικοινωνούν, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη διάπραξη αδικημάτων εντός και εκτός των φυλακών. Ο υπερπληθυσμός έχει δηλαδή ως μέγιστη αρνητική συνέπεια, πέρα από την υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, και την αύξηση της διαφθοράς (Sieh, 1989).

3.1.2. Αδυναμία κάλυψης υγειονομικής περίθαλψης των κρατουμένων

Πέρα από τα προαναφερθέντα κύρια προβλήματα, υπάρχει ένα ευρύτερο φάσμα ζητημάτων που επηρεάζουν την οργάνωση και την καθημερινή λειτουργία των σωφρονιστικών καταστημάτων (Holbert & Call, 1989). Η έλλειψη ή πολλές φορές η παρουσία μόνο ελάχιστων ιατρών και νοσηλευτών, που δεν έχουν μόνιμη θέση στα σωφρονιστικά καταστήματα, αλλά προσλαμβάνονται με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, εγκυμονεί κινδύνους για την υγεία των κρατουμένων και αποτελεί αφορμή, σε αρκετές περιπτώσεις, για πρόκληση εντάσεων (CPT, 2020). Έτσι, πολλοί αναγκάζονται να μεταφέρονται σε νοσοκομειακά ιδρύματα για να εξεταστούν, γεγονός που σημαίνει τη μεταγωγή από το ήδη υποστελεχωμένο προσωπικό με υποβαθμισμένο στόλο οχημάτων, και το ζήτημα αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τους κρατουμένους με χρόνια εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες (United Nations Office on Drug and Crime, 2015). Καθώς οι υγειονομικές υπηρεσίες αδυνατούν να καλύψουν τις ανάγκες απεξάρτησης, οι τοξικομανείς προσπαθούν να αποκτήσουν παράνομες ουσίες για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που δημιουργούνται από την αποχή από τα ναρκωτικά. Η εξασφάλιση των ουσιών προϋποθέτει τη διάπραξη πράξεων διαφθοράς, προκειμένου να εισέλθουν οι παράνομες ουσίες εντός του σωφρονιστικού καταστήματος (United Nations, 2017).

3.1.3. Δυσχέριες στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων των κρατουμένων

Ζήτημα εγείρεται ακόμη σχετικά με την ενημέρωση των κρατουμένων αναφορικά με τα δικαιώματά τους. Η διοίκηση των φυλακών είναι υποχρεωμένη με βάση τον Σωφρονιστικό Κώδικα να ενημερώνει τους νεοεισαχθέντες στο κατάστημα κρατουμένους για τα δικαιώματα που έχουν και να τους αναθέτει εργασίες μέσα στα καταστήματα. Ωστόσο, όπως προκύπτει και από τη βιβλιογραφία (CPT, 2011), πολλοί κρατούμενοι δεν ενημερώνονται σωστά ή και καθόλου για τα δικαιώματά τους και δεν μπορούν να διεκδικήσουν όσα πραγματικά δικαιούνται.

Εξάλλου, η έλλειψη προγραμμάτων και εργασιών εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων αναγκάζει πολλούς από τους κρατούμενους να αναμένουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα, προκειμένου να εργαστούν εντός του χώρου (Αλεξιάδης, 2001). Αυτό έχει άμεσα αποτελέσματα στην ψυχολογία τους, διότι η εργασία αυτή δεν έχει ως στόχο τον καταναγκασμό τους, αλλά την αξιοποίηση των δυνατοτήτων και τη σωματική εκτόνωσή τους. Η αναμονή για τα προγράμματα αυτά λειτουργεί ακόμη και αρνητικά στο ζήτημα της αποφυλάκισης με όρους, καθώς ο χρόνος εργασίας προσμετράται θετικά στην έκτιση της ποινής και δείχνει μια θετική εικόνα για την προσπάθεια επανάκαμψης κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού (Κασάπογλου, 2014).

Επομένως, κρατούμενοι με τους κατάλληλους πόρους κατορθώνουν και λαμβάνουν καλύτερη περίθαλψη από το προσωπικό ή μπορούν να εξασφαλίζουν από μόνοι τους τα κατάλληλα φάρμακα, πάντοτε με το ανάλογο αντίτιμο (Lehtmetts & Pont, 2020). Επιπρόσθετα, προκειμένου να περιορίσουν την περίοδο αναμονής για να ελαχιστοποιήσουν το διάστημα που απαιτείται για να ενταχθούν σε αναμορφωτικά προγράμματα, αναγκάζονται να καταφεύγουν σε παρανομίες, προκειμένου να επιλεγούν από τους αρμόδιους, καταστρατηγώντας έτσι τα αντικειμενικά κριτήρια με τα οποία επιλέγονται οι κρατούμενοι ορθολογικά. Έτσι, κάποιοι κρατούμενοι αναγκάζονται να περιμένουν για μεγάλο διάστημα, ενώ άλλοι δεν περιμένουν καθόλου.¹

3.1.4. Υποστελέχωση και δυσμενείς εργασιακές συνθήκες για το σωφρονιστικό προσωπικό

Εξίσου σημαντικό ρόλο στην αποτελεσματικότητα του σωφρονιστικού συστήματος διαδραματίζει και το προσωπικό φύλαξης (Artinoroulou & Kamarakis, 2019). Ο τρόπος μεταχείρισης των κρατουμένων από μεριάς τους και η συμπεριφορά που αυτοί θα επιδείξουν απέναντί τους μπορεί να συνδράμει στην ομαλή προσαρμογή τους στο νέο περιβάλλον. Ωστόσο, οι ίδιοι υπάλληλοι τείνουν να αποτελούν πολλές φορές μέρος του προβλήματος (Clements, 2021). Οι άσκημες συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων αποτελούν άλλωστε το περιβάλλον εργασίας των υπαλλήλων (Κουλούρης, 2009). Το πρόβλημα είναι διπλό. Από τη μια, το ήδη υπάρχον προσωπικό δεν αρκεί για να καλύψει τις τρέχουσες ανάγκες φύλαξης των σωφρονιστικών καταστημάτων σε αριθμό, με αποτέλεσμα να υπάρχουν βάρδιες όπου ένας υπάλληλος καλείται να ασκήσει έλεγχο σε 300 ή 400 κρατούμενους (CPT, 2020).

Υποστελέχωση τέτοιου μεγέθους, σε συνδυασμό με τη φύση της εργασίας όπου είναι ιδιαίτερα δύσκολη και επίπονη, κυρίως ψυχολογικά, έχει αρνητικές επιπτώσεις στο προσωπικό. Επίσης, και η δυναμική του προσωπικού δεν είναι ιδιαίτερα υψηλή γιατί αυτό κατά βάση προσλαμβάνεται με κριτήρια των λοιπών δημόσιων υπαλλήλων και όχι με εξειδικευμένους όρους, ικανούς για να διαφυλάξουν το σωφρονιστικό σύστημα (Coyle, 2012). Εξάλλου, και μετά την πρόσληψή του, το προσωπικό δεν

1. Άρθρο 11 Ν. 2776/1999.

λαμβάνει κάποια εκπαίδευση που θα είναι σε θέση να του παρέχει εφόδια για να μπορέσει να διαχειριστεί καταστάσεις και προβλήματα που θα δημιουργηθούν εντός του σωφρονιστικού καταστήματος (Κασάπογλου, 2014). Αποτέλεσμα αυτού είναι, ακόμα και αν αρχικά υπήρχε πρόθεση για εργασία από το προσωπικό, αυτή να εξασθενεί πολύ γρήγορα και πολλοί υπάλληλοι να επιδεικνύουν αδιαφορία. Επιπλέον, επέρχεται και σημαντική εργασιακή κόπωση (Clements, 2021). Όλα αυτά συντείνουν στο να αυξάνονται παρεκκλίνουσες ή εγκληματικές συμπεριφορές εντός των καταστημάτων, να μην μπορεί το προσωπικό να ασκεί την κατάλληλη εποπτεία και επομένως να μην είναι εφικτός ο έλεγχος της διαφθοράς και οποιασδήποτε άλλης μορφής εγκληματικότητας (κυρίως περιστατικών βίας και εκφοβισμού) (CPT, 2020).

4. Μεθοδολογία διερεύνησης

Η ποιοτική έρευνα αφορά τη συλλογή, την ανάλυση και ερμηνεία μη αριθμητικών δεδομένων. Στόχος των ποιοτικών μεθόδων είναι η διερεύνηση των συμπεριφορών, των πεποιθήσεων και των αλληλεπιδράσεων των ανθρώπων (Denzin & Lincoln, 1994). Η ποιοτική μέθοδος έρευνας που αξιοποιήθηκε στην παρούσα εργασία είναι η εθνογραφική προσέγγιση. Η εθνογραφία αποτελεί μία από τις σημαντικότερες μεθόδους της ποιοτικής έρευνας. Η μέθοδος αυτή, ερευνά πολιτιστικά φαινόμενα και αποτελεί το μέσο για τη γραπτή παρατήρηση μιας ομάδας. Μέσω της εθνογραφικής έρευνας, καθίσταται εφικτή η γνώση σχετικά με τη ζωή μιας πολιτισμικής ομάδας. Συγκεκριμένα, εστιάζει σε μικρές ή μεγάλες ομάδες ατόμων ή ακόμη και σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο. Ειδικότερα, προκρίθηκε η συγκεκριμένη μέθοδος διότι είναι μια ερευνητική προσέγγιση που προσφέρει τη δυνατότητα να διεξαχθεί μια έρευνα με πολλαπλούς τρόπους (Hammersley & Atkinson, 2007). Επίσης, προσφέρει έναν τρόπο θέασης στα βιώματα ορισμένων ατόμων που αποτελούν μέλη μιας ομάδας, ενός συνόλου με κοινά χαρακτηριστικά. Η επιλογή του συγκεκριμένου τρόπου έρευνας στηρίχτηκε ακόμη στο γεγονός ότι η μελέτη θέτει ως στόχο την παρατήρηση και την έκθεση των βιωμάτων της ομάδας που εξετάστηκε και όχι την προσωπική παρουσίαση απόψεων (Treadwell, 2020).

Για την καλύτερη διερεύνηση όλων των ανακαλυπτόμενων ζητημάτων προτιμήθηκε η προσέγγιση του θέματος της εργασίας μέσω συνεντεύξεων (Χρηστάκης, 2010). Το ερευνητικό εργαλείο, επομένως, που χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή της συζήτησης ήταν οι συνεντεύξεις, και μάλιστα συνεντεύξεις με ημιδομημένη μορφή (Ισαρη & Πούρκος, 2015). Η επιλογή αυτή προκρίθηκε διότι στόχος ήταν η ελεύθερη έκφραση των συμμετεχόντων για καθεμία από τις θεματικές της έρευνας (Denzin & Lincoln, 1994).

5. Ανάλυση συνεντεύξεων

Η ανάλυση των συνεντεύξεων έγινε με τη χρήση της μεθόδου της θεματικής ανάλυσης. Από την ανάλυση των δεδομένων προέκυψαν τρεις θεματικές κατηγορίες ανάλυσης και εξήχθησαν ορισμένα συμπεράσματα. Η πρώτη θεματική σχετίζεται με τη διερεύνηση φαινομένων της διαφθοράς. Στο σημείο αυτό της ανάλυσης, επιδίωξη ήταν αρχικά η αναγνώριση των διάφορων μορφών διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα με βάση τις εμπειρίες των συμμετεχόντων. Αιτούμενο ήταν, επίσης, να προσεγγιστεί η έκταση του φαινομένου της διαφθοράς σε αυτόν τον χώρο. Στην πρώτη θεματική ακόμα, με βάση τα δεδομένα, εξετάστηκε και η διαδικασία ελέγχου τέτοιων φαινομένων, τόσο από το προσωπικό όσο και από τη διοίκηση.

Η δεύτερη θεματική αφορούσε την πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου της διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα. Αναζητήθηκε, μέσω των σχετικών ερωτήσεων, η πιθανότητα να υπάρχει αποτελεσματική πρόληψη του φαινομένου αυτού μέσω της υιοθέτησης συγκεκριμένων πολιτικών κα δράσεων. Επιπλέον, επιχειρήθηκε να εξεταστεί αν υπάρχουν δυνατότητες αντιμετώπισης του φαινομένου της διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα και ποιες θα ήταν αυτές. Τέλος, η τρίτη θεματική ενότητα επικεντρώθηκε γύρω από τις προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, όπως προέκυψαν από την εργασιακή εμπειρία των συμμετεχόντων στον τομέα του σωφρονισμού.

5.1. Οι συμμετέχοντες της έρευνας

case id	Ηλικία	Έτη Προϋπηρεσίας	Πόστο στα Κ.Κ.
01	48	21	ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΦΡΟΥΡΟΣ
02	45	15	ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ
03	40	11	ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ
04	51	21	ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΦΡΟΥΡΟΣ & ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ
05	49	21	ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΦΡΟΥΡΟΣ
06	45	6	ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ
07	39	5	ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ & ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ
08	38	12	ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ & ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ
09	43	15	ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ
10	39	13	ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΦΡΟΥΡΟΣ

Για τη συλλογή δεδομένων προσεγγίστηκαν άτομα που είχαν αποκτήσει εμπειρία σε σωφρονιστικά καταστήματα, μέσα από εργασιακό περιβάλλον του διενεργούντος την έρευνα, τα οποία δεν εργάζονταν πλέον στον συγκεκριμένο τομέα. Η επιλογή

του δείγματος πραγματοποιήθηκε με στόχο την καλύτερη κατανόηση των συνθηκών από άτομα που έχουν ζήσει αυτό το περιβάλλον, χωρίς, ωστόσο, να επηρεάζονται πλέον από συγκρούσεις συμφερόντων που πιθανώς να προέκυπταν από την τρέχουσα θέση τους. Από το σύνολο των συμμετεχόντων, οι έξι υπηρέτησαν σε σωφρονιστικά καταστήματα ως υπάλληλοι φύλαξης, ενώ οι τέσσερις ως εξωτερικοί φρουροί. Σε ορισμένους από αυτούς ανατέθηκαν παροδικά και καθήκοντα διοικητικού υπαλλήλου (γραμματείας ή λογιστηρίου). Επίσης, ο μέσος όρος προϋπηρεσίας των υπαλλήλων στα μέχρι πρότινος καθήκοντά τους ανέρχεται στα δεκατέσσερα έτη, ενώ ο μέσος όρος ηλικίας των συμμετεχόντων είναι τα σαράντα τέσσερα έτη. Η προϋπηρεσία των συμμετεχόντων είναι ικανοποιητική, προκειμένου να έχουν σχηματίσει εικόνα σχετικά με τα φαινόμενα διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα.

5.2. Διερεύνηση φαινομένων διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα

5.2.1. Ορισμός διαφθοράς

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, η διαφθορά δεν μπορεί να οριστεί ενιαία. Από τις απαντήσεις κανείς δεν μπόρεσε να προσδιορίσει με ακρίβεια το φαινόμενο και να συλλάβει όλες τις διαστάσεις του. Αρχικά, ένα σημείο στο οποίο συμφώνησαν όλοι οι συμμετέχοντες είναι πως αναγνωρίζουν ότι η διαφθορά σχετίζεται με παράνομες ενέργειες, ότι είναι, δηλαδή, ένα φαινόμενο που έχει αρνητικές διαστάσεις: «[...] οτιδήποτε παράνομο, όχι μόνο ποινικά αλλά και ηθικά, σε σχέση με το επάγγελμα που επιτελείς [...]» [case id 03], «για μένα διαφθορά είναι όταν προκειμένου να έχει ένας υπάλληλος κάποιο όφελος, οικονομικό κυρίως όφελος, να υπέπεσε σε παράνομη δραστηριότητα και συνεργασία με κρατούμενους [...]» [case id 08], «πράξη διαφθοράς είναι οτιδήποτε είναι αντίθετο με αυτό το οποίο πρέπει να κάνεις στα πλαίσια της εργασίας σου, το οποίο σου αποφέρει και κάποιο κέρδος, η διαφθορά συνεπάγεται και κέρδος γ' αυτόν που την επιτελεί [...]» [case id 06].

Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, οι μισοί την ερμήνευσαν ως ένα φαινόμενο που είναι αντίθετο σε κάποια νομοθετική διάταξη, είτε αφορά ποινικούς κανόνες είτε κάποια άλλη νομοθετική διάταξη που σχετίζεται με την ομαλή λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος: «πράξη διαφθοράς είναι οτιδήποτε αντίκειται στον δημοσιοϋπαλληλικό κώδικα, στον σωφρονιστικό κώδικα και στον εσωτερικό κανονισμό των σωφρονιστικών καταστημάτων» [case id 02], «[...] απόκτηση χρημάτων παράνομα από τα καθήκοντα τα οποία ασκείς, το οποίο όμως γίνεται γύρω από τα καθήκοντά σου [...]» [case id 09], «[...] η απόκλιση από νομοθετημένους κανόνες δικαίου οι οποίοι διέπουν τα σωφρονιστικά καταστήματα [...]» [case id 01]. Οι μισοί συμμετέχοντες, επομένως, θεωρούν ότι η διαφθορά ερμηνεύεται με νομοθετικά κριτήρια και οι άλλοι μισοί με βάση τις επαφές των υπαλλήλων με τους κρατούμενους: «προφανώς να ανοίξεις δοσοληψίες με τους κρατούμενους πέρα από τα καθήκοντά σου» [case id 07], «[...]»

στιδήποτε παράνομο, όχι μόνο ποινικά αλλά και ηθικά, σε σχέση με το επάγγελμα που επιτελείς [...]» [case id 03], «[...] συνιστά η εκμετάλλευση των κρατουμένων με αντίτιμο για την εισαγωγή παράνομων προϊόντων [...] αλλότρια καθήκοντα σύμφωνα με αυτό προβλέπεται από τους νόμους οι οποίοι σχετίζονται με το δημόσιο λειτούργημα [...]» [case id 10].

5.2.2. Πράξεις διαφθοράς

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων απάντησε ότι η διαφθορά συναντάται με διαφορετικές μορφές μέσα σε αυτόν τον χώρο. Έτσι, από τη μια, υπάρχει η υλική διαφθορά, η οποία σχετίζεται με τα υλικά αγαθά που αποτελούν προϊόντα διαφθοράς και εισέρχονται στα σωφρονιστικά καταστήματα χωρίς να επιτρέπεται. Από την άλλη, συναντάται η διαφθορά με τη μορφή των εξυπηρετήσεων και απαντάται ως βοήθεια προς τους κρατουμένους σε υπηρεσιακό επίπεδο: «[...] δεν είναι μόνο υλική, μπορεί να είναι και εξυπηρετήση, που δεν προβλέπονται όμως να γίνονται νομοθετικά και να τις κάνει κάποιος υπάλληλος [...]» [case id 04], «[...] υλική με χρηματισμό ή διάφορα ρουσφέτια του στυλ να σου δώσω κάποιο αντάλλαγμα και τα λοιπά [...]» [case id 05].

Στην πρώτη κατηγορία της υλικής διαφθοράς ενέταξαν όλα τα προϊόντα εκείνα τα οποία οι κρατούμενοι είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν, προκειμένου να τα περάσουν με οποιονδήποτε τρόπο εντός του σωφρονιστικού καταστήματος. Τα προϊόντα αυτά ανέφεραν ότι ικανοποιούν τις ανάγκες των κρατουμένων, που τους ήταν σημαντικά και για έξω, όπως ένα κινητό ή ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής: «[...] εισαγωγή κινητών τηλεφώνων, το κυριότερο θεωρώ είναι αυτό [...]» [case id 02], «[...] δεν επιτρέπονται ταινίες και laptop [...]» [case id 08]. Πολλά από αυτά τα αγαθά εξυπηρετούν τις ανάγκες της καθημερινότητας, ενώ κάνουν πιο εύκολη την επικοινωνία με τους οικείους τους: «πιστεύω υλική κατά βάση γιατί αυτά λείπουν πιο πολύ στους κρατουμένους στην καθημερινότητά τους [...] Τα υλικά αγαθά τού έξω κόσμου [...] πιστεύω δρασοληψίες όσον αφορά την εισαγωγή κινητών» [case id 06]. Άλλα αγαθά της καθημερινότητας τα οποία απαγορεύονται, και για τα οποία πληρώνουν να αποκτήσουν οι κρατούμενοι, είναι αλκοολούχα ποτά και κάποια αγαθά που βελτιώνουν τις εγκαταστάσεις του χώρου κράτησης, προς βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους ή και αιχμηρά αντικείμενα που μπορεί να χρησιμοποιηθούν ως όπλα για την προστασία τους: «[...] όπως κάποιο είδος αλκοολούχου μέχρι και κάποιο τεχνολογικό μέσο για να περάσουν [...]» [case id 01], «Έχουν προσπαθήσει να δώσουν λεφτά για να πάρουν και οπλισμό εκτός από μαχαίρια [...]» [case id 07].

Το υλικό αγαθό για το οποίο όλοι οι συμμετέχοντες συμφώνησαν ότι διακινείται σε μεγάλες ποσότητες είναι τα ναρκωτικά. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών είναι πάρα πολύ διαδεδομένη στις ελληνικές φυλακές και απασχολεί τους υπαλλήλους και τις διοικήσεις των φυλακών. Πολλοί από αυτούς που εισάγουν τα παράνομα ναρκωτικά δεν τα χρησιμοποιούν οι ίδιοι, αλλά γίνονται αντικείμενο αγοραπωλησίας και εντός του καταστήματος: «[...] είτε να κάνουμε με

παράνομες ουσίες προς κατανάλωση και εμπορία μέσα [...]» [case id 01], «[...] υπάρχουν και η εισαγωγή ναρκωτικών ουσιών [...]» [case id 02], «[...] εμπόριο παράνομων ουσιών, ναρκωτικών [...]» [case id 03].

Εκτός των υλικών αγαθών, η διαφθορά, όπως ανέφεραν, μπορεί να λάβει και τη μορφή κάποιας εξυπηρέτησης. Η εξυπηρέτηση που θα λάβουν οι κρατούμενοι μπορεί να έχει σχέση με κάτι το οποίο θα βοηθήσει την καθημερινή τους ζωή εκεί μέσα, όπως η διεκπεραίωση κάποιων εγγράφων ή διαδικασιών από τους υπαλλήλους, πάντοτε με την κατάλληλη αμοιβή: «[...] εξυπηρετήσεις κρατουμένων πέραν του νόμου. Άρα δεν είναι μόνο υλική, μπορεί να είναι και εξυπηρέτηση, που δεν προβλέπονται όμως να γίνονται νομοθετικά, και να τις κάνει κάποιος υπάλληλος για να αποφέρει κάποιο κέρδος προσωπικό, χρηματικό ή οτιδήποτε άλλο [...]» [case id 03], «[...] Με τους κρατούμενους ανοίγουν δουλειές κάποιοι υπάλληλοι πέρα από τα καθήκοντά τους» [case id 07]. Οι εξυπηρετήσεις μάλιστα δεν περιορίζονται μόνο στο φυλακτικό προσωπικό, αλλά μπορεί να συμβούν από τον οποιονδήποτε που εργάζεται μέσα σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα: «[...]Μπορεί να είναι το να πάρει ένα χαρτί από έναν ψυχίατρο, αν υποθέσουμε ότι υπάρχει διαφθορά στο νοσηλευτικό προσωπικό, ή για ένα θέμα Ιατρικό, ένας ψυχίατρος μπορεί με χρηματισμό, ο οποίος ανήκει, ας πούμε, στο σωφρονιστικό κατάστημα και πηγαίνει εκεί πέρα, να μπορεί να τον εξυπηρετεί [...]» [case id 02]. Όλες αυτές οι εξυπηρετήσεις που θα γίνουν από το εκάστοτε μέλος του προσωπικού έχουν πάντα το αντίστοιχο προσωπικό και χρηματικό όφελος: «[...] είναι ένα ολόκληρο κύκλωμα δοσοληψιών, δικηγόροι, κρατούμενοι, υπάλληλοι έχουν έσοδα [...]» [case id 04].

5.2.3. Κύριες ομάδες κρατουμένων που εμπλέκονται σε πράξεις διαφθοράς

Ορισμένοι από τους συμμετέχοντες προσέγγισαν αρχικά το θέμα της κύριας ομάδας κρατουμένων που συμμετέχει σε φαινόμενα διαφθοράς με βάση την καταγωγή και ανέφερε ότι εμπλεκόμενοι πιο πολύ έχουν παρατηρήσει ότι είναι κρατούμενοι αλβανικής καταγωγής. Η εμπειρία των υπαλλήλων με αυτήν την κατηγορία κρατουμένων περιγράφεται πολύ αρνητικά, ενώ τόνισαν και εγκληματικές συμπεριφορές του χαρακτήρα τους που τους οδήγησαν και στη φυλακή: «[...] πιο μπλεγμένοι σε αυτά είναι Αλβανοί κρατούμενοι της νύκτας. Οι περισσότεροι έχουνε ψυχολογική διαταραχή, και αυτό τους οδήγησε σε αποτρόπαια εγκλήματα τα οποία και δεν έχουν πρόβλημα να τα συνεχίσουν και μέσα στη φυλακή, και να λαδώσουν δεν τους νοιάζει. Γενικά περιφρονούν τους νόμους» [case id 10], «[...] είναι κρατούμενοι αλβανικής καταγωγής, δεν το λέω καθόλου ρατσιστικά για να μην παρεξηγηθώ. Συνήθως θεωρούνται και σκληροί κακοποιοί [...]» [case id 07].

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων επισήμανε ότι οι κρατούμενοι που έχουν διαπιστώσει ότι κατά τη διάρκεια της θητείας προβαίνουν σε πράξεις διαφθοράς έχουν επαφές με το οργανωμένο έγκλημα. Αυτό επισημάνθηκε ακόμη και από όσους ανέφεραν την εμπλοκή των Αλβανών κρατουμένων με αυτά τα φαινόμενα: «Οι περισσότεροι

από αυτούς ασχολούνται έξω με εμπόριο με ναρκωτικά, με το οργανωμένο έγκλημα ή διακίνηση λαθρομεταναστών και τα λοιπά» [case id 09]. Όλοι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι τα άτομα που έχουν καταδικαστεί για κάποιο αδίκημα του οργανωμένου εγκλήματος συνεχίζουν και την εμπλοκή στην παρανομία κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους: «[...] βαρυποινίτες, δολοφόνοι του οργανωμένου εγκλήματος» [case id 05], «Θεωρώ ότι αυτοί της νύχτας, του οργανωμένου, ήταν πιο επιρρεπείς και είχαν περισσότερες άκρες και μέσα για να κάνουν ό,τι θέλουν [...]» [case id 03]. Ωστόσο, όπως ανέφεραν, αυτό δεν αφορά απλώς έναν κρατούμενο που έχει καταδικαστεί για τέτοια αδικήματα. Προϋπόθεση είναι ο κρατούμενος αυτός να έχει και την οικονομική δυνατότητα από την εμπλοκή του σε αυτές τις δραστηριότητες: «οι έχοντες την οικονομική δυνατότητα να προχωρήσουν σε κάτι τέτοιο βάσει δύναμης και αδικημάτων. Ένας χρήστης ο οποίος πιάστηκε για κάποια γραμμάρια παραπάνω ουσιών δεν έχει, και να ήθελε, την οικονομική δυνατότητα να κάνει με ευχέρεια κάτι τέτοιο. Ένας έμπορος όμως μπλεγμένος με τη νύχτα, ουσιαστικά του οργανωμένου εγκλήματος, προάγει τη διαφορά, τη στηρίζει και τη συνεχίζει» [case id 01], «[...] πιο επιρρεπείς σε αυτό είναι αυτοί που ίσως έχουν και κάποια οικονομική άνεση. Μπορεί να είναι κρατούμενοι οι οποίοι ασχολούνται με τη νύχτα, ας πούμε, το οργανωμένο έγκλημα [...]» [case id 02].

5.2.4. Αίτια της διαφθοράς

Η πλειονότητα των υπαλλήλων θεωρεί ότι οι οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετώπισε η χώρα κατά την περασμένη δεκαετία είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση φαινομένων διαφθοράς: «Η οικονομική κρίση θεωρώ ότι συνέβαλε στη διαφθορά, γιατί ούτως ή άλλως υπήρχε [...]» [case id 01], «[...] δυσκολεύτηκαν πολλοί αυτή την περίοδο, η πρώτη σκέψη που θα κάνει είναι το εύκολο χρήμα [...]» [case id 07], «[...] 100% συνέβαλε καθότι όταν άρχισε έγιναν απαξιοτικές οι συνθήκες διαβίωσης των εργαζομένων [...]» [case id 08]. Παρά την οικονομική αβεβαιότητα που προέκυψε λόγω της κρίσης, οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες δεν τη θεωρούν ως έναν από τους καθοριστικότερους παράγοντες που αυξήθηκαν τα φαινόμενα διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα: «[...] με πτώση των μισθών και τη γενικότερη οικονομική καμπή κάποιοι, ορισμένοι, στράφηκαν στα παράνομα χρήματα, σε άλλες μεθόδους για να βγάζουν χρήματα [...]» [case id 03]. Συμφωνούν, δηλαδή, ότι η οικονομική δυσκολία που αντιμετώπισε η χώρα ήταν ένας παράγοντας διαφθοράς, αλλά όχι ο σημαντικότερος: «[...] όχι σε πολύ μεγάλο βαθμό, αλλά ναι [...]» [case id 02].

Αν και ορισμένοι τόνισαν ότι ως μισθός για τα δεδομένα της Ελλάδας και δη του Δημοσίου είναι σχετικά υψηλός, ωστόσο, όλοι οι συμμετέχοντες τόνισαν ότι για το συγκεκριμένο επάγγελμα η μισθοδοσία δεν είναι επαρκής: «[...] να το πάρουμε λογικά, συγκριτικά με άλλες υπηρεσίες και με άλλες δουλειές για την Ελλάδα είναι καλός μισθός, αλλά για την εργασία που παρέχεται, όχι, θα έπρεπε να έχει είναι πιο υψηλές αποδοχές [...]» [case id 04], «[...] δεν παρεκκλίνει σε σχέση με το υπόλοιπο μισθολόγιο του δημόσιου τομέα αλλά είναι τέτοια η φύση της δουλειάς μας, οι συνθήκες εργασίας που

ουσιαστικά είναι δυσανάλογος ο μισθός [...]» [case id 06]. Ανέφεραν, δηλαδή, ότι οι δύσκολες συνθήκες του επαγγέλματος, με την ψυχολογική πίεση που υφίστανται οι εργαζόμενοι σε ένα τέτοιο περιβάλλον και το κομμάτι της βίας και της σωματικής υγείας, αποτελούν τα κυριότερα συστατικά που καθιστούν δύσκολο ένα τέτοιο επάγγελμα και πως υπάρχει περίπτωση αν κάποιος υπάλληλος δεχθεί μέσα σε αυτά τα πλαίσια κάποια παράνομη προσφορά, να τη δεχτεί: «[...] ο χώρος είναι ιδιαίτερος, δεν υπάρχει ψυχολογική υποστήριξη στους υπαλλήλους που διαχειρίζονται καταστάσεις καθημερινής βίας, με ό,τι συνέπεια έχει αυτό, και επομένως μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον παίρνουν και έναν μη ικανοποιητικό μισθό [...]» [case id 10], «[...] σίγουρα, αν ήταν πιο υψηλός ο μισθός, θα σκεφτόταν κάποιος πιο δύσκολα να τα πάρει [...]» [case id 05].

Παρά την οικονομική καμπή της χώρας και το δύσκολο περιβάλλον στο οποίο εργάζονται, οι συμμετέχοντες έκριναν ότι πρωταρχικό ρόλο στο να αποδεχτεί κάποιος μια παράνομη προσφορά παίζουν οι προσωπικοί λόγοι. Η αποδοχή ή μη, όπως επισήμαναν, έγκειται στο πόσα χρήματα επιθυμεί ο κάθε υπάλληλος να δαπανά στην προσωπική του ζωή: «Υπάρχουν και άλλοι παράγοντες προσωπικοί και προσωπικές φιλοδοξίες ενός υπαλλήλου [...]» [case id 07]. Επίσης, πολλοί απέδωσαν την αποδοχή ή μη της προσφοράς και στην ηθική που έχει ο κάθε υπάλληλος, λέγοντας πως όσοι έχουν αναπτυγμένο αίσθημα ηθικής δεν θα υπέκυπταν σε τέτοια φαινόμενα, ακόμα και αν η οικονομική τους κατάσταση δεν ήταν καλή και είχαν πρόβλημα: «[...] πρέπει να το έχεις και λίγο στο αίμα σου. Αν θέλεις δηλαδή και τώρα μπλέκεσαι σε τέτοιες διαδικασίες που είναι ένα άλλο κομμάτι, αν είσαι ένας έντιμος άνθρωπος που μπορεί να είσαι όχι τόσο πολύ ευκατάστατος, αλλά η ηθική σου δεν σου επιτρέπει να κάνεις κάτι για να βγάλεις λεφτά παράνομα, δεν θα το κάνεις ακόμα και αν υπάρχει οικονομική κρίση [...]» [case id 02], «Είναι για μένα θέμα ηθικής, προσωπικών στόχων και προσωπικότητας [...]» [case id 01].

Οι συμμετέχοντες, εκτός των οικονομικών αιτιών, σχολίασαν και πως ο έλεγχος εισόδου συμβάλλει στην αύξηση ή τον περιορισμό τέτοιων φαινομένων: «Σαφώς και παίζει ρόλο, ανεξαρτήτως του αν υπάρχει διαφθορά από έναν υπάλληλο ο οποίος θα αφήσει να περάσει κάτι» [case id 01], «Δεν υπάρχει ο χρόνος να ψαχτούν όλοι σωστά και με ηρεμία. Άρα περνάνε και πράγματα εφόσον δεν γίνεται σωστός έλεγχος κατά κόρον» [case id 09]. Η πλειονότητα των συμμετεχόντων κρίνει ανεπαρκή τον έλεγχο που γίνεται στα σωφρονιστικά καταστήματα προκειμένου να εισέλθει κάποιος εντός αυτών: «Ναι είναι ανεπαρκής ο έλεγχος» [case id 07], «[...] πολύ μεγάλο πρόβλημα, είναι το κυριότερο μέρος αυτό γιατί όλα αυτά που βρίσκουμε μέσα από κάπου μπαίνουν» [case id 08]. Αυτό το αποδίδουν σε δύο αιτίες. Από τη μία, στη λανθασμένη δουλειά των υπαλλήλων και, από την άλλη, στην έλλειψη εκπαίδευσης: «έλεγχος εισόδου, διότι στα συγκεκριμένα πόστα που γίνεται έλεγχος στους πολίτες και στα δέματα, μπαίνουν οι υπάλληλοι χωρίς να εκπαιδεύονται πρώτα στο πώς πρέπει να ελέγξουν και τους ανθρώπους αλλά και το πώς λειτουργεί το μηχάνημα» [case id 07], «Βούληση δεν υπάρχει, βούληση για έλεγχο» [case id 04].

Από τους συμμετέχοντες, κανείς από όσους έχει εργαστεί σε αυτό το πόστο δεν έλαβε την απαραίτητη εκπαίδευση: «Όχι, καμία εκπαίδευση [...] μπαίνουν οι υπάλληλοι χωρίς να εκπαιδευτούν πρώτα στο πώς πρέπει να ελέγξουν και τους ανθρώπους αλλά και το πώς λειτουργεί το μηχάνημα [...]» [case id 07]. Από την άλλη μεριά, αυτό που επισημαίνει η πλειονότητα είναι πως τα σωφρονιστικά καταστήματα αντιμετωπίζουν προβλήματα στις υποδομές τους και πολλές φορές στερούνται τα απαραίτητα μηχανήματα για να προχωρήσουν στον σωστό έλεγχο: «Από θέμα τεχνολογίας χρειαζόμαστε βοήθεια και θα έπρεπε να υπάρχει έντονη βούληση για έρευνα [...]» [case id 08]. Ιδιαίτερο πρόβλημα υπάρχει, όπως επισημαίνουν, στην ανίχνευση ναρκωτικών τα οποία και χρειάζονται ειδικούς ανιχνευτές για να εντοπιστούν: «[...] δεν υπάρχουν μηχανήματα που να ανιχνεύουν ναρκωτικές ουσίες. Αν γινόταν πιο σωστός έλεγχος, με πιο σύγχρονα μηχανήματα και με υπαλλήλους εξειδικευμένους και εκπαιδευμένους για το αντικείμενο ίσως να αποτρέπονταν πολλά από όσα περνάνε [...]» [case id 05].

5.2.5. Εμπειρία συμμετεχόντων από περιστατικά διαφθοράς

Σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες απάντησαν πως σε κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια της θτείας τους ενημερώθηκαν σχετικά με τέτοια περιστατικά, στα οποία είχαν εμπλακεί συνάδελφοί τους κατόπιν χρηματικής προσφοράς από κρατούμενο ή οικείο πρόσωπο του κρατουμένου: «[...] ξέρω για έναν σωφρονιστικό υπάλληλο που πιάστηκε και πήγε στη φυλακή. Έβαζε ναρκωτικά μέσα [...]» [case id 09], «[...] για κάποιους σωφρονιστικούς υπαλλήλους και εξωτερικούς φρουρούς οι οποίοι είχαν συλληφθεί με ουσίες πάνω τους, με κινητά τηλέφωνα [...]» [case id 01]. Μάλιστα, ένας από τους συμμετέχοντες βρέθηκε και στη θέση να είναι φύλακας συναδέλφου του ο οποίος ήταν υπόδικος, ενώ πριν συλληφθεί υπηρετούσε με τον βαθμό του υπαρχιφύλακα: «[...] έχω δει συναδέλφους που υπηρετήσαμε μαζί να είναι πλέον κρατούμενοι για διακίνηση ναρκωτικών [...] ο συγκεκριμένος ήταν και ο υπαρχιφύλακας μάλιστα. Τον είδα σαν κρατούμενο στο νοσοκομείο κρατουμένων, μετά ήρθε. Βλακεία, ήταν ανώτερος από μένα και μετά έτσι ήταν μετανιωμένος για τις πράξεις του ή έτσι φαινόταν τουλάχιστον» [case id 08].

Άξια αναφοράς είναι και η εμπειρία ενός από τους συμμετέχοντες, ο οποίος περιέγραψε ότι υπήρχε κάποιος υπεύθυνος εντός του σωφρονιστικού καταστήματος που προέβη σε διαχωρισμό των κρατουμένων και σε ευνοϊκότερη μεταχείρισή τους με βάση τις πολιτικές τους προτιμήσεις και το αν θα ψήφιζαν οι κρατούμενοι αυτό που θα τους έλεγε: «[...] κάποιος υπεύθυνος φυλακών να τάξει ευνοϊκότερη μεταχείριση σε όποιον το ψήφιζε, οπότε υπήρχε διαχωρισμός σε πτέρυγες ανάλογα με την ψήφο που θα έριχνε ο κρατούμενος, μετά με βάση τις συστάσεις κάποιου μέσα από τη φυλακή [...]» [case id 10].

5.2.6. Πρόταση για εμπλοκή σε πράξεις διαφθοράς προς τους συμμετέχοντες

Από τους δέκα συμμετέχοντες οι έξι ισχυρίστηκαν ότι και στους ίδιους είχε γίνει πρόταση κάποια στιγμή στη διάρκεια της υπηρεσίας τους να προβούν σε παράνομες ενέργειες έναντι χρηματικής αμοιβής και σε κάποιους παραπάνω από μια

φορά. Όπως ξεκαθάρισαν, ωστόσο, η αρνητική τους στάση από την πρώτη στιγμή δεν άφησε κανένα χώρο για περαιτέρω συζήτηση επί του θέματος. Μάλιστα, όπως ανέφεραν, ήταν αρνητικοί από την πρώτη κιόλας στιγμή που τους προτάθηκε η παράνομη ενέργεια και δεν έμαθαν ούτε το ποσό που θα λάμβαναν άμα συμφωνούσαν. Από αυτούς που προσεγγίστηκαν, η πράξη για την οποία τούς ζητήθηκε να παρανομήσουν σχετιζόταν με την εισαγωγή παράνομων υλικών αγαθών εντός του καταστήματος και την προσπάθεια για τη δημιουργία σχέσεων εξυπηρέτησης για μελλοντικές χάρες: «[...] για την εισαγωγή παράνομων ειδών στο κατάστημα [...] μου ζήτησε να κάνω κάποια πράγματα για να έχω απολαβές μελλοντικά» [case id 03], «[...] ναι πολλές φορές για κάτι πολύ απαλό, όχι δύσκολο, όπου το οποίο όμως είναι το συνθηματικό ότι αν δεχτείς αυτό, μετά από κει πέρα είσαι ανοιχτός σε προτάσεις και συνεργασία [...]» [case id 04], «[...] ναι αρκετές φορές διάφοροι κρατούμενοι για κινητά τηλέφωνα όλοι τους, αλλά ενημερώθηκαν οι προϊστάμενοι και τελείωσε το θέμα εκεί πέρα για μένα» [case id 09].

Στον αντίποδα, οι τέσσερις που ανέφεραν πως δεν προσεγγίστηκαν ποτέ από κάποιον για κάποια παράνομη ενέργεια θεωρούν ότι οφείλεται στην αυστηρά επαγγελματική στάση που τηρούσαν κατά τη διάρκεια της θητείας τους και στο αυστηρό του χαρακτήρα τους: «όχι, γιατί θεωρώ ο χαρακτήρας μου και το ποσό τυπικός ήμουν στη δουλειά μου δεν άφηναν περιθώρια [...]» [case id 06]. Αυτό, όπως εξήγησαν, δεν σημαίνει ότι φέρονταν με αυστηρότητα στους κρατούμενους, αλλά πως τηρούσαν ένα αυστηρό προφίλ κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους: «[...] γιατί είχα πάντα πολύ αυστηρή στάση, όχι σκληρή [...]» [case id 10]. Εξάλλου, όπως αναφέρθηκε από τους συμμετέχοντες, ακόμα και από όσους προσεγγίστηκαν κάποια στιγμή για να προβούν σε κάποια παράνομη ενέργεια, η τυπική στάση και η εκτέλεση της εργασίας με αυστηρούς όρους λειτουργεί αποτρεπτικά: «[...] οι κρατούμενοι παρατηρούν πολλά πράγματα, παρατηρούν τη συμπεριφορά σου, παρατηρούν πώς κινείσαι, όλα. Αν δουν κάποια αδυναμία εκεί, θα τη μελετήσουν και θα βρουν την κατάλληλη στιγμή να σε πλησιάσουν [...] θα στραφεί αλλού, θα βρει κάποιον άλλον, δεν θα κάτσει να το να μπλέξει με έναν απρόθυμο» [case id 08] «[...] φρόντιζα να δείχνω μη προσβάσιμος για κάτι που δεν έχει σχέση με τη δουλειά μου [...]» [case id 10].

5.2.7. Αποκάλυψη πράξεων διαφθοράς: Οι συνέπειες για τους κρατούμενους

Οι συμμετέχοντες απάντησαν ότι σε περίπτωση αποκάλυψης τέτοιων πράξεων αρχικά υπήρχε παραπομπή του κρατουμένου σε πειθαρχικό συμβούλιο της φυλακής: «Ας πούμε, αν κάποιον κρατούμενο που μετά από έρευνα τον πιάσουν με κάποιο κινητό τηλέφωνο, περνάει πειθαρχικό συμβούλιο [...]» [case id 02]. Ακολουθούσε, σε πολλές περιπτώσεις, μεταγωγή του σε κάποιο άλλο σωφρονιστικό κατάστημα της χώρας και υποβαλλόταν αναφορά προς τον αρμόδιο εισαγγελέα «[...] μετά από έλεγχο, τότε αυτός που το έκανε παίρνει κάποια ποινή και του βγαίνει συνήθως μεταγωγή γι' άλλη φυλακή [...]» [case id 01]. Σε περίπτωση όπου η πράξη είχε και ποινικές επιπτώσεις,

ακολουθούνταν η ποινική διαδικασία: «[...] προωθούσαν στον εισαγγελέα, όπου αυτός αποφασίζει για την ποινή και την έκταση που θα πάρει κι αν θα ακολουθεί ενδεχόμενη ποινική διαδικασία, μπορεί δηλαδή και να μην ακολουθηθεί. Υπάρχουν ποινές που προβλέπονται στον/στους κώδικα/ες και ισχύουν για το σωφρονιστικό κατάστημα [...]» [case id 10]. Ανάλογα βέβαια και με τη βαρύτητα του παραπτώματος, οι ποινές παρουσίαζαν και άλλη διαβάθμιση: «[...] πόντους δίνει ο εισαγγελέας σε κάποιους κρατούμενους. Αν είναι κάτι μικρό σε παράπτωμα, δίνει 30, 90, 100 πόντους, δίνει δύο χρόνια αποχή από το δικαίωμά του να εργάζεται για μεροκάματα, 2-3 χρόνια, ένα χρόνο, ο εισαγγελέας δίνει πόντους στον κρατούμενο [...]» [case id 08].

Οι επιπτώσεις αυτές δεν επηρεάζουν το ίδιο όλους τους κρατούμενους. Όσοι από τους εμπλεκόμενους έχουν καταδικαστεί με μεγάλες ποινές και λόγω της φύσης του εγκλήματος δεν έχουν πολλές πιθανότητες πρόωρης αποφυλάκισης, δεν τους απασχολούν οι συνέπειες της αποκάλυψης πράξεων διαφθοράς και γι' αυτό συνεχίζουν τη διάπραξή τους ακόμα και αν καταληφθούν να τις διαπράττουν: «Αν ο άλλος έχει φάει ισόβια, τι θα του κάνουν κάποιοι πόντοι αν δεν έχει απόλυτο στόχο την αποφυλάκιση, οπότε αυτή έρθει [...]» [case id 08], «[...] για άλλους που δεν έχουν κάτι να περιμένουν, όχι, δεν τους ενδιαφέρει καθόλου [...]» [case id 05].

Αντίθετα, οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι εκείνοι που έχουν καταδικαστεί με μικρότερες ποινές φυλάκισης και οι οποίοι έχουν πιο πολλές πιθανότητες πρόωρης αποφυλάκισης και έγκρισης αδειών ενδιαφέρονται πολύ περισσότερο για τις συνέπειες που επισύρει η αποκάλυψη πράξεων διαφθοράς: «[...] για ορισμένους που περιμένουν να πάρουν άδεια για να βγουν έξω ή έχουν να περιμένουν άμεσα κάτι άλλο, ίσως ναι» [case id 05], «ο κίνδυνος παραπομπής σε πειθαρχικό συμβούλιο δεν λειτουργεί αποτρεπτικά γιατί παρακάμπτονται αυτά προκειμένου να πάρει άδεια, ειδικά αν επικαλεστεί και λόγους ανωτέρας βίας [...]» [case id 04]. Οι συνέπειες, δηλαδή, εντός του χώρου κράτησης φαίνεται να επηρεάζουν τους κρατούμενους που ελπίζουν σε πιο γρήγορη αποφυλάκιση και όχι σε εκείνους που θα περάσουν μεγάλο διάστημα στη φυλακή: «[...] θεωρώ ότι το πειθαρχικό συμβούλιο λειτουργεί αποτρεπτικά για εκείνους με μικρές ποινές και για εκείνους που έχουν πιθανότητες πρόωρης αποφυλάκισης» [case id 01], «[...] θεωρώ ότι είναι αποτρεπτικό κυρίως γι' αυτόν που έχει μικρή ποινή, και αυτός δεν θα μπει σε μεροκάματο, το οποίο το θέλει για να μειώσει την ποινή, για να αποφυλακιστεί αυτός πιο γρήγορα [...]», [case id 05].

5.3. Πρόληψη και αντιμετώπιση της διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα

5.3.1. Κριτήρια πρόσληψης και εκπαίδευση του προσωπικού φύλαξης

Όλοι οι συμμετέχοντες ισχυρίστηκαν ότι τα κριτήρια πρόσληψης των υποψηφίων είναι περίπου τα ίδια. Στα προαπαιτούμενα των εκάστοτε προκηρύξεων, κυρίως, ζητούνταν τα βασικά κριτήρια πρόσληψης που θα ζητούνταν σε οποιαδήποτε άλλη προκήρυξη

του Δημοσίου. Κανένας από τους συμμετέχοντες δεν επισήμανε κάποιο εξειδικευμένο κριτήριο το οποίο θα πληρούσαν οι υποψήφιοι και το οποίο θα βοηθούσε να ενισχυθεί το σωφρονιστικό σύστημα από φαινόμενα διαφθοράς: «[...] δεν νομίζω ότι παίζουν ρόλο τα συγκεκριμένα σε κάτι πλην των τυπικών κριτηρίων πρόσληψης και δεν βοηθάνε κιόλας στην αντιμετώπιση της διαφθοράς» [case id 06], «[...] τα κριτήρια είναι εντελώς τυφλά για το σωφρονιστικό σύστημα και για ένα προσωπικό το οποίο καλείται να ανταποκριθεί σε κάποιες ιδιαίτερες ανάγκες και συνθήκες, όπως είναι αυτό του σωφρονιστικού υπαλλήλου [...]» [case id 01].

Όλοι οι συμμετέχοντες τόνισαν ότι έλαβαν δίμηνη εκπαίδευση, η οποία δεν επαρκούσε για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που δημιουργούνται στη φυλακή: «Θεωρώ ότι είναι πολύ επιδερμικά και δεν βοηθούν στην αντιμετώπιση της διαφθοράς» [case id 03].

Μέσα στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, όπως ανέφεραν, δεν υπήρξε εξειδικευμένη εκπαίδευση σχετικά με την αναγνώριση και τη διαχείριση φαινομένων διαφθοράς: «[...] Πιθανότατα είχε και κάποια αναφορά σε αυτό, αλλά πώς να καταφέρεις στο χρονικό διάστημα δύο μηνών να εκπαιδεύεις [...]» [case id 08]. Τρεις μάλιστα από τους συμμετέχοντες ανέφεραν ότι ξεκίνησαν την εκπαίδευσή τους στις σχολές, αφού ξεκίνησαν να εργάζονται στα σωφρονιστικά καταστήματα: «[...] μόνο τη σχολή σωφρονιστικών, 4 χρόνια αφού ανέλαβα καθήκοντα [...]» [case id 09]. Επιπρόσθετα, όλοι οι συμμετέχοντες απάντησαν αρνητικά όταν ρωτήθηκαν για το αν έλαβαν την οποιαδήποτε μετεκπαίδευση μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος σπουδών από την ακαδημία. Μάλιστα, η έλλειψη μετεκπαίδευσης ήταν γενική και δεν αφορούσε μόνο ζητήματα αναγνώρισης και διαχείρισης φαινομένων διαφθοράς: «[...] δεν εκπαιδευτήκαμε ποτέ πάνω σε θέματα αναγνώρισης και αντιμετώπισης διαφθοράς [...]» [case id 10], «Ωστόσο, δεν υπάρχει εκπαίδευση [...]» [case id 07], «Όχι ποτέ και όχι μόνο για τη διαφθορά. Δεν κάναμε καμία εκπαίδευση μετά τη σχολή [...]» [case id 06].

5.3.2. Ο φόβος ως πιθανός ενισχυτικός παράγοντας της διαφθοράς

Όπως τονίστηκε από την πλειονότητα των συμμετεχόντων, η έννοια του φόβου δεν υπάρχει για όλους τους υπαλλήλους: «Προφανώς σε έναν χώρο όπως αυτός των φυλακών οι απειλές είναι η καθημερινότητα, αλλά δεν νομίζω ότι ο φόβος παίζει τόσο μεγάλο ρόλο [...]» [case id 06], «[...] θεωρώ πως για να εκβιαστεί κάποιος στον εργασιακό του χώρο θα πρέπει να είναι διάτρητος [...]» [case id 01]. Ο φόβος από απειλές σε βάρος υπαλλήλων προϋποθέτει την εκδήλωση κάποιας συμπεριφοράς από τους εργαζομένους: «Ο φόβος ξεκινάει όταν αρχίσεις να έχεις δουλειές μαζί τους [...]» [case id 07]. Για να φτάσει, δηλαδή, ένας κρατούμενος να απειλήσει έναν από τους φύλακες, ο υπάλληλος θα έπρεπε να του έχει δώσει το δικαίωμα να τον προσεγγίσει. Ακόμη, όπως αναφέρθηκε, η αδιάφορη και προσεγγίσιμη στάση που μπορεί να επιδείξουν οι υπάλληλοι κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους μπορεί να οδηγήσει δημιουργία απειλών: «[...] θα πρέπει να είναι ανοιχτός, θα πρέπει να είναι χαλαρός, δεν θα πρέπει

να έχει στεγανά, θα πρέπει να έχει κατά κάποιον τρόπο δώσει και δικαιώματα ακόμα και χωρίς να το θέλει» [case id 01].

Ως σημαντικότερος γενεσιουργός παράγοντας απειλών, ωστόσο, επισημάνθηκε η ύπαρξη παράνομων δοσοληψιών που μπορεί να έχει ένας υπάλληλος του προσωπικού φύλαξης με έναν κρατούμενο. Αναφέρθηκε από τους συμμετέχοντες πως όσοι προβαίνουν σε παράνομες πράξεις που σχετίζονται με τη διαφθορά, είναι ευκολότερο να απειληθούν διότι ο κρατούμενος έχει καταφέρει και έχει κάνει μια πρώτη προσέγγιση και υπάρχει κάτι με το οποίο μπορεί να τον απειλήσει: «*Νομίζω ότι εάν δεν ξεκινήσεις καθόλου το νταραβέρι, δεν έχεις να φοβάσαι κάτι, οπότε και να σε απειλήσει κρατούμενος, που δεν νομίζω να το κάνει, από αυτά που είδα τόσα χρόνια, δεν θα απειλήσει κάποιος απλά και μόνο επειδή αρνείσαι να κάνεις κάτι παράνομο*» [case id 03], «*Όταν όμως σε δει να κάνεις χάρες αλλού, τότε θα αρχίσει και αυτός να επεξεργάζεται ότι τελικά όλα ισχύουν και όλα δεν ισχύουν και ότι μπορεί να σε προσεγγίσει [...]*» [case id 01]. Κάποιοι από τους συμμετέχοντες εξέφρασαν την ανησυχία τους ως προς την ύπαρξη φόβου χωρίς πρότερη αφορμή. Η άποψη αυτή στηρίχθηκε στη δύναμη που έχουν κάποιοι κρατούμενοι, οι οποίοι έχουν τα μέσα και τους πόρους ακόμα και εντός του σωφρονιστικού καταστήματος να ενεργούν με ευκολία για να αποκτήσουν ό,τι χρειάζονται και να καταφύγουν σε απειλές του προσωπικού αν το θελήσουν: «*[...] κάποιος ο οποίος έχει φυλακιστεί με εξαιρετικά μεγάλη ποινή και είναι ένας γνωστός κρατούμενος, σου προκαλεί φόβο και δέος από μόνο του και εύχεσαι να μην θέλει κάτι από σένα [...]*» [case id 10], «*ακούγονται και κουβέντες στη φυλακή, πού είσαι, πού μένεις περίπου και είναι πολύ εύκολο κάποιος, σε συνεννόηση πάντα με δικούς του και ανάλογα και με τι δύναμη έχει, γιατί τώρα μιλάμε για άτομα στις φυλακές του οργανωμένου εγκλήματος, να κάνει ό,τι θέλει [...]*» [case id 08].

Οι συμμετέχοντες έκριναν πως όποιος υπάλληλος διατηρεί τυπική στάση απέναντι στους κρατούμενους και δείξει ότι δεν έχει πρόθεση να εμπλακεί σε παράνομες δοσοληψίες, τότε και οι ίδιοι οι κρατούμενοι δεν θα προσπαθήσουν να αποκτήσουν σχέσεις μέσω των απειλών. Όπως επισημάνθηκε, η καθαρά επαγγελματική στάση χωρίς ψεύτικες υποσχέσεις αποθαρρύνει τους κρατούμενους να απειλήσουν κάποιον υπάλληλο προκειμένου να τον ωθήσουν να εμπλακεί σε πράξεις διαφθοράς: «*[...] συμβαίνει όταν έχεις ήδη κάνει μαζί τους κάτι και μετά θέλεις να αποχωρήσεις, άρα οι απειλές έρχονται εκ των υστέρων. Αν κινηθείς αυστηρά στη δουλειά σου, δεν νομίζω ότι έχεις να φοβηθείς κάτι [...]* αυτό που πρέπει να κάνει είναι να είναι 100% τυπικός σε όλα και δεν θα τον πλησιάσουν [...]» [case id 07], «*[...] άμα ξέρεις τις υποχρεώσεις, τα δικαιώματά σου και κυρίως είσαι τυπικός και δεν φαίνεσαι προσεγγίσιμος [...]*» [case id 09], «*Εμένα η στάση μου ήταν τυπική και ειλικρινής και γι' αυτό την γλίτωσα. Δηλαδή έκανα ό,τι μπορούσα, αν μπορούσα να βοηθήσω κάποιον εκεί πέρα σε θέματα μέσα στα πλαίσια τα νόμιμα του καταστήματος, το έκανα, τίποτα όμως παραπάνω*» [case id 08].

5.3.3. Δυνατότητες αντιμετώπισης της διαφθοράς

Ως προς τις δυνατότητες αντιμετώπισης του φαινομένου της διαφθοράς, όλοι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι αποτελεί ένα φαινόμενο βαθιά ριζωμένο στη λειτουργία των σωφρονιστικών καταστημάτων. Όλοι εξέφρασαν την αντίληψη πως όποια δράση και να συμβεί και οποιαδήποτε μέτρα και να ληφθούν το φαινόμενο δεν πρόκειται να εξαλειφθεί ποτέ. Την άποψη αυτή την απέδωσαν στην ευρύτερη λειτουργία του Δημοσίου, όπου σε κάθε δημόσια υπηρεσία συναντώνται φαινόμενα διαφθοράς: «*Η φυλακή είναι πάντα ένας ανοικτός οργανισμός, όπως υπάρχει διαφθορά σε όλο τον δημόσιο τομέα έτσι υπάρχει και στις φυλακές [...]*» [case id 02]. Ακόμη ισχυρίστηκαν πως τα άτομα που συγκεντρώνονται στα σωφρονιστικά καταστήματα με την ιδιότητα του κρατουμένου αποτελούν αρνητικά πρότυπα και προάγουν τέτοια φαινόμενα, πολλούς από τους οποίους τους οδήγησαν σε αυτόν τον χώρο: «*Είναι ο χώρος έτσι που δεν πιστεύω... για πάντα θα είναι έτσι, τα άτομα με τα οποία δηλαδή συναναστρέφεσαι είναι ακριβώς η πηγή του κακού [...]*» [case id 08], «*[...] πόσω μάλλον σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα όπου ήδη τα παραβατικά στοιχεία είναι μέσα του [...]*» [case id 02].

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων θεωρεί πως υπάρχουν κενά στη νομοθεσία που αν δεν καλυφθούν δεν θα αποθαρρυνθούν οι επίδοξοι διαφθορείς και διαφθαρέντες: «*[...] να μην μπορούν να σταθούν, ας πούμε, οι κρατούμενοι σε δικλείδες οι οποίες είναι εντελώς ευνοϊκές*» [case id 08], «*[...] πάντα όσοι πιάνονται πάντα θα βρουν τα παραθυράκια του νόμου και θα τη γλιτώσουν*» [case id 10]. Τα νομοθετικά κενά που επισημαίνουν δεν σχετίζονται τόσο με την αποφυγή της σύλληψης και της καταδίκης των εμπλεκόμενων, αλλά με τις διάφορες δικλείδες ασφαλείας που προσφέρουν οι νόμοι. Έτσι, όπως ισχυρίζονται, πολλοί, αν και καταδικάζονται, επί της ουσίας μέσω των νομοθετικών «παραθύρων» καταφέρνουν και δεν τιμωρούνται πραγματικά: «*[...] όταν ο άλλος ξέρει ότι έχει στήριξη, κάνει τα πάντα, και όταν λέω στήριξη, εννοώ κάλυψη από δικηγόρους, από αναστολές και άλλες δικλείδες που του προσφέρει ο νόμος και ουσιαστικά δεν θα πάθει ό,τι και να κάνει [...]*» [case id 04]. Ορισμένοι κρίνουν ότι και η αυστηροποίηση των επιβαλλόμενων ποινών θα λειτουργήσει αποτρεπτικά για τους επίδοξους παραβάτες, καθώς οι πιο μεγάλες ποινές θα προξενήσουν φόβο στους εγκληματίες: «*[...] θεωρώ ότι η υπάρχουσα νομοθεσία θα μπορούσε να γίνει ακόμα πιο αυστηρή σε φαινόμενα διαφθοράς, τόσο για τους υπαλλήλους όσο και για τους κρατουμένους [...]*» [case id 06], «*[...] ο ποινικός νόμος ναι ίσως πρέπει να γίνει πιο αυστηρός [...]*» [case id 05].

Ορισμένοι από τους συμμετέχοντες έκριναν ότι η αντιμετώπιση της διαφθοράς έγκειται στον έλεγχο που θα πρέπει να υφίστανται τα σωφρονιστικά καταστήματα και τη στήριξη που οφείλει να προσφέρει ο κρατικός μηχανισμός: «*ναι είναι εφικτό με περισσότερο έλεγχο από τις προϊστάμενες αρχές, όχι όμως και να εξαλειφθούν. Είναι δύσκολο γιατί εκεί, όπως και σε όλο το Δημόσιο, πάντα θα υπάρχει πρόβλημα, πάντα θα υπάρχουν πρόθυμοι και αν δεν γίνει ακριβώς τη στιγμή, που γίνεται η παρανομία [...]*» [case id 05]. Επίσης, η κρατική στήριξη προς τα σωφρονιστικά καταστήματα είτε

με τη μορφή υποδομών είτε με μισθολογική ενίσχυση ακόμη και με την πρόσληψη νέου προσωπικού θα δημιουργήσει νέες συνθήκες στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας και θα απομακρύνει τα άτομα από πράξεις διαφθοράς: «[...] βέβαια να παίρνουν μισθούς οι οποίοι να καλύπτουν τις οικονομικές ανάγκες τους [...]» [case id 01], «[...] γίνεται αν βελτιωθούν οι υποδομές και υπάρχει έλεγχος [...]» [case id 03].

5.4. Προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Μια μικρή ομάδα από το σύνολο των υπαλλήλων έκρινε απαραίτητη τη νομοθετική μεταρρύθμιση. Η αλλαγή, όπως τόνισαν, πρέπει να στοχεύσει στην αυστηροποίηση των προβλεπόμενων ποινών, προκειμένου να αποθαρρυνθούν οι επίδοξοι παραβάτες: «[...] άμα ήταν πιο σοβαρές οι κυρώσεις που θα έχει και ο κρατούμενος και ο υπάλληλος, πιθανότατα να το σκεφτόταν δύο φορές [...]» [case id 10]. Ακόμη ισχυρίστηκαν πως η νομοθεσία και οι ποινές πρέπει να γίνουν πιο αποτελεσματικές και να περιοριστούν οι δικλείδες ασφαλείας που συνεπάγονται την ελαφρύτερη τιμωρία των εμπλεκόμενων: «[...] δηλαδή πιο αυστηρές ποινές στους διεφθαρμένους ώστε να παραδειγματίζονται και οι υπόλοιποι [...]» [case id 05].

Επιπρόσθετα, τονίστηκε η σημασία του σωστού εποπτικού ελέγχου, που απουσιάζει αυτή τη στιγμή από τα σωφρονιστικά καταστήματα. Η εποπτεία, όπως επεσήμαναν, θα ασκείται είτε από τη διοίκηση των φυλακών ή και από εξωτερικούς φορείς: «[...] συνεχής έλεγχος και έρευνες σε μη αναμενόμενα χρονικά διαστήματα [...]» [case id 10], «[...] ούτε να φροντίζει κανείς να τηρούνται οι διαταγές. Αν είναι μόνο λεκτική η εφαρμογή, τότε δεν κάνουμε κάτι [...]» [case id 04]. Η αύξηση του προσωπικού, με πρόσληψη νέων υπαλλήλων, θα κάνει πιο εύκολο το έργο των ήδη εξαντλημένων υπαλλήλων των σωφρονιστικών καταστημάτων, όπως ανέφεραν οι συμμετέχοντες. Επίσης, προτείνουν τη μισθολογική ενίσχυση του προσωπικού φύλαξης και τη στήριξη του, προκειμένου να συνεχίσει να εκτελεί σωστά τα καθήκοντά του: «Πολλοί υπάλληλοι επιβαρύνονται και ψυχολογικά, πιέζονται και σε συνδυασμό με τα προβλήματα και τις εικόνες που βλέπουν [...] θα ήταν και να μπορούσαν να έχουν κάποιες καλύτερες αμοιβές, προκειμένου να μπορούν να ζουν πιο εύκολα, να μη χρειάζεται να πέσουν σε αυτό το πράγμα, να μη σκεφτούν καν να λαδωθούν» [case id 08], «[...] προσλήψεις προσωπικού το κύριο [...]» [case id 10].

Για τους συμμετέχοντες, δύο είναι τα πιο σημαντικά μέτρα κατά της διαφθοράς. Η βελτίωση των υποδομών και η εκπαίδευση του προσωπικού. Ως προς το πρώτο μέτρο, ανέφεραν ότι οι καλύτερες και νέες υποδομές θα βοηθήσουν στη μείωση του υπερπληθυσμού των φυλακών, καθώς θα μπορούν οι υπάλληλοι να ελέγχουν καλύτερα τους χώρους των φυλακών: «[...] επανασχεδιασμός στα κτιριακά και υποδομές [...]» [case id 05], «Οι εγκαταστάσεις παίζουν σημαντικό ρόλο γιατί αντιμετωπίζει το σωφρονιστικό σύστημα μία κατάσταση τα τελευταία χρόνια που είναι πάρα πολύ μεγάλος ο πληθυσμός των κρατουμένων σε περιορισμένο χώρο [...]» [case id 08]. Παράλληλα,

πρότειναν και τη μετεκπαίδευση του προσωπικού για την πιο αποτελεσματική εκτέλεση των καθηκόντων τους και σε ζητήματα σχετικά με αναγνώριση και διαχείριση φαινομένων διαφθοράς: «έχω γίνει βαρετός, αλλά θα το ξαναπώ πάλι αυτό, εκπαίδευση, ενημέρωση των υποχρεώσεων και των καθηκόντων των φυλακών» [case id 09], «[...] να γίνονται συχνά εκπαιδεύσεις, όχι μόνο σεμιναριακού τύπου αλλά και συχνές εκπαιδεύσεις, όπου θα πρέπει να γίνει κατανοητό στον άλλον το γεγονός ότι δεν πρέπει να μπαίνει καν σε συζήτηση σε θέματα διαφθοράς [...]» [case id 02].

6. Συζήτηση των κυριότερων ερευνητικών αποτελεσμάτων

Η έρευνα είχε ως στόχο να καταγράψει τις εμπειρίες υπαλλήλων που είχαν υπηρετήσει στον τομέα της φύλαξης των σωφρονιστικών καταστημάτων ως προς τη μορφή και την έκταση του φαινομένου της διαφθοράς σε αυτόν τον χώρο. Παράλληλα, στόχος ήταν η διερεύνηση της δυνατότητας των ήδη εφαρμοσμένων μέτρων σχετικά με την πρόληψη εκδήλωσης τέτοιων φαινομένων και η αποτύπωση των απόψεων των συμμετεχόντων για την αντιμετώπισή του. Λόγω έλλειψης ερευνών στον τομέα της διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα, το αντικείμενο της παρούσας συμβολής μπορεί να αποτελέσει την αρχή για την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος.

Συμπερασματικά, ως προς το πρώτο σκέλος της έρευνας, σημειώνεται ότι η διαφθορά είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που δεδομένα είναι αισθητή και στα σωφρονιστικά καταστήματα (United Nations, 2017). Τα φαινόμενα διαφθοράς στα σωφρονιστικά καταστήματα σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τη διαβίωση των κρατουμένων (Palma et al., 2019). Προϊόντα τα οποία διευκολύνουν την έκταση της ποινής αποτελούν το κυριότερο αντικείμενο δοσοληψιών (Pyman, 2021). Επίσης, πολλά από τα προϊόντα τα οποία θεωρούνται παράνομα, όπως κινητά που φέρονται να εντοπίζονται πάνω σε κρατουμένους, πλέον αντιμετωπίζονται σχεδόν σαν μια κανονικότητα μέσα στις φυλακές, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες. Αν και είναι παράνομη, δηλαδή, η κατοχή τους, όλοι γνωρίζουν ότι υπάρχουν, και η αντίδραση είναι ανύπαρκτη (United Nations, 2017).

Επίσης, η διαφθορά με τη μορφή ναρκωτικών ουσιών αποτελεί ένα από τα κυριότερα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν τα σωφρονιστικά καταστήματα, όχι μόνο της χώρας, αλλά σε παγκόσμιο επίπεδο (Pyman, 2021). Το πρόβλημα αυτό έχει δύο όψεις. Από τη μία, τα τεράστια ποσά που κερδίζουν όσοι διακινούν τα συγκεκριμένα προϊόντα διαφθοράς και, από την άλλη, το κέρδος που αποκομίζουν αυτοί που βοηθούν τους υπεύθυνους της οργάνωσης τέτοιων συστημάτων (Δημόπουλος, 1998). Η εξιχνίαση του φαινομένου είναι ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς οι εμπλεκόμενοι είτε από φόβο είτε από την επιθυμία για κέρδος δεν αποκαλύπτουν στοιχεία (Falciani & Mincuzzi, 2015).

Στο δεύτερο σκέλος, παρατηρείται ότι τα υπάρχοντα μέτρα πρόληψης και ο τρόπος λειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος αντιμετωπίζουν προβλήματα ως προς την αποτελεσματικότητά τους (CPT, 2020). Το υποστελεχωμένο προσωπικό των σωφρονιστικών καταστημάτων σε συνδυασμό με τις ελλείψεις και απαρχαιωμένες υποδομές δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για τη διάπραξη αδικημάτων (United Nations, 2017). Το προσωπικό φύλαξης δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες φύλαξης σε πολλά από τα σωφρονιστικά καταστήματα, ειδικά σε όσα λόγω του υπερπληθυσμού είναι ασφυκτικά γεμάτα. Αυτό που παραβλέπεται πολλές φορές από την ορθή λειτουργία του σωφρονισμού είναι πως ο ρόλος του προσωπικού φύλαξης δεν είναι απλώς να κρατά τους καταδικασθέντες εντός του χώρου της φυλακής, αλλά και να βοηθά στην αναμόρφωση του χαρακτήρα και την ομαλή επανένταξή του στην κοινωνία μετά το πέρας της ποινής (CPT, 2011).

Εξάλλου, κάθε υπάλληλος που εκτελεί την υπηρεσία του με βάση τα προβλεπόμενα από τον νόμο καθήκοντα απομακρύνει τον εαυτό του από τον κίνδυνο και τον φόβο που ενέχει η συναναστροφή με κρατούμενους. Το συγκεκριμένο σημείο της μελέτης δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς μέχρι σήμερα και επιδέχεται περαιτέρω έρευνας. Ακόμη, πρέπει και οι ίδιοι οι κρατούμενοι να καταλαβαίνουν πως το περιβάλλον στο οποίο έχουν εισέλθει είναι οργανωμένο, με την κατάλληλη εποπτεία, τον απαιτούμενο έλεγχο και οποιαδήποτε εκδήλωση παρανομίας και εγκληματική δράση θα έχει συνέπειες που θα εφαρμόζονται (United Nations, 2017). Οι συνέπειες, ωστόσο, όπως ανέφεραν, φαίνεται πως επηρεάζουν περισσότερο εκείνους που ευελπιστούν να αποφυλακιστούν ταχύτερα, ενώ όσοι θα εκτίσουν μεγάλες ποινές δεν έχουν πρόβλημα στη συνέχιση εγκληματικών δραστηριοτήτων και εντός των φυλακών (United Nations, 2017).

Στο τρίτο μέρος της έρευνας, οι συμμετέχοντες εξέφρασαν τις σημαντικότερες για εκείνους μεταρρυθμίσεις που χρειάζεται το σωφρονιστικό σύστημα. Τα προτεινόμενα μέτρα στοχεύουν στη δημιουργία καλύτερων συνθηκών διαβίωσης μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα, τόσο για τους κρατούμενους όσο και για τους εργαζομένους, ενώ οι νέες συνθήκες θα λειτουργήσουν ανασταλτικά στην εξάπλωση της διαφθοράς (United Nations, 2017). Παράλληλα, με πιο σύγχρονες υποδομές, καλύτερη στελέχωση και ικανοποιητικές αμοιβές, ένα μέρος των επίδοξων παραβατών πιθανώς να αναθεωρήσει τις απόψεις του. Εξάλλου, νομοθεσία και εποπτεία με πιο αυστηρά πλαίσια είναι ένα ακόμα εμπόδιο απέναντι στη διαφθορά (United Nations, 2017). Τα μέτρα αυτά προφανώς έχουν ως στόχο την αντιμετώπιση της διαφθοράς, ωστόσο, είναι πολύ πιθανό η εφαρμογή τους να βοηθήσει τη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος συνολικά και να συνδράμει και στην καταπολέμηση και άλλων δυσχερειών που αντιμετωπίζουν τα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας (CPT, 2011).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου Κύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά της Διαφθοράς και αντικατάσταση συναφών διατάξεων του Ποινικού Κώδικα, *Βουλή των Ελλήνων*, 2008. (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/K-POINKOD-EIS.pdf>).
- Αλεξιάδης, Σ. (2001). *Σωφρονιστική*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Αργεΐτης, Γ., Δαφέρμος, Γ. & Νικολαΐδη, Μ. (2011). *Κρίση δημόσιου χρέους στην Ελλάδα. Αιτίες και προοπτικές*. Παρατηρητήριο Οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων. (Διαθέσιμο στο: <https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2014/08/report4.pdf>).
- Βενετσανοπούλου, Μ. (2014). *Κακοδιοίκηση και Διαφθορά στη Δημόσια Διοίκηση Ελεγκτικοί Μηχανισμοί*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Βιδάλη, Σ. (2017). *Πέρα από τα Όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Coyle, A. (2012). *Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Δημόπουλος, Χ. (1998). *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Επιτροπή Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2017). *Σωφρονιστικά συστήματα και συνθήκες κράτησης στις φυλακές – Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5ης Οκτωβρίου 2017 σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές P8_TA(2017)0385*. Στρασβούργο: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0385_EL.pdf).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (2022). *Έκθεση προς την ελληνική κυβέρνηση κατά την επίσκεψη που πραγματοποίησε η ευρωπαϊκή επιτροπή για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας CPT/Inf (2022) 16*. Στρασβούργο: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (Διαθέσιμο στο: <https://rm.coe.int/1680a7ce97>).
- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Καϊάφα-Γκμπαντί, Μ. (2014). *Οικονομικό Έγκλημα και Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τόμος 1. Αξιολόγηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου*. Θεσσαλονίκη: Π. Ν. Σάκκουλας.
- Κασάπογλου, Α. (2014). *Οι συνέπειες των ποινών κατά της ελευθερίας στην κοινωνική ταυτότητα κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης που έχουν διαπράξει βαριά οικονομικά εγκλήματα (Διδακτορική διατριβή)*. (Ανακτήθηκε από <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=34794>).
- Κουλούρης, Ν. (2009). *Η κοινωνική (επ)ένταξη της φυλακής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Λάζος, Γ. (2005). *Διαφθορά και Αντιδιαφθορά*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Lehtmetts, A. & Pont, J. (2020). *Υγειονομική περίθαλψη στα καταστήματα κράτησης και ιατρική δεοντολογία*. Στρασβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης.
- Μπιτζιλέκας, Ν. (2010). «Η διαφθορά ως νομικό και πολιτικό πρόβλημα». Στο Α. Πιτσελά (επιμ.). *Εγκληματολογικές Αναζητήσεις: Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη*. Θεσσαλονίκη: Π. Ν. Σάκκουλας.
- Μπρεδήμας, Α. (2016). «Η έκδοση για αδικήματα διαφθοράς από τη σκοπιά του διεθνούς δικαίου». Στο Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.). *Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Νόμος 2776/1999: Σωφρονιστικός Κώδικας. *Εθνικό Τυπογραφείο*.

- Palma, M., Snacken, S., Theis, V. & Carbutaru, I. (2019). Αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα του υπερπληθυσμού στις ελληνικές φυλακές. (Ανάκτηση 02.01.2022, από τοποθεσία web της theartofcrime: <https://theartofcrime.gr/a%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%B5%CF%84%CF%89%CF%80%CE%AF%CE%B6%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B2%CE%BB%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%85%CF%80%CE%B5%CF%81/>).
- Ράικος, Δ. (2006). *Δημόσια Διοίκηση και Διαφθορά από τη σκοπιά του Διοικητικού Δικαίου*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Σπυράκη, Χ. & Σπυράκης, Γ. (2011). «Η διαφθορά στον δημόσιο τομέα: ζητήματα ορισμού και ταξινόμησης», *Επιθεώρηση Διοικητικής Επιστήμης*, 17: 263-296.
- Σύσταση, συγχώνευση, μετονομασία και κατάργηση Υπουργείων και καθορισμός των αρμοδιοτήτων τους – Μεταφορά υπηρεσιών και αρμοδιοτήτων μεταξύ Υπουργείων. Π.Δ. 81/2019.
- Falciani, H. & Mincuzzi, A. (2015). *Το χρηματοκιβώτιο των φοροφυγάδων*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.
- Φυτράκης, Ε. (2010). *Τα Ελεγκτικά Σώματα της Διοίκησης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χρηστάκης, Ν. (2010). *Το πρόσωπο και οι άλλοι*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ξενόγλωση

- About the CPT (n.d.). (Retrieved on 16.01.2022 from the site web της Council of Europe: <https://www.coe.int/en/web/cpt/about-the-cpt>).
- Albrecht, H. J. (2012). *Prison overcrowding – Finding effective solutions – Strategies and best practices against overcrowding in correctional facilities*. Freiburg: Max Planck Institute.
- Artinopoulou, V. & Kamarakis, E. (2019). *Prison Conditions in Greece*. Rome: Antigone Edizioni.
- Bauer, S. (2018). *American Prison: A Reporter's Undercover Journey into the Business of Punishment*. New York: Penguin Press.
- Clements, A. (2021). "Job demands, organizational justice, and emotional exhaustion in prison officers". *A Critical Journal of Crime, Law and Society*, 441-458.
- Corruption in the UK: Part 2 – Assessment of Key Sectors*. (2011). (Retrieved on 01.01.2022, from the site web της Transparency International: <http://www.transparency.org.uk/publications/corruption-in-the-uk-part-two-assessment-of-key-sectors>).
- European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. (2011). *Public Statement concerning Greece CPT/Inf (2011) 10*. Strasbourg: Council of Europe. (Available in: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680696608>).
- European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. (2020). *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment CPT/Inf (2020) 35*. Strasbourg: Council of Europe. (Available in: <https://rm.coe.int/1680a06a86>).
- Denzin, N. & Lincoln, Y. (1994). *The Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage.
- Glaser, D. & Fry, L. (1987). "Corruption of Prison Staff in Inmate Discipline". *Journal of Offender Counseling Services Rehabilitation*, 27-38.
- Goldsmith, A., Halsey, M. & Groves, A. (2016). *Tackling Correctional Corruption*. London: Palgrave Macmillan.

- Hammersley, M. & Atkinson, P. (2007). *Ethnography Principles in practice*. London and New York: Routledge.
- Holbert, F. & Call, J. (1989). "Perspective of State Correctional Officials on Prison Overcrowding: Causes, Court Orders, and Solutions". *Federal Probation Quarterly*, 25-32.
- McCain, G., Cox, V. & Paulus, P. (1976). *The Effects of Prison Overcrowding on Inmate Behavior*. Washington DC: National Institute of Justice.
- McCarthy, B. J. (1984). "Keeping an Eye on the Keeper: Prison Corruption and Its Control". *The Prison Journal*, 113-125.
- Muntingh, L. (2008). "The struggle continues. The fight against corruption in prisons". *SA Crime Quarterly*, 17-23.
- OECD (2017). *Government at Glance*. Paris: OECD Publishing.
- Prison Corruption. *The Problem and Some Potential Solutions* (2016). Columbia: Center for the Advancement of Public Integrity (CAPI).
- Prison-related Offences* (2019). (Retrieved on 05.01.2022, from the site web της Crown Prosecution Service: Available in: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/prison-related-offences-0>).
- Pyman, M. (2021). *Prison Services*. (Retrieved on 20.12.2021, from the site web curbing corruption: Available in: <https://curbingcorruption.com/sector/prison-services/>).
- Sieh, E. (1989). "Prison Overcrowding: The Case of New Jersey". *Journal of Federal Probation*, 53.
- Treadwell, J. (2020). *Criminological Ethnography An Introduction*. Los Angeles London New Delhi Singapore Washington DC Melbourne: Sage.
- The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules (2015). Vienna: United Nations Office on Drug and Crime.
- United Nations' Handbook on Anti-Corruption Measures in Prisons* (2017). Vienna: United Nations' Publishing and Library Section.
- What is corruption?* (n.d.). (Retrieved on 05.01.2022, from the site web της Transparency International: Available in: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>).

Ο αποκλεισμός της Κούβας από τη σκοπιά της τυπολογίας των κρατικών εγκλημάτων και των τεχνικών ουδετεροποίησης

Γεώργιος Γιαννούλης

Αναπληρωτής Καθηγητής Εγκληματολογίας-Σωφρονιστικής, Νομική Σχολή ΕΚΠΑ

The blockade of Cuba from the point of view of the typology of state crimes and neutralization techniques

Georgios Giannoulis

Associate Professor of Criminology and Corrections, School of Law, University of Athens

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη αναλύεται το ιστορικό του ναυτικού αποκλεισμού της Κούβας από τις ΗΠΑ (Οκτώβριος-Νοέμβριος, 1962) και κατόπιν του οικονομικού, εμπορικού και χρηματοπιστωτικού αποκλεισμού της (1960 ως σήμερα), όπως αυτός οικοδομήθηκε στη βάση μιας πλειάδας αμερικανικών νομοθετημάτων, τα οποία συγκροτούν ένα «νομοθετικό άδικο» (gesetzliches Unrecht) κατά την έννοια του G. Radbruch, με εξωχώρια μάλιστα εφαρμογή. Η πρακτική του δεύτερου αποκλεισμού προσεγγίζεται εγκληματολογικά με τη βοήθεια της τυπολογίας των κρατικών εγκλημάτων που ασπάζονται οι Kauzlarich, Matthews και Miller (2001). Στο πλαίσιο αυτής της τυπολογίας, ο αποκλεισμός υπάγεται στο αποκαλούμενο «Διεθνές-Διεθνές Κρατικό Έγκλημα», το οποίο συντελείται εκτός της δικαιοδοσίας ενός κράτους κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου ή των προτύπων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με κλασικό παράδειγμα την οικονομική τρομοκρατία. Επιχειρείται περαιτέρω εγκληματολογική αποκωδικοποίηση του αποκλεισμού της Κούβας μέσω των τεχνικών εξουδετέρωσης των Matza και Sykes και των αναπτύξεων του S. Cohen σχετικά με τις καταστάσεις άρνησης.

Abstract

The present study analyses the history of the naval blockade of Cuba by the US (October-November 1962) and then the economic, commercial, and financial blockade (1960 to the present), which was established on the ground of a multitude of US laws, which constitute a “statutory lawlessness” (gesetzliches Unrecht) in the sense of G. Radbruch, with extraterritorial application. The practice of the second blockade is approached criminologically with the help of the typology of state crimes espoused by Kauzlarich, Matthews, and Miller (2001). Within this typology, the blockade falls under the so-called “International-International State Crime”, which is committed outside the jurisdiction of a state in violation of international law or human rights protection standards, with economic terrorism being a classic example. A further criminological decoding of the blockade of Cuba is attempted by utilizing Matza and Sykes’ neutralization techniques and S. Cohen’s elaborations on states of denial.

1. Εισαγωγή

Αν και ο ναυτικός αποκλεισμός που επέβαλαν οι ΗΠΑ στην Κούβα κατά τη λεγόμενη «κρίση των πυραύλων» διήρκησε περίπου έναν μήνα (22.10.-20.11.1962), ο οικονομικός, εμπορικός και χρηματοπιστωτικός αποκλεισμός¹ της Κούβας από τις ΗΠΑ έχει υπερβεί πλέον τις έξι δεκαετίες (1960 ως σήμερα). Στην παρούσα μελέτη θα παρουσιαστεί, το πρώτον, το ιστορικό του ναυτικού αποκλεισμού της Κούβας, με αναφορές και σε άλλους ναυτικούς αποκλεισμούς που είχαν επιβληθεί προηγουμένως εις βάρος της χώρας μας. Εν συνεχεία, θα αναλυθεί το πλέγμα των νομοθετικών προβλέψεων και κυρώσεων που έχουν επιστρατεύσει οι ΗΠΑ για τον οικονομικό, εμπορικό και χρηματοπιστωτικό αποκλεισμό της Κούβας. Κατόπιν, ο οικονομικός, εμπορικός και χρηματοπιστωτικός αποκλεισμός θα εξεταστεί από την εγκληματολογική σκοπιά των λεγόμενων «κρατικών εγκλημάτων» (“*State crimes*”), στο πλαίσιο της οποίας θα εκτεθούν η πραγματική στοχοθεσία του αποκλεισμού, οι επιπτώσεις του για τον άμαχο πληθυσμό της Κούβας, καθώς και η εναντίωσή του προς το διεθνές δίκαιο και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τέλος, θα επιχειρηθεί η εγκληματολογική προσέγγιση του αποκλεισμού με τη βοήθεια των τεχνικών εξουδετέρωσης των Sykes και Matza και των αναπτύξεων του S. Cohen σχετικά με τις καταστάσεις άρνησης.

1. Στην παρούσα μελέτη προκρίνεται ο όρος «αποκλεισμός» (αγγλικά: “blockade”) έναντι του όρου «εμπάργκο» (αγγλικά: “embargo”). Καίτοι δεν υφίσταται σήμερα στρατιωτικός αποκλεισμός της Κούβας υπό την τεχνική έννοια του όρου (δηλαδή με τη χρήση ενόπλων δυνάμεων), οι συνέπειες της πρακτικής των ΗΠΑ είναι τέτοιες που εντάσσονται μορφολογικά στην έννοια του «αποκλεισμού» της χώρας, δεδομένου ότι η συνολική στόχευση των μέτρων είναι να τεθεί σε οικονομικό στραγγαλισμό το νησί, εμποδίζοντας τις επαφές όχι μόνο μεταξύ της Κούβας και των ΗΠΑ, αλλά συνολικά του εμπορίου της πρώτης με άλλα κράτη, τους πολίτες και τις επιχειρήσεις τους (White, 2018: 163, υποσημ. 1).

2. Από τους ναυτικούς αποκλεισμούς της Ελλάδας στον ναυτικό αποκλεισμό της Κούβας

Προκαταρκτικά, αξίζει να υπομνησθεί ότι και για τον ελληνικό λαό ο ναυτικός αποκλεισμός δεν αποτελεί μια άγνωστη, μακρινή πρακτική, αλλά μια πολλάκις βιωθείσα πραγματικότητα. Ο κατοχικός λιμός του χειμώνα του 1941-1942, ο οποίος στοίχισε στη χώρα πάνω από 100.000 θύματα, είναι αποτέλεσμα όχι μόνο της ναζιστικής θηριωδίας, αλλά και του βρετανικού ναυτικού αποκλεισμού. Εξάλλου, ήδη κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, το γαλλοβρετανικό ναυτικό της Αντάντ επέβαλε σκληρό ναυτικό αποκλεισμό στη βασιλική Ελλάδα από τον Δεκέμβριο 1916 έως και τον Μάιο 1917, με αποτέλεσμα τη λιμοκτονία του πληθυσμού πολλών πόλεων της νότιας ηπειρωτικής Ελλάδας. Όμως, το κουβάρι της «διπλωματίας της κανονιοφόρου», την οποία ασκούσαν στη χώρα οι «συμμαχικές» δυνάμεις, ξετυλίγεται από τον λιγότερο γνωστό αποκλεισμό του 1850 από το βρετανικό ναυτικό, ως αντίδραση στη στάση της Ελλάδας στην υπόθεση του Ισπανοεβραίου Δον Πατσίφικο και στη σθεναρή άρνηση της Κυβέρνησης να καταβάλει αποζημίωση στον τελευταίο, λόγω της εισβολής του αθηναϊκού όχλου στην οικία του. Τα ανωτέρω δείχνουν ότι το φαινόμενο του αποκλεισμού μιας χώρας δεν είναι τόσο ξένο όσο φαντάζεται κανείς, αλλά επιβαλλόταν ανέκαθεν από κραταιά έθνη απέναντι σε ανίσχυρους και ευάλωτους «συμμάχους» ή και επίσημους αντιπάλους, ως μέσο εξαναγκασμού τους, ακόμη, μάλιστα, και για μη σοβαρές αιτίες.

Καθόσον αφορά τον ναυτικό αποκλεισμό της Κούβας, αυτός ανατρέχει σε μία από τις πιο επικίνδυνες κορυφώσεις του Ψυχρού Πολέμου, στην κρίση των πυραύλων της Κούβας (14-28.10.1962). Η κρίση των πυραύλων έφερε τις δύο υπερδυνάμεις του προηγούμενου αιώνα, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, πιο κοντά από ποτέ στο χείλος του πυρηνικού ολέθρου. Ύστερα από την –αποτυχημένη– εισβολή στον Κόλπο των Χοίρων της Κούβας (Απρίλιος 1961), που είχαν οργανώσει οι ΗΠΑ, μέσω της CIA, για την ανατροπή του καθεστώτος του Fidel Castro, αλλά και μετά την εγκατάσταση νατοϊκών πυρηνικών πυραύλων στη Γερμανία, την Ιταλία και την Τουρκία, η ΕΣΣΔ μετέφερε κρυφά στο νησί της Καραϊβικής βαλλιστικούς πυρηνικούς πυραύλους.

Στις 14 Οκτωβρίου 1962, αμερικανικά κατασκοπευτικά αεροπλάνα εντόπισαν στην Κούβα την παρουσία βαλλιστικού πυραύλου σε χώρο εκτόξευσης, με αποτέλεσμα ο John F. Kennedy να θέσει σε ναυτική «καραντίνα» (ναυτικό αποκλεισμό)² την Κούβα, ώστε να αποτρέψει περαιτέρω σοβιετικές αποστολές πυραύλων, μια απόφαση που ανακοίνωσε στις 22 Οκτωβρίου.³ Στις 28 Οκτωβρίου, ο Nikita Khrushchev υπαναχώρησε, ενημερώνοντας τον Kennedy ότι οι εργασίες στις εγκαταστάσεις των πυραύλων θα σταματούσαν και ότι οι πύραυλοι που βρίσκονταν ήδη στην Κούβα θα επέστρεφαν στη Σοβιετική Ένωση. Σε αντάλλαγμα, ο Kennedy δέσμευσε τις ΗΠΑ να

2. Υποστηρίζεται ότι αποφεύχθηκε η χρήση του όρου «αποκλεισμός» (blockade), ώστε να μη συνάγεται εξ αυτού ότι οι ΗΠΑ βρίσκονταν σε κατάσταση πολέμου.
3. Επ' αυτού και επί των ακολούθων στην παράγραφο, βλ. *Britannica, The Editors of Encyclopaedia*, 2024.

μην εισβάλουν ποτέ στην Κούβα, ενώ υποσχέθηκε επίσης κρυφά να αποσύρει τους πυρηνικούς πυραύλους που οι ΗΠΑ είχαν τοποθετήσει στην Τουρκία τα προηγούμενα χρόνια, με αποτέλεσμα ο ναυτικός αποκλεισμός να λήξει στις 20 Νοεμβρίου 1962.

3. Η νομοθετική οικοδόμηση του οικονομικού, εμπορικού και χρηματοπιστωτικού αποκλεισμού της Κούβας

Πέραν όμως από τον προαναφερθέντα στρατιωτικό (ναυτικό) αποκλεισμό της Κούβας, οι ΗΠΑ έχουν επιβάλει στην Κούβα από το 1960 ως σήμερα έναν οικονομικό, εμπορικό και χρηματοπιστωτικό αποκλεισμό, ο οποίος στηρίζεται σε μια σειρά νομοθετημάτων που αναλύονται διεξοδικά κατωτέρω. Για λόγους καλύτερης κατανόησης, διακριτέα είναι δύο χρονικά στάδια: το πρώτο αφορά τις νομοθετικές ρυθμίσεις που θεσπίστηκαν πριν τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, ενώ το δεύτερο τις αντίστοιχες μετά τη λήξη του τελευταίου έως και σήμερα.

Ο οικονομικός αποκλεισμός της Κούβας αποφασίστηκε από τον Ρεπουμπλικανό Πρόεδρο και ανώτατο στρατιωτικό διοικητή των ΗΠΑ κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, D. Eisenhower. Ο τελευταίος, τον Μάιο του 1960, περιόρισε δραστικά τις εισαγωγές ζάχαρης από την Κούβα στις ΗΠΑ, θέτοντας σε εφαρμογή τον προϋφιστάμενο «*Νόμο περί Ζάχαρης*» (“*Sugar Act*”) του 1948, ως απάντηση στις εθνικοποιήσεις μεγάλων εκτάσεων γης αμερικανικών συμφερόντων (προοριζόμενων κυρίως για ζαχαροκαλλιέργεια) κατά την αγροτική μεταρρύθμιση που έγινε από την Κυβέρνηση του *F. Castro* το έτος 1959. Εντούτοις, τα μέτρα αυτά δεν στάθηκαν αρκετά για να ανακόψουν τις περαιτέρω εθνικοποιήσεις αμερικανικών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα την ενεργοποίηση του «*Νόμου περί του Ελέγχου Εξαγωγών*» (“*Export Control Act*”) του 1949. Κατά τον αρχικό σχεδιασμό του, επρόκειτο κατά βάση για έναν γενικό περιορισμό των εξαγωγών των ΗΠΑ. Από τον Ιανουάριο του 1961, η Κυβέρνηση *Eisenhower* άρχισε να εφαρμόζει τον περιβόητο «*Νόμο περί συναλλαγών με τον εχθρό*» (“*Trading with the Enemy Act*”) του 1917, έναν νόμο που θεσπίστηκε για να εμποδίζει τις εμπορικές συναλλαγές εν καιρώ πολέμου (αρχής γενομένης με τη Γερμανία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο), αυστηροποιώντας έτσι τις επιβαλλόμενες κυρώσεις.

Τη σκυτάλη παρέλαβε ο Δημοκρατικός J. F. Kennedy, ο οποίος επέκτεινε το 1962 τον αποκλεισμό και στο σκέλος των εισαγωγών, επιφέροντας έτσι τον πλήρη οικονομικό αποκλεισμό της Κούβας και μονιμοποιώντας τον. Τα νομοθετικά εργαλεία που αξιοποίησε προς αυτόν τον σκοπό ήταν ο «*Νόμος περί εξωτερικής Βοήθειας*» (“*Foreign Assistance Act*”) του 1961, ο οποίος συμπληρωνόταν με τον προαναφερόμενο «*Νόμο περί Συναλλαγών με τον Εχθρό*» του 1917. Το 1963, σε αντίδραση στην εισαγωγή σοβιετικών πυρηνικών όπλων στο νησί,⁴

4. Για την κρίση των πυραύλων, βλ. ανωτέρω υποσ. 2.

εκδίδονται, υπό την ισχύ και κατά νομοθετική εξουσιοδότηση του «*Νόμου περί Συναλλαγών με τον Εχθρό*», οι «*Κανονισμοί Ελέγχου Κουβανικών Περιουσιακών Στοιχείων*» (“*Cuban Asset Control Regulations*”). Με τους Κανονισμούς αυτούς, παγώνουν κουβανικά περιουσιακά στοιχεία και απαγορεύεται σε υπηκόους των ΗΠΑ να διενεργούν οικονομικές συναλλαγές με την Κούβα ή με Κουβανούς υπηκόους ή με εταιρείες κουβανικών συμφερόντων. Με τους εν λόγω Κανονισμούς, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ μπορούσε ακόμη και να απαγορέψει τα ταξίδια Αμερικανών υπηκόων στην Κούβα.⁵

Ως νομιμοποιητική βάση επιβολής του αποκλεισμού, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των ΗΠΑ κατά τα πρώτα χρόνια της επιβολής του, προβαλλόταν ότι επρόκειτο για ένα μέσο πίεσης, προκειμένου να αποδοθούν οικονομικές οφειλές της Κυβέρνησης της Κούβας προς υπηκόους των ΗΠΑ. Ειδικότερα, κατά την πάγια θέση των ΗΠΑ, οι εθνικοποιήσεις στην Κούβα έγιναν εις βάρος περιουσιακών στοιχείων Αμερικανών πολιτών, χωρίς να δοθούν προηγουμένως αποζημιώσεις ή τουλάχιστον χωρίς αυτές να κριθούν από τις ΗΠΑ ως επαρκείς (Jalil, 2020: 10). Για τον λόγο αυτόν, στα νομοθετικά κείμενα των ΗΠΑ γίνεται λόγος περί δήμευσης ή κατάσχεσης (“confiscation”) κι όχι περί εθνικοποίησης/απαλλοτρίωσης. Πρέπει, εντούτοις, να επισημανθούν τα ακόλουθα: Πρώτον, κάποιες κρίσιμες εθνικοποιήσεις κατέστησαν μονόδρομος, λόγω των εμπορικών περιορισμών που επέβαλαν οι ίδιες οι ΗΠΑ στην Κούβα, και ειδικώς λόγω της απαγόρευσης στα αμερικανικά διυλιστήρια της Κούβας να επεξεργάζονται σοβιετικής προέλευσης πετρέλαιο, στο οποίο στράφηκε η Κούβα, κατόπιν του περιορισμού εξαγωγής πετρελαίου από τις ΗΠΑ προς αυτήν (Jalil, 2020: 7). Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι η Κούβα, στο πλαίσιο των εθνικοποιήσεων, ήρθε σε συμφωνίες με τρίτες χώρες, προκειμένου να αποζημιωθούν οι υπήκοοί τους για περιουσιακά στοιχεία που απαλλοτριώθηκαν. Ακόμη και στις ΗΠΑ προτάθηκε η αποζημίωση των Αμερικανών υπηκόων, η οποία θα καλυπτόταν από ένα μέρος των κερδών της κουβανικής παραγωγής σε ζάχαρη (Jalil, 2020: 10, 20). Ωστόσο, η λύση αυτή αποκρούστηκε με το επιχείρημα ότι θα αντέβαινε στον περιορισμό των εισαγωγών ζάχαρης από την Κούβα που είχαν αποφασίσει προηγουμένως οι ΗΠΑ.⁶

Κατά τη δεύτερη φάση του αποκλεισμού, τα νομικά και γεωστρατηγικά επιχειρήματα που προέβαλαν οι ΗΠΑ υπέρ του αποκλεισμού της Κούβας από το 1962 ως

5. Βλ. περί αυτού την περίφημη απόφαση του Αμερικανικού *Supreme Court*, *Regan v. Wald*, 468 U.S. 222, 224 (1984), η οποία έκρινε συνταγματικό τον εν λόγω περιορισμό.
6. Κάνοντας σε αυτό το σημείο μια παρέκβαση, οφείλουμε να θέσουμε ένα ερώτημα ως προς το ζήτημα των αποζημιώσεων, το οποίο παρουσιάζει νομικό ενδιαφέρον και για τη χώρα μας. Είναι δυνατόν οι ΗΠΑ να εγείρουν αξιώσεις αποζημίωσης εξήντα πέντε περίπου έτη μετά τις εθνικοποιήσεις που έγιναν από ένα εξαρτημένο από αυτές κράτος (client state), χωρίς να αναλογίζονται καν το ζήτημα της παραγραφής; Υπενθυμίζεται η ένσταση παραγραφής, την οποία διατύπωσε μετά από πενήντα έτη το γερμανικό κράτος κατά των αξιώσεων επιστροφής του κατοχικού αναγκαστικού δανείου που απέσπασε η Γερμανία –όχι φυσικά ως εξαρτημένο κράτος– αλλά ως κατακτητική δύναμη της χώρας μας εν έτει 1942, μάλιστα παρά τον ισχυρισμό που είχε προβληθεί από τη Δυτική Γερμανία ότι το ζήτημα του δανείου θα επιλυόταν μετά την επανένωση της Γερμανίας.

το 1991 απονομιμοποιήθηκαν αποφασιστικά ενώπιον της διεθνούς κοινής γνώμης, λόγω της πορείας που ακολούθησε η αμερικανική πολιτική ύστερα από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Ενώ το γεωστρατηγικό επιχείρημα της σοβιετικής απειλής είχε πλέον εκλείψει οριστικά και θα ανέμενε εύλογα κανείς τη σταδιακή εξομάλυνση των σχέσεων των δύο χωρών, οι ΗΠΑ εκμεταλλεύτηκαν αποκάλυπτα την αδύναμη θέση στην οποία είχε περιέλθει η Κούβα (White, 2018: 172-173). Το ΑΕΠ της χώρας μειώθηκε στις αρχές του 1990 κατά 35%, ενώ οι απώλειες που σημείωσε η χώρα στον εμπορικό τομέα μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν της τάξεως του 75-80%. Γνωρίζοντας τη δεινή οικονομική κατάσταση της Κούβας, οι ΗΠΑ προέβησαν σε μια διπλή νομοθετική αντεπίθεση: Το 1992 ψηφίζεται ο «Νόμος περί της Κουβανικής Δημοκρατίας» (“*Cuban Democracy Act*”) ή, κατ’ άλλη ονομασία, Νόμος *Toricelli* (από το όνομα του Αμερικανού βουλευτή, ο οποίος τον εισηγήθηκε στο Κογκρέσο). Το νομοθέτημα αυτό απαγορεύει σε θυγατρικές αμερικανικών εταιρειών που βρίσκονται σε τρίτες χώρες να διενεργούν συναλλαγές με την Κούβα, όπως και στα πλοία τρίτων χωρών που έχουν επισκεφτεί κουβανικά λιμάνια να μεταβούν στις ΗΠΑ εντός διαστήματος έξι μηνών από την επίσκεψή τους.

Πέντε έτη αργότερα, το 1996, δημοσιεύεται ο «Νόμος περί της Κουβανικής Ελευθερίας και Δημοκρατικής Αλληλεγγύης» (“*Cuban Liberty and Democratic Solidarity [LIBERTAD] Act*”) ή, όπως αλλιώς είναι γνωστός, ο Νόμος *Helms-Burton*. Με τον παραπάνω νόμο, κατ’ αρχάς, γίνονται πιο δραστικές οι κυρώσεις για παραβίαση του αποκλεισμού, λ.χ. αυξάνονται τα πρόστιμα για εισαγωγή εμπορευμάτων κουβανικής προέλευσης. Στον Τίτλο III του ως άνω νομοθετικού κειμένου, δίδεται η δυνατότητα σε πολίτες των ΗΠΑ να προσφύγουν σε αμερικανικά δικαστήρια εναντίον οποιουδήποτε «διακινεί» περιουσιακό στοιχείο που βρισκόταν υπό αμερικανική ιδιοκτησία πριν από την κατάσχεσή του από την Κυβέρνηση της Κούβας στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Οι εν λόγω ρυθμίσεις περιστρέφονται γύρω από την έννοια της διακίνησης (“*trafficking*”), η οποία φαίνεται να επιλέχθηκε σκοπίμως λόγω της ασάφειάς της. Με τις διατάξεις του Τίτλου III, ιδρύεται διεθνής δικαιοδοσία των εγχώριων δικαστηρίων των ΗΠΑ για πράξεις ενός άλλου ανεξάρτητου κράτους (Κούβας) που δεν τελέστηκαν καν στην επικράτειά τους, με μοναδικό κριτήριο το ότι οι πράξεις αυτές στρέφονταν κατά των οικονομικών συμφερόντων των πολιτών των ΗΠΑ ή είχαν οικονομικές επιπτώσεις σε αυτά. Μάλιστα, ο Νόμος αυτός δίδει τη δυνατότητα προσφυγής στα εγχώρια δικαστήρια των ΗΠΑ –μετά από περίπου 65 έτη από την τέλεση των επίμαχων πράξεων– ακόμη και σε πρόσωπα που δεν ήταν Αμερικανοί πολίτες κατά την περίοδο των εθνικοποιήσεων, αλλά απέκτησαν σε ύστερο χρόνο την υπηκοότητα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ως άνω Νόμος παρέχει τη δυνατότητα στον εκάστοτε Πρόεδρο των ΗΠΑ, ανά εξαμηνιο, να αναστείλει την ισχύ του, κάτι που πράγματι έπρατταν όλοι οι Πρόεδροι των ΗΠΑ επί 23 συναπτά έτη. Η πρακτική αυτή όμως μετεβλήθη κατά την Προεδρία του D. Trump, ο οποίος στις 2 Μαΐου 2019 ενεργοποίησε τις επίμαχες διατάξεις.

4. Ο οικονομικός, εμπορικός και χρηματοπιστωτικός αποκλεισμός της Κούβας ως κρατικό έγκλημα και η ένταξή του στην τυπολογία των κρατικών εγκλημάτων

Σύμφωνα με μια ευρύτερα αναγνωρισμένη άποψη, κυβερνητικό ή κρατικό έγκλημα είναι η παράνομη, κοινωνικά επιζήμια ή άδικη πράξη που διαπράττεται προς όφελος ορισμένης κρατικής οντότητας και όχι προς προσωπικό όφελος κάποιου μεμονωμένου κρατικού εκπροσώπου (Kauzlarich, Matthews and Miller, 2001: 175).⁷ Κατά τους ως άνω συγγραφείς, τα κρατικά εγκλήματα διακρίνονται περαιτέρω σε εγχώρια (“domestic”) και διεθνή (“international”). Για τα πρώτα μπορεί να γίνει λόγος, όταν ορισμένη κυβέρνηση ενεργεί προς υπονόμευση των κοινωνικών, οικονομικών ή πολιτικών δικαιωμάτων των πολιτών της. Αντιθέτως, τα δεύτερα συντρέχουν, όταν η κυβέρνηση ορισμένου κράτους παραβιάζει τα οικονομικά, πολιτικά ή κοινωνικά δικαιώματα πολιτών τρίτων χωρών (Kauzlarich, Matthews and Miller: 2001: 177).⁸ Σύμφωνα με την τυπολογία των κρατικών εγκλημάτων, η οποία προτάθηκε από τους ανωτέρω συγγραφείς (ό.π.) –και η οποία ανατρέχει στον Kauzlarich (1995)– σημασία έχει, αφενός, η ιθαγένεια των θυμάτων (υπήκοοι του ίδιου ή τρίτου κράτους)· αφετέρου, σημασία έχει το κατά πόσον η επίμαχη πράξη στοιχειοθετεί έγκλημα κατά το εθνικό δίκαιο ή, αντιθέτως, κατά το διεθνές δίκαιο ή/και τα παγκόσμια πρότυπα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁹ Έτσι, οι παραπάνω συγγραφείς ανιχνεύουν τέσσερα είδη κρατικών εγκλημάτων, όπως αποτυπώνονται στον παρακάτω πίνακα, διευκρινίζοντας πάντως –με παραπομπή στη σχετική επισήμανση του Kauzlarich (1995)– ότι η εν λόγω τυπολογία προορίζεται να αποτελέσει μια εναλλακτική ή συμπληρωματική

7. Ο όρος «state crime» εδραιώθηκε από τον Chambliss, 1989. Για τον ορισμό του κρατικού εγκλήματος, βλ. και Βιδάλη, 2018: 330· Χουλιάρα, 2015α: 113 κ.ε.

8. Πρβλ. Χουλιάρα, 2015α: 485 κ.ε., 496 κ.ε., 511 κ.ε., 520 κ.ε., 540 κ.ε., για την προσέγγιση των «διεθνών εγκλημάτων του κράτους» από τη σκοπιά της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, όπως αυτή αποτυπώθηκε στο άρθρο 19 του αρχικού Σχεδίου Άρθρων για την Ευθύνη των Κρατών για Διεθνείς Αδικοπραξίες, το οποίο υιοθετήθηκε προσωρινά σε πρώτη ανάγνωση από την Επιτροπή το 1996. Ειδικότερα, στην παρ. 2 του άρθρου 19 προβλέπονταν τα εξής: «Η αδικοπραξία που απορρέει από την παραβίαση από ένα Κράτος μιας διεθνούς υποχρέωσης με ουσιώδη σημασία για τη διαφύλαξη θεμελιωδών συμφερόντων της διεθνούς κοινότητας, που η παραβίασή της αναγνωρίζεται ως έγκλημα από αυτή την κοινότητα ως σύνολο, συνιστά διεθνές έγκλημα» (στο ίδιο, σ. 523, με περαιτέρω παραπομπή ως προς την ελληνική μετάφραση σε Οικονομίδα και Δούση, 2007: 156-157· η η επισήμανση με πλάγια είναι του γράφοντος). Ωστόσο, στο Σχέδιο Άρθρων, το οποίο ενέκρινε οριστικά σε δεύτερη ανάγνωση η Επιτροπή το 2001, παραλείφθηκε το άρθρο 19 και προτιμήθηκε ο όρος «σοβαρές παραβιάσεις υποχρεώσεων που απορρέουν από αναγκαστικούς κανόνες του γενικού διεθνούς δικαίου», τον οποίο φέρει ως τίτλο το τρίτο κεφάλαιο του δεύτερου τμήματος του τελικού κειμένου (στο ίδιο, σ. 545).

9. Τη σημασία της προσβολής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για την ανίχνευση των εγκλημάτων του κράτους υπογραμμίζει η Βιδάλη (2007: 1.040· 2018: 331).

εννοιολόγηση και όχι να αντικαταστήσει τους κοινωνιολογικούς ή άλλους ορισμούς του εγκλήματος.¹⁰

Πίνακας 1. Τυπολογία κρατικών εγκλημάτων σύμφωνα με τους Kauzlarich, Matthews and Miller

Είδος εγκλήματος	Ορισμός	Παραδείγματα
Εγχώριο-διεθνές κρατικό έγκλημα	Συντελείται εντός της γεωγραφικής δικαιοδοσίας του κράτους κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου ή των προτύπων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.	Θεσμικός ή συστημικός ρατσισμός Πειράματα υποβολής ανθρώπων σε ακτινοβολία του Υπουργείου Ενέργειας των ΗΠΑ.
Διεθνές-διεθνές κρατικό έγκλημα	Συντελείται εκτός της γεωγραφικής δικαιοδοσίας του κράτους κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου ή των προτύπων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.	Οικονομική τρομοκρατία.
Εγχώριο-εγχώριο κρατικό έγκλημα	Συντελείται εντός της γεωγραφικής δικαιοδοσίας του κράτους κατά παράβαση των εσωτερικών ποινικών, ρυθμιστικών ή δικονομικών νόμων ή κωδίκων.	Πρόγραμμα αντικατασκοπείας COINTELPRO Υποβάθμιση του περιβάλλοντος από το Υπουργείο Ενέργειας των ΗΠΑ.
Διεθνές-εγχώριο κρατικό έγκλημα	Συντελείται εκτός της γεωγραφικής δικαιοδοσίας του κράτους κατά παράβαση των εσωτερικών ποινικών, ρυθμιστικών ή δικονομικών νόμων ή κωδίκων.	Υπόθεση Ιράν-Κόντρας.

Πηγή: Kauzlarich (1995).

Ακολουθώντας αυτήν την τυπολογία, η παρούσα μελέτη εστιάζει στη δεύτερη κατηγορία κρατικών εγκλημάτων, δηλαδή στα *διεθνή-διεθνή κρατικά εγκλήματα*. Εν προκειμένω, με την εγκληματική ενέργεια ενός κράτους παραβιάζονται το διεθνές δίκαιο ή/και τα παγκόσμια πρότυπα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκτός της δικαιοδοσίας του κράτους αυτού. Στο εύρος τής εν λόγω έννοιας περιλαμβάνεται πλήθος περιπτώσεων: από τα πλέον γνωστά περιστατικά άσκησης φυσικής βίας κατά των πολιτών του τρίτου κράτους (πολεμικές επιχειρήσεις, εκκαθαρίσεις, γενοκτονία, κρατική τρομοκρατία, πολιτικές δολοφονίες κ.λπ.) έως περιστατικά άσκησης οικονομικής τρομοκρατίας επί σκοπώ υπονόμησης της κυριαρχίας του τρίτου κράτους (*“economic terrorism”*). Στην τελευταία περίπτωση, επιβάλλονται οικονομικής φύσεως κυρώσεις σε ένα κράτος ώστε να επιτευχθεί εξαναγκαστικά το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ιστορικά, η χρήση των οικονομικών κυρώσεων έχει θεωρηθεί στο διεθνές δίκαιο ως ανθρωπιστική εναλλακτική λύση απέναντι στη στρατιωτική βία. Υπήρξαν περιπτώσεις όπου οι οικονομικές κυρώσεις ήταν πολύ επιτυχείς ως προς την επίτευξη της επιθυμητής πολιτικής

10. Πρβλ. π.χ. την παρουσίαση των κύριων χαρακτηριστικών και της φαινομενολογίας των εγκλημάτων του κράτους από τη Βιθάλη (2007: 1.036-1.037· 2018: 330).

αλλαγής (π.χ. Αϊτή και Νότια Αφρική) ή όπου υποστηρίχθηκαν σχεδόν καθολικά από τη διεθνή κοινότητα (π.χ. Ιράκ) (Kauzlarich, Matthews and Miller, 2001: 181). Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι οι επιτυχείς κυρώσεις είναι πάντοτε αθώες. Όταν οι επιβαλλόμενες κυρώσεις απευθύνονται κατά του ίδιου του άμαχου πληθυσμού ως μια μορφή εξαναγκασμού του τελευταίου να υποστεί μια πολιτική αλλαγή, εγείρονται ανθρωπιστικές ανησυχίες, καθώς ενίοτε είναι δυσδιάκριτο πού τελειώνει η ανεκτή ταλαιπωρία των πολιτών και πού αρχίζει η εκτεταμένη ανθρωπιστική κρίση (Weiss, 1997: 30). Εξάλλου, σε αρκετές περιπτώσεις μια γενικευμένη ανθρωπιστική κρίση προκύπτει αναμφίβολα μέσα από εκθέσεις, ψηφίσματα κ.λπ. που τυγχάνουν ευρείας αναγνώρισης. Σύμφωνα με τον Stanley Cohen, κρίσιμο για τον εντοπισμό των εγκλημάτων κράτους δεν είναι τόσο η πολιτικότητά τους, όσο η «εγκληματικότητα» τους ως αυτή προκύπτει ευχερώς από εκθέσεις, όπως αυτές της Διεθνούς Αμνηστίας (Βιδάλη, 2007: 1.039).

Αυτό είναι όμως και το πραγματικό στοιχείο του αποκλεισμού της Κούβας. Οι οικονομικές κυρώσεις στόχευαν τον ίδιο τον κουβανικό πληθυσμό, αποσκοπώντας στην οικονομική του εξαθλίωση, προκειμένου να επιτευχθούν η πολυπόθητη για τις ΗΠΑ παρέμβαση στα εσωτερικά ενός άλλου ισότιμα κυρίαρχου κράτους και η ανατροπή του πολιτικού καθεστώτος. Η κλιμάκωση των νομικών προεκτάσεων του αποκλεισμού που επήλθε πέντε έως δέκα έτη μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης αποτέλεσε στρατηγική επιλογή των ΗΠΑ, η οποία υλοποιήθηκε σε μια χρονική περίοδο που ο κουβανικός πληθυσμός υπήρξε ιδιαίτερα ευάλωτος. Η επίταση του αποκλεισμού κατ' αυτά τα έτη ήταν καθαρά μια απόπειρα επιβολής αλλαγής του καθεστώτος διά της εργαλειοποίησης ενός λιμοκτονούντος πληθυσμού (White, 2018: 172-173). Τόσο από την έκθεση της ανεξάρτητης Αμερικανικής Ένωσης για την Παγκόσμια Υγεία (*"American Association for World Health"*) τον Μάρτιο του 1997 με τίτλο *"Impact of US embargo on health & nutrition in Cuba"*¹¹ όσο και από αναφορές της Διαμερικανικής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (*"Inter-American Commission on Human Rights"*) προκύπτει ότι οι παραβιάσεις των κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων χιλιάδων ανθρώπων στην Κούβα προκλήθηκαν σκοπίμως μέσω των νομοθετικών ρυθμίσεων που θεσπίστηκαν από τις ΗΠΑ κατά τη δεκαετία του 1990 και οδήγησαν στην κλιμάκωση του αποκλεισμού.

Κριτικοί εγκληματολόγοι, όπως οι Kauzlarich, Matthews και Miller (2001), έχουν στηριχθεί, μεταξύ άλλων, στην ως άνω έκθεση της Αμερικανικής Ένωσης για την Παγκόσμια Υγεία, προκειμένου να τεκμηριώσουν ότι ο αποκλεισμός συνιστά «κρατικό έγκλημα» (*"state crime"*), μια έκθεση που γίνεται αντικείμενο επίκλησης και από διεθνολόγους (White, 2018). Ευρύτερα αποδεκτές εκθέσεις ανεξάρτητων Ενώσεων μιας χώρας, οι οποίες συνομολογούν την πρόκληση εκτεταμένων δεινών σε μια άλλη χώρα, ενδέχεται να μας διαφωτίσουν τόσο, όσο και αξιόπιστες διεθνείς εκθέσεις ως προς το ζήτημα των επιπτώσεων των εγκλημάτων του κράτους. Όπως διαπιστώθηκε στην

11. Προσβάσιμη σε: <https://www.american.edu/centers/latin-american-latino-studies/upload/impact-of-us-embargo-on-health-nutrition-in-cuba-1997.pdf>.

παραπάνω έκθεση της Αμερικανικής Ένωσης για την Παγκόσμια Υγεία, η κλιμάκωση των οικονομικών κυρώσεων το 1992 οδήγησε σε υποβάθμιση της ποιότητας ζωής του κουβανικού άμαχου πληθυσμού και προκάλεσε προβλήματα υγείας σε πολλούς Κουβανούς πολίτες. Μεταξύ άλλων, τα προβλήματα σχετιζόνταν με τον υποσιτισμό του πληθυσμού, με ελλείψεις ειδών πρώτης ανάγκης, φαρμάκων και ιατρικού εξοπλισμού, αλλά ακόμη και με την υποβάθμιση της ποιότητας του νερού στη χώρα. Συγκεκριμένα, η απαγόρευση πώλησης αμερικανικών τροφίμων είχε ως αποτέλεσμα να ανακúψουν σοβαρά διατροφικά ελλείμματα, ιδίως μεταξύ εγκύων γυναικών, επιφέροντας, έτσι, αύξηση του ποσοστού γεννήσεων ελλιποβαρών βρεφών. Επιπλέον, οι ελλείψεις τροφίμων προκάλεσαν ασθένειες του νευρικού συστήματος (νευροπάθειες), ενώ ο περιορισμός της πρόσβασης σε χημικές ουσίες επεξεργασίας νερού και σε ανταλλακτικά που απαιτούνται για το σύστημα ύδρευσης της Κούβας, οδήγησε σε αυξημένα περιστατικά νοσηρότητας και θνησιμότητας από ασθένειες που μεταδίδονται μέσω του νερού (Impact of US embargo on health & nutrition in Cuba, ό.π.).

Η διαπίστωση ότι ο οικονομικός στραγγαλισμός που προκάλεσαν οι ΗΠΑ στην Κούβα, προς επίτευξη πολιτικών αλλαγών, έπληξε εκτεταμένα τον άμαχο πληθυσμό, ιδίως μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, ευθυγραμμίζεται κατά έναν ενδιαφέροντα τρόπο και με την ακόλουθη παρατήρηση: Μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, οι δυτικές πολεμικές επιχειρήσεις, πάρα τις «έξυπνες βόμβες», δεν έχουν κατορθώσει να αποφύγουν τις απώλειες ζώων άμαχου πληθυσμού (πρβλ. McGarry και Walklate, 2019: 112 κ.ε.)· τουναντίον υποστηρίζεται ότι οι άμαχοι έχουν πλέον καταστεί σκόπιμα το επίκεντρο ενός νέου πολεμικού σχεδιασμού.¹²

Πέραν όμως από την τεκμηρίωση του εύρους της ανθρωπιστικής κρίσης που προκάλεσε ο αποκλεισμός της Κούβας στον άμαχο πληθυσμό –και συνακόλουθα της κατά Cohen «εγκληματικότητας» των εγκλημάτων του κράτους– στη βάση γενικότερα αποδεκτών εκθέσεων ανεξαρτήτων Ενώσεων καθώς και διεθνών εκθέσεων,

12. Μάλιστα, διατυπώνεται η άποψη ότι ο «νέος δυτικός τρόπος πολέμου» υπερβαίνει πλέον το κρατικό έγκλημα και διαφέρει από τους τρομοκρατικούς/εκφοβιστικούς βομβαρδισμούς (terror bombing), δηλαδή τη σκόπιμη θανάτωση αμάχων στο πλαίσιο στρατιωτικών αεροπορικών προσπαθειών για την ήττα «εχθρικών» κρατών ή/και δυνάμεων, καθώς δεν στοχεύει απλώς αδιάκριτα αμάχους στο πλαίσιο μιας επίθεσης εναντίον ενός «εχθρού»· αντίθετα, οι άμαχοι στοχοποιούνται ως μέρος των σύγχρονων στρατιωτικών στρατηγικών ανάληψης κινδύνου, τοποθετούνται σκόπιμα στο κέντρο του πολεμικού σχεδιασμού και δεν αντιμετωπίζονται ως «παράπλευρες απώλειες» που λαμβάνουν χώρα αδιακρίτως και περιφερειακά (McGarry και Walklate, 2019: 106, 112, με περαιτέρω παραπομπές σε Kramer, 2010· Shaw, 2005). Έτσι, ο «νέος δυτικός τρόπος πολέμου», ο «εκφυλισμένος» (degenerate) πόλεμος, επαναπροσδιορίζεται ως πόλεμος «μεταφοράς κινδύνου» (risk-transfer), όπου οι πολιτικοί κίνδυνοι σταθμίζονται έναντι των κινδύνων ζωής κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι ζωές των αμάχων που σκοτώνονται στον πόλεμο να αποκτούν μικρότερη σημασία από την άποψη της (υψηλής) αναλωσιμότητάς τους, της (χαμηλής) θεατότητάς τους και της έλλειψης ευαισθητοποίησης του κοινού (McGarry και Walklate, 2019: 112-113, με περαιτέρω παραπομπή σε Shaw, 2005).

υποστηρίζεται ότι για τη στοιχειοθέτηση ενός κρατικού εγκλήματος καθοριστική είναι η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Βιδάλη, 2007: 1.040). Η άποψη αυτή είναι εύλογη στον βαθμό που οι πράξεις και οι παραλείψεις των ΗΠΑ που εμποδίζουν τον αποκλεισμό της Κούβας δεν στοιχειοθετούν εγκλήματα κατά την αμερικανική έννομη τάξη, αλλά νομοθετικά επιβεβλημένες ενέργειες. Μάλιστα, τα εγκλήματα κράτους ενδέχεται να μη παραβιάζουν ούτε το εσωτερικό δίκαιο, αλλά ούτε και τις διεθνείς συμβάσεις (ό.π).

Όσον αφορά τη θέση του οικονομικού, εμπορικού και χρηματοπιστωτικού αποκλεισμού της Κούβας από τη σκοπιά του διεθνούς δικαίου και των προτύπων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αξίζει να ξεκινήσει κανείς από τις πλέον πρόσφατες διεθνείς εξελίξεις, προκειμένου να αναδειχθεί μέσα από αυτές το γενικό *consensus* επί του θέματος που επικρατεί μεταξύ των κρατών της διεθνούς κοινότητας. Αναφέρομαι, συγκεκριμένα, στο πλέον πρόσφατο ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών. Για ακόμη μια φορά, η απόφαση περί καταδίκης του αποκλεισμού ελήφθη σχεδόν ομόφωνα τη 2α Νοεμβρίου 2023. Πρόκειται για το ψήφισμα υπ' αριθμ. A/78/7, με τίτλο «Αναγκαιότητα άρσης του οικονομικού, εμπορικού και χρηματοπιστωτικού αποκλεισμού που επιβλήθηκε από τις ΗΠΑ κατά της Κούβας».¹³ Υιοθετήθηκε με 187 ψήφους υπέρ και 2 κατά (καταψήφισαν οι ΗΠΑ και το Ισραήλ· απείχε η Ουκρανία). Δεν πρόκειται ούτε για το πρώτο, ούτε για το δεύτερο, ούτε για το τρίτο, αλλά συνολικά για το τριακοστό πρώτο ψήφισμα καταδίκης από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ του αποκλεισμού της Κούβας. Τα ψηφίσματα, των οποίων η απαρχή ανατρέχει στο έτος 1992, είναι πάντοτε σχεδόν ομόφωνα.

Άξιο μνείας είναι ότι το αντίστοιχο ψήφισμα καταδίκης του 2016 εγκρίθηκε παμπηφεί, δίχως, δηλαδή, καμία αντίθετη ψήφο.¹⁴ Συνολικά 191 κράτη ψήφισαν υπέρ, ενώ ακόμη και οι ίδιες οι ΗΠΑ δεν το καταψήφισαν, αλλά απείχαν της ψηφοφορίας (για πρώτη φορά μετά την επιβολή του αποκλεισμού), όπως άλλωστε απείχε και το Ισραήλ, γεμίζοντας προσδοκίες τη διεθνή κοινότητα για τυχόν μελλοντική άρση του αποκλεισμού. Η ανωτέρω μεταβολή της στάσης των ΗΠΑ στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, δηλαδή η μετατροπή της παραδοσιακά αρνητικής ψήφου σε αποχή, ερμηνεύτηκε τότε από πολλούς ως μια κίνηση εξομάλυνσης της κατάστασης και, ίσως, ως προπομπός ακόμη και του ίδιου του τερματισμού του αποκλεισμού (White, 2018: 165). Την παραπάνω πορεία, ωστόσο, ματαιώσε η εκλογή του D. Trump στην Προεδρία των ΗΠΑ, τον Νοέμβριο του 2016, και η συνακόλουθη αλλαγή πλεύσης που ανακοινώθηκε από την Κυβέρνηση των ΗΠΑ τον Ιούνιο του 2017. Ειδικότερα, η αναδίπλωση της στάσης των ΗΠΑ εκδηλώθηκε κατά τη συνεδρίαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ τον Νοέμβριο του 2017, οπότε και οι ΗΠΑ εκ νέου καταψήφισαν, με αποτέλεσμα το

13. Προσβάσιμο σε: <https://digitallibrary.un.org/record/4026741?v=pdf>.

14. Διαθέσιμο στο: <https://news.un.org/en/story/2016/10/543832-us-abstains-first-time-annual-un-vote-ending-embargo-against-cuba>.

ψήφισμα υπ' αριθμ. 72/4 του ίδιου έτους να εγκριθεί με 191 ψήφους υπέρ και 2 κατά (ΗΠΑ και Ισραήλ).

Το πλέον πρόσφατο ψήφισμα του 2023 της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ περί της καταδίκης του αποκλεισμού, αλλά και όλα τα προηγούμενα ψηφίσματα, επικαλούνται κατά επαναλαμβανόμενο τρόπο την κυρίαρχη ισότητα των κρατών, την αρχή της μη παρέμβασης, της απαγόρευσης ανάμειξης στις εσωτερικές υποθέσεις τους, καθώς επίσης και την ελευθερία του διεθνούς εμπορίου και της ναυσιπλοΐας (White, 2018: 164).

Βέβαια, τα ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, σε αντίθεση με τις αντίστοιχες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, στερούνται νομικής δεσμευτικότητας. Προσλαμβάνουν διακηρυκτικό μόνο χαρακτήρα, με ιδιαίτερο, εντούτοις, πολιτικό, ηθικό και συμβολικό βάρος. Συνδιαμορφώνουν τη λεγόμενη "*opinio iuris*", δηλαδή τη συνείδηση, την πεποίθηση δικαίου, και εν τέλει επηρεάζουν καθοριστικά την κοινή γνώμη της διεθνούς κοινότητας σχετικά με την παράνομη συνέχιση του αποκλεισμού της Κούβας (White, 2018: 165).

Όσον αφορά ειδικά την εξωχώρια εφαρμογή του Νόμου Helms-Burton, αυτή καταλαμβάνει πολίτες ακόμη και τρίτων χωρών, οι οποίοι «διακινούνται» (λ.χ. εκμεταλλεύονται, αποκτούν κατά κυριότητα, μισθώνουν κ.λπ.) περιουσιακά αγαθά που ανήκαν σε Αμερικανούς πολίτες πριν την εθνικοποίησή τους· τα δε δικαστήρια των ΗΠΑ αποκτούν διεθνή αρμοδιότητα προς εκδίκαση των υποθέσεων αυτών, κατά παράβαση του κανόνα της ετεροδικίας των κυριαρχικών πράξεων τρίτων χωρών. Η εφαρμογή του Τίτλου III του ανωτέρω Νόμου από τον Μάιο του 2019 έως σήμερα έχει αποδείξει ότι αποτελεί το υπέρτατο και πλέον ισχυρό όπλο στα χέρια των ΗΠΑ για τον οικονομικό στραγγαλισμό της Κούβας. Ο Νόμος *Helms-Burton* έτυχε εξωχώριας εφαρμογής από τις Αμερικανικές Αρχές μέσω της επιβολής κυρώσεων σε αλλοδαπές εταιρείες τρίτων που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού στην Κούβα. Περαιτέρω εκδόθηκαν και οι πρώτες αποφάσεις αμερικανικών δικαστηρίων κατόπιν προσφυγής Αμερικανών πολιτών (ακόμη και πρώην Κουβανών πολιτών που κατά τον χρόνο της εθνικοποίησης δεν είχαν την υπηκοότητα των ΗΠΑ, αλλά την απέκτησαν σε ύστερο χρόνο) κατά εταιρειών που εκμεταλλεύονται ξενοδοχεία στην Κούβα, τα οποία προ της εθνικοποίησής τους από την κουβανική Κυβέρνηση ήταν αμερικανικής ιδιοκτησίας.

Όλα τα ανωτέρω στοιχεία συνηγορούν εν προκειμένω υπέρ του ότι η επίμαχη νομοθετική ρύθμιση συνιστά μια καταφανώς παράνομη, αντίθετη προς το διεθνές δίκαιο, εξωεδαφική εφαρμογή ενός αμερικανικού νόμου που στρέφεται κατά τρίτων χωρών κατά κατάφωρη παραβίαση του προνομίου ετεροδικίας (Jalil, 2020: 5-6· White, 2018: 173). Όπως γίνεται παραδοσιακά δεκτό (κατά κανόνα εθιμικού δικαίου), τα εγχώρια δικαστήρια δεν είναι αρμόδια να δικάσουν πράξεις αλλοδαπού κράτους, πολλώ δε μάλλον όταν πρόκειται για πράξεις κατ' ενάσκηση δημόσιας εξουσίας, παρά μόνο αν

έχει συγκατατεθεί ρητά το τελευταίο. Με βάση τα ανωτέρω δεδομένα, δεν πρέπει να εκπλήσσει το γεγονός ότι στην εφαρμογή αυτή του ως άνω Νόμου έχουν αντιταχθεί τόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και το Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά και τα Ηνωμένα Έθνη, όπως αναφέρθηκε ήδη ανωτέρω, μέσω ψηφισμάτων.

Εξάλλου, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η διεθνής διαφορά μεταξύ ΗΠΑ και Κούβας θα μπορούσε να αχθεί ενώπιον κάποιου Διεθνούς Δικαστηρίου, όπως αυτού της Χάγης. Κάτι τέτοιο δεν φαντάζει ιδιαίτερος πιθανό, διότι προϋποθέτει ότι αμφότερα τα μέρη θα είχαν αποδεχθεί προηγουμένως τη δικαιοδοσία του δικαστηρίου αυτού, σύμφωνα με το άρθρο 36 του Καταστατικού του. Οικεία είναι, άλλωστε, η αντίστοιχη προβληματική υπαγωγής ορισμένης διεθνούς διαφοράς στη Χάγη από τις διαφωνίες της Ελλάδας με τη γείτονα Τουρκία σχετικά με την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ). Όμως, ακόμη κι αν ήταν ρεαλιστικά δυνατή η συνομολόγηση ενός συνουποσχετικού μεταξύ των μερών, το οποίο αποτελεί μία εκ των βάσεων δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου, η πρακτική αποτελεσματικότητα της δικαστικής απόφασης που ήθελε εκδοθεί, ήτοι η εκούσια συμμόρφωση του ισχυρότερου προς αυτήν, κάθε άλλο παρά δεδομένη θα ήταν. Άλλωστε, η ιστορία διδάσκει ότι οι ΗΠΑ διαθέτουν εμπράκτως τη δυνατότητα παράκαμψης ή και εξουδετέρωσης τυχόν αρνητικών συνεπειών των αποφάσεων του Διεθνούς Δικαστηρίου που εκδόθηκαν εις βάρος τους (White, 2018: 172). Θα αναφέρω απλώς δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: πρώτον, την καταδίκη των ΗΠΑ το 1986 από το Διεθνές Δικαστήριο, ύστερα από προσφυγή της Νικαράγουας, λόγω της αμερικανικής υποστήριξης των παραστρατιωτικών ομάδων «Contras» εντός της επικράτειας της χώρας αυτής· δεύτερον, την προσωρινή διαταγή του Δικαστηρίου εις βάρος των ΗΠΑ, του έτους 2018, ύστερα από προσφυγή του Ιράν. Με την προσωρινή αυτή διαταγή, το δικαστήριο διέταξε την άρση των περιοριστικών μέτρων που είχαν ως αντικείμενο συναλλαγές για ανθρωπιστικούς σκοπούς, όπως αυτές που αφορούν τρόφιμα, φάρμακα αλλά και όσες πλήττουν την πολιτική αεροπορία. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, οι ΗΠΑ αμφισβήτησαν τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου, αποχωρώντας από τις συμβάσεις που είχαν υπογράψει στο παρελθόν και στις οποίες το δικαστήριο βάσισε τη δικαιοδοσία του. Μάλιστα, στην περίπτωση της Νικαράγουας έφθασαν μέχρις του σημείου, ως μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, να ασκήσουν βέτο και να εμποδίσουν την απόδοση αποζημιώσεων.

Η ανάδειξη των ΗΠΑ στη μοναδική υπερδύναμη μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η συνακόλουθη ανάληψη εκ μέρους τους του ρόλου ενός παγκόσμιου δικαστή, εξακολουθεί να παρέχει στις ΗΠΑ τη δυνατότητα υποβολής διεθνών εγκλημάτων στην ποινική καταστολή κατά την επιλεκτική τους κρίση (πρβλ. Μανωλεδάκη, 2005: 9), παρ' ότι πλέον φαίνεται να οδεύουμε προς έναν πολυπολικό κόσμο.

Σημειώνεται πάντως ότι όλως προσφάτως, στις 16 και 17 Νοεμβρίου 2023, συγκροτήθηκε ένα άτυπο Διεθνές Δικαστήριο, προκειμένου να αποφανθεί σχετικά με τη νομιμότητα του αποκλεισμού που επέβαλαν οι ΗΠΑ στην Κούβα, το οποίο και

συνεδρίασε σε χώρο του Ευρωκοινοβουλίου στις Βρυξέλλες.¹⁵ Το δικαστήριο έκρινε ότι οι «εκτεταμένες πολιτικές και οικονομικές κυρώσεις που έχουν επιβληθεί [από τις ΗΠΑ] στη Δημοκρατία της Κούβας από το 1960 μέχρι σήμερα παραβιάζουν το διεθνές δίκαιο. Σε αυτές [τις παραβιάσεις] περιλαμβάνονται, κυρίως, τα άρθρα 2(4) και 2(7) του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία της κυριαρχίας, της αυτοδιάθεσης και την απαγόρευση της επέμβασης, τα άρθρα της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΔΑΔ) του 1948 και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) του 1966, καθώς και οι διατάξεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) για την προστασία της ελευθερίας του εμπορίου και πολλές αρχές της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ, Συνθήκη του Μάαστριχτ)».¹⁶

Τέλος, η εξέταση του αποκλεισμού της Κούβας ως κρατικού εγκλήματος μπορεί να εμπλουτιστεί και μέσω της σκοπιάς της γερμανικής φιλοσοφίας, αλλά και της φιλοσοφίας του δικαίου. Πρώτον, οι ΗΠΑ, εργαλειοποιώντας τον πληθυσμό μιας τρίτης χώρας για την επίτευξη των στόχων της εξωτερικής πολιτικής τους, παραβιάζουν την καντιανή κατηγορική προσταγή, η οποία θέλει πάντοτε τον άνθρωπο ως αυτοσκοπό και όχι απλώς ως μέσο. Δεύτερον, οι ΗΠΑ, μέσω μιας σειράς νομοθετικών κειμένων, έχουν διαμορφώσει ένα νομοθετικό άδικο (γερμανικά: “gesetzliches Unrecht”) κατά την έννοια του G. Radbruch (1946: 105). Μάλιστα, η προσπάθειά τους αυτή δεν εξαντλείται στη θέση σε ισχύ ενός συστημικού αδικού (γερμανικά: “Systemunrecht”) στην επικράτειά τους, αλλά αξιώνουν και την εξωχώρια εφαρμογή του, εξάγουν δηλαδή νομοθετικό άδικο στην Κούβα και σε τρίτες χώρες. Περαιτέρω, στον βαθμό που συστηματικές νομοθετικές πρωτοβουλίες των ΗΠΑ που αφορούν την Κούβα δεν αποβλέπουν τόσο σε αποζημιώσεις όσο στην πρόκληση καθεστωτικής αλλαγής σε τρίτη χώρα, είναι συζητήσιμη η ενεργοποίηση του τύπου του Radbruch, υπό τη δεύτερη επιμέρους εκδοχή του (Verleugnungsformel), αυτήν της άρνησης του χαρακτήρα του δικαίου σε νόμους που δεν επιδιώκουν καν τον στόχο να είναι δίκαιοι, που σκόπιμα περιφρονούν την ανθρωπινή ισότητα ενώπιον του νόμου. Επιπλέον, η κριτική που έχει ασκηθεί στη φυσικοδικαιική θεμελίωση του τύπου του Radbruch θα μπορούσε να επεκταθεί και στη φυσικοδικαιική θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και στη συνύφανση της παραβίασης αυτών με τη στοιχειοθέτηση των εγκλημάτων κράτους. Η κριτική αυτή

15. Επικεφαλής Δικαστής ήταν ο Γερμανός Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίου Δικαίου Norman Paech, ενώ ως μέλη του Δικαστηρίου συμμετείχαν η Susenne Adely (ΗΠΑ), ο Ricardo Avelãs (Πορτογαλία), η Daniela Dahn (Γερμανία), ο Mauricio Dioguardi –εκπροσωπηθείς από τη Simone Dioguardi (Ιταλία)–, αλλά και ο Έλληνας Δημήτριος Καλτσώνης, Αν. Καθηγητής Θεωρίας Κράτους και Δικαίου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Επικεφαλής της Εισαγγελίας ήταν ο Βέλγος Jan Fermon από το Κολέγιο Νομικών των Βρυξελλών.

16. *Pressenza Athens*, 2023. Πάντως, η αρχή της κυρίαρχης ισότητας θεμελιώνεται στην παρ. 1 του άρθρου 2 του Χάρτη του ΟΗΕ και όχι στην παρ. 4 του άρθρου 2, η οποία κατοχυρώνει την απαγόρευση της απειλής ή της χρήσης βίας.

μπορεί εντούτοις να αμβλυθθεί στη βάση της προϊούσας θετικοποίησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και της αποτύπωσής τους σε ευρωπαϊκές και διεθνείς συμβάσεις (π.χ. Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, Χάρτης ΟΗΕ κ.λπ.).

5. Ο οικονομικός, εμπορικός και χρηματοπιστωτικός αποκλεισμός της Κούβας από τη σκοπιά των τεχνικών ουδετεροποίησης και των καταστάσεων άρνησης

Προς «νομιμοποίηση» του νομοθετικού αδικού που έχουν διαπλάσσει, οι ΗΠΑ δεν διστάζουν να επικαλεστούν ανώτερες ηθικές και νομικές αρχές, όπως τα αιτήματα της ελευθερίας, της δημοκρατίας και της αλληλεγγύης (Kauzlarich, Matthews and Miller, 2001: 185-186), αλλά και να αποδώσουν την ευθύνη στον κουβανικό λαό, επειδή τάχα δεν έχει κατορθώσει να ξεσηκωθεί και να εκδιώξει τους υποτιθέμενους δυνάστες του.

Από εγκληματολογικής σκοπιάς, η καταφυγή σε τέτοιου είδους αρχές μπορεί, πρώτα από όλα, να αναγνωστεί ως μια εφαρμογή των ψυχολογικών τεχνικών ουδετεροποίησης των Sykes και Matza σε επίπεδο κράτους-εγκληματία (Sykes and Matza, 1957: 664-670· Αρχιμανδρίτου, 2022: 41-42· Βιδάλη, 2022: 99), προκειμένου το εν λόγω κράτος να νομιμοποιήσει τόσο ενώπιον της εσωτερικής κοινής γνώμης όσο και της διεθνούς την εγκληματική του ενέργεια (Kauzlarich, Matthews and Miller, 2001: 185-186). Πρώτοι οι Tifft και Markham (1991: 125-126) σημείωσαν ότι ο τρόπος, με τον οποίο ο κρατικός νομοθέτης εξουδετερώνει τα καταστροφικά και επιβλαβή αποτελέσματα των πολιτικών του, είναι παρόμοιος με τον τρόπο, με τον οποίο οι εγκληματίες αντιμετωπίζουν τα θύματά τους. Για να δικαιολογηθούν οι τρομακτικές επιπτώσεις του αποκλεισμού επί του κουβανικού πληθυσμού, αλλά και οι *ιδιαιζόντως* επαχθείς νομικές συνέπειες εκ της εφαρμογής του Νόμου *Helms-Burton*, γίνεται επίκληση από το κράτος-εγκληματία υπέρτατων αξιών, οι οποίες παραπέμπουν –κατά διαλεκτική σχέση προς τον τύπο του Radbruch– σε έναν πυρήνα φυσικού δικαίου της διεθνούς κοινότητας. Αντίστροφα, οι πράξεις της κουβανικής κυβέρνησης, από κυβερνητικές πράξεις άσκησης δημόσιας εξουσίας ενός ισοδύναμα κυρίαρχου κράτους εξομοιώνονται με εγκληματικές ενέργειες τέτοιας απαξίας που δικαιολογούν πλήρως την εξωχώρια εφαρμογή των αμερικανικών νόμων.

Επομένως, από την άποψη των τεχνικών ουδετεροποίησης των Sykes και Matza, προκύπτει ότι οι ΗΠΑ δεν αρνούνται μόνο την *ευθύνη*, αλλά *αμφισβητούν ιδίως το θύμα*, καταλογίζοντας ευθύνες στην επίσημη κουβανική κυβέρνηση αλλά και στον κουβανικό λαό για τη στήριξη της ηγεσίας του, όπως επίσης *επικαλούνται κατ' εξοχήν*

ανώτερα ιδανικά, ήτοι τη διασφάλιση της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Έτσι, και μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η επίκληση ανώτερων ιδεωδών, όπως μεταξύ άλλων αυτού της υπεράσπισης του ελεύθερου κόσμου, δεν έχει κοπάσει (πρβλ. Cohen, 2015: 170-171).

Σημαντικό από εγκληματολογικής άποψης για τον οικονομικό, εμπορικό και χρηματοπιστωτικό αποκλεισμό της Κούβας είναι όμως και όλο το έργο του Stanley Cohen περί καταστάσεων άρνησης και αποποίησης ευθύνης, καθώς και οι πτυχές που έχει επεξεργαστεί ο ίδιος συμπληρωματικά προς την προσέγγιση των Sykes και Matza, όπως η *άρνηση της γνώσης* και η *ηθική αδιαφορία* (Cohen, 2021: 129 κ.ε., 154 ε.κ.· Βιδάλη, 2007: 1.047). Ίδιον των εγκλημάτων του κράτους είναι ότι φέρουν εναργή ιδεολογικά στοιχεία, τα οποία δεν συμβάλλουν στην εξουδετέρωση των ηθικών αναστολών, αλλά στην αποποίηση ευθύνης (Βιδάλη, 2007: 1047). Η ιδεολογική αντιπαράθεση μεταξύ ΗΠΑ και Κούβας είναι ως γνωστόν εμβληματική.

Τα εγκλήματα του κράτους συναρτώνται με ένα περιβάλλον ανομίας, το οποίο συνεπάγεται την ατιμωρησία τους· η ατιμωρησία όμως επενεργεί ούτως ώστε τα εγκλήματα του κράτους να καθίστανται ένα σύνθημα ενδεχόμενο της καθημερινής ζωής, με αποτέλεσμα οι πράξεις από τις οποίες απορρέουν να αποτυπώνονται στις συλλογικές παραστάσεις ως *ηθικά αδιάφορες*, εντείνοντας έτσι την παρανομία (Βιδάλη, 2007: 1.050 κ.ε., με υποσημ. 56 και παραπομπή στον Dahrendorf). Μόλις που χρειάζεται να τονιστεί η άνευ συγκρίσεως ατιμωρησία των ΗΠΑ για πράξεις ή παραλείψεις τους που εκδηλώνονται εκτός της επικράτειάς τους εις βάρος υπηκόων τρίτων χωρών. Από το πρίσμα αυτής της εδραιωμένης ατιμωρησίας δεν μπορεί να ξεφύγει η θεώρηση του αποκλεισμού της Κούβας.

Επιπρόσθετα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει για την περίπτωση της Κούβας η χρήση της *ερμηνευτικής άρνησης* και ιδίως της μεθόδου του *ευφημισμού* (Cohen, 2021: 163-165· Βιδάλη, 2015: 225-226). Στο πλαίσιο της παράδοσης κοινότοπων παραδειγμάτων ευφημισμών οργουελικής επίνευσης, όπως «ειρηνέυση», «μεταφορά πληθυσμού» κ.λπ. (Cohen, 2021: 164), πρέπει να ιδωθούν οι διαβόητοι νεότεροι αμερικανικοί νόμοι οικονομικού στραγγαλισμού της Κούβας, όπως ο Νόμος Torricelli του έτους 1992, καθώς και ο Νόμος Helms-Burton του έτους 1996. Ο πρώτος αποκαλείται επισήμως «Νόμος περί της Κουβανικής Δημοκρατίας» (“Cuban Democracy Act”), ο δε δεύτερος «Νόμος περί της Κουβανικής Ελευθερίας και Δημοκρατικής Αλληλεγγύης» (“Cuban Liberty and Democratic Solidarity [LIBERTAD] Act”). Η ορολογία που μηχανεύτηκε ο Αμερικανός νομοθέτης –στον δεύτερο Νόμο μάλιστα και στην ισπανική γλώσσα (“*libertad*”)– είναι χαρακτηριστική των προθέσεων του και των επιχειρημάτων που προβάλλει για να δικαιολογήσει τον αποκλεισμό. Άλλωστε, αυτά τα τεχνάσματα τα είχε καταγράψει ήδη ο μέγας Θουκυδίδης: «Καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιοσύνῃ».

Ὡς εκ τούτου, ο προαναφερθείς επιμέρους τύπος του Radbruch, αυτός της *άρνησης* της ιδιότητας του δικαίου σε νόμους που δεν απέβλεψαν ποτέ στη δικαιοσύνη,

που σκόπιμα περιφρονούν την ανθρώπινη ισότητα ενώπιον του νόμου, φαίνεται, στην περίπτωση της αμερικανικής νομοθεσίας που υποβαστάζει τον οικονομικό, εμπορικό και χρηματοπιστωτικό αποκλεισμό της Κούβας, να δίνει μια διαλεκτική απάντηση στις καταστάσεις *άρνησης* που ευνοούν τη διατήρηση του αποκλεισμού.

6. Επιλογικές παρατηρήσεις

Ολοκληρώνοντας, κρίνεται σκόπιμος ο παραλληλισμός του κουβανικού ζητήματος με την κατάσταση που επικρατούσε στην Κύπρο, η οποία έδωσε αιματηρούς αγώνες για να αποτινάξει την αποικιοκρατία κατά τον ίδιο χρόνο που διεξάγονταν οι μάχες της κουβανικής επανάστασης (1955-1959). Πέρα από αυτές τις δομικές ομοιότητες, πέραν από ότι οι δύο χώρες ανήκαν στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, δεν πρέπει να λησμονείται ότι οι Βρετανοί δεν έχουν αποχωρήσει πλήρως από την Κύπρο, αλλά διατηρούν τις ναυτικές βάσεις της Δεκέλειας και του Ακρωτηρίου, οι οποίες αποτελούν –σύμφωνα με τους ίδιους– κυρίαρχη βρετανική επικράτεια, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Ομοίως, ούτε οι Αμερικανοί έχουν αποχωρήσει πλήρως από την Κούβα, καθώς διατηρούν βάση στο Guantanamo, δυνάμει μιας διακρατικής σύμβασης leasing που συνήφθη το 1903. Τίθεται επομένως το ακόλουθο ερώτημα, προκειμένου να γίνει κατανοητό, ότι το ζήτημα δεν είναι τόσο ξένο και μακρινό όσο φαντάζεται κανείς: Πώς θα φαινόταν ένας οικονομικός αποκλεισμός της Κύπρου, όχι υπερεξηκονταετής, αλλά πολύ βραχύτερος, ο οποίος θα στηριζόταν μεταξύ άλλων στο επιχείρημα, ότι οι Κύπριοι δεν έχουν αποζημιώσει πλήρως τους Βρετανούς αποικιοκράτες για τα περιουσιακά στοιχεία που απώλεσαν στο πλαίσιο του κυπριακού αγώνα για την ανεξαρτησία; Το ερώτημα αυτό δεν απευθύνεται βέβαια για να απαντηθεί, αλλά για να αντικρίσουμε τα πράγματα ακόμη περισσότερο μέσα από τα μάτια των Κουβανών.

Τέλος, όσον αφορά τη σχετικά πρόσφατη επικαιρότητα, η εκλογή του J. Biden φάνηκε αρχικά ότι διέθετε τη δυναμική, αν όχι να μεταβάλει τις στρατηγικές επιλογές της αμερικανικής πολιτικής ως προς τον αποκλεισμό της Κούβας, έστω να ανακόψει τη δυσμενή πορεία που ακολούθησε η αμερικανική πολιτική κατά τη διάρκεια της Προεδρίας του προκατόχου του. Όπως άλλωστε είχε δηλώσει ο ίδιος, σκόπευε να αντιστρέψει την πολιτική του Trump για την Κούβα, η οποία, κατά τα λεγόμενά του, προκάλεσε «βλάβη στον κουβανικό λαό και δεν έκανε τίποτα για να προωθήσει τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα» (Hansler and Liptak, 2022). Εκτιμήθηκε από ορισμένους ότι ο Biden θα συνέχιζε από εκεί που είχε μείνει ο Obama, κατά τη θητεία του οποίου έλαβε χώρα η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών και αμβλύθηκαν κάποιες πτυχές του αποκλεισμού (Jalil, 2020: 41).

Είναι αλήθεια ότι ανάμεσα στις αρμοδιότητες του Προέδρου προβλέπεται και η δυνατότητα θέσπισης ορισμένης κατηγορίας εξαιρέσεων από τον αποκλεισμό. Αυτή η δυνατότητα όμως οριοθετείται από το νομοθετικό πλαίσιο που αναλύθηκε προηγου-

μένως και δεν μπορεί να οδηγήσει σε θεαματικά αποτελέσματα, καθώς προσκρούει στην αυστηρή διάκριση των εξουσιών που υιοθετείται στις ΗΠΑ. Τερματισμός του αποκλεισμού μπορεί να επιτευχθεί μόνο με αντίστοιχη κινητοποίηση του Αμερικανού Νομοθέτη και κατάργηση ή τροποποίηση των οικείων διατάξεων. Οι συγκυρίες στάθηκαν –θεωρητικά– ευνοϊκές έως και τον Νοέμβριο του 2022, οπότε οι Δημοκρατικοί ήλεγχαν και τα δύο νομοθετικά σώματα του Κογκρέσου. Ωστόσο, στις εκλογές εκείνου του μήνα, οι Ρεπουμπλικανοί απέκτησαν –έστω και σχετικά ισχνή–πλειοψηφία στη Βουλή των Αντιπροσώπων, δυσχεραίνοντας την όποια νομοθετική λύση ήθελε προταθεί. Το να αναλάβει ο Αμερικανός νομοθέτης στο πλαίσιο της εναπομείνουσας θητείας του Biden τις ιστορικές ευθύνες που του αναλογούν για τις επιπτώσεις του κουβανικού αποκλεισμού στον λαό και το κυρίαρχο κράτος της Κούβας, είναι πλέον κάτι μη αναμενόμενο. Στην πράξη, κατά το μεγαλύτερο διάστημα της θητείας του, ο Biden κινήθηκε, ως προς τον αποκλεισμό της Κούβας, περισσότερο στη γραμμή του Trump παρά του Obama (Vicent, 2023), ενώ μέχρι πρότινος η χαλάρωση του αποκλεισμού δεν θεωρείτο πιθανή, ιδίως ενόψει των εκλογών (Μπάρας, 2023). Ωστόσο, στις 28 Μαΐου του 2024, το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ ανακοίνωσε τροποποιήσεις των ανωτέρω αναφερθέντων «Κανονισμών Ελέγχου Κουβανικών Περιουσιακών Στοιχείων» (“Cuban Assets Control Regulations”). Οι αλλαγές αποσκοπούν στην ενίσχυση των ανεξάρτητων Κουβανών επιχειρηματιών του ιδιωτικού τομέα, στην επέκταση της πρόσβασης του κουβανικού λαού σε ορισμένες χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και στη στήριξη των υπηρεσιών που βασίζονται στο διαδίκτυο. Ο χρόνος θα δείξει κατά πόσο πρόκειται για έναν πρόσκαιρο προεκλογικό ελιγμό ή για την πρώτη –ιστορική– χαλάρωση του αποκλεισμού.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2022). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία* (3η έκδοση). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Βιδάλη, Σ. (2022). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία* (2η έκδοση). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βιδάλη, Σ. (2018). «Εγκλήματα του Κράτους». Στο: Κ. Σπινέλλη, Ν. Κουράκης και Μ. Κρανιδιώτη (επιμ.). *Εγκληματολογικό Λεξικό* (330-332). Αθήνα: Τόπος.
- Βιδάλη, Σ. (2015). «Εγκλήματα του Κράτους: Πολιτικές παραποίησης της πραγματικότητας και απάνθρωπη κρατική βία». Στο: Β. Καρύδης και Θ. Χουλιάρης (επιμ.). *Ηθικοί Πανικοί, Εξουσία και Δικαιώματα – Σύγχρονες προσεγγίσεις* (209-231). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Βιδάλη, Σ. (2007). «Εγκλήματα του Κράτους: ούτε ασφάλεια ούτε ελευθερία». Στο: Η. J. Albrecht, P. A. Albrecht, G. Bemmman κ.ά. (επιμ.). *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη II* (1.035-1.052). Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Cohen, S. (2021). *Καταστάσεις άρνησης: Μαθαίνοντας για τις θηριωδίες και τον πόνο*. Αθήνα: Τόπος.

- Cohen, S. (2015). «Δικαιώματα του Ανθρώπου και Εγκλήματα του Κράτους: Η Κουλτούρα της Άρνησης». Στο: Β. Καρύδης και Θ. Χουλιάρης (επιμ.). *Ηθικοί Πανικοί, Εξουσία και Δικαιώματα – Σύγχρονες προσεγγίσεις* (151-180). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Μανωλεδάκης, Ι. (2005). *Παγκόσμια εξουσία και νομικός πολιτισμός*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Μπάρας, Π. (2023). «Εμπάργκο στην Κούβα: Ο Έλληνας καθηγητής που θα “δικάσει” ένα “απολύτως ξεκάθαρο ζήτημα” στις Βρυξέλλες», PROPAGANDA, 15.11.2023. (Διαθέσιμο στο: <https://m.propaganda.gr/stories/internationals/empargko-stin-kogva-o-ellinas-kathigitis-rov-tha-dikasei-ena-apolytos-xekatharo-zitima-stis-vryxelles>, τελευταία προσπέλαση 27.06. 2024).
- Οικονομίδης, Κ. και Δούση, Ε. (2007). *Το Δίκαιο της Ευθύνης των Κρατών για Διεθνείς Αδικοπραξίες*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Χουλιάρης, Α. (2015α). *Η Ανάδυση του διεθνούς ποινικού συστήματος. Όψεις της συστημικής διεθνούς εγκληματικότητας*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Χουλιάρης, Α. (2015β). «Δικαιώματα του Ανθρώπου, Κρατική Εγκληματικότητα και Διεθνής Ποινική Δικαιοσύνη». Στο: Β. Καρύδης και Θ. Χουλιάρης (επιμ.). *Ηθικοί Πανικοί, Εξουσία και Δικαιώματα – Σύγχρονες προσεγγίσεις* (181-207). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Pressenza Athens (2023). «Βρυξέλλες: άτυπο Διεθνές Δικαστήριο για τις κυρώσεις των ΗΠΑ κατά της Κούβας». (Διαθέσιμο στο: <https://www.pressenza.com/el/2023/11/brixelles-atipo-diethnes-dikastirio-gia-tis-kiroseis-ton-usa-kata-tis-cubas>, τελευταία προσπέλαση 27.06. 2024).

Ξενογλώσση

- Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2024). “Cuban missile crisis”. (Available in: <https://www.britannica.com/event/Cuban-missile-crisis>, accessed: 27.06.2024).
- Chambliss, W. J. (1989). “State-organized crime”. *Criminology*, 27: 183-208.
- Hansler J. and Liptak, K. (2022), “Biden reverses some Trump policies related to Cuba, making it easier for families to visit relatives in country”, CNN, May 16, 2022. (Available in: <https://edition.cnn.com/2022/05/16/politics/cuba-joe-biden/index.html>, accessed: 27.06.2024).
- Jalil, C. (2020). “International consequences of the activation of Title III of the Helms Burton Act”. Riga: Master’s Thesis. (Available in: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/52518>, accessed: 27.06.2024).
- Kauzlarich, D. (1995). “A criminology of the nuclear state”. *Humanity and Society*, 19: 37-57.
- Kauzlarich, D., Matthews, R. and Miller, W. (2001). “Towards a victimology of state crime”. *Critical Criminology*, 10(3): 173-194.
- Kramer, R. C. (2010). “From Guernica to Hiroshima to Baghdad: the normalization of the terror bombing of civilians”. In W. J. Chambliss, R. Michalowski and R. C. Kramer (eds.). *State Crime in the Global Age* (118-133). Devon: Willan Publishing.
- McGarry, R. and Walklate, S. (2019). *A Criminology of War?* Bristol: Bristol University Press.
- Radbruch, G. (1946). “Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht”. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5): 105-108.
- Shaw, M. (2005). *The New Western Way of War*. Cambridge: Polity.
- Sykes, G. M. and Matza, D. (1957). “Techniques of neutralization: A theory of delinquency”. *American Sociological Review*, 22(6): 664-670.

- Tift, L. and Markham, L. (1991). "Battering women and battering Central Americans: A peacemaking synthesis". In R. Quinney and H. E. Pepinsky (Eds.). *Criminology as Peacemaking* (114-153). Bloomington: Indiana University Press.
- Vicent, M. (2023). "Biden fails to deliver on expected post-Trump thaw between US and Cuba", EL PAIS, MAR 06, 2023. (Available in: <https://english.elpais.com/usa/2023-03-06/biden-fails-to-deliver-on-expected-post-trump-thaw-between-us-and-cuba.html>, accessed: 27.06.2024).
- Weiss, T. G. (1997). *Political Gain and Civilian Pain: Humanitarian Impacts of Economic Sanctions*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- White, N. D. (2018). "Ending the US embargo of Cuba: international law in dispute". *Journal of Latin American Studies*, 51(1): 163-186.

Νομολογία

US Supreme Court, *Regan v. Wald*, 468 U.S. 222, 224 (1984).

Θ. Λάγιος, Σ. Παπασταθόπουλος & Ν. Χαραλαμπόπουλος (2023). *Γενεαλογίες ασφάλειας, ελέγχου, αστυνόμευσης.* Αθήνα: Affect

Γιώργος Παπανικολάου

Αν. Καθηγητής, Νομική Σχολή, Northumbria University, UK

Το μικρό βιβλίο των Θανάση Λάγιου, Στάθη Παπασταθόπουλου και Νίκου Χαραλαμπόπουλου *Γενεαλογίες ασφάλειας, ελέγχου, αστυνόμευσης*, το οποίο κυκλοφόρησε τον Δεκέμβριο του 2023 από τις εκδόσεις Affect, αποτελεί μια σημαντική συνεισφορά στη θεωρητική ζύμωση στην κατεύθυνση της ανάπτυξης ενός καταργητικού λόγου απέναντι στην αστυνομία και στη χώρα μας. Αποτελούμενο από τρία δοκίμια του καθενός από τους τρεις συγγραφείς, το βιβλίο εισάγει τους αναγνώστες στην Ελλάδα σε μια σειρά θεμάτων που απασχολούν τη θεωρία και την πράξη της κατάργησης της αστυνομίας σε διεθνές επίπεδο, ιδιαίτερα μετά την ανάπτυξη του κινήματος αυτού στις ΗΠΑ στον απόηχο του Black Lives Matter και της εξέγερσης με αφορμή τη δολοφονία του Τζωρτζ Φλόιντ. Η επιτυχία των συγγραφέων, οι οποίοι γράφουν από διαφορετικές θέσεις στον χώρο της ριζοσπαστικής θεωρίας και πράξης, έγκειται στο ότι υπερβαίνουν τα στενά όρια της τρέχουσας συζήτησης για την αποχρηματοδότηση ή την κατάργηση της αστυνομίας στο παραπάνω (ιδίως αμερικανικό) πλαίσιο. Συνδυαστικά, αποτυπώνουν με τις συμβολές τους το βάθος και το εύρος των ιδεών που διατρέχουν τον λόγο για την κατάργηση της αστυνομίας, από το κλασικό Φουκωικό πλαίσιο έως τον καταργητικό λόγο του Μαύρου Φεμινισμού και την ευρωπαϊκή μετα-μαρξιστική και αναρχική σκέψη.

Ο τόμος συνεπώς αποτελεί την απαρχή της ουσιαστικής αντιμετώπισης μιας σημαντικής εκκρεμότητας, αφού η συζήτηση από αυτήν τη σκοπιά για τον ρόλο της αστυνομίας στη χώρα μας, ιδίως την παρουσία και τον ρόλο της αστυνομίας στην καθημερινή ζωή, συζήτηση η οποία άρχισε να αναπτύσσεται ιδίως με φόντο την καταστατική έξαρση της μνημονιακής περιόδου και συνεχίστηκε λόγω του αναβαθμισμένου ρόλου της αστυνομίας μέσα στην πανδημία, έχει παραμείνει αποσπασματική. Μάλιστα, στον βαθμό που η συγκυρία μέσα στην οποία εμφανίζεται ο τόμος αυτός είναι ακόμη αντιδραστικότερη, η παρέμβαση που επιχειρείται έτσι είναι ιδιαίτερα επίκαιρη: σήμερα η κυριαρχία του δόγματος «νόμος και τάξη» έχει βέβαια εμπεδωθεί πολιτικά και παράγει θεσμικά αποτελέσματα όχι μόνο στο πεδίο της αστυνόμευσης, αλλά συνο-

λικά στο πεδίο του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, ιδίως μετά την πιο πρόσφατη τροποποίηση των ΠΚ και ΚΠΔ (Ν. 5090/2024). Ωστόσο, η σχετική απουσία μαζικής και καθολικής αντίδρασης ενάντια στην ανατροπή αρχών, πλαισίων και παραδοχών, οι οποίες παραδοσιακά θεωρούνταν πως βρίσκονταν στην καρδιά μιας «φιλελεύθερης» αντίληψης για τον ρόλο και τα όρια του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, όπως και ο εναγκαλισμός με αντιλήψεις εμποτισμένες από τον κατασταλτισμό και τον φυλακισμό (π.χ. με αφορμή τα ζητήματα των γυναικοκτονιών, της ενδοοικογενειακής ή ακόμη και της σχολικής βίας) μιας σειράς ακροατηρίων, τα οποία θεωρητικά θα ανέμενε κανείς να αρθρώσουν αυτή την αντίδραση, προσφέρουν ενδείξεις πως η πολιτική κυριαρχία του δόγματος «νόμος και τάξη» αντιστοιχεί ίσως και στην ωρίμανση υποκειμενικότητων πρόθυμων να λειτουργήσουν υπό την ηγεμονία της ασφάλειας.

Με αυτήν την τελευταία διάσταση της συγκυρίας έρχεται αντιμέτωπο το πρώτο δοκίμιο του τόμου, αυτό του Λάγιου, ο οποίος, κινητοποιώντας μια σειρά φουκωικών εργαλείων, τα οποία είναι βέβαια γνωστά και στους εγκληματολόγους (πειθαρχίες, πανοπτισμός), επανέρχεται ουσιαστικά στη γνωστή αποστροφή του Μαρξ πως η ασφάλεια είναι «η υπέρτατη έννοια της αστικής κοινωνίας». Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει στον Λάγιο να ανιχνεύσει τον ηγεμονικό ρόλο της ασφάλειας πρώτα και κύρια μέσα από τα υλικά αποτελέσματα που η τελευταία παράγει και θέτει στην υπηρεσία του κεφαλαίου, δηλαδή τις μυριάδες εκφάνσεις της αστυνομίας με την ευρύτερη έννοια μιας τεχνικής της διακυβέρνησης της καπιταλιστικής κοινωνίας, από την καθημερινή καταστολή που ασκεί το σώμα Αστυνομία, ως τις τεχνικές διαχωρισμού και πειθάρχησης των σωμάτων μέσω διακρίσεων, στρωματώσεων, και περιορισμών κίνησης και πρόσβασης.

Ο Λάγιος όμως θέτει με σαφήνεια και το ζήτημα των υποκειμενικών αποτελεσμάτων της ασφάλειας, όχι μόνο ως ζήτημα παραγωγής «υποτελών και χρήσιμων» σωμάτων, αλλά και ως ζήτημα διαμόρφωσης υποκειμενικότητων που σκέφτονται, αισθάνονται και λειτουργούν στη βάση των κατηγοριών που νομιμοποιεί και αναπαράγει η ηγεμονία της ασφάλειας (και άρα και σε σχέση με τα υποκείμενα που αναγορεύονται σε φορείς ανασφάλειας, όπως π.χ. ο ξένος, ο εγκληματίας, ο μετανάστης, ο μη λευκός, η μη ετεροκανονική σεξουαλικότητα). Συνολικά, το δοκίμιο του Λάγιου αντιμετωπίζει την (αστυνομία)/ασφάλεια ως ευρύτερο μηχανισμό διακυβέρνησης της καπιταλιστικής κοινωνίας (ο οποίος περιλαμβάνει τη συγκεκριμένη αστυνομία ως διακριτό σώμα/οργάνωση). Δείχνει έτσι με σαφήνεια το ψευδεπίγραφο του περιβόητου διλήμματος «ασφάλεια ή ελευθερία», αφού η ίδια η λογική της καπιταλιστικής κοινωνικής οργάνωσης προκρίνει πάντα ήδη την ασφάλεια.

Το δεύτερο δοκίμιο, αυτό του Παπασταθόπουλου, αποτελεί μια ευσύνοπτη και ουσιαστική παρουσίαση θεμελιωδών θέσεων του κινήματος της κατάργησης, ιδίως της κατάργησης της φυλακής και της αστυνομίας (prisonabolition, policeabolition), όπως αυτές έχουν εκφραστεί στο βορειοαμερικανικό πλαίσιο και ιδίως μετά την εξέγερση του #defund ως αντίδραση στη δολοφονία του Τζωρτζ Φλόιντ τον Μάιο του

2020. Η θέση του δοκιμίου αυτού ως δεύτερου κατά σειρά στη διάταξη των κειμένων του τόμου είναι σημαντική, γιατί προσφέρει την αναγκαία σύνδεση της ανάλυσης του Λάγιου με το πεδίο της κοινωνικής αντίστασης στην ασφάλεια και τις θέσεις που έχουν εκφραστεί σχετικά, ιδίως από τη σκοπιά του Μαύρου Φεμινισμού, στον οποίο ο Παπασταθόπουλος φαίνεται να χρεώνει συνολικότερα τον καταργητικό λόγο στη Β. Αμερική και στις ΗΠΑ. Η σύνδεση αυτή, παρ' ότι ίσως θα δικαιολογούσε το παράπονο πως αδικεί τη συμβολή του ευρύτερου αναρχισμού και του αριστερισμού σε αυτό το πλαίσιο, δεν είναι αδικαιολόγητη. Ο Μαύρος Φεμινισμός στις ΗΠΑ τυπικά αυτοπροσδιορίζεται ιδεολογικοπολιτικά και με αυτούς τους όρους, αλλά και ο Μαύρος ακτιβισμός διαθέτει πράγματι τη γείωση σε ιστορικά και σύγχρονα κοινωνικά κινήματα, όπως οι Μαύροι Πάνθηρες και το Occupy. Και τα δύο αυτά κινήματα αναφέρονται εξίσου και σε μια διανοητική παράδοση της καταργητικής σκέψης που ξεκινάει από τον William E. B. DuBois και συνεχίζεται αδιάλειπτα με μορφές όπως η Angela Davis και οι εντελώς σύγχρονες Μαύρες καταργητίστριες όπως η Ruth Gilmore, η Mariame Kaba, η Andrea Ritchie και άλλες.

Το χαρακτηριστικό που υπογραμμίζει τη σημασία αυτού του ρεύματος είναι η διάθεση να αμφισβητηθεί *toutcourt* η ηγεμονία της αστυνομίας/ασφάλειας, με τον ίδιο τρόπο που μια πρώτη γενιά καταργητιστών έθεσαν ερωτήματα για τις συνολικές κοινωνικές συνέπειες της κατάργησης της δουλείας στο δεύτερο μισό του 19ου και πρώτο μισό του 20ού αιώνα: τι είδους κοινωνικές συνθήκες θα επέτρεπαν την πλήρη ανάπτυξη των συνεπειών της κατάργησης της δουλείας για τον Μαύρο πληθυσμό, δηλαδή την πλήρη κοινωνική ενσωμάτωση των πρώην υπόδουλων στο πλαίσιο μιας Δημοκρατίας της Κατάργησης; (DuBois, 2017). Η κατάργηση της αστυνομίας, συνεπώς, αποτελεί ένα αίτημα κατάργησης της ευρύτερης αστυνομίας στην καπιταλιστική κοινωνία: όχι απλώς αποχρηματοδότηση της αστυνομίας (*defund*), όχι απλώς κατάργηση της υπαρκτής αστυνομίας-οργάνωσης, αλλά αμφισβήτηση και κατάργηση της συνολικής, κοινωνικής αστυνομίας, δηλαδή των διάφορων μηχανισμών που συγκροτούν και αστυνομεύουν την κοινωνική διαφοροποίηση και τη δημιουργία υποτελών σωμάτων με μέσο το συνθετικό (διαθεματικό) αποτέλεσμα τάξης, φύλου, εθνότητας, ψυχικής υγείας, αρτιμέλειας, σεξουαλικότητας στην καπιταλιστική κοινωνία (βλ., αντί άλλων, Kaba & Ritchie, 2022).

Το δοκίμιο του Παπασταθόπουλου προσφέρει όχι απλώς μια εξαιρετική εισαγωγή στις παραπάνω ιδέες που εκφράζονται από τον σύγχρονο καταργητισμό, αλλά και τις αναγκαίες ιστορικές αναφορές που έχουν οδηγήσει σε αυτό. Προσφέρει επίσης και την ουσιώδη γέφυρα στο τρίτο δοκίμιο του τόμου, αυτό του Χαραλαμπόπουλου, το οποίο, επεκτείνοντας τους προηγούμενους προβληματισμούς με αναφορά σε ευρωπαϊκά διανοητικά ρεύματα, θέτει με πολύ χειροπιαστούς όρους το πρόβλημα της (υπαρκτής) αστυνομίας ως όργανο της διεξαγωγής του κοινωνικού πολέμου που οδήγησε στην εγκαθίδρυση της κοινωνίας που είναι χωρισμένη σε κυρίαρχους και κυριαρχούμενους. Τέτοια βέβαια είναι και η καπιταλιστική κοινωνία, της οποίας

η απαρχή μπορεί να εντοπιστεί στον κοινωνικό πόλεμο των περιφράξεων, το προπατορικό έγκλημα του καπιταλισμού και πρώτη στιγμή πρωταρχικής συσσώρευσης σύμφωνα με τον Μαρξ. Πρόκειται όμως και για κοινωνικό πόλεμο που συνεχίζεται με κάθε νέα κατάσταση ανάγκης μέσω της οποίας το κράτος διαιωνίζει ή και διευρύνει τις κοινωνικές διαιρέσεις (και η οποία, στον καπιταλισμό, υποκρύπτει συνήθως και μια νέα στιγμή πρωταρχικής συσσώρευσης). «Το μόνο που αρμόζει στην αστυνομία είναι να αντιμετωπιστεί ως αυτό που είναι: το τελευταίο εμπόδιο πριν «γίνουμε μη κυβερνήσιμοι/ες», παρατηρεί στην κατάληξη του κειμένου του ο Χαραλαμπόπουλος, επανερχόμενος στο ψευδεπίγραφο του διλήμματος «ασφάλεια και ελευθερία», το οποίο στην ουσία πραγματεύεται ο τόμος στο σύνολό του.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, τα οποία βέβαια αποτελούν μόνο έναν επιλεκτικό σχολιασμό από τη σκοπιά ενός αναγνώστη που συμμερίζεται το γενικό πλαίσιο στο οποίο κινούνται τα δοκίμια (Neocleous & Rigakos, 2011), δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο τόμος αυτός πρέπει να διαβαστεί ευρύτατα, είτε αυτοδύναμα είτε ακόμη και ως διδακτικό βοήθημα για όσους επιθυμούν να εμβαθύνουν στις ιδέες και τις (πλούσιες) βιβλιογραφικές αναφορές του. Μακάρι η έκδοση αυτή να είναι η απαρχή και μιας άνησης της ελληνικής βιβλιογραφίας σε σχέση με τη θεωρία, αλλά και την πρακτική της στρατηγικής του καταργητισμού. Η εξερεύνηση αυτής της τελευταίας στο δικό μας ιδιαίτερο εγχώριο συγκείμενο παραμένει, βέβαια, μια εκκρεμότητα. Ήδη έχει γίνει η παρατήρηση πως ο λόγος της ασφάλειας είναι πια ηγεμονικός και στη χώρα μας, και πως η παράταση του βίου του σημερινού πολιτικού συσχετισμού μόνο να συμβάλει στην περαιτέρω εμπέδωση της ηγεμονίας αυτής μπορεί. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι έχουμε να κάνουμε με μια μονολιθική κοινωνική πραγματικότητα: τόσο στην προηγούμενη περίοδο της κρίσης όσο και στη σημερινή περίοδο υπάρχουν φωνές, πρωτοβουλίες και χώροι που διατηρούν ζωντανές τις αξίες, τα διαβήματα και τις πρακτικές της αλληλεγγύης, της δικαιοσύνης, της κοινωνικής απελευθέρωσης.

Η σημασία αυτής της διάστασης είναι αποφασιστική, γιατί, όπως παρατηρεί ο ίδιος ο Λάγιος, «δεν αρκεί να μισείς την αστυνομία για να την καταργήσεις». Η κατάργηση έχει έναν σαφή ορίζοντα αναδιοργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων, ο οποίος, αν και δεν γίνεται να περιγραφεί με όρους μαγειρικής συνταγής, εξαρτάται πάντως από την εκδίπλωση των πρακτικών εγχειρημάτων που εμπνέει. Συνεπώς, η διατύπωση μιας καταργητικής στρατηγικής είναι πλήρης μόνο με τον τρόπο, με τον οποίο γίνεται σε σημαντικά έργα αναφοράς που παράγονται σε άλλες χώρες, όπως στο No More Police των Kaba και Ritchie (2022)· εκεί, ένα ουσιαστικό συμπλήρωμα των θεωρητικών θέσεων που αναλύονται είναι η αναφορά σε δεκάδες πρωτοβουλίες, συλλογικότητες, προσπάθειες, οι οποίες προωθούν την ατζέντα του καταργητισμού σε μια ποικιλία κοινωνικών, θεματικών και γεωγραφικών συγκιμένων. Ίσως η ιχνηλάτηση αντίστοιχων φωνών και πρακτικών στο συγκεκριμένο ελληνικό πλαίσιο είναι το αναγκαίο αμέσως επόμενο ερευνητικό καθήκον σε συνέχεια του σημαντικού έργου που ανέλαβαν οι συγγραφείς του τόμου αυτού και οι εκδόσεις Affect.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- DuBois, W. E. B. (2017[1935]). *Blackreconstruction in America: toward a history of the partwhichblackfolkplayed in the attempttoconstructdemocracy in America, 1860-1880*. London: Routledge.
- Kaba, M. & Ritchie, A. J. (2022). *Nomorepolice: a case for abolition*. NewYork: The NewPress.
- Neocleous, M. & Rigakos, G. S. (Eds.) (2011). *Anti-security*. Ottawa: Red QuillBooks.

